جینۆساید

لە ناسنامەوە بۆ پرۆژە

(توێژینەوە)

لەسەر ئەرکی (**د.بەشیر حەداد**) جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق چاپکراوە

جینۆساید

له ناسنامەوە بۆ پڕۆژە

(توێژینەوە)

ناوی کتێب: جینۆساید لە ناسنامەوە بۆ پرۆژە

ئامادەکردنی: ڕێکخراوی دۆز

دیزاینی بەرگ: محمد شۆڕشی

دیزاینی ناوەوە: هیوا رفعت

پێداچوونەوەی: شوان مدحت

نۆرەی چاپ: یەکەم ـ ٢٠٢١

تیراژ: ١٠٠٠

لە بەڕێوەبەرێتی گشتی کتێبخانەکان ژمارە سپاردنی (1402)ی ساڵی ٢٠١٨ پێدراوە

مافی لە چاپدانی پارێزراوە

هەواڵنامەی کتێب

ڕێکخراوی دۆز بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان
منظمة دوز لقضية الشهداء والمؤنفلين
DOZ Organization for Anfal and martyrs Cases
doz.anfal
07501871920
doz.anfal@gmail.com

ناوەڕۆک

- وتەیەکی پێویست 6
- وتاری کۆنفرانس 7
- توێژینەوەی یەکەم: (هەڵەبجە، پایتەختی ئاشتی یان هەنبانەی بەڵگەنامەکان) 8
- توێژینەی دووەم: (ڕۆڵی بە دۆکیۆمێنتکردنی پرۆسەی ئەنفال لەبەرەو پێشبردنی کێشەی کورد)... 93
- توێژینەی سێیەم: (جینۆسایدی ئێزدییەکان لەلایەن داعشەوە گوندی "کۆچۆ" بەنموونە)... 101
- توێژینەی چوارەم: (جینۆسایدی کوردی فەیلی لە عێراقدا)..................... 106
- توێژینەی پێنجەم: (ئازارەکانی کورد و خەمی بە بەڵگەکردنیان)............... 128
- توێژینەوەی شەشەم: (جینۆساید و قەرەبووی مەعنەوە، "ناساندنی چەمچەماڵ بەپایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوان بەنموونە") 132
- توێژینەوەی حەوتەم: (بارزانییەکان لە ڕاگواستنەوە تا جینۆساید بە پێی بەڵگەنامە فەرمی و مێژووییەکان)... 154
- توێژینەوەی هەشتەم: (چۆن ئەنفال لە یادەوەری نەوەکاندا جێگەبکەینەوە)... 205
- توێژینەوەی نۆیەم: (ژنێن ئێزدی یێن رەڤاندی ژلایێ داعش ڤە نووهەلدانا دیاردەیا (سەبی) و هندەك بۆچوونێن نوو).................................. 230
- بەلاغی کۆتایی کۆنفرانسی (جینۆساید لە ناسنامەوە بۆ پرۆژە).............. 270
- پاشکۆی وێنەکان... 273

وتەیەکی پێویست.

کۆنفرانسی (جینۆساید.. لە ناسنامەوە بۆ پرۆژە) یەکەمین کاری فراوانی ڕێکخراوی (دۆز) بوو کە لە بەرواری ٢٠١٦/٤/٤ لە مۆنۆمێنتی ئەنفال لە شاری چەمچەماڵی پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوان بەسترا.

بیرۆکەی کۆنفرانس لەوەوە سەرچاوەی گرت وەکو سەرپەرشتیاران بە وردی درکی ئەوەمان کردبوو پێویستبوو کۆی (جینۆساید) لە وەها کۆنفرانسێکدا بە توێژینەوەی زانستی باسبکرێن. ئەوە دیدی ئێمە بووە کە کاری ڕێکخراوەیی لە بوارە تەقلیدی و دووبارەکەی تێپەڕێنین و نەبینە زیادەی ئەو بوارە، بۆیە بیرکردنەوەی وردو هەوڵی بێوچان و پلانی پێشوەختەی دارێژراو هاوکاری باشی سەرکەوتنی پرۆژەکەمان بوو، توانیمان بە شاهیدی ئامادەبووان ئەوە تێپەڕێنین تەنها کۆنفرانسێکی سادە بێ و هیچ دەرئەنجامێکی نەبێ.

کۆنفرانس، بە چاودێری وەزیری شەهیدان و کاروباری ئەنفالکراوانی حکومەتی هەرێمی کوردستان و بە ئامادەبوونی بەشێك لە ئەندامپەرلەمانان و چالاکانی بواری ئەنفال و توێژەرانی کەیسی جینۆسایدو چەندین نووسەر و ئەکادیمی بەڕێوە چوو.

کە لە کۆنفرانسەکەدا ٩ توێژەر لە ٩بواری جیاوازی جینۆسایدا توێژینەوەکانی خۆیان پێشکەشی ئامادەبووان کرد. هەر ئەوکات لە کۆنفرانسدا وەکو سەرپەرشتیاران بڕیارماندا توێژینەوەکان لە دووتوێی کتێبێکدا چاپ بکەین، قەیرانی دارایی و پرۆژەی فراوانی ڕێکخراوی (دۆز) بواری نەداین لەکاتی دیاریکراوی خۆیدا لە چاپی بدەین.

بە سوپاسەوە وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوان، لە پرۆژەی خزمەتکردن بە کەیسی ئەنفال، ئەرکی لە چاپدانی لە ئەستۆ گرت، سوپاس بۆ هاوکارییان.

سەرپەرشتیارانی کۆنفرانس:

((هیلال عەلی ـ هیوا ڕەفعەت ـ سوارە بیلال ـ زانا یادگار ـ شوان مەدحەت))

ئەپرلی ٢٠١٨

بەناوی خوای گەورە و میهرەبـان

بەڕێز: وەزیری شەهیدان و کاروباری ئەنفالکراوان

کەسوکاری سەربەرزی شەهیدان و ئەنفالکراوان

میوانانی سەربەرز

ڕاگەیاندنە ئازیزەکان

سلاّویّکی گەرم

ئەمڕۆ ڕۆژهەلاّتی ناوەڕاست و عێراق و کوردستان بە دۆخێکی هەستیار و پڕمەترسیداردا دەگوزەرێت، دۆخێك بە بۆچوونی شارەزایان، دورنییە دیمۆگرافیای سیاسی ناوچەکە دووبارە دارِشتنەوەی بۆ بکرێتەوە، مەترسییەکیش کە دەبینین دوژمنانی ڕووناکی و دوژمنانی ئەم خاك و خەڵکە، هەموو کات چاوی نەگریسییان والاّکردووەو لە ئان و ساتدان کە کە پلاری خۆیان بهاوێژنە ئەم سابات و مەزرایە و خەون و خەباتی نەبڕاوەمان بخەنە بۆتەی مەترسییەوە، بەلاّم خۆشبەختانە بە خوێن و جەستەی پێشمەرگە قارەمان و ڕۆڵە دڵسۆزەکانی ئەم گەلە، خولیای نەزۆکیان لەباربراوەو تا ئێستاش باوك و براکانمان لە سەنگەری بەرگریدا، نەبەردانە لاشەیان خستۆتە بەردەم هالاّوی نەگریسی گولەی دوژمنان و کوردستانەکەمان دەپارێزن. کە لێرەوە پەیامی وەفا بۆ شەهیدەکان و شیفای بەپەلە بۆ بریندار و دوعای پارێزراوی بۆ هەمووان دەخوازین.

بەڕێزان.. هاوکات لەگەڵ ئەو مەترسییە دەرەکییانەی کە بەرۆکی ئەم ئەزموونەیان گرتووە، نێوخۆی هەرێکەمانیش بەدەست کۆمەڵێك قەیرانەوە تەواو شەکەتە.. لە قەیرانی دارایی و قەیرانی سیاسییەوە بیگرە تا دەگاتە قەیرانی یاسایی و ناتەبایی هێزەسیاسییەکانی نێو ماڵی کورد .. لێرەوە داوا لە سەرجەم هێزە نیشتیمانییەکانی ئەم ولاّتە دەکەین ئەگەر بۆنەی نەورۆز و یادەکانی ڕاپەڕین نەیتوانی ئەم هێزانە

لەسەر سەکۆی لێکگەیشتن و خەباتی پێکەوەیی و بە دامەزراوەیی بوون کۆ بکاتەوە، داواکارین ساڵیادی مەرگەساتی ئەنفال ببێتـە نزرگەی بەخۆداچوونەوەی سیاسی و یەکخستنەوەو یەکگوتاری ناوخۆی ماڵە شپرزەکەی ئێستای کوردەواریمان.

بەڕێزان.. سەرەڕای ئەم هەموو مەترسییانەی کە ئاماژەمان بە بە شێکیاندا.. ئێمە لە (ڕێکخراوی دۆز، بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان) بە ئەرکی سەرشانی خۆمانزانی کە ئومێد بچنینەوەو لە ژێر دروشمی (جینۆساید.. لە ناسنامەوە بۆ پرۆژە). ئەمڕۆ لە شاری چەمچەماڵ، پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوان، کۆنفرانسی ساڵانەی خۆمان بەڕێوە ببەین.. کەیەکێك لە ئامانجە گەورەکەمان لەم کۆنفرانسەدا پیشاندانی نەخشە ڕێگای مامەڵەی زانستیانەیە لەگەڵ ئەو مەرگەساتانەی کە بەسەر خاك و خەڵکی ئەم کوردستانەدا هاتوون. ئێمە چۆن بتوانین کۆمەڵکوژی و غەدرە گەورەکان، شوناسی ڕاستەقینەیان بۆ بدۆزینەوە و هەموومان پێکەوە پرۆژەی هەستانەوەی هەمیشەیی ئەم گەلە ستەمدیدەیە بین.

ئەمڕۆ بە بەشداری (٩) توێژەر، ئەم کۆنفرانسە بەشێوەی پانێل سەبارەت بە ((کۆی گشتی جینۆساید)) بەڕێوە دەبەین.

هیواداریـن ئەمڕۆ بتوانین هەمووان پێکەوە سەرکەوتووانە ئەم کۆنفرانسە بەڕێوە ببەین. کاری ڕێکخراوەکان لە هەندێك جوغزی تەقلیدییەوە باز پێبدەین بۆ پرۆژەی بونیادی.. هیوای بەدیهاتنی ئامانجی لە مێژینە بۆ گەلەکەمان.. ئومێدی سەرکەوتن بۆ کۆنفرانس.. سەرفرازی بۆ هەمووتان.. هەرشاد بن.

ڕیکخراوی دۆز بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان ٢٠١٦/٤/٤

توێژینەوەی
یەکەم

هەڵەبجە پایتەختی ئاشتی
یان هەنبانەی بەڵگەنامەکان

دەربارەی

هەڵدانەوەی گۆڕێکی بەکۆمەڵ

لە هەڵەبجە ـ قلیج ٢٠٠٤

عومەر محەمەد

هەواڵنامەی کتێب

ناوەرۆک

- (جوگرافیای ڕووداو) شوێنی ڕووداو.
- سەرە داوی دۆزینەوەو هەڵدانەوە .
- ئەوکەس ولایەنانەی لەکاری هەڵدانەوەکەدا بەشداربوون
- ڕەوینەوەی تەمومژ (شۆکی هەڵەبجە و پالاس).
- ژمارەی قوربانیەکان، ناو و پێناسەکانیان.
- وێنەو بەڵگەکان و تێڕامان.
- فۆڕمی یاداشتکردن "گرنگترین بەڵگە یاساییەکان".
- ئەو کەسایەتی و لایەنانەی سەردانی تیمەکەیان کردووە لەکاتی هەڵدانەوەدا.
- هەڵوەستەو شەرمێکی پێویست.
- دەرئەنجام و ڕاسپاردەکان.
- دوا وتە

هەواڵنامەی کتێب

ڕونکردنەوەیەکی پێویست:

ئەم باسە وەک هەندێک زانیاری سەرەتایی و گواستنەوەی زانیارییەکانی ناو ئەو ڕاپۆرتەی بەدەستم کەوتبوون، لەگەڵ هەندێک وردە تێبینی خۆم لەژمارە (٩)ی گۆڤاری ئەنفالستان لەلاپەڕە ٣٨ هەتا ٥٨ دا بڵاوکراوەتەوە، بەڵام لەم باسەدا بە شێوەیەکی درێژتر و پڕ زانیاری تر بڵاو دەبێتەوە، دەبێت ئەوەش بڵێم کە هێشتا زۆر زانیاری گرنگ دەربارەی ئەم کارە هەڵدانەوەی گۆڕەکەی گوندی قلیج ماوەو بە نادیاری ماونەتەوە، بەتایبەتی دەربارەی ناشتن و هەڵدانەوەیان و ئینجا ژیان و تایبەتمەندێتی ئەوکەسانەی لە گۆڕەکەدا بوون.

هەواڵنامەی کتێب

پێشەکی

پرۆپاگەندەی دیموکراسی و بەسەرچوونی دنیای دکتاتۆرەکان درۆیەکی گەورەیە، نەک کۆتایی پێنەهێنان بەڵکو بەرهەمهێنەرەوەیان بوو، ئەوەتا لە چەرخی دکتاتۆرەکاندا هەڵەبجەو ئەنفال و لەچەرخی دیموکراسیشدا شەنگال بەشی کورد بوو.

بۆئەوەی گوزارشت لە مێژوومان بکەین هیچمان نییە بە جیهانی بڵێین جگە لە دۆکۆمێنتەکانمان، بەڵام ئەفسوس ..! لەماوەی چارەکە سەدەیەکی دەسەڵاتی خۆماڵیدا لە نائومێدی زیاترمان نەچنییەوە.

ئەو ئینسانانەی ئێستا بوونەتە بەڵگە و دۆکۆمێنتی ئەم باسە ٢٨ ساڵ پێش ئێستا لە ژێر ستەمی دیکتاتۆریدا ئازایانە ژیان بەڵام بەدەم گازی کیمیایی خەردەل و سیانیدەوە بەئومێدەوە مردن، کەچی ئێمە لە سایەی دەسەڵاتی بەناو دیموکراسیدا بەبێ ئومێدی دەژین و بە دڵساردییەوە یادیان دەکەینەوە.

من لە خستنە ڕووی ئەم بەڵگانەدا ناخوازم بینەر و خوێنەرەکانم ئازار بدەم، بەڵکو دەمەوێ لە مەترسییەکی تر ئاگاداریان بکەمەوە، ئامانجم ئاسوودەیی ئینسانەکانی دوای ئەم تاوانانەیە، دەمەوێت ژیانێکی تر بۆ هاوڵاتییەکان مسۆگەر بێت، مەبەستمە تووشی ڕاچەنینێکیان بکەم و زیاتر بیر بکەنەوە، چونکە ئەگەر ئاسوودەیی و دادپەروەری بەدی نەهێنین ژیان لە مەترسیدایە، بەکورتی دەمەوێ بڵێم (دەمەوێ بیربکەنەوەو تێڕابمێنن، چونکە ئەگەر دادەپەروەری بەدەست نەهێنن ئەوا ئاسوودەیی ئێوەم پێ مسۆگەر نابێت، نابێت ئەوەش لە بیر بکەن کەوا جەلادەکانی دوێنێ ماون، تەنها جل وبەرگ و ڕووخساریان گۆڕاوە)

دەبێت چالاکوانانی ئەنفال هێز و توانا و لێبوردەیی و بەخشندەیی بەرهەم بهێنن، دەزانم هەندێک دۆسیێ ئەنفالیان خستووەتە خزمەتی خۆیانەوەو هێزی

بیرکردنـەوە لـە کەسـوکاری قوربانیەکـان زەوت دەکـەن و پڕیـان دەکەن لە دڵپیسـی و ڕق و تـوڕەیی، بـەڵام بـێ ئومێـدیش نـیم لەوەی کەسـانێک هەن هەردەبەخشن و وەرناگرن، خۆیان خستووەتە خزمەتی ئەو دۆسـێیەوەو بەدوای خۆشەویستی مرۆڤەوەن.

هـاواری قوربانییەکـان بـۆ دادپەروەری و ژیـانێکی شـەرەفمەندانەیە لـەپێناو مرۆڤایەتیدا، نەک بۆ موچەو پارە وەک هەنـدێک کەس کە پڕوپاگەنـدی بۆ دەکەن، هاواری دایکەکان بۆ بەهاناوە هاتنی ستەم لێکراوانە، بۆ دڵـی هەلاهەلای کـچ وکوڕە عاشقە ئەنفالکراوەکان و بریندارە دڵشکاوەکانیانە، ئێمەش هەر بـۆ ئـەوە دەنووسـین و لێکۆڵینەوە دەکەین چونکە لە ژیان ڕازی نین، بەشـوێن ژیـانێکی تـردا دەگـەڕێین، کە جەلاد لەلای سەرۆک و سەرکردەکان لە قوربانی بەڕێزتـر نەبێت، کەس خـۆی لە سـەرووی یاسـاوە نەبینـێ و شـکۆمەندی هاوڵاتیـان پێشـێل نەکەن، ئەگەر وانەبـێ ناچارین بڵێین هێشتا ئەنفال بەردەوامە.

من لەم باسەدا دەمەوێت لەسەر دوو خاڵ بوەستم.

یەکەمیان: بینینی توانای خۆمان و بەکەم نەگرتنی ئەو توانا خۆماڵییەی لە مێژە هەولـی لەکەدارکردن و پەککستنی دەدرێت.

دووەم: گرنگیدان بە زیندووەکان لە ڕێگەی یـادەوەری مردووەکـانەوە، بەشـێوەیەکی تـر دروسـتکردنی یـادەوەری مێژوویـی، نەتەوەیـی، کە یـادەوەری لە توانایـدا هەیە ڕۆڵێکـی ئێجگـار گرنـگ ببینێـت تیایـداو لەنـاو یادەوەریشـدا بەڵگەکـان یـان دۆکۆمێنتەکـان ڕۆڵـی سـەرەکی دەبیـنن، چـونکە دواجـار مێـژوو بەبـێ بەڵـگە و دۆکۆمێنـت هـیچ نیـیە جـگە لە هەمبـانەیەکی بەتـاڵ، ئەم باسـە چ نیـاز و چاوەڕوانییەکیـان هەیە، مەبەسـت لە نیشـاندانەوەی چیـیە؟ داخـۆ خسـتنە ڕووی بەڵگەکان لەهەڵدانەوەی گۆڕێکی بەکۆمەڵداو یادەوەری قوربانییەکانی نـاو ئەو گـۆڕە بە کۆمەڵە دەتوانن هێزێک وەبەر ویژدانی مردووی مرۆڤایەتی بدەنەوە؟ منی نووسەر

یان خوێنەری ئەم باسە دەتوانین چی بکەین بۆ ئەوەی ئەوی تر ژیانێکی باشتری هەبێت؟ من لێرەدا وەڵامی ئەم پرسیارە نادەمەوە، بەهیوام دواجار لەکۆتایی خوێندنەوەی ئەم بەسەرهاتەدا خوێنەر بڕیارێک لەبارەی هەڵویست و ئەخلاقی خۆیەوە بدات هەتا بزانێت لەگەڵ ئەوانیدی چۆن هەڵسوکەوت دەکات.

من لێرەدا هەڵدانەوەی گۆڕێکی بەکۆمەڵ دەکەمە کرۆکی باسەکەم بۆ پیشاندانی هەردوو ئەو خاڵانەی لەسەرەوە باسم کرن، هەم توانای خۆماڵی و هەم زەخیرەکانی بەردەستمان کە بریتین لە دۆکۆمێنتەکان، لێرەدا من کە هەڵەبجەم هەڵبژاردووە دەمەوێ هەڵەبجە وەک شاری بەڵگەنامەکان (دۆکۆمێنت)ەکان بخەمە ڕوو، هەڵبەتە بێجگە لەهەڵەبجە شوێنانی تریش هەمان بەهای مێژویی و دۆکۆمێنتاریان هەیە، ئەوەی بۆ ئەم گۆرە بەکۆمەڵە دەیڵێم بۆ ڕووداوەکانی تریش هەر ڕاستە واتە بۆهەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکانی ترو تەنانەت بۆ ڕوداوەکانی تریش چ پێش ئەنفال و کیمیاباران چ دوای ئەو جینۆسایدە هەر ڕاستە.

ئەوەی دەمەوێ لێرەدا ئاماژەی پێبکەم ئەوەیە .. ئەو هەڵانەی لەهەڵەبجە و ئەنفالکردمانن لە شەنگال دووبارەیان نەکەینەوە (بەتایبەتیش لەهەڵدانەوەی گۆڕی بەکۆمەڵ و دۆزینەوەی ونبووەکاندا) دیسانەوە ئەوەی لە هەڵەبجە کردمان و شوێنانی تر کردمان لە کۆبانێ و شەنگال دووبارە نەبنەوە (بۆ نموونە چەند گرنگ بوو هەر بۆسەلامەتی خەڵکیش بوایە) هەڵەبجە و بەتایبەتی ئەو شوێنانەی کیمیاباران کراون هەر کەسەو لەشوێن خانووی خۆی خانووی نەکردایەتەوە، بەگشتی بەتەنیشت هەڵەبجە هەڵەبجەیەکی تر و بەتەنیشت گۆبتەپە گۆبتەپەیەکی تر دروستکرابانایەتەوە ..هتد)

گیروگرفتەکانی ئەم باسە:

یەکەم: کاتێک ئەم ڕاپۆرتەم بەردەست کەوت، وەزارەتی مافی مرۆڤ و ئاوارەو ئەنفال و بەڕێوەبەرایەتییەکانی هەڵوەشابوونەوەو وەزارەتی کاروباری شەهیدان و وەزارەتی مافی مرۆڤ کە ئەڵتەرناتیڤی ئەم وەزارەتە بوون بێ ئاگابوون لەم کارەی وەزارەتی ناو براو، بۆیە نەمتوانی هیچ بەدواداچوونێکی ئەوتۆی بۆ بکەم، بەتایبەتی بڕی تێچونی کارەکە لە ڕووی ماددییەوە.

دووەم: ئەو ستافەی گۆڕە بەکۆمەڵەکەیان هەڵدابووەوە، هیچ کەسێکیانم بەردەست نەکەوت هەتاوەکو بتوانم زانیاری زیاتر لەبارەی خودی تیمەکەو شێوازی کارکردنیان وەربگرم، بۆیە بۆ سەرخستنی ئەم کارە تەنها دەبوو پشت بەتێبینی و ڕاپۆرتی ڕۆژانەی ئەو تیمە ببەستم کە لەکاتی هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکەدا یاداشتیان کردبوو.

سێیەم: بۆ چارەنووسی ئەو کرێکارانەی لەکاتی کارکردن لەهەڵدانەوەی ئەم گۆڕەدا، ئاڵودەببوون و مردبوون، سەردانی سەرۆکی شارەوانی هەڵەبجەم کرد، بەڵام ئەو ڕەتی نەکردەوە کە کریکاریان لێمردبێت، تەنانەت ئەوەشی گوت کە لەکاتی دروستکردنەوەی خانووشدا ئەو حاڵەتە ویداوەو خەڵک مردوون، بەڵام زیاتری لەسەر نەڕۆیشت و بەڵێنی پیدام ناوی هەموویانم بۆ بنێرێ بەڵام هەر بەڵێن بوو.

ئامانج:

ئەوەی لێرەدا دەیخوێنیتەوە وردەکاری هەڵدانەوەی گۆڕێکی بەکۆمەڵە لە گوندی قلیج کە ٦ کیلۆمەتر دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی ناوەندی پارێزگای هەڵەبجەوە، کە لە ساڵی (٢٠٠٤) لەلایەن تیمێکی شارەزای وەزارەتی مافی مرۆڤ و ئاوارەو ئەنفالەوە کاری هەڵدانەوەی بۆ کراوە، هەڵبەت ئامانج لەم کارە تەنها دۆکۆمێنتکردن نییە، بەڵکو ئامانج لێی دروستکردنی مێژووی میللەتێکە کە زیاد لەجارێک جینۆسایدکراوەو ئێستاش لەبەردەم جینۆسایددایە.

ڕەگەزێکی گرنگە بۆ دروستکردنی یادەوەری، یادەوەری بەئامانجی گەڕانەوەی شکۆ بۆ قوربانی و ئەوانەی گیانیان بەخشی و دامەزراندنی دادپەروەری کۆمەلایەتی بۆ ئەوانەی لەدوای ئەوانەوە دەژین، دیویکی تری ئامانجی ئەم باسە دانبەخۆداگرتن و پەلە نەکردنی کەسوکاری قوربانییە لە هەڵدانەوەی گۆڕی بەکۆمەڵدا لە پێناوی پاراستنی مافی مرۆڤ (چ مردوو بێت یان زیندوو) چونکە مرۆڤ لەهەردوو حاڵەتەکەدا ئامانجە نەک هۆکار، واتا ئەم گۆڕە بەکۆمەڵە نابێت تەنها وەک دۆکۆمێنت لێی بڕوانین کە بەکەڵکمان دێن بۆ شاهیدی دان، بەڵکو پاراستنی مافیان بەمردوویش ئەرکی سەرشانمانە، بەلای کەمەوە ئەسپەردەکردنەوەیان بە ڕێورەسمی ئاینی و کۆمەلایەتی خۆیان و بەخشینی گۆڕێکی تایبەت بەهەر یەکەیان، ئینجا هەڵگرتنی هەموو ئەو کەلوپەلانەی لەگۆڕەکاندا دۆزراونەتەوە هەم وەک مافی کەسی و هەم وەک مافی گشتی.

بەتەنیشت ئەمەشەوە ئامانجی ترەهن کەمن لەم خاڵانەی خوارەوەدا کورتیان دەکەمەوە:

- **یەکەم:** دروستکردنی یادەوەرییەکی سەرانسەری نیشتمانی بۆ ڕێزگرتن لە قوربانیانی جینۆساید و بەدیهێنانی دادپەروەری بۆ زیندووەکان، لەبەرئەوەی یادەوەری ڕۆڵێکی ئێجگار گرنگ لە دروستکردنی مێژوودا دەبینێت، دۆکۆمێنتەکانیش ڕۆڵی سەرەکی دەبینن لە دروستکردنی یادەوەریدا، چونکە دواجار مێژوو بەبێ یادەوەری و دۆکۆمێنت هیچ نییە جگە لەهەنبانەیەکی بەتاڵ.
- **دووەم:** بەدیهێنانی لێبوردەیی و دادپەروەری، نیشاندانەوەو خستنەڕووی بەڵگەکان و گرنگیدان بە یادەوەری قوربانییەکانیش هەر بۆ ئەم مەبەستەیە بۆ ئەوەی هێزێک وەبەر ویژدانی مرۆڤایەتی بدەینەوە، هەتا لەمەرگدۆستی بەدووربین و ژیاندۆست و لێبوردە بین.
- **سێیەم:** داماڵینی هەڵەبجە لەئارایشتی ساختەکاری و کردنی بە شارێکی مێژوویی و خاڵیکردنەوەی لە چەک و توندوتیژی، هەنگاوی پراکتیکی بۆ ئەوەی بەکردەوە هەڵەبجە ببێتە پایەختی ئاشتی، نەک بە تابلۆیەک بەڵکو بە ئەخلاقی بەرزی کۆمەڵایەتی.
- **چوارەم:** سود وەرگرتن لەهەڵەکانی ڕابوردوو، بەلای کەمەوە ئەوەی لەهەڵەبجە و شوێنانی تر ڕویاندا لە کۆبانی و شەنگال دووبارە نەبنەوە، چ لە هەڵدانەوەی گۆڕەکاندا چ لە بنیاتنانەوەو دروستکردنەوەی شارەکاندا، بۆ نموونە شارە ڕووخاوەکە وەک خۆی بمێنێتەوەو بەتەنیشتییەوە شارێکی تر دروست بکرێتەوە.

جوگرافیای ڕووداو:

شوێنی ڕوداو هەڵەبجە – قلیج. (جەلیلە) ئەوانەی لەو گۆڕانەدا بوون تەرمی ئەو کەسانە بوون کە لە ڕێکەوتی (١٦ی ئازاری ١٩٨٨) بەر چەکی کیمیایی کەوتوون و دوای تێپەڕبوونی ١٦ ساڵ بەسەر داپۆشینیاندا لە ڕێکەوتی (٧ی ئەیلولی ساڵی ٢٠٠٤) لە گۆڕێکی بەکۆمەڵدا لە نزیک قلیج[1] دۆزرانەوە، تەرمەکانیان و ناسنامەو دۆکۆمینتەکانیان لەو گۆڕانەدا مابوون، قوربانیانی ناو ئەم گۆڕانەی بوونە بابەتی ئەم ڕاپۆرتە ئەو کەسانە بوون کە لەکیمیابارانی شاری هەڵەبجەدا بەدەم ڕێوە مردوون و دواتر لەلایەن دەستەیەک پێشمەرگەوە بە کۆمەڵ نێژراوون، لەمبارەیەوە (جەلیل حەمە عەزیز) برا و کەسوکاری ئەو قوربانیانە پێی ڕاگەیاندم ماوەی ١٤ ڕۆژ ئەو خزمانەی من و زۆری تریش کەوا نزیکەی ٤٠٠ کەسێک بوون، لەلایەن شوانێکەوە ئاشکرا کراون جەلیل دەڵێت ناوی شوانەکەم بیر نییە بەڵام وتی: من بە خۆم و مەڕەکانمەوە هەر لەو ناوە بووم، دەبوو ڕۆژانە خاولی و جامادانێکەم تەربکەم و بیدەم بەسەر دەموچاومدا، ڕۆژانە مەڕەکانم دەمردن و هەتا وای لێهات هیچم نەما و خۆم بەسەلتی مامەوە، ڕۆژێک چووم بۆ قایمقامێتی هەڵەبجە شەوکەتی حاجی موشیر لەوێ بوو پێمگووت کاکە نزیکەی ٤٠٠ کەسێک هەروا لەوناوە کەوتوون و نەنێژراون، من پێشیان کەوتم و ئەویش

---

[1] قلیج، شوێنی کانییەکە لە نزیک هەڵەبجە نزیکە ٦ کیلۆمەتر لە خۆرهەڵاتی هەڵەبجەیە و هەندێکجار بە ئاوایی قلیجیش ناودەبرێ. گوندێکی تریش هەیە هەر بەو ناوەوە لە شارەزوور هەیە بەناوی (قلیجە) ئەویان دەکەوێتە نێوان هەڵەبجەی تازە و هەڵەبجەی شەهیدانەوە .

دەستەیەک پێشمەرگە و شۆفلێکی ناردو هەموویمان بە تەنکە خۆڵێک داپۆشی ٢.

لێرەدا خاڵێک جێگەی سەرنجە ئەویش ئەوەیە ئەو کەسانەی ئەم تەرمانەشیان داپۆشیوە گریمانەی مردنیان دەکرێ، چونکە ١٦ ساڵ بەسەر داپۆشینی قوربانیانی ناو ئەم گۆڕە بەکۆمەڵەدا تێدەپەڕێت کەس نەهاتووە، باس لەوەبکات کە داپۆشیوون.

ئەوەی لەم ڕاپۆرتەدا دەیخوێنیتەوە تەنها هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکەی گوندی (قلیج)ە،٣. لەگەڵ کەمێک وردە سەرنجی خۆم و هەندێک جاریش ئەگەر بە پێویستم زانیبێت پەراوێزم بۆ داناوە، ڕاپۆرتەکە دەستنیشانی هەڵدانەوەکەی بە ڕۆژی (٧ی ئەیلولی ٢٠٠٤) دیاری کردووە، واتا لەو کاتەدا کە جل و بەرگی ڕوفاتەکان دەرکەوتن ئیدی دوانەخراو لەلایەن ئەو تیمە خۆماڵییەوە هەڵدرایەوە کە لەخوارەوەدا ناویان هاتووە، بەڵام لەڕاستیدا مانگێک دوای ئەوە دەست بەکاری هەڵدانەوە کراوە، واتە ڕۆژی دەرکەوتنی ڕوفاتەکان ٧ی ئەیلولە و یەکەمین ڕۆژی هەڵدانەوە ٩ی تشرینی یەکەمە (٢٠٠٤/١٠/٩).

کۆی زانیارییەکانی ناو ئەم ڕاپۆرتە لەمیانەی ئەو (٢٦) فایلانەدا هەڵهێنجراون کە ڕۆژانە لەکاتی هەڵدانەوەی گۆڕەکاندا لەسەر کاغەز و لە فۆڕمێکی تایبەت و ئامادەکراودا یاداشتکراون، لەناو هەر فایلێکدا زیاتر لە فۆڕمێکی پڕکراوە لە زانیاری هەیە کەوا کەمترینیان (٢) دانەیەو زۆرترینیشیان (٦) دانەی لە خۆگرتووە، فۆڕمەکە لەسەر کاغەزێکی

---

٢ دیداری نووسەر لەگەڵ جەلیل حەمەعەزیز . ٢٠١٦/٣/٣١ سلێمانی- کاتژمێر ٢:٣٠ .

٣ قلیج ناوی کانییەکە لە نزیک شوێنی گۆڕە بەکۆمەڵەکە — نزیک جادەی گشتی جەلیلە و عەبابەیلێ — لەهەمانکاتدا گوندێکیش لە شارەزوور لە نیوان هەلەبجەی تازەو هەڵەبجەی شەهیداندا هەیە بەناوی قلیجە.

(A4) دروستکراوەو لە بەشی سەرەوەی ناوی وەزارەتی مافی مرۆڤ نوسراوەو لە دامێنیشدا ژمارەی گۆڕەکەو ژمارەی تەرمەکەو ڕۆژی کارکردنی تێدایە، لە دامێنیشەوە ناو و ئیمزای سەرۆکی تیمەکەو هاوکارەکانی تێدایە، فایلەکان پڕن لە زانیاری و وردەکاری دەربارەی تەرمەکان و ئەو کەلوپەل و پێداویستیانەی پێیانبووە.

بەدواداچوونی من لەم باسەدا تەنها لەسەر گۆڕی ژمارە (١)ە کە لەفایلەکاندا هەڵم هێنجاون، قوربانییەکانی ناو گۆڕی یەکەم ژمارەیان (٢٤) کەسە بەزۆری خانەوادەی بنەماڵەیەک بوون لەگەڵ چەند خێزانێکی تردا. لەلاپەڕەکانی داهاتوودا ناوی هەموویان خراوەتە ڕوو.

بەڵام بەپێی ڕاپۆرتەکەی بەڕێوەبەرایەتی مافی مرۆڤ و ئاوارەو ئەنفال – لقی هەڵەبجە، چەند گۆڕێکی تریش هەڵدراونەتەوە کە باس لە گۆڕی بەکۆمەڵی ژمارە سێ و چوار و پێنجەمیش دەکات، لە گۆڕی پێنجەمدا ناوی قوربانییەکان نوسراوە کە ئەندامانی چوار خێزان بوون، هەموویان خەڵکی بەڵخەن ژمارەیان (٨)کەسە بەناوی (ناسر عەلی لتفوڵا) لەدایک بووی ساڵی ١٩٤٩ سەرۆک خێزان دەست پێدەکات و بەناوی (نەرمین ناسر عەلی) لەدایکبووی ساڵی ١٩٧٩ کۆتایی دێت، سەبارەت بەناشتنی تەرمی ئەم کەسانە، هاتووە کە چەند ڕۆژێک دوای کیمیابارانی ٣/١٦ بووە، پیاوێک بەناوی (ئەحمەد بەڵخەیی) ناشتوونی، کە ناوبراو هەتا ساڵی (٢٠٠٤)هەر لە بەڵخە دادەنیشت، خێزانی دووەم تەنها ناوی دوو کەسیان نوسراوە، بەناوەکانی:

١/ ئەبوبەکر شوکر.

٢/ (قەسحە) محمود مەولود.

خیزانی سێهەم لەهەمان گۆڕدا سێ کەسن بەم ناوانە:

١/ مەنیجە وەلید ڕەحمان- بێوەژن و سەرۆکی خێزان.

٢/ عەبدولئەمیر حامد مەجید، موالید ١٩٦٧ کوڕی مەنیجە.

٣/ مەحسومە حامد مەجید، ١٩٧٥ کچی مەنیجە.

خێزانی چوارەم بەم ناوانە دەست پێدەکات:

١/ عەبدولکەریم حامد مەجید، موالید ١٩٥٦ سەرۆک خێزان.

٢/ پەروین شێخ حسن، موالید ١٩٦٠ خێزانی.

٣/ عەمار عەبدولکەریم، منداڵ کوڕ

٤/زینەب عەبدولکەریم، منداڵ کچ

هەر لەگەڵ ئەو دۆسییەی بەدەستم کەوتن، باسی گۆڕی تریش لەدەوروبەری هەڵەبجەو عەبابەیلی هاتووە، بەڵام لەبەرئەوەی دەستنوسن و لاپەڕەکان ژمارەیان پێوە نییە، هێندە تێکەڵ وپێکەڵ دێنە بەرچاو و تاوتوێ کردنیان ئاسان نییە، بۆیە ڕوون نییە ئەم گۆڕە بەکۆمەڵانە لەلایەن کام تیمەوە هەڵدراونەتەوە یان هەر ئەو تیمە هەڵیداونەتەوە، لەیەکێک لەو لاپەڕانەدا هاتووە:

شوێنی گۆڕ/ قلیج بەرزاییەکە، خەرپانی/ گۆڕی بەکۆمەڵی (سێهەم)+ (چوارەم) ساڵی ١٩٨٨ /هەڵەبجە/ شارەوانی/ نزیک مزگەوتی ئوسامە.

ناوەکان:

١/ مراد محمەد یوسف ١٩٢٥سەرۆکی خێزان

٢/ سلمی حمە سەعید ١٩٥٤ خێزانی

٣/ ثریا مراد محمەد نزیکەی شەش ساڵ ، کچ

٤/ ئامنه فەتاح	١٢٥ سەرۆک خێزان
٥/ اکرم محمد یوسف وەیسمراد	١٩٦٧ دەستگیراندار
٦/ سبیحه محمد یوسف وەیسمراد	١٩٦٨ کچ ٥ ساڵ
٧/ ئەکبەر محمد یوسف وەیسمراد	١٩٧٢ کوڕ
٨/ ژیان حەمەکەریم وەیس	١٩٨١ کچ
٩/ نیان حەمەکەریم وەیس	١٩٨٣ کچ
١٠/ جوان حەمەکەریم وەیس	١٩٨٧ کچ لەماڵی خۆیاندا نێژراوە .
١١/ حەمە وەیس محمد یوسف	١٩٥٢ سەرۆکی خیزان
١٢/ بەهار زۆراب غفور	خێزانی
١٣/ ئارام حەمە وەیس محمد یوسف	١٩٨٠ کوڕ
١٤/ ئاری حەمە وەیس محمد یوسف	١٩٨٢ کوڕ
١٥/ دیاری حەمە وەیس محمد یوسف	١٩٨٥ کوڕ
١٦/ بەیان حەمە وەیس محمد یوسف	١٩٨٣ کچ
١٧/ شیلان حەمە وەیس محمد یوسف	١٩٨٦ کچ
١٨/ ئەحمەد حەمە وەیس محمد یوسف	١٩٨٧ کوڕ
١٩/ شەوبۆ کاکە برا غفور	١٩٧٦ کچی ماڵ (بەتەنها)
٢٠/ قاسم محمد یوسف وەیسمراد	سەرۆکی خێزان
٢١/ عوسمان علی وەسیمراد	١٩٦٨ کوڕ بەتەنها

من کە بە هۆی پارێزەر (ساسان ئەنوەر عەبدلرحمن) ئەو یاداشتانەم دەست کەوتن، بەم شێوەی بەردەستتان ئامادەم کردووەو سەرلەنوێ

دامرشتۆتەوە، بەڵام بە هیچ شێوەیەک دەستکاری ناوەڕۆکم نەکردووە، تەنانەت ئەو زاراوە عەرەبیانەشم نەگۆڕیون بۆ زمانی کوردی لەبەرئەوەی پەیڕەوی کاری دۆکۆمێنتاریم کردووە، مەبەستیشم نەشێواندنی بنەرەتی سەرچاوەی زانیاریەکەیە بۆ نموونە (رەساسی، هویە، قەمیس، قەمسلە، سلایع) هیچکام لەم وشانەم نە گۆڕیون بۆ زمانی کوردی و وەک خۆی دامناونەتەوە.

راپۆرتە رۆژانەییەکە دەربارەی هەڵدانەوەی ئەو گۆڕە بەکۆمەڵانە، تەنها لەو ٢٦ فایلەدا لەسەر وەرقەی (A4) بەقەڵەم جاف هەندێک جاریش بەسۆفت نوسراوەو من کۆپیم لەبەردەستەو ناوی هەموو قوربانییەکان و ناوی تیمەکەو تەنانەت ناوی ئەو کارمەند و کریکارانەشی تێدا نوسراوە، هەروەها بەڵگە یاساییەکان (جل وبەرگ، پێناسە، خشڵ، شانەو ئاوێنەو کلیل و قمیس و قەمسەڵە و نوشتە و هویە و .. هتد) هەموو ئەو کەلوپەلانەی لەناو گۆڕەکاندا بوون بەوردی دەستنیشان کراون و بەپێی شارەزایی خۆیان باسیان لێکراوە.

بۆ نموونە شانەیەک لەگیرفانی قوربانیەکدا بووە، رونکراوەتەوە لە گیرفانی (قەمسەڵە دابووە یان لە هی شەرواڵ) لەگیرفانی لای ڕاستدا بووە یان لای چەپ، لەسەرەوەدا بووە یان لەخوارەوە) هەموو ئەم وردەکاریانەو دیاریکردنی شوێنی گۆڕەکە و زۆری تر دڵخۆشکەرن کە هەوڵە خۆماڵییەکان لەو ئاستەدا بوون، کە پشتیان پێببەسترێت و ببنە مایەی شانازی، ئەوەش جێگەی ئاماژەیە کەوا سەرجەمی راپۆرتەکە لەلایەن خێلان مستەفاوە لەسەر کاغەزەوە بەکۆمپیوتەر بۆ ساڵنامەی ئەنفالستان تایپکراوەو نووسراوەتەوەو خۆشم بەراوردکاریم بۆکردووەو

هەڵەکانم ڕاست کردووەتەوە، لەکوێدا بە پێویستم زانیبێت پەراوێزم بۆ نوسیوە .

لێرەدا ئەوەی گرنگە باس بکرێت، بەکەم نەگرتنی توانا و هێزی زهنی خۆماڵییە، کە بەکاتێکی کەم و تێچوویەکی کەم کارەکەیان بەشێوەیەکی زانستی ئەنجامداوە، لەکاتێکدا حکومەتی هەرێمی کوردستان بەحوکمی ئەو پارە و پولەی بەدەستیەوە بوو، لە توانایدا بوو، تیمی شارەزاتر و ڕاهێنراوتر بۆ ئەم دۆسییە ئامادە بکات، بەڵام بەداخەوە لەمەشدا کەمتەرخەمی نواند و ئەوەشی لەلایەن وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوانەوە دروستی کردبوو، دڵسۆزی کارمەندەکانی لێدەرچێ ئامادەسازییەکی ئەوتۆی تێدا نەبوو بۆ ئەنجامدانی وەها کارێکی گرنگ، چونکە من بۆخۆم بێجگە لەوەی کارمەندەکان لە نزیکەوە دەناسم و ئاگام لە موعانات و گلەییەکانیانە، لەکاتی کارکردنیشیاندا لە هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکەی حەمرین سەردانم کردوون و بەچاوی خۆم هەلومەرجی کارکردن و ڕەوشی بەڕێوەچوونی کارەکانیانم بینیوە و لە هەموو لایەنێکەوە بێ خزمەت بوون و هۆیەکانی ئاسانکاری کاریان لەبەردەستدا نەبوو، ئەمە لەکاتێکدا بوو، کە تیمێکی شارەزای بیانی پارەوپولێکی لەڕادەبەدەریان دەخرایە بەردەست! سەرئەنجام هەر ئەو کارەیان بۆ دەکردین کە تیمە خۆماڵییەکان دەیانکرد.

نرخاندنی کاری تیمی هەڵدانەوە:

دەبێت ئەوەش بڵێم کەوا کۆی باسەکە، بەنووسین بریتییە لەنزیکەی ٥٠ لاپەڕەی ئەی فۆر بە فۆنتی کوردی، بەقەبارە ١٣ کە سەرنج و تێبینی تیمەکەیە لەگەڵ سەرنج و تێبینییەکانی نووسەر، ئەوەی لەو پەنجا لاپەرەیەدا نووسراوەتەوە بریتییە لەلایەنی پەیوەندیداری کارەکە، تۆمارکردنی کاری ڕۆژانەی تیمەکە و تۆمارکردنی مانگ و ساڵی کارکردن.

پرۆسەی هەڵدانەوەی گۆڕی بەکۆمەڵ کارێکی ئاسان نییە بەڵکو هەتا بڵێی کارێکی پرکیشەو ئاڵۆزە، هەر بۆیە لەبەر هۆکارە ئەمنی و زانستییەکانی، هەمیشە لەسەرخۆ بەڕێوە دەچێت، بۆیە دەبێت کەسوکاری قوربانیان هاوکاری کرێن و زانیاری زۆریان لە بارەی پرۆسەی لەهەڵدانەوەی گۆڕدا پێبدرێت و هەمیشە لەوە دڵنیا بکرێنەوە کە پرۆسەکە زۆر درێژە دەکێشێت و پەلەکردن لە بەرژەوەندییان نییە.

هەڵدانەوەی گۆڕی بەکۆمەڵ چەندە مافی قوربانییەکانە هێندەش پابەندە بە مافی کەسوکاریانەوە، چەندە مافێکی ڕەوایە هێندەش ئەرکێکی قورس و ئاڵۆزە.

دوو نموونە:

- نموونەی یەکەم: لەکرواتیا توانراوە لەکۆی (١٣٠٠) کەس لەماوەی حەوت ساڵدا تەنها (٥٠٠) کەس دەربهێنرێت و بگوازرێتەوە.
- نموونەی دووهەم: لە بۆسنە و هێرزۆگۆڤین لە کۆی ١٣٠٠٠کەس لەماوەی (١٠) ساڵدا توانراوە تەنها چارەکێکی ئەم ژمارەیە دەربهێنرێت.

- هەڵدانەوەی ئەم گۆڕەی قلیج لەهەڵەبجە بەبەراورد لەگەڵ هەڵدانەوەی گۆڕەکانی حەزەر و سەماوە کە تیمی بیانی شارەزا هەڵیداونەتەوە ئەگەر سەرکەوتووتر نە بوو بێت ئەوا لە ئاستی ئەواندایە، چونکە جگە لەوەی کاتێکی کەمتری ویستووە بڕی تێچووی هەڵدانەوەشی زۆر کەمترە، هەردوو گۆڕە بەکۆمەڵەکەی حەزەر (١) و حەزەر (٢) لەگەڵ سەماوە (١) و سەماوە (٢) بەهەردووکیان نزیکەی ١٣ ملیون دۆلاری تێچووە، ئەگەرچی بڕی تێچووی ئەم کارەی قلیج بە نادیاری ماوەتەوە، بەڵام دەتوانین پشت بە قسەی زارەکی بەڕێوەبەری مافی مرۆڤ لە هەڵەبجە ساسان ئەنوەر ببەستین کە پێی وتم زۆری تێنەچوو ئەو کارە بەهەمووی ناگاتە ٥٠٠٠٠٠٠ پێنج ملیون دیناری چاپی نوێ.
- بەپێی ئاماری ڕێکخراوی خاچی سووری نێودەوڵەتی لەساڵی (١٩٧٩)تا ئێستا لەعیراقدا (١,٣٠٠٠٠٠) یەک ملیۆن و سێ سەد هەزار وون بوو هەیەو ژمارەیەکی زۆریان لە گۆڕە بە کۆمەڵەکاندان و نزیکەی ٥٠ % گۆڕەبەکۆمەڵەکان کوردن و گەر بەم شێوەیە کاربکرێت ماوەیەکی زۆرمان پێویستە، وەک بۆمان دەرکەوت ئەوان ئەوەندەی بەلایانەوە گرنگ بوو سوود لە لایەنە یاسایی تاوانەکە وەربگرن بۆ تۆمەتبارکردنی تاوانباران و دادگایی کردنیان ئەوەندە بەگرنگییەوە بایەخ نەدرا بەهێنانەوەی تەرمەکان.

دۆزینەوەی گۆڕەکان:

کاتێک کە لقی هەڵەبجەی فەرمانگەی ئەشغاڵ و ئاودانکردنەوە دەستیان بەکارکرد بۆ ڕاکێشانی جادەیەک ڕەنگە هیچ پیشبینیەکیان بۆ ڕوبەڕوبوونەوەی ئەم پێشهاتە نەبووبێت، بەڵام ئیدی دەبێت ئەمەش ببێتە وانەیەک کەوا هەڵکۆڵینی زەوی لە هەڵەبجەو دەوروبەری هەموو ئەو شوێنانەی کۆمەڵکوژیان تیدا ئەنجامدراوە، دەبێت بەوریایی بێت، ئەوەی ئیستا قسەی لەبارەوە دەکەین بەرچاو ڕوونی زیاترمان دەدەنێ، فەرمانگەی ناوبراو لەسەر کارەکەیان بەردەوام بوون هەتا لە نزیک قلیج ئەوکاتەی سەرقاڵی کارکردن بوون لە پرۆژەی ڕیگای هەردوو گوندی عەنەب و جەلیلەی باکوری ڕۆژهەڵاتی هەڵەبجەدا، لەو کاتەدا کە شۆفێری شۆفلەکان سەرقاڵی کارکردن بوون، لە پێشەوە هەندێک جل و بەرگی قوربانیەکان بەدەم شفرەی شۆفلەکانەوە هاتنە دەرەوەو دواتریش چەند تەرمێک دەرکەوتن.

ئیدی کارەکەیان وەستاند، پاش ئەوەی لایەنە پەیوەندیدارەکانیان لێ ئاگادارکردەوە، لەیەکەم هەنگاودا بەڕێوەبەرایەتی مافی مرۆڤ و ئاوارە و ئەنفالی لقی هەڵەبجە بەدەنگیانەوە چوون و هەمان ڕۆژ سەردانی شوێنەکەیان کردبوو، دواتر بەشێوەیەکی یاسایی و لەڕێگەی تیمێکەوە هەڵدرانەوە کە بۆمان ڕوون نەبووەوە پێشتر کاریان لە هەڵدانەوەی گۆڕدا کردووە یان نا؟ ئەو تیمەش بریتی بوون لە بەڕێزان: یادگار عەلی فتاح، نیان حەمەسالح عبدولقادر، پەیوەست جەمال جەلال و عادل عوسمان و سیروان، بەر لە هەڵدانەوەی گۆڕەکان بە شێوەی یاسایی لەسەرەتاوە ناسنامەی ٨ کەس دەرکەوتبوون بەم ناوانە:

ناوەکان:

١- عوسمان عەزیز حەمەرەشید

٢- ئاراس عوسمان عەزیز

٣- نازەنین عوسمان

٤- ئارام عوسمان عەزیز

٥- شیرین عوسمان عەزیز

٦- شیلان عوسمان عەزیز

٧- عەلی عوسمان عەزیز

٨- عومەر عوسمان عەزیز

ناسنامەکان بریتی بوون لە " کارتی گوند" کە بریتییە لە وەرەقەیەکی سپی سادە و بە دیزاینێکی سادە لەلایەن یەکەی ئیداری ئەو سەروەختەی ڕژێمەوە ئامادە کراوە، کە ڕژێمی بەعس بۆ هەموو گوندنشینەکانی دروستکرد بوو، ئەو کارتە لە ڕووکاری پێشەوەی وێنەو ناوی کەسەکەی بەسەرەوەیەو لە ڕووکاری پشتەوەشی ناوی گوندەکەی پێوەیەو ئەو کارتانەی لەو گۆڕە بەکۆمەڵەدا دۆزرانەوە هەموویان ناوی گوندی (پالانی) ناوچەی هەورامانیان لێ نوسراوە.

ڕەوینەوەی تەمومژ:

لەسەرەتاوە تێبینی ئەوەکراوە کەوا خاوەنی ئەو پێناسانە هەموویان شەهید بوون و تەرمەکانیان لەو گۆڕانەدا بوبێت، بەڵام دوای ئەوەی فەرمانگەی مافی مرۆڤ و ئاوارە و ئەنفال، بە ژمارە (١٢٩٣)ی ڕۆژی (٢٠٠٤/٩/٢٥) ئاگاداری نامەیەکی لەکەناڵەکانی ڕاگەیاندنەوە بڵاوکردەوە بۆ بە دەستهێنانی زانیاری زیاتر و دۆزینەوەی کەسوکاریان دەربارەی ئەو پێناسانەی لەو گۆڕانە دەستکەوتبوون "نازەنین فتاح عوسمان" بەدەم ئاگادرییەکەیانەوە دەچێت و لەوێ تەمومژێک لادەبات، کاتێک پێییان ڕادەگەیەنێت: ئەو خاوەنی پێناسەکانەو ئەوانە منداڵ و کەسوکاری ئەون بەڵام تەنها هاوسەرەکەی بەناوی (عوسمان حەمەرەشید) و کورێکی بەناوی (ئاراس) تەرمەکانیان لەو گۆڕانەدایە کە لەو تاوانەدا شەهید بوون، خۆشبەختانە ئەوانەی ترکە ناسنامەکانیان لەو گۆڕەدایە لە ژیانداماون و ئێستا لە هەڵەبجەی تازە دەژین.

هەواڵنامەی کتێب

شۆکی هەڵەبجەو پالآس، ئاوێتە بوونی ئازارەکانی قوربانیانی هەڵەبجە و ئەنفال لە چیرۆکێکی هاوشێوەدا:

ئەم بەسەرهاتەی نازەنین فتاح و دۆزینەوەی ناسنامەی زیندووەکان لە گۆڕەبەکۆمەڵەکەی قلیجدا تارادەیەکی زۆر هاوشێوەی بەڵگەکانی ناو گۆڕێکی بەکۆمەڵی ناوچەی حەزەری پارێزگای موسڵە کە تیایدا پێناسەی ئەندامانی خێزانێکی گوندی سێدەری ناوچەی دۆڵی جافایەتی تێدا دۆزرانەوە، شۆکی هەڵەبجە ئەوەبوو کە هەموو وایان پێشبینی دەکرد کەوا خاوەنی ئەو پێناسانە لە گۆڕەبەکۆمەڵەکەی قلیجدا تەنها ئێسک و

بەڵگەکانیان لەو گۆڕەدا مابن، بەڵام کاتێک نازەنین بەدەم بانگەوازەکەی بەڕیوەبەرایەتی مافی مرۆڤەوە چوو، چاوی بەناسنامەکان کەوت، وتبووی: ئەوانە پێناسەی منداڵەکانی منن، بەڵام خۆشبەختانە زۆریان ماون تەنها مێردەکەم و ئاراسی کوڕم شەهید بوون، ئەمە بووە شۆکێکی گەورە بۆ ئەو سەردەمە لە هەڵەبجە.

بەڵام شۆکی پالاس لەوەش گەورە تر بوو، دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعس، هێزێکی سوپای هێزە هاوپەیمانەکان لەناوچەی حەزەری پارێزگای موسڵ، گۆڕێکی بەکۆمەڵیان هەڵدایەوە، بەڵام هەرزوو دایان پۆشییەوە، چونکە ئەوان بەدوای چەکی کۆکوژدا دەگەڕان نەک گۆڕی بەکۆمەڵ، دواتر دادگای باڵای تاوانەکان تیمێکی پزیشکی دادوەری و گۆڕهەڵدانەوەیان ڕاسپارد بۆئەوەی بەستانداردی نێودەوڵەتی ئەو گۆڕە و یەکێکی تر لە ناوچەی حەزەر و دوانی تر لە پارێزگای سەماوە هەڵبدەنەوە، هەتا وەک بەڵگەیەکی یاسایی لەدژی سەرانی ڕژێمی بەعس بەکاری بهێنن، کە لە (یاداشتی دادگادا ئەو چوار گۆڕە بە حەزەر (١) و حەزر(٢) سەماوە (١) و سەماوە (٢) ناو دەبرێن و دەناسرینەوە.

دۆزینەوەی هەندێک بەڵگەی یاسایی لە گۆڕە بەکۆمەڵەکەی حەزەری ناوچەی موسڵ دۆزرانەوە لەوانە پێناسی باری کەسێتی (تەسکەرە)ی هەندێک کەسی گوندی سێدەر بوون، تیمێکی دادگای باڵای تاوانەکان بۆ سۆراخی ئەو بەڵگانە و ئەوکەسانەی پێناسەکانیان لە گۆڕەکاندا دۆزرابوونەوە چووبوون بۆ ناحیەی بنگرد، پاشئەوەی لە فەرمانگەی باری کەسێتی (دائیرەالنفوس)، ناوەکانیان بۆ پشتراستکردبوونەوە، زانیاری ئەوەشیان پێدابوون کەوا کەسوکاری ئەم پێناسانە ئێستا لەپیرەمەگروون دادەنیشن.

دوای ئەوەی تیمەکە زانیارییەکانیان وەرگرت و دایانەوە بە دادگای باڵای تاوانەکان- تیمێکی تر لە دادگای باڵای تاوانەکان هاتن بۆ سلێمانی و کەسوکارەکانیان بانگهێشتیانکردبوون بۆ سلیمانی پالاس لەسەنتەری شاری سلێمانی، ئامانجی تیمەکەی دادگا ئەوە بوو، ڕاستی نەمانی کەسوکارەکەیان پێبڵێن و سەرەخۆشییان لێبکەن و پێیان ڕابگەیەنن کەوا کەسوکارتان نەماون و لەئەنفالدا شەهید بوون، بۆئەوەی وەک شایەتحاڵ لەدادگا ئامادەبن.

تیمەکە بۆ سەلماندنی هەواڵەکە پشتیان بەو پێناسانە بەستبوو کە لەگۆڕە بەکۆمەڵەکانی حەزەر دەریانهێنابوون و ئەوکاتەش پێیان بوون، بەڵام کە پێناسەکانیان پیشاندابوون و پێیان ڕاگەیاندبوون کە ئەوە پێناسەی شەهیدەکانتانە و لە گۆڕێکی بەکۆمەڵ دۆزراونەتەوە، پێناسەکانیان وەکو شەهید خوێندبووەوە تیمەکە خەریکبوو لەهۆش خۆیان بچن..! بۆچی توشی ئەم شۆکە بوون؟ چونکە (٣) سێ کەس لەو خانەوادەیە کە پێناسەکانیان لە گۆڕەکەی حەزردابوون لەو کۆبوونەوەیەدا بە زیندوویی ئامادەبوون، ئەوانیش (تەیفور، سێوە، عائیشە) کە خۆیان لە ژیاندا مابوون و پێناسەکانیان لە گۆڕە بەکۆمەلەکەی حەزەردا دۆزرانەوە، لەبەرئەوەی کاتێک دایکیان ئەنفالکرابوو، دواتر بە کۆمەڵکوژراون ناسنامەی هەموو منداڵەکانی لە گیرفاندا بووە، ڕاستی ئەم چیرۆکە ئەوەیە کەوا پێناسی (تەیفور و سێوە و ئایشێ) لەگیرفانی یەکێک لە تەرمەکانی گۆڕەبەکۆمەڵەکەی حەزەردا بوو، ئەو تەرمەش دایکیان بوو.. چیرۆکی ئەو پێناسانە لە دادگاش بووە بەڵگەیەکی گرنگ و سەر سورهێنەر، بەڵام تاوانەکە بەوەندە ناوەستێ چونکە هێشتا خاڵیک ماوە قسەی لەسەر بکەین. خودی ئایشێ و سێوە و وێنەکانیان مایەی لەسەر وەستانن .! چیرۆکەکە پێماندەڵێت ئەنفال

هەر پاكتاوی جەستەیی و كۆمەڵكوژی نەخستەوە، بەڵكو كاریگەرییەكانی دوای ئەنفالیش هێشتا لە باری سایكۆلۆژی و كۆمەڵایەتی بەزەقی لە ئارادان.

وێنەی ئایشێ لەبەردەستدایە كە بەر لەئەنفال كچێكی گوندنشینە و لە ناوباخێكی گوندەكەیاندا لەبناری چیایەكی سەركەش بە ڕوویەكی خۆش و گەشەوە دانیشتووە و بە جلی كوردی سپی و سوخمەی رەشەوە بە ئومێدەوە دەروانێتە ژیان، بەڵام لە داوی ئەنفال دەبێتە ژنێكی ئۆردوگانشین (ئیدی نە كچی گوندە و نەهی شار!) تەعریبێكی لە سەرخۆی شوێنی ژیان و ڕوخسار و دواجار ئەخلاقیشە بۆیە ئێستا عائیشە زیاتر بەژنێكی عەرەبی بەدوو دەچێت نەک ژنە كوردێک، كەوایە ئەنفال لە هەزاران ڕەهەندەوە كاری زۆری كردووەتە سەر تاک و كۆمەڵگای كوردی ئایشێ تەنها وێنەیەكیانە.[٤]

هەڵوەستە لەسەرئەم ڕووداوانە:

ئەوەی پێویستی بە تێرامانی وردە ئەوەیە كە لە هەڵدانەوەی گۆڕە گرنگە، جەخت لەسەر هەڵدانەوەیان بە شێوازی زانستی بكرێتەوەو پەلە نەكرێت، تا بە شێوەی یاسای پزیشكی دادوەری هەڵبدرێنەوە، ئەمەش دڵنیایی زیاتر دەبەخشێت، چونكە ئەگەر بە وریایی و زانستی ئەو كارەنەكرا ئەوا دەشێت بەڵگە یاساییەكان ون ببن یان ئەگەر كەلوپەلی پێویست و بەنرخیان پێبێ تێكەڵ بەیەكتر ببن و نەناسرێنەوە، بۆ نموونە ئەوەی لە قلیج دۆزرایەوە هەندێک خشڵی ژنان بوون، ئەگەر بەشارەزایی هەڵنەدرێنەوە ئەوا خاوەندارێتی ئەو خشڵە وندەبێت، بۆیە پێویستە

---

٤ لە كۆنفرانسەكەشدا بەهۆی هەڵەی هونەرییەوە، كە بە داتاشۆ پێشكەشكرا، بواری پیشانی ڤیدیۆكە نەبوو، كە لە دادگای باڵای تاوانەكان پێناسەكانیان و غەفور سێدەری پیشان دەدرێن.

کەسوکاری قوربانیانی جینۆساید کە ئەمڕۆ زۆرترین ڕێژەی ئەم حالەتانە پێکدەهێنن، لەهەموو کەس زیاتر جەخت لە هەڵدانەوەی یاسایی بکەنەوە و وشیاری ئەوەیان هەبی کەوا نەکەونە بەر هەڵمەتی ڕاگەیاندنەوەو پەلەنەکەن لە هەڵدانەوەی گۆڕی ئازیزانیاندا، بەپێچەوانەوە کارەکە وەکو پێویست بەڕێوە ناچێت و بەڵگەکان تێکەڵ بەیەکتر دەبن، ئەگەر چەند تەرمێک بکەونە سەر یەک و تەنها یەک دانەیان پێناسێکی پێبێت لەکاتی شێواندنیاندا چۆن بزانرێت ئەو پێناسەیە لەگیرفانی کامیاندابووە..؟

دەستبەکاربوون وهەڵدانەوە:

ڕۆژی (٦/١٠/٢٠٠٤) بەشێوەیەکی فەرمی وەزارەتی مافی مرۆڤ و ئاوارە و ئەنفال نوسراوی ژمارە (٣٩٩)ی ئاڕاستەی دادگای بالای تایبەت دژ بەتاوانی مرۆڤایەتی کرد، بۆئەوەی لەکاتی هەڵدانەوەی ئەو گۆڕانە دادوەرێک ئامادەبێت و لە شوێنی کارەکە کۆنوسی یاسایی تۆمار بکات، تا لەکاتی خۆیدا وەکو دۆسیەیەکی فەرمی و دۆکۆمێنت لە دژی سەدام و سەرانی بەعس بەکاربهێنرێت و سودی هەبێت، ئەمە یەکێکە لە هەنگاوە تەندروستەکان کەئەو وەزارەتە بۆ ئەوکارە ناویتی.

هەمان ڕێکەوت دادگای ناوبراو بە نوسراوی ژمارە ٦٢ وەڵام دەداتەوە، دواتر بەڕێوەبەرایەتی گشتی مافی مرۆڤ و ئاوارە و ئەنفال بە نوسراوی (٤٠٠) لە (٦/١٠/٢٠٠٤) داوای لە دادگای لێکۆڵینەوەی قەزای هەڵەبجە[٥] کرد دادوەرێک دیاری بکەن بۆ ئەوەی ڕۆژی (٩/١٠/٢٠٠٤) لە شوێنی هەڵدانەوەی گۆڕەکان ئامادەبێت بۆ ئەوەی وەکو لایەنی یاسایی کاری

---

[٥] ئەوکاتەی ئەم گۆڕە هەڵدرایەوە هەڵەبجە قەزا بوو، بۆیە ڕەنگە لەهەندێک شوێنی ئەم ڕاپۆرتەدا هەڵەبجە هەر بەقەزا ناوی هاتبێت.

گۆڕهەڵدانەوەکە بەشدار بێت بۆ ئەو مەبەستەش دادوەر (هاشم عبد الحمید) دیاریکراو شارەوانی هەڵەبجەش ١٠ کریکاری نارد بۆ هاوکاری کردنی تیمەکە و دەستکرا بەهەڵدانەوەیان.

تیمەکە کە بریتی بوون لە سەرۆکێک و چوار هاوکار دەستیان کرد بەکاری هەڵدانەوە و لە ماوەی ٢٢ رۆژدا پەرێزیان دەرکەوت و توانیان تەرمی ٣٠ کەس دەربهێنن و هەریەکەیان لە کیسێکی تایبەتدا دانران و هەموو دۆکۆمینت و کەل و پەلێکی قوربانیەکانیش بە جیا پۆلێنکران لە "ناسنامە و خشڵ و ملوانکە و کلیل و قۆری و کتلی و مەمکە مژەی منداڵ" بەشێوەیەک کە بزانرێت ئەو کەل و پەلانە چین و هی کام لە ڕوفاتەکانن ، هەرلەسەرەتاشەوە بە قۆناغی جیاواز وێنەی هەڵدانەوەکە و ڕوفاتەکان و کەلوپەلەکان گیران، دوای تەواو بوونی کاری هەڵدانەوەکە هەموو ڕوفاتەکان و خشڵ و کەل و پەلەکانیشیان پۆلێنکران و گوازرانەوە بۆ فەرمانگەی مافی مرۆڤ و ئاوارە و ئەنفال لە بەڕێوەبەرایەتی هەڵەبجە بەمەبەستی پاراستنیان، لەوێ هەڵگیران تا ڕێکەوتی (١٦ی ئازاری ٢٠٠٥) و لەو ڕۆژەدا کە هاوکات سالیادی کیمیابارانی هەڵەبجەبوو بە ئامادەبوونی سەرۆکی حکومەت و بەرپرسانی حزبی و حکومی لەمەراسیمێکدا لەگۆڕستانی شەهیدان بەخاک سپێردرانەوە.

ناوی کارمەندانی تیمەکە:

١- یادگار عەلی فتاح

٢- نیان حەمە سالح عبدولقادر

٣- پەیوەست جەمال جەلال

٤- سیروان عەزیز ئەکرەم

٥- عادل عوسمان فتاح

بەپێـــی ئەو پێناســـانەش کە لەگۆڕەکانـــدا دەرهێنـــرانەوە تـــوانرا لەقوربانیەکانیش چەند کەسێکیان بناسرێتەوە ئەمەش ناوەکانیانە:

١- محمد حەمە فەرەج کاکە

٢- لەیلا حەمە ڕەشید حەمەڕەحیم

٣- عەبدول حەمە فەرەج

٤- کەمال حەمە فەرەج

٥- مەلیحە حەمە فەرەج

٦- جەمال حەمە فەرەج کاکە

٧- بەهیە عەزیز حەمە رەشید

٨- پشتیوان جەمال حەمە فەرەج

٩- بێساران جەمال حەمە فەرەج

١٠- سەناریا جەمال حەمە فەرەج

١١- نادیە جەمال حەمە فەرەج

١٢- خەلیل عەزیز حەمە فەرەج

١٣- وەسەت محمد فەرەج

١٤- کەوسەر خەلیل عەزیز

١٥- خەندە خەلیل عەزیز

١٦- زانا خەلیل عەزیز

١٧- ئەنجومەن عەزیز

١٨- هیرۆ عەزیز

١٩- هێمن عەزیز

٢٠- جوامێر عەزیز حەمە رەشید

٢١- عوسمان عەزیز حەمە رەشید

٢٢- ئاراس عەزیز حەمە رەشید

٢٣- کافیە خواکەرەم

٢٤- عومەر مستەفا عومەر .

بەپێی زانیارییەکانی بەڕێوەبەرایەتی مافی مرۆڤی هەڵەبجە لە گۆڕی یەکەمدا خانەوادەی محمد فەرج کاکەی تێدایە، لەگەڵ چەند خێزانێکی تردا کە ژمارەیان ٢٣ کەس بوون، ئەوسا لە گەڕەکی کانی ئاشقانی شاری هەڵەبجە نیشتەجێ بوون و کرێچی ماڵی پیاوێک بوون بەناوی محەمەد ئەحمەد.

ناوی ئەوکریکارانەی کەشارەوانی هەڵەبجە ناردبوونی:

١- کامیل حمە سابیر

٢- عومەر عەبدولعەزیز ڕەمەزان

٣- سالح کەریم فتاح

٤- حسین عبدالحمن

٥- سەیفور ئەسکندەر

٦- قادر ئەحمەد عیسا

٧- عەلی کاکە ئەحمەد عباس

٨- نجم الدین محمود

٩- مجید باقی عبدالکەریم

١٠- موختار عومەر

بەشداری و بێباکی

ئەو کرێکارانەی لە شارەوانی هەڵەبجەوە نێردرابوون بریتی لە ١٠ کەس کە ئەم ناوانە بوون:

سەرباری گرنگی کارەکەشیان بەڵام بەداخەوە چ وەزارەتی ناوبراو کە بەئەرکی هەڵدانەوەی گۆڕەکە هەستاوە و چ وەزارت و سەرۆکایەتی شارەوانی هەڵەبجە هێندە ئەرکیان نەکێشاوە تیمێک پێکبهێنن بۆ شیکاری شوێنەکە تا بزانن کاریگەری گاز لەسەر خاکی ئەو شوێنە ماوە یان نا؟ بەلایەنی کەمەوە سەلامەتی کرێکار و ئەوانەی دەوروبەری لە بەرچاو بگرن، ئەمە مەسەلەیەکی یەکجار گرنگە لە هەڵدانەوەی گۆڕدا بەتایبەتی لەو شوێنانەی بە هۆی کیمیابارانەوە کۆمەڵکوژی تێداکراوە، هەر بۆ نموونە لەکاتی هەڵدانەوەی گۆڕێکی بەکۆمەڵدا لە ئەحمەدئاوای ناحیەی خورماڵ دەرکەوت کە هێشتا ئەو ناوچەیە بەگازی زەرنیخ و سیانید ئالودەیە ٦. بەپێی قسەی ئەفسەرێکی عیراقی کاری هەڵدانەوەکەیان زۆر مەترسیدار بووە، بۆیە ناکرێت هەڵدانەوەی گۆڕ لەو ناوچانەدا هەروا بەبێ ئامادەسازی و گرتنەبەری ڕێوشوێنی پێویست دەستی بۆ ببرێت، چونکە کارەکە لەبری سودبەخش بکەوێتەوە زیانی گیانی بەدوادا دێت، بەداخەوە هەڵدانەوەی گۆڕەکەی قلیچ بێزیانی گیانی تەواو نەبوو.

---

[٦] دەربارەی مانەوەی مادەی کیمیایی لە ناوگۆرە بەکۆمەڵەکاندا پێویستە سەرنج بدەینە لیدوانی عەمید ئەحمەد مەیاحی، بەرپرسی کەتیبەی بەرگریی کیمیایی کە لە بەشی کیمیایی وەزارەتی بەرگریی عێراق بەرپرسەو ئاگاداری هەڵدانەوەی گۆرە بەکۆمەڵەکەی ئەحمەد ئاوایە، لێدوانی بۆ ئاژانسی ئانادۆڵ داوەو وتوویەتی: "لەکاتی دەستپێکردنی هەڵدانەوەی گۆڕەکەدا، ئامێری پشکنینی کیمیایی لەسەر گۆڕەکە کاریگەری هەردوو گازی کیمیایی زەرنیخ و سیانیدی نیشان دەدا، بۆیە لەژێر چاودێرییەکی توند و لە پێناو پارێزگاریی لەوانەی گۆڕەکەیان هەڵدایەوە، بە ماسک و هەموو جۆرە پێداویستییەکەوە بەسەلامەتی گۆڕەکەیان هەڵدایەوە.

گیانبەختکردن:

ئەفسوس..! شەش کەس لەو کرێکارانە واتە لە نیوە زیاتریان بەهۆی نەبوونی ڕێنمایی و جلو بەرگی خۆپاراستنەوە بریندار بوون و سەرئەنجام پێنج کەسیان بەبێ دەنگی مردن، و برینداریکیشیان هێشتا لە ژیاندایە.

پێنج کەس لەو کرێکارانەی شارەوانی بە هۆی ئەو هەڵدانەوەیەوە مردوون و یەکێکیش بریندارە و سەرەتا لە هەڵەبجە دەنگۆی ئەوە بڵاوبووەوە کە بەهۆی ژەهراوییبونیان لەوکارەدا مردبن، بەڵام دواتر بەهۆی شیکاری تاقیگە و ڕاپۆرتی پزیشکییەوە دەرکەوت کە ئەو کرێکارانە بە هۆی گازی کیمیاییەوە گیانیان لە دەستداوە، ئەوانەی هەتا ئێستا مردوون بریتین لەم ناوانە:

ناوی شەهیدو بریندارەکان

١/ سالح کەریم فتاح

٢- حسین عبدالحمن

٣- سەیفور ئەسکندەر

٤- قادر ئەحمەد عیسا

٥- عەلی کاکە ئەحمەد عباس

٦- (کامیل حەمە سالّح)یش کە لەو هەلّدانەوەیەدا بریندارببووە هێشتا لەژیانـدا ماوە و لەهەلّەبجە دەژی.

پشتڕاستکردنەوە:

دەربارەی مانەوەی مادەی کیمیایی لە ناوگۆڕە بەکۆمەلّەکە پشتم بەم زانیاریانە بەستووە:

یەکەم: لیدوانی عەمید ئەحمەد مەیاحی، بەرپرسی کەتیبەی بەرگریی کیمیایی لە بەشی کیمیایی وەزارەتی بەرگریی عێراق، کە لەبارەی هەلّدانەوەی گۆڕێکی بە کۆمەلّ لە ئەحمەد ئاوا لێدوانی بۆ ئاژانسی ئانادۆلّ داوە: "لە هەلّدانەوەی گۆڕەکەدا، ئامێری پشکنینی کیمیایی کاریگەری هەردوو گازی کیمیایی زەرنیخ و سیانیدی ئاشکراکردووە، ئەوەشی وتووە، کە بۆ سەلامەتی و پاراستنی گیانی ئەوانەی گۆڕەکەیان هەلّداوەتەوە هەموو پێداویستیەکیان لە دەمامک ودەستکێش وجلوبەرگ بۆ دابین کردوون و گۆڕەکەیان بەسەلامەتی هەلّداوەتەوە.

دووەم: ڕاپۆرتی پزیشکی و شیکاری تاقیگە لە بەغدا و ڕاپۆرتی د.تایەر هەورامی. سەلمێنراوە کە سەیفور ئەسکەندەر بەکاریگەری کیمیایی گیانی

له دەستداوە و له دۆسێکەشیدا ئاماژە بەو پشکنینانه دراوە، بەڵام هێشتا لەلایەن وەزارەتی کاروباری شەهیدانەوە بڕیاریان لەبارەوە نەدرراوە کە شەهیدی کیمیابارانن![7]

ناوی ئەو فەرمانبەرانەی فەرمانگەی بەڕێوەبەرایەتی مافی مرۆڤوئاوارەوئەنفال.

١- فەیسەل مهدی محمد

٢- هەلکەوت نوری عەلی

٣- فواد سالح عبدالحمن

٤- هاشم ئەنوەر عومەر

له ڕێکەوتی (٥ی حوزەیرانی ساڵی ٢٠١٤) وەزیری کاروباری شەهیدان وئەنفالکراوان، لەکاتی هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵەکەی ئەحمەد ئاوا و خێڵی حەمەدا بە کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی هەرێمی کوردستانی ڕاگەیاند، پلانیان هەیە بۆ داهاتوو، تیمی تایبەتمەند له هەڵەبجە پێکبێنن و هەر لەو شارەدا بمێننەوە و ئەرکی هەڵدانەوەی تەواوی گۆڕە بەکۆمەڵەکان لە دەوروبەری ئەو شارە بەجێ بگەیەنن.)[8] بەڵام ئەمە هەر قسە بوو، لەپراکتیکدا هێچ نەکراو هەڵەبجە هیچ تیمێکی تری بەخۆیەوە نەبینی.

---

[7] – لەرۆژی ٤/٤/ ٢٠١٦ له میانەی کۆنفرانسەکەدا، کچی یەکێک لەو کرێکارە گیان بەختکردوانە دانیشتبوو بەناوی (...) پێی ڕاگەیاندم کەوا لەهەڵەبجە واباس دەکەن گوایە ئەو دەکرێکارانەی له شاروانیەوە ناردویانن بۆ هەڵدانەوەی گۆرەکە وتوویانە با ١٠ کرێکاری پیر بنێرین ئەگەر مردیشن با پیرەکان بن نەک گەنجەکان .

[8] ئەم لێدوانەی وەزیری کاروباری شەهیدان وئەنفالکراوان له کەناڵی (K.N.N) بڵاوکرایەوەو دواتریش لەماڵپەری ئەو کەناڵەدا بەنوسین دانراوە تکایە سەردانی ئەم لینکە بکە . http://www.knnc.net/Drejey-=hawal.aspx?id=15895&LinkID=4&leguaid

هەڵوەستەو شەرمێکی پێویست.

پاش بەخاکسپاردنەوەی تەرمەکان و پۆلێنکردنی کەلوپەلی بە جێماوی ئەو شەهیدانە کە لە گۆڕە بە کۆمەڵەکاندا دەرهێنرانەوە لە ناویاندا جگە لە مەمکەمژە و کڵاوی خوری منداڵان، بڕێک زێر و خشڵیش هەبوون، لەسەر پێشنیاری مافی مرۆڤ و ئاوارە و ئەنفالی بەڕێوەبەرایەتی هەڵەبجە بە نوسراوی ژمارە ٧٠٣ لە ڕێکەوتی (٢٠٠٥/٥/١٩) دوای ڕەزامەندی وەزارەتەکەیان بە فەرمانی وەزاری ژمارە ١٥٦٣ بەنرخی ڕۆژ پارەی ئەو خشڵانەیان دابینکرد و گێڕایانەوە بۆ وارسی یاسایی ئەو شەهیدانەی خاوەنی خشڵەکان بوون، کە بڕی پارەی دیاریکراو بریتی بوو لە (٥٩٠٢٨٠٠) پێنج ملیون و نۆسەد و دووهەزار و هەشت سەد دیناری چاپی نوێ.

ئەمەش بۆ ئەوە بوو کە ئەوخشڵانەی لەو گۆڕە بەکۆمەڵانەدا دۆزرانەوە لەموڵکی تایبەتییەوە بگێڕنەوە بۆ گشتی و وەکو سەروەتێکی نیشتمانی و ئەرشیفێکی نەتەوەیی لە مۆنۆمینتی شەهیدانی هەڵەبجەدا بپارێزرێن، ئەم هەنگاوە بەدوو دیودا کارێکی باش و گرنگ بوو:

١/ لەبەرئەوەی خشڵەکانی لەموڵکی تایبەتەوە کرد بەگشتی هەتا وەک سەروەتێکی نەتەوەیی و یادەوەری قوربانیەکان لە مۆنۆمینتی شەهیدانی هەڵەبجەدا بپارێزرێن.

٢/ لەباری ئەخلاقیشەوە خەڵک لەوە پارێزراو دەبن بە خشل وپاشماوەی قوربانیانی کیمیابارانەوە خۆی برازێنێتەوە.

دوای ئەوەی ئەم پێشنیارە جێبەجێکرا و خشلەکان و هەموو ئەو کەلوپەلانەی تر وەکو مەمکە مژەی منداڵ و کڵاوی خوری منداڵ و کلیل

و تەزبـــــيح...هتـــــد لە ديزاينێكـــــی هەنەری و بۆكســـــێكی شوشـــــەبەندا لە بەڕێـــــوەبەرايەتی مۆنـــــۆمينتی هەڵەبـــــجەدا هەڵگيـــــران و ئامـــــادەكران بـــــۆ نمايشـــــكردن بەر لەوەی كەس بيانبينێـــــت لە (١٦ی ئـــــازاری ٢٠٠٦) لە خۆپيشـــــاندانەكەی شـــــاری هەڵەبـــــجە و ســـــوتاندنی مۆنـــــۆمێنتەكەدا ئەو ســـــەروەتە نيشـــــتمانيانەش ســـــوتان و بەتـــــاڵان بـــــران، بەمەش كـــــورد بەدەســـــتی خـــــۆی جـــــارێكی تـــــر ئـــــاگری لەناســـــنامەی نەتەوەيـــــی خـــــۆی بەردايەوە، ئەوەی جێگـــــای ئەفســـــوس بـــــوو لەم نێـــــوەدا كەس نەبـــــوو شـــــين بـــــۆ ئەم كارەســـــاتە بگێڕێت.

ئەو كەلـــــوپەلانەی كە بەڕێـــــوبەرايەتی مـــــافی مـــــرۆڤ و ئـــــاوارە و ئەنفـــــال لە ڕۆژی (٢٠٠٥/١١/٢٧)دا ڕادەســـــتی "محمـــــد خـــــدر ڕەشـــــيد" كـــــراون بـــــۆئەوەی بەفەرمـــــی ڕادەســـــتی وەزارەتـــــی ڕۆشـــــنبيری بكـــــات و ئەوانـــــيش لەلايەن خۆيـــــانەوە بە فەرمـــــی ڕادەســـــتی بەڕێـــــوەبەرايەتی مۆنـــــۆمينتی هەڵەبـــــجەی بكەن، هەتاوەكو ئەرشيفێكی نەتەوەيی هەلبگيرين بريتی بوون لە:

١-گـــــۆ بەرۆك خشـــــلی عەيـــــارە ٢١ بەكێشـــــی٥٠٠، ١٤١ غـــــم يەك دانە. (گـــــۆبەرۆك جـــــۆرە خشـــــلێكی زێـــــرە، بەزۆری ژنـــــان لەكـــــاتی هاوســـــەرگيريدا داوايـــــان لەســـــەری هەيەو نرخێكـــــی زيـــــاتری هەيە لەو خشـــــلەی بـــــۆ بـــــووك دەكرێت.

٢- يەك جووت گوارە، كە نقێمی پيرۆزەيی تێدايە.

٣- يەك موستيلە عەيارە ١٢ كێشەكەی ٤.٩٤٠ غم.

٤- يەك ملوانكەی عەيارە ١٨ بەكيشی ١٥ غم.

٥- لەگەڵ ئەو كەلوپەلانەی تـــــــــر كە لە گـــــــــۆڕەكەدا دۆزرانەوە وەكـــــو (مەمكە مـــــژەی منـــــداڵ و پـــــارەی عێراقـــــی "پەنجـــــا فلســـــی"و ناســـــنامەی

قوربانیەکـــان و ســـەعات و تەزبـــیح و کلیـــل و قوتـــوویەکی کەتیـــرە کە لەگیرفانی یەکێک لە قوربانیەکاندا بوو)

ئەوکەســـانەی لەکـــاتی هەڵـــدانەوەی گۆڕەکانـــدا ســـەردانی شـــوێنەکەیان کـردووەو بەچـاوی خۆیـان بەدرەفتـاری ودڵڕەقـی بەعسـییەکانیان بینـی و ئەو گـۆڕانەش وەک بەڵـگەیەک لە سـەر تـاوانی کیمیابـارانی هەڵەبـجە دەرکەوتـن، زۆر بـــوون لە نـــوێنەرانی جیاجیـــا ئەوانەش ئەم کەس و لایەنـــانەی خـــوارەوە بوون:

١- وەزیری مافی مرۆڤ و ئاوارە و ئەنفال.

٢- " جاک بلاک مان" نوێنەری قونسولی ئەمریکا لەکەرکوک.

٣- قونسولی بەریتانیا لە کەرکوک.

٤- چەند دادوەرێکی دادگای باڵای تاوانەکان.

٥- خـــاتوو ئـــان کلویـــد بەڕێـــوەبەری ڕێکخـــراوی ئینـــدایت و لێپرســـراوی لیـــژنەی مافی مرۆڤ لە پەرلەمانی بەریتانیا.

٦- د. کریستیان کیسنەر لەپیمانگای کوردی واشنتۆن.

٧- شاندی ڕۆژنامەنوسانی گەنجی عێراقی.

٨- چەندین کەناڵی ئاسمانی بیانی لەوانە کەناڵی دیسکەڤەری ئەمریکی .

٩- لەگەڵ چەندین کەس و لایەنی ناوخۆیی.

شـــایانی باســـە هەڵەبـــجە زۆرگـــۆڕی لە مجـــۆرەی تێـــدایە، هەنـــدێکیان هەتـــا ئێســـتاش نەدۆزراونەتەوە لەنـــاو ئەوانەی کە ئەو ســـەروەختە دۆزرانەوە تەنهـــا ئەم گـــۆڕە بەکـــۆمەلەی قلـــیج هەڵـــدرایەوە و ئەم ڕاپـــۆرتەش تەنهـــا تـــایبەتە بەو گـــۆڕە کە ٣٠ کەســـی تێـــدابوو، ئەوگـــۆڕانەی تـــر کە لەو دەوروبەرن بـــریتین لە چەنـــد گـــۆڕێکی تـــری بەکـــۆمەڵ لەناویانـــدا ئەوەی بەرامـــبەر عەنەبە بەســـەر

گـــردێکەوە دیواربەنـــدکراوە و قوربانییەکـــانی هەر لەشـــوێنی خۆیـــانن و هەڵنەدراونەتەوە تابزانرێت چییان تێدا بەجێماوە.

ڕێکەوتـــی هەڵـــدانەوە و ناســـینەوەی قوربانییەکـــان و بەڵـــگە یاســـاییەکان — کەلوپەلی قوربانییەکان.

هەڵەبجە_قلیج- ژمارەی کۆتەڵ: ٢-ڕۆژ: ٢٠٠٤/١٠/١٨

تەرمێـــک کە کەلـــلەی ســـەری نەمـــاوە وا دەرئەکەوێ کە مرۆڤێکـــی کەم تەمەن بـــێ چـــونکە ســـەری ئێســـکە درێژەکـــانی پەلـــی ســـەرەوەو خـــوارەوەی لـــێ بوەتەوە (جیابوەتەوە لەئێسکەکە بە تەواوەتی)

clancal، scapnla ی تەواوە

sternum regionی تەواوە

cervical vertebrae ی هیچی نەماوە

Thoracic vertebrae 10 ی هەیە

Lumber vertebrae 5 ی هەیە

ژمارەیەکی کەم لە Rib ەکان نادیارن و هەندێکیان شکاون

upper limb تەنهـــا ئێســـکە درێژەکـــانی مـــاوە لەگەڵ ٢ ineta carpal

pelvic region ی تەواوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

Lower limb تەنهـــا ئێســـکە درێژەکـــانی مـــاوە ســـەری ئێســـکەکان لـــێ بوەتەوە

Femur length بە نزیکەیی ٤٣.١ cm

Hnmur length بە نزیکەیی ٣١.١ cm

تەزبیحێکی موروی سور لە گیرفانی شەرواڵەکە بووە

بەرگێکی پسکیت لە گیرفانی شەرواڵکەیدا بووە
سەعاتێک جۆری ئەلیکترۆنی مۆدێل Disco لە دەستیا بووە
ڕوبعێک لە گیرفانی شەرواڵکە بووە
کراسێکی سپی پیاوان، قەمسەڵەیەکی سەوزی عەسکری، قاتێکی کوردی قاوەیی (شەرواڵ و چۆغە)، هەویەیەکی احوال مەدەنی بە ژمارە ۱۷۹۹۹۳ هیچ نیشانەیەکی جیاکەرەوەی تری دیار نییە.

هەڵەبجە_قلیج- ژمارەی کۆتەڵ: ۱۳- ڕۆژ : ۲۰۰٤/۱۰/۱۸

کڵاوێکی کوردی پیاوانە
فانیلەیەکی عەلاگەی نیللی
لیباسێکی قاوەیی
کراسێکی پەمەیی کاڵ
قاتێکی کوردی ڕەنگ قاوەیی (شەرواڵ و چۆغە)
جوتێک گۆرەوی قاوەیی کاڵ
جوتێک کالەی adidas ی پیاوان ڕەنگ قاوەیی
چوار پەنجا فلسی
۳ کلیل
شانەیەکی ڕەشی بچوک
ئێسکی سەری تەواوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە
clancal، scapnla ی تەواوە
sternum ی تەواوە
vertebrac ی تەواوە

ژمارەی Rib ەکانی تەواوە بەڵام هەندێکیان شکاون

upper limb ئێسکە درێژەکانی ماوە Alna، Hum، rons، Radins ی تەواوە. carpal meta، carpal ی وەک لە وێنەکەدا دیارە تەواو نییە

pelnc region ی تەواوە و یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

Lower limb ی تەواوە چەند Distal phalanx نەبێ تەواو نییە

Hnmnrons length = 30 cm

Femurons length = 43.7 cm

Tibia length = 36.9 cm

Radins length = 4.9 cm

هەڵەبجە_قلیج – ژمارەی کۆتەڵ: ٢ ڕۆژ: ٢٠٠٤/١٠/١٨

پێکهاتەکانی ناو کۆتەڵی ژمارە ٢ بریتی بوون لە:

ماکسیەکی قاوەیی تۆخ

لەچکێکی ژنانەی قاوەیی

ژێرکراسێکی برنجۆکی سەوز

لیباسێکی سوری کاڵ

ستیانێکی بێجی

قەمیسێکی نیللی دفاع مەدەنی

قەراغی بەتانی و لاستیک

یەک تاک نەعلی ڕەش ژمارە ٣٨ – ٣٧ دروستکراوی عیراق

دوو بوخچەی پێ بووە

بوخچەی یەکەم: زەرفێکی نیو کیلۆیی چای بابل

فانیلەی عەلاگەی پیاوان قاوەیی لێوار سور

قەمیسێکی شینی منالان.

یەک چۆغەی (رساسی) خۆڵەمێشی تۆخی منالان

بوخچەیەکی سوری بچوک سەری گرێدرابوو کە لەوانەیە شتی تێدابووبێت. پارچەیەک لە تێکەڵەی نایلۆن و خوری

بوخچەی دووەم: هەمووی جلی منالانە بۆ منالێکی تازە لەدایک بوو کە بەپێی لاشەکە وا دیارە ئافرەتەکە سک پڕ بووبێ کە ئەم بوخچەیەی بۆ ئەو مەبەستە هەڵگرتبێ، ئەمانەی تێدا بووە: قاتێکی زەردی منالان، چاکەتێکی پەمەیی گوڵدار، عەزیەکی سپی قەراغەکانی شین، کلاوێکی چنراوی خوری ڕەنگاو ڕەنگ ، عەزیەکی سەوزی کاڵی گوڵدار، بەدلەیەکی خوری، دوو کلاو یەکێکیان سورمە و ئەوی تریان دانتێل، عەزیەکی منالان پەمەیی تۆپی خڕی مارۆنی تێدایە، بلوزێکی شین سەرقۆڵ و یەخەکەی سپییە، چاکەتێکی سپی گوڵدار، دوو پارچە پەڕۆ یەکێکیان سەوزی کاڵ ئەوی تریان پەمەیی گوڵدار بوخچەی دووەم ڕەنگی پەمەیی کاڵی گوڵدارە.

بوخچەی یەکەم عەزیەکی منالانە ڕەنگی سپی و گوڵی شینی تێدایە گرێ دراوە کراوە بە بوخچە پارچەی دینارێکی کاغەزو ڕوبیعیچک و تەوقەیەکی قژە سەر. ئێسکی سەری تەواوەو یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی ئافرەت

Scapnla، clavicalی تەواوە

Compact sternum

Compact vertebrac

چەند دانەیەک لە " Rib"ەکانی تەواو نین

Pelivic regionی تەواوە

upper limb و چەند carpal و Hetacrapalێکی دیار نییە

Hnmor length = 28 cm

limb Lower ئێسکە گەورەکانی تەواون (Fibnla، Tibia، Femur، patella) چەند پارچەیەک لە Tarsal، Netatarsalی دیار نییە

Femur length = 38.5 cm

* چەند پارچە ئێسکێکی زۆر وردی منالّی لەگەڵدایە کە لەوانەیە هێشتا لەدایک نەبوبێت.

هەڵەبجە_قلیچ ژمارەی کۆتەڵ: B٨ ڕۆژ: ٢٠٠٤/١٠/١٩

کڵاوێکی خوری منالاّن پەمەیی

T.shirtێکی سەوز قەراغەکانی نیللی پێشەوەی ڕەسمی تێدایە

چاکەتێکی شین

مەمکە مژەیەکی منالاّن

حفازەی لاستیک

عەزیەکی گوڵدار ، چاکەتێکی گوڵدار " هەمان قوماش "

کەلەی سەری بەتەواوی شکاوە

Scapnlaی لای ڕاستی ماوە

هەردوو Clancalی ماوە

Sternumی ماوە

Vertebracی شکاون

limb upper، هەردوو Humeronsی مـــاوە، لای چەپـــی

Radins Alna ی ماوە، لای ڕاستی Radins نیوەی ماوە.

region Pelivic نـــاوچەیilinmی مـــاوە ischinmی مـــاوە، لای

ڕاســـت Pnbisی مـــاوە، لای چەپ Pnbisی نەمـــاوە limb Lower

جگە لە هەردوو Fibnla ئێسکە درێژەکانی ماوە

ژمارەیەکی کەم لە پەنجەکانی ماون

Tibia length = 9.4 cm

هەڵەبجە_قلیج ژمارەی کۆتەڵ: ١-١ ڕۆژ: ٢٠٠٤/١٠/١٩

چۆغەیەکی ڕساسی تۆخی خەت خەت (مقلم)

شەرواڵێکی ڕساسی بێ خەت

بلوزێکی سپی خوری

کراسێکی سپی مربعات

قەمسەلەیەکی سەوزی فەرودار

تاکێک گۆرەوی زەردباو

دوو تـــاک پـــێڵاوی لاســـتیک یەکێکیـــان ڕەش بـــنەکەی بێجـــی دروســـتکراوی عیراق ژمارە (٤٠) ئەوی تریان club ڕەش لاستیک ژمارە (٤١)

دوو پەنجایی لە گیرفانی شەرواڵەکەیدا بووە.

پــارچەیەک ئــاوێنەی شــکاو گــوێزان و plaster لە گیرفــانی کراســەکەیدا بووە.

تەزبیحێکــی ســپی درێــژ، قەڵەم جافێــک، دارجــگەرە، شــانەیەکی ســوری کــاڵ، ٥٠ فلــس، ٢٥ فلــس، ١٠٠ فلــس، کلیلێــک، چەقــۆیەکی دەســت، پەڕۆیەکــی گــوڵ ســورو ســەوز، ئێســکی ســەری نەمــاوە تەنهــا ئێســکێکی بچوکی بەیەکەوە بەستنی شەویلگەی سەرەوەو خوارەوە.

بەشــی خــوارەوەی تاقمێــک کە جێگــای دوو ددانــی بۆشــە کە مانــای وایە مرۆڤەکە دوو ددانی لەبەشی خوارەوەیدا ماوە

Scapnla، Clancal، Sternum ی تەواوە

Rib ەکانی تەواوە بەڵام هەندێکیان شکاون

٧ cervical vertebrae

١٠ Thora...... vertebrae

٣ Inmber vertebrae

Sacrnm، یەک پارچە لە coccyx

Upper limb تەنها ئێسکە درێژەکانی تەواوە

left ulna ی شکاوە

meta carpal، 3 carpalی دەستی ڕاستی ماوە

pelvic region ی تەواوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی پیاو

هەردوو Femurی ماوە

هەردوو patellaی ماوە

Fibnla، Tibia لای ڕاستی ماوە، Tibia لای چەپی ماوە

پێی چەپ تەنها calcanumی ماوە

٣ tarsal bone، 3 proxima، 1 middle، 2 distal
لای ڕاست، ٥ meta tarsal

هەڵەبجە_قلیج - ژمارەی کۆتەڵ: ڕۆژ ٢٠٠٤/١٠/١٩

بلوزێکی یەخە حەوتی ڕەنگ ڕەساسی

دوو پشتێن یەکێکیان قاوەیی تۆخ ئەوی تریان ڕەشی گوڵدارو قاپوتی سەوزی فەرودار، چۆغەیەکی رساسی

کراسێکی سپی مربع، کڵاوێکی کوردی گوڵدار

بیجامەیەکی سپی خەت دار

شەرواڵێکی قاوەیی، هێلەکی قاوەیی

یەک تاک پێڵاوی لاستیک دروستکراوی عیراق ژمارە (٤٢) یەک تاک گۆرەوی سەوزی کاڵ.

فلچەیەکی دەم و ددان سەوز (لە گیرفانی دابووە)

دوو ژێرپیاڵە دانەیەکی سپی ئاوی، ئەوی تریان خەت خەتی سور (لە علاگەدا بووە) چەرخێکی سور (لە گیرفانی دابووە)

ڕوبعێک ، مەترێک (١:٥٠ cm)، ملحی چا، eye ointment teracyclin، پەنجا فلسیەک

٤ هویەی نفوس رقم : ٠٣٩٠١٥ ڕەسمی منالێکی پێوەیە

٠٣٩٠١٤ ڕەسمی کچێکی منالی پێوەیە

٠٣٩٠١٣   ڕەسمەکەی دیارە

٠٣٩٠١٢   ڕەسمەکەی دیار نییە

فلیمێکی ڕەش (ڕەسم) (جام)

یەک جزدان، ٣ دەفتەر (بەرگەکەی)

ئێسکی سەری نەماوە

clavical، scapnla ی تەواوە

sternum ی تەواوە

upper limb تەنها ئێسکە درێژەکانی ماوە

cervical vertebrae تەنها axis ی ماوەو حەوتەم ماوە

vertebrae ەکانی تری تەواون

" Rib " ەکانی تەواون بەڵام هەندێکیان شکاون

Sacrnm ی ماوە coccyx ی نەماوە

region Pelivic تەنها لای چەپی ماوە داخوراوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

Lower limb ئێسکە درێژەکانی قاچی ڕاستی ماوە، Femur ی قاچی چەپی ماوە، پارچەیەکی بچوک لە Tibia ی ماوە

قاچی ڕاستی patella ی ماوە

قاچی ڕاست Tallns ی ماوە

قاچی چەپ تەواوە

ئەم حاڵەتە مناڵێکی لەگەڵدایە بەڵام لەبەر ئەوەی تەواو نییەی بە case دانەنرا تەنها وەکو Evd تۆمارکرا.

کراسێکی نیللی نوکتەی سپی تێدایە
کەوایەکی سورمەی نیللی بریسکەی سپی تێدایە
چاکەتێکی نیللی لە پێشەوە زنجیری پێوەیە
هێلەکی قەیفەی مۆر
ئاوەڵ کراسێکی دانتێلی ڕەش و گوڵی سپی تێدایە
جوتێک گۆرەوی زەردباو
جوتێک پێڵاوی لاستیک دروستکراوی عیراق ڕەنگ ڕەش ژمارە ٣٧- ٣٨
بوخچەیەکی سورمەی پەمەیی نەخشی .... سپی تێدایە ئەمانەی تێدایە
پارەی کاغەزی تێدایە (پێنج دیناری و دیناری) وەک لە نیشانەی .... دەردەکەوێ ژمارەی پارەکان زۆر بوبێت:
سێ ڕوبعی، دوو سەد فلسی، یەک پەنجا فلسی (لە جزدانێکی ڕەشدابوو)
سورمەیەکی زەردی سێگۆشەیی کە مێخەکی تێدا بووە
چەقۆیەکی ئەڵقەدار، تەزبیحێکی ڕەش
سێ بازنی تەنەکە
چەقۆیەکی سپی باغە، لەگەڵ پەتێکی سپی
پاشماوەی پاکەتی جگەرە لەگەڵ عەلاگەیەک کە پارەی تێدابووە (کاغەز) لە گیرفانی هێلەکەکەیدا بووە، کلی چاو لە گیرفانی کەواکەیدا بووە (پێچراوە بە پەڕۆیەکی ڕەشی گوڵ سور)

ئێسـکی سـەری تەواو نیـیە لە سـێ پـارچە پێکهـاتووە، بەڵام تەواو نـین لەوانەیە شوێنی پارچەی بۆمبی پێوەبێ

clavical، scapnlaی تەواوە

cervical vertebrae 2

Thora…… vertebrae 13

Inmber vertebrae 5

Sternumی تەواوە، Sacrnmی تەواوە (%coccyx) دیارنەماوە

Ribەکانی شکاون

Upper limb ئێسـکە درێژەکـانی تەواوە، ژمـارەیەکی زۆر carpal و meta carpal نەماون

pelvic region ی تەواوە بەڵام شـوێنی پـارچەیەکی پێـوە دیـارە یەکێکە لە نیشانە جیاکەرەوەکانی مێینە

Lower limb ی تەواوە جگەلە شکانی right femur

(Post mortum)

Fermur length = 40.4

Hnmerons length = 28.8 cm

بلـــوزێکی پیرۆزەیـــی یەخە حەوتـــی لەســـەر دەســـتە و خـــوارەوە و یەخەکەی خەتی سورو سپی تێدایە

پشتێنێکی ڕەش و قاوەیی

قاتێکی کوردی ڕەش (چۆغە و شەرواڵ)

کراسێکی سپی

قەم×ەلەیەکی سەوزی فەرودار (عسکری)

دوو پیاڵە لە گیرفانی شەرواڵەکەیدا بوو کاغەزی تێدایە

ربعێک و دوو پەنجایی لە گیرفانی شەرواڵەکەیدا بووە

جزدانێکـــــی نیللـــی Winston هەویەیەکـــی خوێنـــــدکاری تێـــدایە بەم شێوەیەی خوارەوە:

الاسم: جوامێر عزیز حمە رشید

الســف والشــعبە: الخــامس العلمــی (ا) لە پشــتەوەی ئەمــانە نوســراوە محـل وتاریخ الولادە : خورماڵ ١٩٧٠ جمال جلال عبدالکریم العنوان: خورماڵ معاون مدیر العام للتربیە

١- رقــم الهــویە : ٨٨ المــدیریە العــامە للتربیــە الســلیمانیە تــاریخ الاســدار: ١٩٨٧/١٢/٥ المدرسە اعدادیە حلبجە للبنین

٢- مــدیر المدرســە: حیــدر عثمــان قــادر ڕەســمێکی وازحــی پێــوەیە اسـم الهـویە: عبداللە رؤف رشید نافذە للغایە: ١٩٨٨/٩/٣٠

نایلۆنێکی پێوەیە جەدوەلی مادەکانی تێدایە

قەڵەمێکی دارو قەڵەمێکی جاف

ماجیکێکی ڕەشی بچوک

لاستیکی خەت کوژاندنەوە

ڕوبعێک ، دوو پەنجایی لە جزدانەکەیدا بووە

لە گیرفانی قەمسەڵەکەیدا دینارێکی کاغەزی تێدا بووە (ڕزیوە)

شانەیەکی سپی ئاوی لە گیرفانی شەرواڵەکەیدا بووە

بنی جوتێک قۆنەرە ژمارە (٤٠) قاچی ڕاست (ناوکەفێکی سوری تێدایە)

سەعاتێکی ئەلیکترۆنی ئستیل هیچ نیشانەیەکی تری پێوە دیار نییە

دەرزیەکی سنجاقی گەورە

(ئەم تەرمە منداڵێکی بچوکی لە باوەشدا بووە)

ئێسکی سەری تەواوە، یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

Scapnla داخوراوە، clavical تەواوە

Sternum ی تەواوە Vertebraeی تەواوە

" " Rib ەکانی لە ژمارەدا تەواون بەڵام هەندێکیان شکاون

Upper limb ئێسکە درێژەکانی تەواوە ژمارەیەک لە meta bone

carpal تەواو نییە = ٣٧.٩ Hnmerons length cm

= ٢٦ Ulna cm

Sacrnm ی تەواوە (coccyx ی نەماوە)

pelvic region ی تەواوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

Lower limb ی تەواوە جگە لە نەبوونی هەندێک لە bone metarsal

هەردوو patella ەکانی ماوە سەری ئێسکە درێژەکانی بەتەواوی Fuison ی نەکردوە

بلوزێکی بێجی یەخە حەوتی

فانیلەیەکی علاگەی بێجی قەراغەکانی قاوەیی

پشتێنێکی ڕەشی جلی کوردی

کراسێکی سپی

کڵاوێکی کوردی پیاوان

قەمسەڵەیەکی سەوزی عسکری فەرودار

دوو قۆڵی چۆغە ڕەنگ قاوەیی

یەک تاک گۆرەوی قاوەیی کاڵ

دۆشەکی ئیسفەنجی سوری کاڵ گوڵدار (لەناو گوێنیەکدا بوو)

سەرچەفێکی ڕەنگاوڕەنگ (لەناو گوێنیەکدا بوو)

قولاپی ماسی + پەتەکەی لە گیرفانی قەمسەڵەکەیدا بوو

سەری قۆری

علاگەیەک هەندێ شتی تێدایە وورد بووە ناناسرێتەوە

جامێکی ڕەسم

ئێسکی سەری تەواوە تەنها Hanolibleی نەماوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

Scapnla، clavical ی ماوە

٥ cervical vertebrae

١٠ Thoraeic vertebrae

٥ lumber vertebrae

Sacrnm ی هەیە بەڵام نیوەی coccyx ی نەماوە
"Rib " ەکانی نیوەی ماون
upper limb تەنها Humerons ی ماوە
Pelivic region ی هەردوولای ماوە بەڵام لای ڕاستی شکاوە
ژمارەیەکی زۆر لە carpal و meta carpal ی نەماوە
Lower limb لای ڕاستی تەنها Fibnla ی ماوە دوو Tarsal bone ی ماوە
لای چەپی Tibia، Fibnla ی هەیە
Tarsal Complet، metatarsal Complet ، ژمارەیەکی کەم لە phalanx دیارنی یە
Left Tibia = 38.8 cm

هەڵەبجە_قلیج- ژمارەی کۆتە: ٦- ڕۆژ ٢٠/١٠/٢٠٠٤

لەچکێکی ڕەش گوڵی سوری تێدایە
بلوزێکی پرتەقاڵی یەخە حەوتی
چاکەتێکی سوری خوری قەراغەکانی سەوزە
ژێرکراسێکی ڕەش
یەک تاک گوارەی ئاڵتون
تەوقەی قژ
عەلاگەیەکی گەورە و قۆری یەک کە پارچەی بۆمبی پێوەیە

دۆشـــەکێکی منـــاڵان کە نـــایلۆنی پێـــوەیە، جوتێـــک نەعلـــی ئافرەتـــان ڕەش

ژمارە (٣٨)

عەزیەکی مناڵانی گەورە بۆکچ

ژمارەیەکی زۆر لە جل و بەرگ و پەڕۆو قوماش بۆ مناڵی ساوا

دەرپێی نایلۆنی مناڵان کە ڕەنگەکەی سپی و گوڵی پەمەیی تێدایە

پەڕۆیەکی ناو بێشکەی سور

کەلەی سەری تەواوە یەکێکە لە نیشانەکانی مێینە

Scapnla، clavical ی تەواوە

٦ cervical vertebrae ١١ Thoraeic vertebrae

٥ lumber Coccyx یەک پارچەی ماوە

upper limb درێژەکـانی مـاوە ژمـارەیەک لە carpal و meta

carpal و phalanx ی ماوە

Pelivic region، ilinm ی هەردوولای نەماوە

Pnbis، ishinmی ماوە

Rib ەکانی تەواو نین لە ژمارەدا و هەندێکیان شکاون

Lower limb، Femerی لای چەپ، Tibia، Fibnlaی چەپ

لای ڕاسـت تەنهـا Fibnla لەگەڵ ژمـارەیەک لە Tarsal، meta

tarsal، phalanx ماون

Radins length = 15.5 cm

Ulna length = 14.0 cm

بلـوزێکی قـاوەیی منـداڵان، خـوارەوەی خەتـی سـورو سـپی تێـدایە- چـاکەتێکی نیللی - ژێرکراسێکی ڕەشی مناڵان

عەزییەکـی سـپی نەخشـی مـۆرو سـوری کـاڵی تێـدایە - بیجـامەیەکی سـپی نەخشی شین و سوری تێدایە

کەلەی سەری بەتەواوی وورد بووە

Scapnla، clavicalی تەواوە

Vertebraeی تەواوە

Pelivic region لای چەپی ilinm ی نەماوە لای ڕاستی تەواوە

upper limb لای ڕاست Radins، Humerons، ulna

لای چەپ ulna، Radins

Hnmerons length = 10.8 cm

هەندێک لە carpal و meta carpal ەکان

Lower limb هەردوو femur مـــاوە لای ڕاســـت Fibnla و Tibia ی مـــاوە لای چەپ Tibia (یەک پـــارچەی بچـــوک) Femer length = 13.5 cm

بلوزێکی قاوەیی یەخە حەوت [٩]
بیجامەیەکی سپی گوڵی مۆری تێدایە
قاتێکی ڕەشی کوردی (شەرواڵ و چۆغە)
پشتێنێکی سپی نەخشی شینی تێدایە
قەمسەڵەیەکی سەوز دەستەسرێکی سورو زەردی تیا بووە
یەک تاک گۆرەوی سەوزی کاڵ
دوو قەڵەم دادەری سەوز لە گیرفانی شەرواڵەکەیدا بووە
لاستیکێکی خەت کوژێنەوە لە گیرفانی شەرواڵەکەیدا بووە
ڕوبعێک ، ٣ پەنجایی ، یەک ٢٥ فلسی لە گیرفانی شەرواڵەکەیدا بووە ، قەڵەمێکی داری بچوک لە گیرفانی شەرواڵەکەیدا بووە کەلەی سەری بەتەواوی شکاوە (وورد بووە) چەند ددانێکی ماوە
Scapnla، clavical ی ماوە بەتەواوی توشی داخوران بوون
دوو Humerons ماوە بەڵام شکاون
لای ڕاستی Radins، ulna ماوە بەڵام شکاون، یەک carpal bone
لای چەپی تەنها سەرێکی ulna و Radins ماوە
Ribەکانی ژمارەیەکی زۆریان ماون بەڵام هەموویان توشی داخوران بوون شکاون
Vertebraeەکانی هەمووی شکاون و توشی داخوران بوون

[٩] یەخە حەوتی، بەو بلوزانە دەوترێت کە یەخەکەیان خڕ نییە بەڵکو لەسەر شێوەی ژمارە ٧ی عەرەبی دیزاین کراون. دەشێت ئەمە هەر ناولێنانی بازارەکانی کوردستان بێت.

region Pelivic لای چەپــی مــاوە، لای ڕاســت بەتەواوی شـــکاوە
limb Lower لای ڕاســت ئێســکە درێژەکــانی هەمــووی مــاوە تەنهــا
ســەری ئێســکەکە نەبــێ لە ئێســکەکان جیــابونەتەوە لای چەپ femur،
Tibiaی مــاوە، patella ی مــاوە Fibnla length = 23.6
cm (تەنها ئەم ئێسکە بەساغی ماوەتەوە)

هەڵبجە_قلیج ژمارەی کۆتەڵ: A١٠ ڕۆژ ٢٠٠٤/١٠/٢٠

نینۆکەرێــک، چەنــد نوشــتەیەک (٤ دانە ســیانیان زەردو ئەوی تریــان ســوور) بە جلەکانیەوە بوو

دوو ملــوانکەی مــووری منــاڵان یەکێکیــان شــین و ئەوی تریــان خەنەیــی کە دوو مووری شینی پێوەیە

لاستیکی قژی مناڵان لاستیکەکەی سەوزو دوو دڵی سوری پێوەیە

پارەی کاغەزی ڕزیو کە پێ ئەچێ پێنج دیناری و دیناری کاغەز بێ

بڕێــک پــارەی ئاســن: ٣ ڕوبعــی، یەک ١٠٠ فلســی، ٩ پەنجــایی، دوو بیســت و پێنج فلسی لەگەڵ کلیلێک) لەناو جلەکەیدا بووە

بزماری ناڵ کردن

یەک مووری سور لەوانەیە هی تەزبیح بێ

٦ مووری خڕی ڕەش

چارۆکەیەکی ڕەشی ژنانە

هێلەکێکی قەیفەی ڕەش، سیمی زەردی تێدایە

چاکەتێکی خوری قاوەیی، لەچکێکی ڕەش

کراسێکی مۆر گوڵی سپی و مربعاتی سپی تێدایە

شەرواڵێکی قاوەیی

ئاوەڵ کراسێکی سەوزو سور

جوتێک پێڵاوی لاستیک دروست کراوی عیراق ژمارە ٣٩-٤٠

جانتایەکی زەنیانەی ملون، گۆبەرۆکی ئاڵتون لەناو علاکەیەکدا بوو

شانەیەکی ڕەش لەگەڵ چەقۆیەک لەناو جانتا کەیدایەت، بیتاقەیەکی شخسی : ٢٩١٦٥٤ بەناوی وەسەت محمد حمە ١٩٥٩

٢٩١٦٥٦ بەناوی خەندە خلیل عزیز ٢٩١٦٥٨

٢٩١٦٥٥ بەناوی ("کوثر"کەوسەر / خلیل عزیز) ١٩٧٩

٢٩١٦٥٧ بەناوی زانا خلیل عزیز

٦ بتاقە السجل القری بەناوی: وست محمد حمە، زانا خلیل ١٩٨٤ دوو شهادە جنسیە (بەرگەکەی ماوە بەڵام ناوەکەی نەماوە) ئێسکی سەری تەواوە تەنها ژمارەیەکی زۆر لە ددانەکانی نەبێت نەماوە (یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی مێینە)

Scapnla، clavical ی تەواوە

Sternum ناتەواوە

cervical vertebrae 4

Thoraeic vertebrae 12

٥ Sacrnm vertebrae lumberی تەواوە بەڵام یەک پارچەی

coccyx ماوە Rib کەمێکیان نادیارن (چەند دانەیەک)

Humerons — upper limbی دیار نییە

meta carpal لەگەڵ چەند ماوە لای چەپی Radinsی ulna،
4 و ٣ proximal phalanx
Pelivic regionی تەواوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی مێینە
Lower limb ئێسکە درێژەکان patellaی ماوە
پێیی راست دوو bone tarsal، هەموو metatarsal و phalanx ی ماوە
تەنها tarsal boneەکانی دیار نەماون

Femur length = 41.6 cm

Tibia length = 34.9 cm

هەڵەبجە_قلیج ژمارەی کۆتەڵ: ٧ - رۆژ ٢٠٠٤/١٠/٢٢

شەرواڵێکی قاوەیی منالان

بلوزێکی سور

کراسێکی سپی

قەمسەڵەیەکی سەوزی فەرودار (فەروەکەی نیللییە)

دەستەسرێکی سپی

جوتێک پێڵاوی لاستیکی رەش بنەکەی سپییە، دروستکراوی عیراق

ژمارە ٢٦ – ٢٧

کەلەی سەری وورد بووە، ژمارەیەک لە ددانەکانی ماون

clavical، scapnlaی تەواوە

vertebraeی تەواوە

Coccyxی ماوە

Ribەکانی ژمارەیەکیان دیارنین و هەندێکیان شکاون

Sternum تەنها manubnumی ماوە

Upper limb ئێسکە درێژەکانی تەواوە ژمارەیەکی زۆر لە

carpal و meta carpal و phalanx ی ماوە

pelvic regionی تەواوە

Lower limb ئێسکە درێژەکانی ماوە

ژمارەیەکی زۆر لە tarsal، meta tarsal، phalanxی ماوە

Ulna length = 12.3 cm

هەڵەبجە_قلیج ژمارەی کۆتەڵ: ٢٢- ڕۆژ ٢٠٠٤/١٠/٢٢

بلوزێکی قاوەیی منالان لەخوارەوە خەتی سپی تێدایە سەردەستەکەی

خەتی سوری تێدایە لە پێشەوە ڕەسمی پشیلەی تێدایە

بلوزێکی سور لە پێشەوە خەتی سپی تێدایە

بلوزێکی نیللی سێ خەتی زەرد و سپی و سوری تێدایە

قەمسەڵەیەکی فەرووی شین

بیجامەیەکی خوری پەمەیی

تاکێک گۆرەوی شین، خەت خەت

کەلەی سەری بەتەواوی شکاوە هەندێک لە ددانەکانی وون بوون

clavical، scapnla ی ماوە

vertebrae ی هەمووی تەواوە بەڵام هەندێکیان شکاون

Ribەکانی هەندێکیان شکاون

Upper limb ئێسکە درێژەکانی ماوە لەگەڵ هەندێک لە

carpal و meta carpal و phalanx ی ماوە

pelvic regionی تەواوە

Lower limb ئێسکە درێژەکانی تەواوە

Coccyxی ماوە

Sternum تەنها manubnum ی ماوە

هەڵەبجە_قلیج ژمارەی کۆتەڵ: ٢٢- ڕۆژ ٢٠٠٤/١٠/٢٢

کراسێکی قاوەیی ژنان

لەچکێکی نیللی

هێلەگێکی پەمەیی

ئاوەڵ کراسێکی ڕەش گوڵی سیمداری زەردی تێدایە

ژێرکراسێکی بێجی و ژێرکراسێکی سەوز

چاکەتێکی خوری نیللی شی بووەوە

مەمەی منالآن باغە سەرەکەی سورە، تەوقەیەکی سور بەسەریەوە بووە

جزدانێکـی بچـوکی ڕەش کە دلێکـی ئـاڵتون و سـێ ٢٥ فلسـی و پاشـماوەی

پارەی کاغەزی تێدایە

بە جلەکەیەوە دلێک حرفی H تێدایە زەرد بووە

جوتێک گوارە نقێمی شین و دوو موورو‌ی سوری پێوەیە

مستیلەیەک نقێمەکەی لێ بوەتەوە

یەک هـــویەی متســـوعین، یەک هەویەی دفـــاع **وطــني** (هەردوکیـــان ڕەســـمی پیاوی پێوەیە)

تاریخ الولادە: ١٩٧٠

نوع السلاح: کلاشینکوف، رقم السلاح: ٢٨٠٩٦٠٧

ئێســـکی ســـەری تەواوە چەنـــد دانێکـــی دیارنەمـــاوە یەکـــێکە لە نیشـــانە جیاکەرەوەکانی مێینە، تەنها case کە چەند پارچەیەک لە قژی مابێ

Sternumی تەواوە

clavical، scapnlaی تەواوە

cervical ی تەواوە ، .... ناتەواوە ، lumber ی تەواوە

Sacrnm ی تەواوە ، coccyx ی نەماوە

Rib ژمارەیەکی کەمیان دیارنەماون

limb upper ئێســـکە درێژەکـــانی تەواوە، ژمـــارەیەکی زۆر کەم لە phalanx ماوە

١ crapal bone ی ماوە

Pelivic regionی تەواوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی مێینە

Lower limb ئێسکە درێژەکانی تەواوە

پـــێ ی چەپ: ژمـــــارەیەکی زۆر tarsal و tarsal meta و phalanx ی ماوە بەڵام لاکەی تری نەماوە

Humerons length = 30.1 cm

Femur length = 41.8 cm

بلوزێكی نیللی منالاَن پێشەوەی لەسەرەوە سورەو دوو خەتی سپی تێدایە

بلوزێكی شین سێ خەتی پرتەقاڵی وخەتی سپی تێدایە

شەرواڵێكی (رساس) خۆڵەمێشی لاستیكەكەی پێوەیە

سەرشانی **طلائع** (زەرد)

ئێسكی سەری تەواوە یەكێكە لە جیاكەرەوەكانی مێینە

clavical، scapnla ماوە بەڵام شكاوە

Sternum تەنها .... ی ماوە

cervical vertebrae ی تەواوە

5 vertebrae Thoraeicی ماوە هەندێكیان شكاون هەندێكیان دیار نین

lumber vertebrae 5

Coccyx بەشێكی ماوە

upper limb ئێسكە درێژەكانی ماوە لەگەڵ ژمارەیەكی كەم لە meta carpal و phalanx

Rib ەكانی هەمووی شكاوە

Pelivic region ی ماوە

Lower limb ئێسكە درێژەكانی ماوە بەڵام هەندێكیانی شكاون لەگەڵ ژمارەیەكی كەم لە tarsal bone

Radins length = 11.1 cm

شەروالێکی سەوزی بچوکی مناڵان لاستیکەکەی لەگەڵدایە

چاکەتێکی خوری خەنەیی قەراغەکانی و سەردەستەکەی سەوزە

لەچکێکی ڕەش گوڵی سوری تێدایە

جامانەیەکی ڕەش ...

بەجلەکانیدا دەردەکەوێ کە ئەم تەرمە مێینە بێ

کەلەی سەری تەنها ناوچەی Frontal و پارچەیەکی بچوکی Maxilla و ژمارەیەک لە دانەکانی ماون

clavical، scapnlaی تەواوە

cervical vertebrae 2

Thoraeic vertebrae 12

lumber vertebrae 5

Sacrnm ی تەواوە ، بەشێک لە coccyx ی ماوە

Rib ەکانی ماون بەڵام هەندێکیان شکاون Sternumی ماوە

Upper limb ئێسکە درێژەکانی تەواون

دەستی ڕاستی ژمارەیەکی کەم لە carpal و carpal meta ی ماون بەڵام دەستی چەپ ژمارەیەکی زۆر کەمیان دیارە

pelvic region ی تەواوە

Lower limb ئێسکە درێژەکانی تەواوە ژمارەیەکی کەم لە tarsal و tarsal meta دیارە

Ulna length = 15.8 cm

قەمسەڵەیەکی عسکری سەوزی فەرودار[١٠]

کراسێکی سپی

قاتێکی کوردی نیللی (شەرواڵ و چۆغە)

جوتێک پێڵاوی لاستیک ڕەش دروستکراوی عیراق ژمارە ٣٩-٤٠

جوتێک گۆرەوی ڕەش

جوتێک پێڵاوی ڕۆنی منالآن دروستکراوی عیراق ژمارە (٢٢) لەگیرفانی شەرواڵەکەیدا بووە

شانەیەک ڕەش، دوو بازنی زەرد (لەگیرفانی شەرواڵەکەیدا بووە)

پارچەیەکی بۆمب

هەویەی نفوس ژمارە ٢٩١٦٥٣ لە گیرفانی قەمسەڵەکەیدا بووە

بەناوی: خلیل عزیز حمە رشید

دایکی ناوی: فاتمە درویش حمە سعید

ئێسکی سەری تەواوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

clavical، scapnlaی تەواوە

vertebrae ەکانی تەواوە

Rib ەکانی تەواوە هەندێکیان شکاون

---

[١٠] ئەو سەروەختە لەبەرئەوەی عێراق لە جەنگدابوو، خەڵکی مەدەنیش جل وبەرگی سەربازی بەتایبەتیش (کراس وبلوزو قەمسەڵەی سەربازیان دەپۆشی) بۆیە خوێنەر دەبێت وریای ئەوە بێت کە مەرج نیە ئەوەی جل وبەرگێک یان کەلوپەلێکی سەربازی پێوە بوویێت مەدەنی نەبووبن . لەلایەکی تریشەوە جل وبەرگی سەربازی بەنرخێکی زۆرهەرزان و هەندێک جاریش بەخۆرایی دەست خەڵک دەکەوتن .

Upper limb ئێسکە درێژەکانی تەواوە، بەڵام ژمارەیەکی کەم لە carpal و meta carpal ەکانی ماون

Sternumی تەواوە

pelvic region ی تەواوە یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

Lower limb ئێسکە درێژەکانی تەواوە، tarsal و meta tarsal و phalanx ی تەواوە

Coccyx ی ماوە

Humerons = 30 cm

Ulna = 24.3 cm

Femur = 42.5 cm

هەڵەبجە_قلیج ژمارەی کۆتەڵ: ٢٥ - ڕۆژ ٢٠٠٤/١٠/٢٣

بازنێکی زەردی شکاو، قایشی سەعاتێک، قەڵم جافێک ، تەزبیحێکی خڕی ڕەشی گەورە، ملوانکەیەکی ملی منداڵ هەروەها تەزبیحێکی مووری نیللی، دوو نوشتە (قاوەیی) روبعێکی ئاسن و کلی چاو کە لەناو پەڕۆیەکی گوڵگوڵی یە (گوڵدار)

تاکە لیرەیەکی زیو کە لەناوەڕاستدا ئەڵقەیەکی تێکراوە

بیجامەیەکی سپی گوڵداری شین، کۆڵوانەیەکی ژنانەی ڕەش، شەرواڵێکی ڕەش، کراسێکی سپی و فانیلەیەکی عەلاگەی سەوز، جوتێ گۆرەوی ڕەش لەگەڵ تاکێ پێڵاوی لاستیک ژمارەکەی نادیارە

هەروەهــــا ناســــنامەیەکی بـــاری شارســــتانی کە ژمـــارەکەی (٠١٣٧٦٤) ە
کەللەی سەری بەتەواوی وورد بووە
(vertebrae) ەکانی (٤ cervical (٥ lumer)
Rib ەکانی زۆربەی ماوە و کەمێکیان شکاوە
لای ڕاســــتی clavical، scapnla ی تەواوە وە هەروەهــــا
(Humerons)ی تەواوە لای چەپــــــی (scapnla)ی مـــــــاوە بەڵام
داخوراوە هەروەها Radins و ulna ی ماوە بەڵام ulna شکاوە
Sacrumی مـــاوە وە region pelvic ی لای ڕاســـتی تەواوە و لای
چەپی یەک دوو پارچەی ماوە
Lower limb تەنها ئێسکە درێژەکانی لای چەپی بەتەواوی ماوە
هەردوو patellae و هەردوو پێ یەکانی ماوە
درێژی Humerons = 32.5 cm
درێژی tebia = 37.4 cm
درێژی Femur = 44 cm
Sternum تەنها manibrium ی ماوە.

هەڵەبجە_قلیچ ژمارەی کۆتەڵ: C 21،B،A ڕۆژ: ٢٠٠٤/١٠/٢٣

* قەمسەڵەیەکی عەسکەری سەوز
* شــــەرواڵێکی قـــاوەیی و کراســـێکی مربعـــاتی ڕەش و ســـپی لەگەڵ جـــوتێ پێڵاوی لاسیکی عیراقی ڕەقەم (٤٠)
* دەرپـــێ یەکـــی کـــوردی مـــۆری ســـورمە، کراســـێکی کـــوردی ژنـــان نیللـــی نـــوختەی ســـپی تێـــدایە ، سەرپۆشـــێکی ســـپی کە تاکێـــک گـــوارەی ئـــاڵتونی

پێوەبــوو لەگەڵ پشــتوێنێکی ڕەش و یەکێکــی تــر ســەوز، تاکێــک پــێڵاوی لاسیکی ژنانە ژمارە (٣٦)

* بلــوزێکی قــاوەیی منــداڵان کە بلــوزێکی خەتــداری ســور و ســپی و نیللــی تێــدایە وە کراسـێکی نیلـی گـوڵ گـوڵی لەبەردایە لەگەڵ بیجامەکەیـدا بەسـەر ئەمانەشـدا کـراس و بیجـامەیەکی سـپی کە گـوڵی سـوری تێـدایە وە هەروەهـا سەرپۆشـێکی ڕەشــی گوڵــدار، جوتێــک پــێڵاوی لاسـیکی مـۆری دەسـتکردی عێراق ژمارە (٢٥ — ٢٦)

بیجـامەیەکی مربعـاتی سـپی منـاڵانە لەگەڵ کراسـێکی سـپی پەمەیـی گوڵـداری خەت خەت. بلـوزێکی قـاوەیی خـوری ئەسـتور لەگەڵ بلـوزێکی قـاوەیی تەنـک لەگەڵ کراســێکی ســەوزی ســادە وە بلــوزێکی نیلــی ئەســتوری منــداڵان هەروەهـا جوتێـک پـێڵاوی ڕەشـی لاسـتیکی ژمـارە (٢٨ — ٢٩) دروسـتکراوی عێراق.

* شـــەرواڵێکی ڕەساســـی منـــداڵان، قەمســـەڵەیەکی ســـەوزی فەروداری منداڵان، جوتێک پێڵاوی لاسیک (ڕەش) ژمارە (٣٧)

* شــەرواڵێکی نیلــی لەگەڵ جوتێــک گــۆرەوی شــەکەری هەروەهــا یەک تــاک پێڵاوی لاستیکی ڕەشی عێراقی ژمارە (٤٠)

* شـــەرواڵێکی ڕەش لەگەڵ فەرویەکـــی قەمســـەڵە ڕەنگـــی ســـەوزە، فـــانیلەیەکی ڕەش لەگەڵ فـــانیلەیەکی عەلاگەی رساســـی کە قەراغەکەی قـــاوەییە. مەمکەیەکــی شــیری شــکاو لەگەڵ قایشــی ســەعاتێک و بــازنێکی تەلــی ســەوزی منــاڵان، بڕێــک پــارە کە ڕزیــوە لە علاگەیەکــی ســەوزدا، نقێمێکــی گــوارە کە ڕەنگــی مــۆرە ، ســەری دۆلــکەی چــای خــواردنەوەی مناڵان، کە ڕەنگی سەوزە .

هەڵەبجە – قلیج- ژمارەی کۆتەڵ : ٢١ A (ڕێکەوتی بەسەرەوە نیە)

ئێسکی کەللەی سەری هەمووی شکاوە

چەند پارچەیەکی کەم لە mandible، maxilla ی ماوە

ناوچەی sternum (................)ی نەماوە

clavical scapnla ی ماوە بەڵام بەشێکی داخوراوە

ژمارەیەکی کەم لە بڕبڕەکانی ماوە (٦ thorosre، 2 cervical، 3 lumber) کە تووشی داخوران هاتوون

ئێسکی پەلەکانی سەرەوەی (ئێسکە درێژەکانی ماون بەڵام هەندێکیان شکاون)

ناوچەی sacrum ی نەماوە.

(pelvle region) تەنها لای چەپی ماوە ئەویش تووشی داخورانێکی زۆر هاتووە لە نیشانە جیاکەرەوەکانی پێدەچێت نێرینە بێت

ئێسکی پەلەکانی خوارەوەی ئێسکە درێژەکانی تەواوە هەردوو patella کانی ماوە.

Radins = 23.4 cm Humerons = 31.9 cm

Fermur = 41.2 cm

ژمارەی کۆتەڵ: B٢١

کەللەی سەری بەتەواوی شکاوە، چەند پارچەیەکی کەمی لە mandible و maxillae ی ماوە

(vertebra) کانی یەک cervical و سێ thoracic و سێ lumber ی ماوە.

Sacrumی ماوە بەڵام چەند پارچەیەکی کەمی نوقسانە

Clavicalی لای ڕاستی ماوە بەڵام scapula ی نەماوە
لای چەپی هیچیانی نەماوە.
ئێسکە درێژەکانی پەلی سەرەوەی ماوە تەنها ئێسکی لای ڕاست شکاوە
درێژی Radins = 22.1 cm
درێژی humerus = 29.2 cm
ژمارەیەکی زۆری (rib) ەکانی ماوە و هەندێکیان شکاوە
(Pelivic region)ی لە جیاکەرەوەکانی ئافرەتەو چەند پارچەیەکی کەمی شکاوە
پەلەکانی لای خوارەوەی (Femur)ی لای ڕاستی نەماوە لەگەڵ هەردوو (Fibnla) کەی (ڕاست و چەپ)
درێژی tibia = 34.5 cm
Femur = 42 cm
ئێسکی کەللەی سەری نەماوە تەنها (mandible)ی ماوە ئەویش چەند دانێکی ماوە
Scapnla ی ماوە بەڵام بەتەواوەتی شکاوە
Clavical ی نەماوە Rib ەکانی هەمووی ماوە بەڵام شکاون
Vertebraeەکانی دوو cervical و پێنج thoracic و یەک lumber ی ماوە
upper limbو لای ڕاست Humerons و Radins ی نەماوە تەنها
ulnaی ماوەو درێژیەکەی (٢٦.١ cm) ە لای چەپی هەر Radins و
ulnaی ماوە درێژی Radins ی (٢٤.٣ cm)

pelvic regionی نەماوەو Sacrum ی هەر نەماوە Lower limb ی
لای ڕاستی تەواوەو هەمووی ماوە وە درێژی femur ی ٤٣.٩ cm بەڵام لای
چەپی تەنها femur ی نییە mandible ی وا دیارە نێر بێت

تەنها دوو بلوزی ماوە

لەگەڵ کراسێکی دروست کراو لە قوماش (سپی گوڵدار)

یەکێک لە بلوزەکانی ڕەنگی زەردە و پێشەکەی چەند خەتێکی سەوزی تێدایە

ئەوەی تریان خەت خەتی نیللی و زەردو سەوزە

ئێسکی سەری بەتەواوی نەماوە

clavical، scapnlaی ماوە

vertebraeکانی ماوە بەڵام زۆربەی شکاون

Ribەکانی زۆری ماون بەڵام شکاوو داخوراون

upper limbئێسکە درێژەکانی ماون بەڵام ئێسکی دەستی نەماون

Pelivic regionی تەنها ilum ی لای ڕاستی ماوە

پەلەکانی خوارەوەی تەنها (Femur) و (tubula) ی لای ڕاستی ماوە

زۆر زۆر منداڵە.

هەڵەبجە_قلیج -ژمارەی کۆتەڵ: ڕۆژ ٢٠٠٤/١٠/٢

بلوزێکی ڕەساسی

شەرواڵێکی قاوەیی

قەمسەڵەیەکی فەرودار کە پێدەچێت چەرم بێت

قوتویەکی کەتیرە لە گیرفانی شەرواڵەکەیدا بوو

ئێسکی سەری چەند پارچەیەکی بچوکی ماوە

clavical، scapnla ی لای ڕاستی ماوە بەڵام لای چەپی تەنها

scapnla ی ماوە

upper limb ی ئێسکە درێژەکانی ماوە لەگەڵ چەند پەنجەیەکی کەم

ژمارەیەکی کەم لە vertebraeکانی دیار نییە

Rib ەکانی زۆربەی ماون بەڵام شکاون

Pelivic region ی لای ڕاستی ishium و illum و pubis ی ماوە

بەڵام لای چەپ تەنها ishium و pubis ی ماوە

Lower limb ئێسکە درێژەکانی هەمووی ماوون

هەڵەبجە_قلیج ژمارەی کۆتەڵ: ١٣ڕۆژ ٢٠٠٤/١٠/١٨

کڵاوێکی کوردی پیاوانە

فانیلەیەکی عەلاگەی نیللی

لیباسێکی قاوەیی

کراسێکی پەمەیی کاڵ

قاتێکی کوردی ڕەنگ قاوەیی (شەرواڵ و چۆغە)

جوتێک گۆرەوی قاوەیی کاڵ

جوتێک کالەی adidas ی پیاوان ڕەنگ قاوەیی

چوار پەنجا فلسی٣ کلیل و شانەیەکی ڕەشی بچوک ئێسکی سەری تەواوە و

یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

clancal، scapnla ی تەواوە

sternum ی تەواوە

vertebrac ی تەواوە ژمارەی Rib ەکانی تەواوە بەڵام هەندێکیان شکاون

upper limb ئێسکە درێژەکانی ماوە Alna، Humerons، Radins

ی تەواوە . carpal، meta carpalی وەک لەوێنەکەدا دیارە تەواو نییە

pelnc region ی تەواوە و یەکێکە لە جیاکەرەوەکانی نێرینە

Lower limb ی تەواوە چەند Distal phalanx نەبێ تەواونییە

Hnmnrons length = 30 cm

Femurons length = 43.7 cm

Tibia length = 36.9 cm

ڕۆڵی میدیاو ڕێکخراوەکان.

بەداخەوە لەماوەی کارکردنمدا لەم دۆسێیە ئەوەی زۆر تێبینی هەڵگرە ڕۆڵی میدیا و ڕێکخراوەکانی تایبەت بەم دۆسێیانەیە، بەداخەوە میدیا لەکوردستاندا ڕۆڵێکی پۆزەتیڤی نەگێڕا، جگەلەوەی بووە سەرچاوەی زانیاری هەڵە، میدیای ئۆپۆزسیۆن ئەم دۆسێیەی کردووەتە کارت لەدژی حکومەت و میدیای حزب و حکومەتیش بەدیوەکەی تردا کردوویەتی بەکارت بۆ موزایەداتی سیاسی، زۆرجار هەڵدانەوەی گۆڕێک و بەخاک سپاردنەوەیانی کردووەتە دەستکەوت بۆ بۆنەیەکی حزبی، میدیای ئۆپۆزسیون وای بلاودەکاتەوە هیچ نەکراوە و میدیای حزبی دەسەڵاتدار و حکومیش وای پیشاندات هەموو کارێک بەباشی بەڕێوە دەچێت، کار گەیشتە ئەوەی مانشێتی چەواشەکارانە دەرخواردی خەڵک بدەن و بە گران پێی بفرۆشنەوە، ڕۆژنامەیەکی ئەهلی نوسیبووی لەدادگا نێودەوڵەتییەکان (جاشەکان) دادگایی دەکرێن لێدوانی کەسێکیشیان لە ئەورووپاوە وەک بەڵگە بلاو کردبووەوە،

لەکاتێکدا لێیان بەدەنگ هاتم و بۆم نوسین: سەلامەتبن دادگای نێوەدەوڵەتییەکە ناوی دادگای عەدلی نێودەوڵەتییە (نێودەوڵەتییەکان واتای چی) ئەم دادگایە بۆ محاکەمەکردنی جاش دانەمەزراوە، ئەو تەنانەت دۆسێی ئەنفالیش ناکاتەوە هەتا دەوڵەتێکی ئەندام هەواڵەی نەکات، کەچی بڵاویان نەکردەوە، کاتێک لەگەڵ پارێزەرەکەی قسەم کرد، بێی گوتم بڕوا بکەن پێمگوتوون ئەوە ناڕاستە بەڵام بە پێکەنینەوە پێیانگوتم کاکە من بازاڕم دەوێ نەک ڕاستی؟!

ڕێکخراوەکانیش لەم دەردەی میدیا بەدەرنین، هەندێکیان کارکردن لە دۆسێی ئەنفال و هەڵەبجەدا بەهی خۆیان نازانن و بە ڕێکخراوەکانی ئەنفال و جینۆسایدیان سپاردووە، کەچی بینیمان لەدرۆیەکدا کە لە پەرلەمانی سوید کرا گوایە ئەنفالی بەفەرمی ناساندووە، دەرکەوت ڕێکخراوەکان چەندە بێئاگان لەو دۆسێیە؟ ئێستاش دیسان لە دۆسێیەکی وەک ئەمەی بەردەستمان دەردەکەوێت کە ڕێکخراوەکانی ئەنفال چەندە لێی بێئاگان، ئاخر کەسی چالاکوانی ئەم بوارە هەیە، بەرپرس و ڕێکخراو و نییە جنێوی ئەمی نەخواردبێ، ڕەنگە بەقەد ژمارەی منداڵانی ئەنفالکراو بەیاننامەی دەرکردبێ، هەتا بەیاننامەکانی لە میدیاکانەوە پەخش دەکران حەزی دەکرد هەموو ڕۆژێک کوردستان خومپارە باران بکرێ هەر بۆئەوەی ئەوانە بەیاننامەیەک بڵاوبکەنەوە میدیاش بەبێ چەندوچون بۆی بڵاودەکردنەوە! کەچی لەم دۆسێیانە گوێی خۆیان کەڕ دەکەن! چالاکوانیش هەیە دەزانێت فەرماندە سەربازییەکان چۆن گولەئاربیجیان ناوە بە دەبابەوە و ئەمەش لە میدیا بڵاو دەکاتەوە، بەڵام هیجی وا دەربارەی ئەم جۆرە دۆسێ گرنگانە نازانێت.

کاتێـک ئەم وێـنەیەم لەمیـانەی باسـێکی هاوشـێوەی ئەم باسـە لە مۆنـۆمێنتی هەڵەبـجە پێشـکەش کـرد، هەنـدێک لە ئەنـدامانی کۆمەڵەی قوربانیـانی هەڵەبـجە بەتونـدی بەر پەرچیـان دامەوەو بە تانەلێـدانەوە وتیـان ئەم قسـانە بەکەڵکـی هەڵەبجە نایەن بڕۆ بۆکەسانێکی باس بکە کە نازانن تـۆ باسی کـێ دەکەیـت، ئەو عومەرەی کەتـۆ لێرە خەریکە دەیکەی بە قارەمـان ئەوە (جـاش) بـووە، مـن هەر ئەوکاتەش بەهێمنی وەڵامم دانەوە و لەسەر سەکۆی پێشکەشکردن ئەمەم وت:

وزارة الداخلية
الدائـــــرة : مديرية الدفاع المدني العامه
الأسـم : عمر مصطفى عمر
الرتبـة : اطفائي د / ٢
فصيلة الـدم : +O
الرقـم : ٣٥٣٥
تاريخ الاصدار : ١٦/١١/٨٧
التوقيع

ئەم پیـاوە لە پێناسـەکەیدا نوسـراوە (اطفـائي)و سـەربە وەزارەتـی نـاوخۆ و بەڕیوەبەرایەتی گشتی بەرگری شارستانییە، کارمەندانی بەرگری شارستانی جاشـی (مەفرەزە خاسـە) نەبـوون، گریمـان ئەم پیـاوە جیش الشعبی بـووە، ئایا ئەوانە بەزۆر چەکدار نەکرابوون؟ گریمان ئەم پیاوە جـاش بـووە و دڵسـۆزێکی بەعـس و جاشێکی خراپەکار و بەدرەفتاریش بووە، بەڵام ئایا ئەمە بەڵگەیەکی گرنـگ نییە لەسەرئەوەی بەعس لەگەڵ شوێنکەوتووەکانی خۆشی توند ڕەفتار بـووە؟ بەڵـگەی

ئەوە نییە ئەو ڕۆژە هەموو هەڵەبجەییەکان دەستنیشانکراون بۆ مەرگێکی دەستەجەمعی؟ ئایا بەعس چ جیاوازی لە نێوان جاش و باش و دڵسۆز و نەیاردا کردووە؟ کەوایە ئێمە قسە لەرەفتاری قوربانییەکان ناکەین، بەڵکو قسەمان لەسەر ئەو بەڵگانەیە کە لەگۆڕێکی بەکۆمەڵدا دۆزراونەتەوە و لەلایەن تیمێکی خۆماڵییەوە هەڵدراونەتەوە و بەڵگە یاساییەکانیان پۆلێن کردووە، قوربانیانی جینۆساید ستەملێکراون، لێرەدا قسە لەستەمکارییە، قسە لەسەر ئازایەتی و ترسنۆکی نییە.

من لێرەدا وەڵامی ئەم پرسیارانە نادەمەوە، ئاخۆ قوربانییەکان خائین بوون یان شۆڕشگێڕ؟ چونکە ڕوونە، یەکێک لەخەسلەتەکانی جینۆساید و دڕندایەتی ئەنجامدەرانی ئەوەیە کە دیوە ئینسانییەکەی لەبەرچاو دەگیرێت نەک جۆری قوربانییەکەی.

دۆکۆمێنتەکان و گریمانەی چارەنوسی ونبووەکان:

لە هەڵدانەوەی ئەم گۆڕانەی قلیج و ئەوەی حەزەردا بەر چیرۆکی نامۆ کەوتین (هەندێک خۆیان لەژیاندان و خۆیان زیندوون وەک منداڵەکانی نازەنینی هەڵەبجە و فاتمە رەولّی گوندی سێدەر، ئەم دۆسێیە دەشێت لەچەندین ڕەهەندەوە لێیان بڕوانین و تێڕابمێنین، با گریمانەی ئەوە بکەین، منداڵێکی نازەنین یان سێوەی گوندی سێدەر زیندوون بەڵام ونن و پێناسەکانیشیان لە گۆڕێکی بەکۆمەڵدا دۆزراوەتەوە؟ ئایا ئەگەر بەوردی مامەڵەی لەگەڵدا نەکرێت چ ڕودەدات؟ باگریمانەیەکی تر بکەین زمناکۆ هەڵەبجەیی کوڕی نازەنینە یاخود مریەم ئایا دۆسێی دۆزینەوەکەی چەندە ئاڵۆزتر دەبێت؟ دەتوانین بڵێین چەندە لێی ئاڵۆز

دەکەن؟ کەیوان حەمە ئەمین منداڵێکی هەڵەبجەییەو ئیستا لەوڵاتی نەمسا دەژی وزمانی کوردی نازانێ ئەگەر بیخەینە بەردەم وەها گریمانەیەکەوە کێ بروا بە کەیوان دەکات کە یەکێکە لە منداڵە ونبووەکانی هەڵەبجە؟! بێگومان وەڵامی ئەم گریمانە و پرسیارانە لە ڕاسپاردەکاندا وەردەگریتەوە.

دەرئەنجام:

لەکۆی ئەم باسەدا دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە لە هەڵەبجە و دەوروبەری هێشتا گۆڕی تر هەن و ئەگەری ئەوەش هەیە، زۆر زیاتربن لەوەی پێشبینی گۆڕی بەکۆمەڵیان لێدەکرێت، یان ئەو جێگایانەی شایەتحاڵەکان دەستنیشانیان کردوون، بۆیە دەبێت لە ئێستادا کە هەڵەبجە بووەتە پارێزگاو ڕووبەری ناوەندی شار بەرەو زیاد بوون دەچێت و پێویستی بە ماستەر پلانی نوێ هەیە لەهەموو کات زیاتر بەدیقەت و وریاییەوە مامەڵە لەگەڵ ڕووبەری زەوییەکانی هەڵەبجەدا بکرێت باشترین نموونەش ئەم گۆڕەی قلیجە کە بەهۆی ڕاکێشانی جادەیەکەوە دەرکەوتن نەک بەهۆی گەڕان و پشکنینەوە، دیسانەوە دەرکەوتنی چەند گۆڕێکی بەکۆمەڵ لەدەوروبەری خورماڵ و سیروان بەڵگەی گۆڕی ترن لە ناوچەکەدا.

هەرلێرەدا دەگەینە ئەو ئەنجامەی کەوا لە کوردستانی باشور هێز و تواناکان هەن، بەڵام ئەوەی ئامادە نییە، پشتیوانی حکومەت و بێباکی بەرپرسانی وڵاتە لەمەڕ وەها دۆسێیەک، دەنا بوونی چەندین کەسی خۆبەش و چالاکیەکانیان لەو بوارەدا بەڵگەن کە مەیل و توانای ئیشکردن هەیە، بەڵام حکومەت لەبەر مەحسوبیەت و ئینتمای حزبی خەڵکانێکی خستووەتە شوێنیان کە نەهیچیان لەدەست دێت و نە خەمیشیان هەیە بۆ سەرخستنی دۆسێی جینۆسایدی کورد.

لەهەڵـدانەوەی گـۆڕەکەدا دەردەکەوێـت کە تیمـی هەڵـدانەوەی گـۆڕەکە کـارامە و دەستپاک و بەسەلیقە بوون وەک یاداشتکردنی کلیلێکی شکاو یان یاداشـتکردنی پارەچە کانزایەکی نەزانراو، دیارە ئەگەر کارامە نەبوونایە ڕەنگە هەر فرێیاندابان و بەپیویستیان نەزانیبایە یاداشتی بکەن، دەستپاکیشیان لە یاداشتکردنی ئەو خشل و ئاڵتوونانەدایە کە دۆزیویانەتەوە لەکاتی هەڵدانەوەدا.

لەماوەی ٢٦ ساڵی ڕابوردوداو لەمیـانەی هەڵـدانەوەی چەنـدین گـۆڕی بەکـۆمەڵ لە نـاوخۆ و دەرەوەی کوردسـتان، هێشـتا نەبـووینە خـاوەنی یـادەوەری نیشـتمانی و بنیـاتنەر و هێشـتا لایەنە سیاسـییەکان پەنـدو عیبرەتیـان لە شـەڕی نێوانیـان وەرنەگرتووە، ئەمەش نیشانەی نا وەفادارییانە بۆ قوربانیـانی جینۆسـاید، ئەوەش ڕوون دەبێتەوە کە سەرباری گرنگی مۆنۆمێنتەکان هێشتا جێگەی ئەمین نین هەتـا خەڵـک ئەگەر بەڵگەیەکیشـی لەلابێـت بیبـات ڕادەسـتی مۆنۆمێنتەکـانی بکـات بەمەبەستی پاراستن ئەمەش دیسانەوە نیشـانەی نەبـوونی متمـانەیە بە حزبەکـانی کوردسـتان کە گومـان دەکەن لەهەر چـرکە سـاتێکدا کە بیخـوازن شـەڕی نـاوخۆ هەلگیرسێت و هەرچی هەیە و کراویشە لەناو بچن، لەمیانەی ئەم باسەدا دەگەینە ئەنجـامێکی تـر ئەویـش گریمـانە کـردنە لەهەڵـدانەوەی گـۆڕی بەکۆمەڵـدا، دەبێـت هەمیشـە گریمـانەی ئەوە بکەیـن کە ئەوانەی پێناسـەکانیان لە گـۆڕی بەکۆمەڵـدا دەدۆزرێنەوە مەرج نییە مردبن، ڕەنگە ئەم کەسـانە لەژیانـدا بـن وەک منـداڵەکانی نازەنین و سێوە و تەیفور و ئایشـێ لەگونـدی سـێدەر کە خۆیـان زینـدوو بـوون و پێناسەکانیان لەگۆڕی بەکۆمەڵدا دۆزرانەوە.

گریمانە:

لەهەڵدانەوەی گۆڕی بەکۆمەڵدا، دەبێت هەمیشە گریمانەی ئەوە بکەین کە ئەوانەی پێناسەکانیان لە گۆڕی بەکۆمەڵدا دەدۆزرێنەوە مەرج نیە مردبن، ڕەنگە ئەم کەسانە لەژیاندا بن وەک منداڵەکانی نازەنین و سێوەو تەیفور و ئایشێ لەگوندی سێدەر کە خۆیان زیندوو بوون وپێناسەکانیان لەگۆڕی بەکۆمەڵدا دۆزرانەوە.

با دوونمونە بخەمە روو:

- **یەکەم:** ئەگەر گریمانەی ئەوە بکەین منداڵەکانی نازەنین، یاخود تەیفورو سێوە و ئایشێ لەناوکەسوکاریاندا نین و ونن، بەڵام زیندوون؟ بۆ نموونە ئەگەر ئایشێ یان هەرکەسێکی تر ناوی لە ناو بەڵگەنامەیەکی هاوشێوەی ئەوەی باس لە فرۆشتنی ژنان دەکات؟
- **دووهەم:** ئەگەر گریمانەی ئەوە بکەین هەریەک لە زمناکۆ و مریەم خۆیان لە ئێرانن وپێناسەکانیان لەگۆڕی بەکۆمەڵدان؟ ئایا گرەنتی چییە دۆسێکانیان بەلارێدا نابرێت؟ بەلای کەمەوە ئەو پرسیارە بەرهەم دەهێنێت لەوەها حاڵێکدا دۆسێی ئەوکەسانە و ساغ کردنەوەیان چەند ئاڵۆز دەبێت؟

ڕاسپاردەکان:

١/ نابێت میدیا و ڕێکخراوەکان کەسوکاری قوربانییەکان هانبدەن بۆ ئەوەی پەلە لە هەڵدانەوەی گۆڕی بەکۆمەڵدا بکەن، بەلای کەمەوە ڕەوا نییە ببنە مینبەر بۆ وەها داوایەک و ڕێکخراوەکانی تایبەت بەجینۆسایدیش دەبێت هاوکاربن بۆ ئەوەی هەڵدانەوەی گۆڕی بەکۆمەڵ بە ستانداردی یاسایی پزیشکی دادوەری بێت.

٢/ نابێت بەهیچ شێوەیەک گۆڕی بەکۆمەڵ لەلایەن خەڵک خۆیەوە بە شۆفڵ و پێمەرە و خاکەناز هەڵبدرێنەوە، بۆئەوەی خاوەنداریێتی کەلوپەلەکان پارێزراوبن

ئەو خشـــەڵەی لەم گــۆڕەدا دۆزرانەوە و کەســوکاریان قەرەبــوو کــرانەوە ئەگەر وانەبێت خاوەندارێتی ئەو خشڵە وندەبوو.

٣/ هەر شوێنێک گومانی گۆڕی بەکۆمەڵی لێکرا نابێت بەڕێوەبەران و ئەنـدازیارانی پرۆژەکان سەرپشک بـن لە وەسـتاندن و نەوەسـتاندنی پرۆژەکانـدا، بەڵکـو دەبێـت یاسایەک هەبێت بۆ ڕاوەستاندنیان.

٤/ لە وەها حاڵێکدا پێویستە شوێنی گۆڕەکە دیوار بەنـد بکرێـت و باشـترە نـاوی هەموو قوربانییەکان و ناوی تـیمەکە و ئەو لایەنەی لەسـەر بنووسـری و شـوێنەکە پارێزراو بێت، واتە ئەگەر بۆ جادە بـوو بەلای کەمەوە جـادەکە لەو شـوێنەدا پـێچ بکاتەوە بەشیوەیەک شوێنی گۆڕەکە نەشێوێنێت.

٥/ نابێـت هـیچ کەل وپەل و خشـڵێک بـدرێتەوە بە کەسـوکاریان بەڵکـو دەبێـت لەمۆزەخانەی تایبەت یان مونۆمێنتەکان هەڵبگیرێن و بـبن بەمـوڵکی گشـتی بەڵام دەشێت قەرەبوو بکرێنەوە، ئەگەر هویە (پێناس)یش بوون کۆپیان بۆ بگێـرێتەوە و نوسخەی بنەڕەتی لە مۆنۆمێنت بێت.

٦/ دەبێت هەموو ئەوانەی خەریکی کـاری هەڵـدانەوەی گـۆڕی بەکـۆمەڵن مـوچەی باشیان هەبێ ولەهیچ کارێکی گەندەڵییەوە نەگلابن و خەڵکـی ئەمـین و دەسـتپاک بن بۆ ئەوەی هەموو کەلوپەلێکی گرانبەهای قوربانییەکان پارێزراو بن.

٧/ دەبێت بەلای کەمەوە چاودێری لیوەشاوە و خەمخـۆر بـۆ سـەرۆکی تیمەکـان و تیمە مەیدانییەکان دابمەزرێندرێت.

٨/ دەبێت ڕێکخراوەکـان و میـدیا بە وریـایی ڕوومـاڵی ئەم دۆسـییانە بـکەن هەتـا نەبنە مایەی چاندنی تۆوی ڕق و کینە و تۆڵە سـەندنەوە، بەپـێچەوانەوە پێویسـتە واکار بکرێت ئەم دۆسێیانە لەهەموو توندڕەفتاریەک دامانبماڵن و گیانی لیبوردەیی و خۆشەویستیمان بۆ مرۆڤ زیاتر بکەن بەتایبەتی لەناوخۆماندا.

٩/ پێویستە کەسوکاری قوربانیانی جینۆساید کە ئەمڕۆ زۆرترین ڕێژەی ئەم حالەتانە پێک دەهێنن، لە هەموو کەس زیاتر جەخت لە هەڵدانەوەی یاسایی بکەنەوە و وشیاری ئەوەیان هەبێت کە نەکەونە بەر هەڵمەتی ڕاگەیاندنەوە و پەلە نەکەن لە هەڵدانەوەی گۆڕی ئازیزانیاندا، بەپێچەوانەوە کارەکە وەکو پێویست بەڕێوە ناچێت و بەڵگەکان تێکەڵ بەیەکتر دەبن، ئەگەر چەند تەرمێک بکەونە سەر یەک و تەنها یەک دانەیان پێناسێکی پێبێت لەکاتی شێواندنیاندا چۆن بزانرێت ئەو پێناسەیە لەگیرفانی کامیاندا بووە.؟

١٠/ هەوڵبدین لەهیچ شتێکدا هاوشیوەی لایەنی ئەنجامدەری تاوان نەبێت و ڕەفتارمان تەواو پێچەوانەی ڕەفتاری فاشیانەی جەلاد بێت.

١١/ بینینی کاری ئەم تیمە بکەینە بناغە و لە دەلاقەی کاری ئەوانەوە بەخۆماندا بچینەوە و کاری خۆمان لەبەرانبەر ئەوانی دی، بەکەم نەگرین.

١٢/ ئەم دۆکۆمێنتانە و یادەوەری ئەم قوربانیانە بکەینە هۆکاری فشار لەسەر لایەنە سیاسییەکان بەتایبەتیش حزبە چەکدارەکان بۆ ئەوەی بۆ هەتاهەتایە کۆتایی بەشەڕی ناوخۆ بهێنین.

دوا وتە:

چەندە شەرمە ..! دەست وپەنجەی ئازیزانمان تێکەڵ بەخۆڵ و بەردەکانی بناری چیاکان و ناو لمی بیابانەکان بن و ئێمە لێرە دەست و پەنجەی یەکتر بشکێنین.

پاشكۆی وێنەكان

سەرچاوەکان:

١. بەڵگەکان – نوسراوی تیمە مەیدانییەکە کە ڕۆژانە ڕاپۆرتیان داوە لەسەر کارەکەیان.

٢. گۆڤاری ئەنفالستان ژمارە (٩).

٣. کەناڵی (K.N.N) ڕۆژی ٥ی حوزەیرانی ساڵی ٢٠١٤ پەخشی هەواڵەکان.

٤. ڕاپۆرتی تیمی هەڵدانەوەی گۆڕی بەکۆمەڵی قلیج.

٥. گۆڤاری ئەنفالستان ژمارە (٥) دیدار لەگەڵ کامەران سابیر ئامادەکاری دۆسیێی تاوانی ئەنفال بۆ دادگای باڵای تاوانەکان.

٦. دیداری نوسەر لەگەڵ Sinje Caren Stoyke (سنجیا کارین استۆیک) کارمەندی ئینتەرناشنال لە ڕێکخراوی (ICMP).

٧. کەناڵی ئاسمانی کوردسا، گرتەی ڤیدیویی دانیشتنی دادگای باڵای تاوانەکان.

٨. گرتەیەکی ڤیدیۆیی کە لە یوتوب وەرم گرتووەو کامێرامانەکەی نادیارە بەڵام هی سەردەمی جەنگی عێراق ئێرانە.

٩. لڤین پریس لەم لینکەدا
http://lvinpress.com/dreja.aspx?Jmare=5038&Jor=1

پەراوێزەکان:

١) قلیج ناوی کانییەکە لە نزیک شوێنی گۆڕە بەکۆمەڵەکە — نزیک جادەی گشتی جەلیلە و عەبابەیلێ — لەهەمان کاتدا گوندێکیش لەو نزیکانە بەو ناوە هەیە.

٢) یەخە حەوتی بەو بلوزانە دەوترێت کە یەخەکەیان خڕ نییە بەڵکو لەسەر شێوەی ژمارە ٧ی عەرەبی دیزاین کراون، دەشێت ئەمە هەر ناولێنانی بازارەکانی کوردستان بێت.

٣) ئەو سەروەختە لەبەرئەوەی عێراق لە جەنگدابوو، خەڵکی مەدەنیش جل وبەرگی سەربازی بەتایبەتیش (کراس وبلوز و قەمسەڵەی سەربازیان دەپۆشی) بۆیە خوێنەر دەبێت وریای ئەوە بێت کە مەرج نییە ئەوەی جل و بەرگێک یان کەلوپەلێکی سەربازی پێوە بووبێت مەدەنی نەبووبن، لەلایەکی تریشەوە جل و بەرگی سەربازی بەنرخێکی زۆرهەرزان و هەندێک جاریش بەخۆرایی دەست خەڵک دەکەوتن.

٤) سەبارەت بەبڕی تێچوی گۆڕە بە کۆمەڵەکانی حەزەرو سەماوە کە لە کۆنفرانسەکەدا ڕامگەیاندووەو لێرەدا نوسراوە پشتم بە وتەی کامەران سابیر بەستوو، کە لەدیدارێکی ئەنفالستان دەڵێت گۆڕەکەی حەزەر ٧.٥ حەوت ملیون و نیو دۆلاری تێچووەو ئەوەی سەماوە ٥.٥ پێنج ملیون و نیو دۆلاری تێچووەو هەمووی داداگای باڵای تاوانەکان داویتی بە تیمەکە و لەپارەی حکومەتی هەرێم نییە، بەڵام سەبارەت بە ناسینەوەی تەرمێک بەتەواوی بڕی ١٢٠٠٠٠ تێدەچێت، سنجی کارین زیاتر دەڵێ: بۆ ناسینەوەی تەرمێک بەتەواوی بڕە پارەیەکی زۆر و زیاتری پێویستە.

سوپاس بۆ:

١/ پـاریزەر ساسـان ئەنـوەر، کە ئەم ڕاپـۆرتە و هەنـدێک وێـنەی گرنگـی کـاتی هەڵـدانەوەی گـۆڕە بەکـۆمەڵەکەی ڕادەسـتکردم، بەنیـازی ئەوەی نەفەوتـێن و لە گۆڤاری ئەنفالستاندا دۆکۆمێنتیان بکەم.

٢/ خـێلان مسـتەفا مـحەمەد، کە سـەرجەم ڕاپۆرتەکـانی نووسـینەوەو لەسـەر کاغەزەوە گواستنییەوە بۆ ناو کۆمپیوتەر.

٣/ سوپاس بۆ کاک ژیلوان ئەحمەد سەید حەمەلاو کە لە مۆنتاژ و کورتکردنەوەی ڤیدیۆکاندا هاوکاری کردم.

٤/ سـوپاس بـۆ ئامادەکـارانی ئەم کۆنفرانسـە کە دەرفەتـی خوێنـدنەوەی ئەم باسەیان بۆ ڕەخساندم و بەتایبەتی کە لەکتێبێکیشدا چاپی دەکەن.

حکومەتی هەرێمی کوردستان

ژمارە: ٢٩٩

بەروار: ٦/١٠/٢٠٠٤

سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران

وەزارەتی مافی مرۆڤ و ئاوارە و ئەنفال

بەڕێوەبەرایەتی گشتی قوربانیانی ئەنفال

بۆ / بەڕێز دادگای جینایاتی عراقی تایبەت بە تاوانەکانی دژ بە مرۆڤایەتی

بابەت / دیاری کردنی دادوەر

خوازیارین لە بەڕێزتان ڕەزامەندی بفەرموون لەسەر دیاری کردنی دادوەر ، بە مەبەستی بە ئاگاداربوون لە هەڵدانەوەی گۆڕی بە کۆمەڵ لە شاری هەڵەبجەی شەهید .

لەگەڵ ڕێزدا ..

منصور حمە کریم

بەڕێوەبەری گشتی

٦/١٠/٢٠٠٤

وێنەیەک بۆ /

- وەزارەتی مافی مرۆڤ وئاوارە وئەنفال - نووسینگەی تایبەت -بۆ ئاگاداریتان لە گەڵ ڕێزدا.
- بەڕێوەبەریەتی گشتی
- بەڕێوەبەرایەتی مافی مرۆڤ لە شارەزوو.
- هۆبەی کیمیاباران .
- دۆسیەی خولاو .

توێژینەوەی

دووەم

ڕۆڵی بەدۆکیومێنتکردنی
پرۆسەی ئەنفال
لە بەرەو پێشبردنی کێشەی کورد

د. شۆڕش حاجی

مێژووی هۆلۆکۆست و قەتلوعامی جولەکەکان و هەڵوێستی نازییەکان بەرامبەر جولەکە بەبێ باسکردنی یادوەرییەکانی ڕۆژژمێری (ئان فرانک) نوقستانە. چونکە ڕوداو و بەسەرهاتەکان، خۆش بن یان ناخۆش، تەنیا ئەو کاتە لە هۆشی خەڵکو لە مێژوودا دەمێننەوە کە بەشێوەی نووسراو یان گوتار یاخود وێنە یاداشت بکرێن، (ئان فرانک) کچێکی منداڵی تەمەن سیانزەساڵ بوو کە دەستیکرد بە نوسینەوەی یاداشتەکانی ڕۆژانەی ئەوسای خۆی بۆ ماوەی دوو ساڵ(١٩٤٢ – ١٩٤٤) لە ژێرزەمینە نهێنییەکەی ئانێکس لە هۆڵەندا، ئان ڕووداوەکانی ئەو ڕۆژانەی وەک خۆی لە ڕۆژژمێرە بچوکەکەی تۆمار کردوە، لە کاتی گرتنو گواستنەوەی ئان و خێزانەکەی بۆ یەکێک لە مەعەسکرەکانی لەناوبردنی جولەکەکان لە ئەڵمانیا، ئەو ڕۆژژمێرە لە ژێر زەمینەکەی ئەمستردام بەجێما، بەڵام دواتر، دوای مردنی ئانو شکانی ئەڵمانیا لە جەنگی جیهانی دووەم، باوکی ئان ڕۆژژمێرەکەی دۆزییەوەو ئێستا یادوەرییەکانی ئان لەو ڕۆژژمێرەدا بە ٦٧ زمانی دونیا بڵاوکراوەتەوە.

گەلانی هوشیار و کەسانی هەڵکەوتوو سەرکردەی دانا مێژوو و کاروکردەوەو گوتارەکانیان یاداشت دەکەن و هانی دەوروبەر و خەڵکی تریش دەدەن کە ڕووداوەکان یاداشت بکەن.

ئەنفال، ڕووداوێکی گرنگ و تاوانێکی یەکجار گەورەیە کە لە نێوان ٢/٢٢ وە تا (١٩٨٨/٩/٦) بەرامبەر گەلەکەمان کراوەو دەچێتە خانەی جینۆسایدەوە، ئەنفال هەموو ناوچەکانی کوردستانی عێراقی گرتەوەو لە یەکەم گوندی گەرمیانەوە تا دوا

گوندی سەر سنوری خواکورک لە نەخشەی ئەنفالدا هەبوو، بۆیە ئەنفال وەک ڕووداو و مێژوو هی هیچ کەس و لایەنێک نییە، بەڵکو هی هەموو گەلی کوردە، زەرەر و زیانەکانی ئەنفال لە هەموو گەلی کورد لە کوردستانی عێراق کەوتوەو، ئەگەر بتوانرێ لە تۆڵەی ئەنفال شتێک بۆ گەلەکەمان بکرێت ئەوە بە هەمان شێوە دەسکەوتەکە بۆ هەموو کورد دەبێ، ئەگەر بتوانرێ دەکرێ ئەو هەموو زەرەرو زیانە گیانی و ماڵی و کۆمەڵایەتی و ژینگەییەی ئەنفال بە قازانج بۆ کێشەی کورد بشکێتەوە، ئەنفال بە هەموو پێوەر و مانایەک جینۆساید بووە بەرامبەر گوندنشینەکانی کوردستانی عیرا، بەڵام ئەم دەرەنجامە بە قسەی ئێمە نابێت، بەڵکو دەبێ لە ڕووی زانستی و یاساییەوە بسەلمێنرێت.

لە دوای ئەنفالەوە تا ئێستا هەوڵێکی زۆر دراوە بۆ بەجینۆساید ناساندنی ئەنفال لە مەحافیلە گرنگەکانی ناوچەکە و دنی، لە هەندێکیان سەرکەوتوو بوین بەڵام لە هەندێ شوێنی گرنگی تر نەتوانراوە ئەم کەیسە گرنگە وەک پێویست پێشکەش بکرێت.

پەرلەمانی کوردستان و ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق و چەند ناوەندێکی لێکۆڵینەوە و ڕێکخراوی نێودەوڵەتی ئانفالیان بە جینۆساید ناساندووە، بەڵام ئەوەندە بەس نییە بۆ ئەوەی کورد لە لایەن حکومەتی عێراق و کۆمەڵگای نێودەوڵەتییەوە قەرەبوویەکی شایستە بە گەورەیی ئەو تاوانە بکرێتەو، تەنانەت خۆمان وەک پێویست نازانین ئەنفال چی بوو چۆن کراو کێ کردی.

تا ئێستاش خۆمان لە کوردستانی عێراق وەک پێویست وردەکاری ئەو تاوانە گەورەیەمان بە شێوەیەکی زانستی یاداشت نەکردوە، تا ئێستاش زۆربەی خەڵکی کوردستانی عیراق هۆکار و شێواز و مێژووی جێبەجێکردنی ئەنفال وەک ئەوەی کە هەیە نازانن ، زۆربەی مامۆستا و خوێندکاران ئەوەندەی دەربارەی شەڕی واترلۆ و شەڕی چاڵدێران زانیاریان هەیە لەسەر ئەنفال نیانە، نەک ئەوان، بەڵکو بەشێکی زۆری سەرکردەی حیزبە گەورەکانی کوردستان کە ئەنفال بەرامبەر هێزی پێشمەرگەی حیزبەکانی ئەوان و خەڵکی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئەوان کراوە هەر ئەوەندەی خەڵکەکەی لێدەزانن، بۆ نمونە: لە ڕێکەوتنی واشنتۆنی ساڵی ١٩٩٨ی نێوان یەکێتی نیشتمانی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستان کە لە لایەن سکرتێری یەکێتیو سەرۆکی پارتییەوە ئیمزا کراو کۆتایی بە شەڕی ناوخۆی نێوانیان هێنا، باسی ئەنفال کراوەو نوسراوە کە ئەنفال لە ساڵی ١٩٨٧ و ١٩٨٨ ڕوویداوە! حەقە بپرسین ئایا ئەنفال وەک بەشێک لە مێژووی کورد لە مەنهەجی قوتابخانەکانی کوردستان وەک خۆی، دوور لە دەستتێوەردانی حیزبی و بەلاڕێدابردن، دەخوێندرێ و خوێندکاران فێری ئەوە دەکرێن بۆچی و چۆن ئەنفال ڕوویدا و کێ کردی؟

خەڵکی غەیری کوردو ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان زۆر لە خۆمان زیاتر لێکۆڵینەوەی زانستی باشترو زۆرتریان لەسەر ئەنفال کردووە، ئەمە لە کاتێکدا کە دەیان هەزار بەڵگەنامەی مێژوویی لەبەردەستەو هەزاران شایەدی ئەو تاوانە تا

ئێستاش لە ژیاندا ماون و هەموو شوێنەکانی ئەنجامدانی ئەو تاوانە لە کوردستان و لە عێراق وەک خۆیان ماون کە دەکرێ وەک بەڵگە سودی زۆریان لێوەرگیرێ.

ئەنفال بەشێکە لە مێژووی نوێی گەلەکەمان و بەڵگەیەکی حاشاهەڵنەگرە کە ڕژێمی بەعسی عێراق تاوانی جێنۆسایدی بەرامبەر گوندنشینەکانی کوردستانی عێراق کردووە، سەلماندنی ئەوەی کە کورد جێنۆسایدی بەرامبەر کراوە لە مەحافیلی نێودەوڵەتی، بە تایبەتی لە نەتەوە یەکگرتووەکان، ئەگەر بکرێ بەسە بۆ ئەوەی دونیا کورد وەک نەتەوەیەک بناسێنرێ کە لەژێر هەڕەشەی لەناوبردندای، ئەو کاتەش هەر بە پێی بەند و ئەرکەکانی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان دەبێ کورد لە لایەن کۆمەڵگای نێودەوڵەتییەوە بپارێزر، دیارە باشترین ڕێگاچارە بۆ پاراستنی هەر نەتەوەیەک لە هەڕەشەی لەناوبردن ئەوەیە کە لە چوارچێوەی سنوری کیانێکی سیاسیدا کۆبکرێنەوە، بەڵام ئایا ئێمە کارمان لەسەر ئەم ڕێکارە کردووەو ئامادەین کاری پێویستی لەسەر بکەین و ئەم ڕاستییە بۆ دونیا بسەلمێنین؟ گرنگترین و کاریگەرترین بەشی ئەم هەوڵ و پرۆسە گەورەیە بەوە دەکرێ کە تاوانی ئەنفال دۆکیومێنت بکرێت، بەبێ دۆکیومێنتکردنی هەموو ئەو شتانەی پێویستن بۆ سەلماندنی کەیسی جێنۆساید لە ئەنفالدا ناتوانرێ هیچ هەنگاوێک بەو ئاقارەدا بنرێت، هیچکام لەو ڕێکخراوە نێودەوڵەتییانەو دادگا نێودەوڵەتییەکان بەبێ بوونی بەڵگەی تەواوی نووسراو، تۆمارکراو، بینراو و بیستراو بڕیار لە کەیسێکی وەها گرنگ نادەن.

بەدۆکیونێنتکردن لە کەیسێکی گرنگی وادا بریتییە لە:

١. کۆکردنەوەو شیکردنەوەو تەسدیقکردنی بەڵگەی نوسراو، بیستراو و بینراو.
٢. وەرگرتنی شایەدی و ئیفادەی قوربانی و تاوانبار و گومانلێکراو .
٣. وێنەی کەس و شتومەک و کەلوپەلی بەکارهاتوو و شوێنەکان.
٤. یاداشتکردنی ڕیکۆردی دەنگ و ڕەنگی تۆمارکراوی پێشوتری پەیوەندیدار بە ڕوداوەکان و هەر بەڵگەیەک کە لە دادگا هەبێت سەبارەت بەم تاوانە.

بەپێی زانیارییەکانی بەردەست، هەموو ئەو بەڵگانەی دەکرێ وەک بەشێک لە پرۆسەی بەدۆکیومێنت کردنی شاڵاوی ئەنفال سودیان لێوەرگیرێ، لەبەردەستدایە، ئەگەر ئێمە بەڕاستی دەمانەوێت قەرەبووی هەموو ئەو زەرەرو زیانە سەر وماڵییە بکەینەوە کە بە گەلەکەمان کەوتووەو وەفادار بین بەرامبەر قوربانیانی ئەنفال و بمانەوێ لەتۆڵەی ئەو تاوانە گەورەیە کیانێک بۆ گەلەکەمان دروست بکەین، دەبێ هەموو بەڵگەکانی ئەنفال دۆکیومێنت بکەین.

ئەو شتانەی لەبەردەستنو دەکرێ وەک گەنجینەیەک بۆ دۆکیومێنتکردنی تاوانی ئەنفال بەکاربێن بریتین لەمانەی خوارەوە:

✓ هەژدە تەن دۆکیومێنتی ڕژێمی بەعس کە لە راپەڕینی ساڵی ١٩٩١ دەستی بەسەردا گیراو نێردرایە ئەمریکا تاکو ڕێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ – بەشی ڕۆژهەلاتی ناوەراست، Human Rights Watch – Middle East Watch, دیراسەی بکات، ئەو ڕێکخراوە دیراسەی هەمو ئەو بەڵگانەی کردووەو ئەو دۆکیومەنتانەی بۆ سەلماندنی تاوانی جێنۆساید بەکەڵک بوون جیاکراونەتەوەو سکان و ئامادەکراون،

کۆپی هەموو ئەو بەڵگەنامانە لە ساڵی ١٩٩٥وە لەسەر سی دی لەلای یەکێتی و پارتی هەیەو، پاریش کۆپییەکی تر دراوەتە دەزگایەکی لێکۆڵینەوە لە سلێمانی.

- ✓ هەزاران شایەدی زیندوی قوربانیانی ئەنفال و کیمیابارانی سەردەمی ئەنفال ماونو لێرە دەژین.
- ✓ سەدان بەڵگەنامەی ترو تۆماری دەنگی عەلی حەسەن مەجید و چەندین تۆماری ڤیدیۆیی شالاوی ئەنفال لەبەردەستدان.
- ✓ تۆماری کۆی پرۆسەی دادگاییکردنی سەرانی بەعس لە دادگای تاوانەکانی عێراق.
- ✓ ئەو شوێنانەی وەک معسکری تۆبزاوا لە کەرکوک و معسکری سولامییە لە موسڵ و زیندانی نوگرەسەلمان لەبەردەستە.
- ✓ شوێنی گۆڕە بەکۆمەڵەکانی ئەنفال کە لە دوای ڕوخانی سەدام دۆزرانەوە و پرۆسەی هێنانەوەی ڕوفاتی شەهیدەکانی ئەنفالیش لەبەردەستن.

هەموو ئەوانە لێرەو لەوێ هەن، بەڵام کۆنەکراونەتەوەو وەک یەک کەیس ئامادە نەکراون، ئەگەر بێتو هەموو ئەوانە بە شێوەیەکی سیستەماتیک و زانستی و، بەسودوەرگرتن لە پسپۆریی لەم بوارە، کۆبکرێنەوەو ئامادە بکرێن دەکرێت ببێتە کەرەستەی کەیسێکی نێودەوڵەتی ئەوتۆ کە شایەنی گەورەیی ئەو تاوانە و گەورەیی هەموو شەهیدانی ئەنفالو قوربانیانو کەسوکاری ئەنفالکراوان بێت، بە دڵنیاییەوە ئەگەر دەسەڵاتدارانی هەرێم مەبەستیان بێت دەتوانن بیکەن، چونکە تێچووی ئەو کارە زۆر کەمتر دەبێ لە تێچووی دروستکردنی مۆڵێکی بەرپرسە

حیزبی و حکومییەکان، یان بینای مەکتەبی سیاسی حیزبێکی دەسەڵاتدار، یان داهاتی بەتاڵان بردنی یەک ڕۆژی نەوتی کوردستان.

لە کۆتاییدا دەبێ بڵێم ئەوەندە قوربانییەی کورد لە ئەنفال داویەتی زۆر زیاترە لە قوربانی زۆر لە گەلانی دنیا کە ئێستا خاوەن دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیان، بە دڵنیاییەوە دەڵێم یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی گەیشتنی ئەوان بە ئامانجی خۆیان باشتر باسکردن و نمایش و پێشکەشکردنی ڕەوایی مەسەلەی نەتەوەیی خۆیان بووە، کە لە زۆربەی ئەو کەیسانەدا، گرنگترین ڕێکاریان بە دۆکیومێنتکردنی مێژووی خەبات و ڕووداو و کارەسات و قوربانییەکانیان بووە.

توێژینەوەی

سێیەم

جینۆسایدی ئێزیدییەکان لەلایەن داعشەوە گوندی (کۆچۆ) وەك نموونە

حاکم قاسم شەنگالی

قەزای شەنگال، دەکەوێتە ڕۆژئاوای مووسڵ، بە دووری (١٢٤کم) و شاخەکەی دابڕاوە لە کوردستان و لە ناوچەکانی تری کوردستان، چەوساندنەوە و لێدانی پێکهاتە کەمینییەکانی وەك ئێزیدییەکان شتێکی نوێ نییە و سوڵتانەکانی دەوڵەتی عوسمانی زیاتر لە (٧٢) فەرمانی قەلاَچۆکردنی دەرکردووە بۆ ئەم پێکهاتەیە، جارێك بەناوی کوردبوون و جارێکی دیکە بەناوی ئێزیدیبوون، ئەمە حوکمێکی مێژووییە، بەلاَم لەم سەردەمەی سەرهەڵدانی عەولەمە و دیموکراسییەدا کەمینەکان چاوەڕوانی ژیانێکی ئارامتر و بەرقەرارکردنی هەندێ مافی سەرەتای خۆیان بوون، کەچی ڕووبەڕووی دوژمنێکی سەرسەختی بێ ویژدان کرانەوە، کە لە هەموو ڕوویێکەوە لە هەموو بەها مرۆڤایەتی و ئایینیەکان شورابوونەوە، لە بارودۆخێکی زۆر سامناك و لەبەردەم بێ دەنگییەکی هەرێمی و نێودەوڵەتیدا کوردانی ئێزدی شالاَوێکی قڕکردن بەسەریاندا هات لە ئاست و جۆردا هیچی لە تاوانی هەڵەبجە و ئەنفال کەمتر نییە، بگرە لە هەندێ ڕووەوە زیاتریشە، پیرۆزترین سەرمایەی کورد کە شەرەفێتی لەلایەن چەتەکانی داعشەوە بێ حورمەتکرا و سوکایەتی پێکرا، سەرباری کوشتنی ژن و منداڵ و ڕیش سپییانی ئێزیدی ئەتکی ناموس و شەرەفییان کردین و ڕۆڵەکانی ئێمە و برا و خوشکەکانی ئێوەیان کردە کۆیلە و لە بازاڕی کۆیلەی مووسڵدا هەڕاجیان کردن، لەکاتی نووسینی ڕاپۆرتێکی مەیدانیدا لەگەڵ هەندێك لە قوربانیانی تاوانەکانی (داعش) هەندێك تاوانمان بەرگوێ دەکەوت کە بەهەموو پێوەرەکان تاوانی دژ بە مرۆڤایەتی، قڕکردنی بە کۆمەڵ دژ بە پیکهاتەی ئێزیدی ئەنجامدراوە، ئێمە چاوپێکەوتنی ڕاستەوخۆمان کردووە لەگەڵ (٥٦) کەسی قوربانیدا لە هەردوو ڕەگەزەکە، بە پێی ئەو زانیاریە ووردانەی ئەو قوربانیانە پێشکەشی ئێمەیان

کردووەو لە شوێنێکی دیکەشەوە بە دواداچوونمان بۆ کردووە گەیشتووینەتە ئەو دەرئەنجامەی کە جگە لە قەزای شەنگال تاوانەکانی داعش چەندین شوێنی دیکەشی گرتۆتەوە، وەك کۆمەڵگەی گرزرك، کە یەکەمین شەڕ لەوێ دستیپێکردووە و ناحیەی گرعزێر و کۆمەڵگەکانی سیبایە شێخدر و تل قصب و تل بنات و گوندی قنێ مێهرکان، ناوچەی الزلێلیە و کۆمەڵگەی خانەسۆر و کۆمەڵگەی دوگرێ و دهۆلا و ناحیەی سنون و گوندی حردان و لۆفاتی رێگای شنگال و گوندەکانی شکەفتات و تەپە و عەلی سۆرکا و قزل کند و گابارا و زۆمانی و قسرکێ و سکێنیە و حیالێ و جدالێ، لە زووربەی ئەم ناوچانە داعش بە کۆمەڵ پیاوەکانی کوشتووە و ژنەکانی لە بازاڕی کۆیلە فرۆشان فرۆشتوە، لە هەمووی کارەساتبارتر گوندی (کۆچۆ)یە، ئەم گوندە تەنها (٢٣)کم لە باشووری قەزای شنگالەوەیە و تێکەڵاوە لەگەڵ گوندی (البو متیوت) کە دانیشتوانەکەی عەرەبن، گوندی (کۆچۆ) لە (٣٤٤) خێزان پێکدەهات و تێکڕای دانیشتوانەکەی (١٧٣٨) کەس بووە، (١٢٠٠) کەسیان بێسەروشوێن کراون تەنها (٥٣٨) ڕزگاریان بووە بەرەو عێراق و سوریا هەڵهاتوون، منداڵی بێ دایك و باوکی ئەم گوندە لەنێو کەمپەکانی ئاوارەکان (٤٢) منداڵن و ئەوخێزانانەی کە کەسیان لێ بەجێنەماوە (٦٣) خێزانن و ئەو خێزانانەی کە یەك کەسیان لێ بەجێ ماوە (٤٧) خێزانن، ئەو خێزانانەی کە دوو کەسیان لێ بەجێ ماون (١٧) خێزانن و ئەو خێزانانەی کە بە تەواوی ڕزگاریان بووە (٢٥) خێزانن، و یەکێك لە کچەکانی گوندی (کۆچۆ) بەناوی (زهور سیدۆ) لە دایکبووی (١٩٩٢) لە نەخۆشخانەیەك لە تورکیا دوای هەڵهاتن لە دەستی چەتەکانی داعش بەم شێوەیە باسی تاوانەکانی داعشی کردووەو دەڵێت: پاش زەوت کردنمان و دابەشکردنمان بەسەر چەکدارانی داعشدا من بە بەر کابرایەکی سعودی کەوتم بەناوی (ابو ئوسامە) کە تەمەنی زیاتر لە (٤٠) ساڵ بوو، چەندین جار هەوڵی خۆ ڕزگارکردنم دەدا بەلاّم نەمئەتوانی، تا لە

کۆتاییدا زۆپای ماڵەکەم پڕکرد لە بەنزین و گڕی گرت و دەستبەجێ سووتا و هەر چەندە خۆشم سوتابووم بەڵام خۆم ڕزگارکرد و لە ڕێگای شۆفێرێکی تەکسییەوە پاش ئەوەی پارچە ئاڵتونێکم پێبەخشی منی گەیاندە سنووری تورکیا و لە وێوە پەیوەندیم کرد بە خزمەکانمەوە و مامم هاتە نەخۆشخانە بۆ لام، بەڵام جێی داخە ئەم ژنە ڕێژەی سووتانەکەی لە سەدا ٨٠٪ بووە و لەو نەخۆشخانەیە گیان لە دەستدەدات و چیرۆکی ژیانی کۆتایی دێت، هەروەها خاتوو (نادیە مراد بسی)یش خەڵکی گوندی (کۆچۆ)یە و ئێستا خەبات و تێکۆشانێکی زۆر دەکات لە بەردەم ئەنجومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی و کۆمەڵێك شوێن و ناوەندی گرنگ لە جیهاندا بەڵام بەداخەوە لە لایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە پشتگیری لێ نەکراووە.

بە پێی ئامارێکی ڕاستەقینە (٥٨٧٢) دیل و کوژراو و بێسەر و شوێن هەیە تەنها (٢٣٦٤) کەس ڕزگاربوونەو ئەو ناوانەی کە بەدەستمان گەیشتووە (٥٦٨) شەهید و (٢٧٧٣) دیل و (٣١٩) بێسەر و شوێنن، ئەمە جگە لە وێرانبوونی ناوچەکانی زێدی ئێزدییەکان و ئاوارەبوونی دانشتوانەکەیان و تەقاندنەوەی مەزارە ئاینییەکانیان بە تایبەت مەزاری ئەمادین و شێخ مند و محمە ڕەشا و شێخ حسن لە گوندی گاباراو.

- ئەمرۆ ئێمە لە بەردەم تاوانی قڕکردنی پێکهاتەیەکی ئاینزای کوردیداین پێویستە ئەم دۆزە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی وەك تاوانی جینۆساید بناسرێت، پشت بەست بەوەش قەرەبوویێکی تەواوی ماددی و مەعنەوی کەسوکاری قوربانییەکانیان بکرێتەوە.
- هەوڵی ئاوەدانکردنەوەی تەواوی ناوچە(ئێزدی نشینەکان) بدرێت کە بەهۆی ئەم تاوانەوە وێران و خاپوور کراون.

- پاشان تاوانبارانی ئەم تاوانە لە ئەندامەکانی داعش و هەر کەس و ڕێکخراوێك هاوکاری کردبێت یان هاوسۆزیان بکات پێویستە بدرێنە دادگا و سزا بدرێن.
- لەسەر ئاستی عێراق و کوردستانیش پێویستە ئاسەوارەکانی ئەم تاوانە ترسناکە بسڕدرێتەوە و چیتر ڕێگە نەدرێت ئەو تاوانە دووبارە ببێتەوە.
- سەربەرزی بۆ شەهیدانی کورد و کوردستان و شکۆداری بۆ شەهیدان و قوربانیانی کوردی ئێزدی بە ئۆمێدی گەڕانەوەی ڕۆڵەو و کەسوکارە بێ سەر و شوێنەکانمان.

توێژینەوەی
چوارەم

جینۆسایدی کوردی فەیلی لەعێراقدا

تەها سلێمان

پێشەکی

- جینۆسایدی کورد، لەباشووری کوردستان "عێراق" چەندین وێستگەی جۆرا و جۆری بەخۆوە بینیوە، بەعس وەك پارتی فەرمانڕەوای عێراق لە ساڵی (١٩٦٣ز تا ٢٠٠٣ز) گەورەترین بەرپرسیارێتی تاوانەکانی جینۆسایدی دژ بە گەلی کورد لەئەستۆ دەگرێ، ئێمە لێرەدا ناتوانین هەموو وێستگەکانی ئەم تاوانە و تەواوی وردەکاری و لایەنە جیاجیاکانی ڕوون بکەینەوە، بەڵکو دەکرێ تەنها ئاماژە بە ناوی تاوانەکان بکەین بۆ نموونە "تاوانی جینۆسایدی قەڵادزێ، تاوانی جینۆسایدی بەرزانییەکان، تاوانی جینۆسایدی ئۆردوگای زێوێ، تاوانی جینۆساید و کیمیابارانی هەڵەبجە، تاوانی جینۆسایدی ئەنفال، تاوانی ڕاگواستن لە سنووری بەدرە و مەندەلی و خانەقین تا دەگاتە خوورماتوو، کەرکوك و مەخمور و شەنگال و دەوروبەری."
- لەناو ئەم تاوانانەدا، تاوانی جینۆسایدی "کوردانی فەیلی" یەکێکە لە دڕاندانەترین تاوانەکان، کە پارتی بەعسی فەرمانڕەوای لەگۆڕنراو، لەماوەی دەسڵاتداری خۆی لە (١٩٦٣ بۆ ٢٠٠٣) و بە دیاریکراوی لە سەرەتای ساڵانی (١٩٨٠)ئەنجامیداوە .
- ئێمە لەم باسەماندا، هەوڵی ئەوە دەدەین کە ڕۆشنایی بخەینە سەر تاوانی جینۆسایدی کوردانی فەیلی لە عێراقدا، چونکە ئەوان یەکێك بوون لەو پێکهاتانەی عێراق کە لە ستراتیژی "بەعس"دا، کرابوون بە ئامانجی لەناوبردن،

واتە سڕینەوەی زمان و کولتوور و شوناس و پاکتـاوی ڕەگـەزی، ئەمـەش یـەکێك یان توخمێك بوو لە فەلسەفە و فیکر و سیاسەت و جیهانبینی بەعس، هەروەك لە درێژەی ئەم باسەدا، ئەو ڕاستییە ڕوونـتر دەبێتـەوە بـە کۆمـەڵێك دۆکیۆمێنـت و بەڵگەنامە دەیانسەلمێنین

بەرخوردێك بۆ چەمکی جینۆساید:

ناساندن یان ناوەزدکردنی کۆمەڵکوژی بە(جینۆساید) و بەکارخستنی لەیاسای نێودەوڵەتیدا، بۆ یەکەمجار لەدوای جەنگی جیهانی دووەم هاتەکایەوە، کە تێیدا گرنگترین ماف کەمافی بوون و ژیانە و لە بەندی سێیەم لەجاڕنامەی جیهانی مافەکانی مرۆڤ لەساڵی (١٩٤٨ز) پێداگری لەسەرکراوە دەرهەق بە هەندێ گروپ و نەتەوە و کۆمەڵ.

زاراوەی جینۆساید (Genocide) لەدوو بڕگە پێکهاتووە، یەکەمیان (Genos)ی یۆنانی بە واتای رەگەزو دووەم(cide) ی یونانییە یان (caedere)ی لاتینی، واتای کوشتن دەگەیەنێ بەسەریەکەوە، مانای کوشتنی رەگەزی مرۆڤ دەبەخشێت و لە چەمك و مانایدا هەڵگر یاخود مەبەستی کوشتنی بەکۆمەڵ یان قڕکردنە.

بۆیەکەمین جار و یەکەمین کەس کەئەم زاراوەیەی بەکارهێنا و جێگیریکرد (RafalLemkeln)بوو کەبەڕەچەڵەك "پۆلۆنی" بوو، هاوکات هەڵگری ڕەگەزنامەی "ئەمریکی" بوو، لەدوای جەنگی جیهانی دووەمیشەوە پلەی ڕاوێژکاری وەزارەتی جەنگی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکای پێبەخشرابوو، ڕەنگە ئەوەی زیاتر وای لەو زانایە کردبێ کەبیر لەو زاراوەیە بکاتەوەو بە دیارترین تاوان یان تاوانی

تاوانەکان پێناسەی بکات و بیناسێنێت، بەدەر لەوەی کەخۆی شارەزای ئەو بوارە بووە، ئەوەبوبێت کەخۆی خانەوادەکەی دوای ئەوەی کەوتنە دەستی "نازییەکان" کۆمەڵکوژکران.

ئەو بڕیارەی کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان کە لە یاسای ساڵی (١٩٤٨ز) دەرچوو دڵنیای کردەوە لەسەر بنەماکانی نێودەوڵەتی کە دادگای "نوێرنبێرگ" دانی پێدا ناوەو داوای دەستنیشانکردنی گشت بنەماکانی کرد کە دانی پێدا ناوە لە"میامی" و دادگای "نوێرنبێرگ"و لەحوکمی "دادگا"وە لەبڕیاری دووەم.

لەهەمان ڕۆژدا کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان دڵنیاییدا کە جینۆسایدو لەناوبردنی کۆمەڵگاکانی مرۆڤ و لەناوبردنی ماف ژیانی تاکەکانە لەهەموو توخم و ڕەگەزەکانی مرۆڤایەتی و لەم بارەشەوە ڕێکەوتننامەیەك دەربارەی جینۆساید جێبەجێکرا لە ١٢ی کانونی دووەم ساڵی (١٩٥١ز) ، "١١٠" دەوڵەت ڕەزامەندیان لەسەر دەربڕی و لە پێشەکی ڕێکەوتننامەکەدا دەستنیشانی بڕیاری کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکانی کردووە لەبەرواری (١١/١٢/١٩٤٨ز) کەتیایدا هاتووە "جینۆساید تاوانە لەڕووی یاسای نێودەوڵەتییەوە، وە پێچەوانەیە لەگەڵ ئامانج و مەبەستەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان، هەروەها جیهانی شارستانی حاشای لێکردووە". کە هەتا ئێستاش لە زۆربەی حاڵەتەکاندا، وەك مەرجێکی سەرەکی و ئیلتزام لەسەر شانی دەوڵەتەکان دادەنرێت.

لە ساڵی(١٩٥٠ز) لیژنەی یاسای نێودەوڵەتی کە سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکانە پرنسیپەکانی یاسای نێودەوڵەتی داڕشت کە پێناسە و شییکردنەوەی بۆ کراوە لە یاسای "نوێرنبێرگ"و ڕیزبەندی بۆ تاوانی جینۆساید کردووە، کە لە دژی مرۆڤ و مرۆڤایەتی ئەنجام دراوە، وەك تاوانێك کە بکەر و ئەنجامدەرانی سزای یاسایی

دەدرێن بە پێی یاسای نێودەوڵەتی و لەو پرنسیپانە کە باس لە جینۆساید دەکات وەکو تاوانێکی سەربەخۆ و دژ بە کۆڕ و کۆمەڵ و مرۆڤایەتی.

پێناسەی جینۆساید

لەبەر ڕۆشنایی ئەو پێوەر و پێوانانەی کە لەپەیماننامەی پێشگرتن و سزادانی تاوانکاری جینۆسایدا لە "٩"ی دیسمبەری ساڵی (١٩٤٨ز) لەلایەن کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە هاتووە، وەکو بڕیارێکی تایبەت بەژمارە (٢٦٠) بڵاوکراوەتەوە، دەتوانین کۆی تاوانەکانی دژ بە گەلی کورد وەك "ئەنفال، ئەنفالی بەرزانیەکان، کیمیابارانی هەڵەبجە، کۆمەڵکوژی و ڕاگواستنی فەیلییەکان، ڕاگواستنی پشدەر و دەوروبەری، بۆمبارانکردنی قەڵادزێ، ڕاگواستنی سەید سادق، ڕاگواستنی مەخمور، ڕاگواستنی کەرکوك و دەوروبەری، بۆردومانی ئۆردوگای زیوێ، کۆمەڵکوژی ئەشکەوتی دەکان و گوندی سۆریا"و زۆری تر لەسەردەستی حکومەتەکانی عێراق بەگشتی و بەعس بەتایبەت و لە نوێترینیان "کۆمەڵکوژی کوردانی ئێزدی و قەزای شەنگال و دەوروبەری لەسەردەستی داعش" بە جینۆساید بناسێنین، بە پێی ماددەی "٢"ی ئەو پەیماننامەیە کەبەم شێوەیە باس لە جینۆساید دەکات:

ا–جینۆساید هەموو ئەو کردەوانەی خوارەوە دەگرێتەوە کە مەبەستی لەناوبردنی تەواو یان بەشێك لە گروپێکی نەتەوەیی، ئەتنیکی، ڕەگەزی و ئاینی ئەنجام دەدرێت، بۆنموونە:

١– کوشتنی ئەندامانی گروپەکە.

٢– گەیاندنی زیانی گیانی یان ڕۆحی ترسناك بەئەندامانی گروپەکە.

٣– بەمەبەست دانانی ئەندامانی گروپەکە لەژێر بارودۆخێکی وادا کەببێتە هۆی فەوتاندنی بەشێك یان تەواوی ئەندامەکانی.

٤- پێشگرتن لە زاوزێکردن (منداڵ بوون) لە نێو گروپەکە .

٥- دابڕانی بەزۆری منداڵان و گواستنەوەیان لەوگروپە بۆگروپێکی تر"جیاکردنەوەیان لە خانەوادەی خۆیان."

ئەگەر سەرجەم بڕگەو خاڵەکانی پێناسەکە بۆجینۆساید لێکبدرێتەوە، بەتەواوی و بەڕوونی ئەوەمان بۆدەردەکەوێت کە سەرجەم ئەمانە لە شاڵاوەکانی دژبەگەلی کورد لە کوشتن و لەناودان و ئەنجامدانی تاوان، کە لەسەرەوە باسمان کردو ناومان هێنان بەرامبەر بەگەلی کورد دەچنە چوارچێوەی تاوانی جینۆساید، دژی مرۆیی، جەنگ"ەوە.

هەروەك لەمادەی "٣"ی ڕێککەوتننامەکەدا باس لەو تاوانانە دەکات کە ئەنجام دەدرێن و پێویستە بکەر و ئەنجامدەرانی سزای یاسایی بدرێن و وەربگرن، ئەوانەش ئەم کاراکتەرانەن:

١- پلاندانان بۆ ئەنجامانی جینۆساید "واتا ئەوانەی پلان بۆ ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید دادەنێن."

٢- سەرپەرشتیکردن و هاندان بۆ ئەنجامدانی جینۆساید "ئەوانەی سەرپەرشتی هاندانی بکەری تاوانی جینۆساید دەکەن."

٣- هەوڵدان بۆ ئەنجامدانی جینۆساید" ئەوانەی هەوڵی ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید دەدەن."

٤- پیلانگێڕی لە چوارچێوەی جینۆساید "ئەوانەی پلان دەگێڕن و پاساو بۆ ئەنجامدانی تاوانی جینۆساید دێننەوە."

بە کورتی و پوختی، پێناسەی جینۆساید بەپێی بڕیاری ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان کە بڕیاری ژمارە (٩٦) بوو لە (١٩٤٨/١٢/١١ز) دەرکرا، سەبارەت بەوەی کە جینۆساید تاوانێکە بنەماکانی یاسای نێودەوڵەتی دەبەزێنێت و دژی

ئامانجەکانی نەتەوە یەکگرتووەکانە و لەبەرئەوەی ئەم تاوانە پێشێلکردنی تەواوی مافەکانی مرۆڤە و زۆر ترسناکە و لەدژی مافی ژیانە و تێکدەری ئاشتی و ئاسایشی نێونەتەوەییە، بۆیە بڕیاری ئەوەی لەسەر دراوە کە تاوانێکی دڕندانەیە لە دژی مرۆڤایەتی، کۆمەڵەی گشتی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان کە پشت بە بەندی"٦"شەشەمی بنەماکانی دادگای "نوێرنبێرگ"دەبەستێت کە جینۆساید واتە ڕەتکردنەوەی مافی بوونی سەرجەم کۆمەڵی مرۆڤایەتی و هەروەك چۆن نیشانەی ڕەتکردنەوەی مافی بوونی ژیانە، ئەویش ڕەدکردنەوی دانپێدانانە بەمافی بوون و سوکایەتیکردنە بەسەرجەم مرۆڤایەتی و ژیانێکی پڕ لە نەهامەتی بەرهەم دێنێت .

هەر لەم بارەیەوە دادگای نێودەوڵەتی "ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان" لە (٢٨-٥-١٩٥١ز)دا کە هۆکاری دانانی ئەو پەیماننامەیە ئامانجی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانە کەجینۆساید مەحکوم بکات و سزای بخاتەسەر، وەك تاوانێك لە یاسای نێودەوڵەتیدا. کەواتە جینۆساید تەنیا فەوتاندنی فیزیکی کۆمەڵێ خەڵکی نەتەوەیی و ئیتنیکی و ئاینی و ڕەگەزیان نییە بەڵکو هەڕەشەیە بۆ سەرکۆی مرۆڤایەتی.

کوردی فەیلی کێن؟

کوردی فەیلی یان کوردە فەیلییەکان، ناو یان نازناوێکە بەوکوردانە دەوترێ کە بەزۆری و بەدرێژایی مێژوو لەڕۆژهەڵاتی "دیجلە" ژیاون و بەشێکی دانەبڕاون لەنەتەوەی کورد و لەڕووی ئاینییەوە سەر بەمەزهەبی شیعەن. هەروەك لەلای "جۆرج کرزۆن" و چەندینی تر وشەی فەیلی بە واتای "هەڵگەڕاوە و یاخی". بەڵام سەرچاوە مێژووییەکان مکوڕی لەوە دەکەنەوە کە واتای فەیلی بە "چاونەترس و خۆبەخش" دێت .

ڕای تریش هەیەو پێی وایە، ئەم زاراوەیە "فەیلی" لەبنەڕەتدا بەو کۆمەڵە هۆزە "لوڕە" دەوترێ، کە نیشتەجێی "پێشکۆ و پشتکۆ"ی زنجیرە چیای زاگرۆس بوون، زۆربەی مێژوونووسان لەسەر ئەوە کۆکن کە "فەیلی" ڕەچەڵەکی "ئیلامی یان گۆتیەکانن" لە ناوەڕاست و باشووری عێراق ژیاون، وەك ناوچەکانی "مەندەلی، زرباتیە، بەدرە، جەسان، خانەقین، کەرکوك، بەغداد، کوت، عەمارە، بەسرە."

ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسی "فلادمێر مینۆرسکی" پێی وایە زاراوەی "فەیلی" لە سەدەی شانزە بوە، بۆ جیاکردنەوەی میرنشینی "لوڕی بچوك" و حکومڕانیەکەی کە خۆیان بە لوڕی ڕەسەن دادەنا، بەبەراورد بە "لوڕی گەورە" کە وایان دادەنا "لوڕی بچوك" بەشێکن لە "لوڕی گەورە" نەك ڕەسەن و بنچینە. "جۆن ماڵکۆن و براون" و توێژەری کورد "د. ئیسماعیل قوماندار" پشتگیری بۆچوونەکەی "فلادمیر" دەکەن و پشڕاستی دەکەنەوە.

سەرەڕای ئەوەی ئەم زاراوەیە لەم ناوچانە بە دەگمەن بەکارهاتووە، بەڵام لە سەدەی نۆزدەیەم تەنیا لەلایەن دانیشتوانی "پشتکۆ" بەکارهاتووە، لە سەردەمی ئێستاش ئەم زاراوەیە تەنیا بۆ ئەو کوردانە بەکاردەهێنرێت کە نیشتەجێی ئەو

ناوچانەن کە سنووری دەوڵەتی عێراقن لەدوای دیاریکردنی سنووری نێوان "ئێران و عوسمانییەکان" لە ساڵی (١٩٠٥)ز، بەڵام دانیشتوانی "خانەقین و مەندەلی" کە کوردی گەرمەسێرن، ئەم زاراوەیە بۆ ناساندنی خۆیان بەکارناهێنن، بەڵکو زاراوەی کوردی فەیلی بۆ ئەو توێژەی کورد بەکاردەهێنرێت، کە لەڕووی ئاینییەوە سەر بە ڕێبازی مەزهەبی شیعەن، واتا ناولێنانەکە لەسەر بنەمای مەزهەبییە نەك نەتەوەیی.

زۆر سەرچاوەی تریش ئەوە پشتڕاست دەکەنەوە، کە لە بنەڕەتدا، "فەیلی" لە زاراوەی "لوڕو کەڵهوڕ" پێك دێت، کە زاراوەی "لوڕ، کەڵهوڕ، کرمانج، گۆران" نەتەوەی کورد پێکدێنن و هاوکات "لوڕو کەڵهوڕ" نوێنەرایەتی نزیك لە نیوەی نەتەوەی کورد دەکەن، بە پشت بەستن بە پۆلێنکردنەکانی "شەرەف نامە ."

بە ڕاوەستانیش لە وێستگە مێژووییەکاندا، ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە نازناوی "فەیلی"، بۆ کورد سەرچاوەی ڕەسەنایەتی و چاونەترسی و ئازایەتییە، لە سەردەمی ڕووخانی حکومەتی "کاردۆنیا"وە تا ساتەوەختی ئەمڕۆ، لە پێناو بەرگری و پاراستنی کولتوورو زمان و ناسنامە و خاك و مانەوە، هەروەك ئەم نازناوە بۆ هەموو بەش و پێکهاتەکانی تری کوردیش ڕەواو درووستە، کە هەمیشە لە بەرگری سەخت و پڕ قوربانی بووە لە پێناو پارێزگاری لە خۆی و مانەوە و ژیانکردن و نەچەمینەوە لە بەرامبەر پەلاماربەر و هێرشەکان بۆ سەری .

ڕەگی پرسی فەیلی لە عێراقدا

دوای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقی لەژێر ئینتدابی بەریتانیداو بەهاوکاری ئەفسەرە کۆنەکانی سوپای دەوڵەتی عوسمانی بە بڕوایەکی ڕەگەزپەرستانە لەساڵی (١٩٢١ز)، یەکەمین دەستووریان بۆ یەکەمین دەوڵەتی عێراق دانا. هەر ئەم دەستوورە بووە سەرچاوەی زۆرترین تاڵی و سوێری و ڕووداوگەلی جەرگبڕ و دواتریش درێژ بوویەوە بۆ چەندین تاوانی جۆراوجۆر وەك "تاوانی جینۆساید، تاوانی دژی مرۆیی، تاوانی جەنگ" و سەدان تاوانی تر، کە لە پێشەکیەکەش ئاماژەمان بۆ کردو دواتریش لە نموونەی تاوانی جینۆسایدی کوردانی فەیلی ئەم بابەتە زیاتر ڕوون دەکەینەوە.

دەستووری ئاماژە پێکراوی عێراق لە ساڵی (١٩٢٦ز) دانرا، تەواوی بڕگەکانی لەبەر ڕۆشنایی دەستووری دەوڵەتی عوسمانی کۆن بوو کە لە ساڵی (١٩١٦ز) کۆتایی بە دەسڵات و فەرمانڕەواییەکانی هاتبوو، ئەو بڕگە سەرەکیانەی تایبەت بوو بە چاودێری دەوڵەتی عوسمانی ئەوەبوو کە ئەوەی عوسمانی بێت، ئەوە هاوڵاتی پلە یەکە و ئەوانی تریش بە پێی ئینتمایان بۆ سوڵتان پلە بەندیان بۆ دەکراو پێدەدرا .

بەریتانییەکان ڕۆڵێکی خراپ و ڕاستەوخۆیان گێڕا، لە درووستکردن و دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقی و دواتر درووستکردنی ناکۆکی لەنێوان پێکهاتەکانی عێراقدا، بە سوود وەرگرتن لە ڕەوتی ڕەگەزپەرستی پێکهاتەی عەرەبی و هاوکات پاشماوەی دەسەڵاتی عوسمانییەکان، کورد بە شێوەیەکی گشتی و کوردانی فەیلی بە تایبەت ڕووبەڕووی ئەم سیاسەتە ڕەگەزپەرستییە بوونەوە، لە کاتێکدا بە یاسای ژمارە (٦٢"ی ٢٣ی ئابی ١٩٢٦) و پشت بەستن بە یاسای بنەڕەتی (٤ی ئابی ١٩٢٥)جەخت کرابووەوە کە جیاوازی لە نێوان عێراقییەکاندا نییە لە مافەکانیان بەرامبەر یاسا، بە جیاوازی ئاین و نەتەوەو زمان و هتد.

ئەو مێژووە سەرکوتکاریی و ستەمکارییەی دەوڵەتی عێراقی، لە سەرەتای دروستبوونییەوە لە ساڵی(١٩٢١) تا دێ، تۆختر و ترسناکتر دەبێتەوە، هەموو ئەوانەشی لە دەستوور و دواتریش هەموارکردنەوەی و سەدان یاسای جۆراوجۆر، لە کۆتایدا بۆ توێژێکی عەرەبی حکومڕانی ڕەگەزپەرست چڕ دەکرێنەوە. سەرنجبدە لە ساڵی (١٩٢١ بۆ کۆتایی ١٩٥٠ و سەرەتای ١٩٦٠)موشیل ئەفلەق دامەزرێنەری حزبی بەعس "پاش چل ساڵ لە دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق" دەڵێ: دوو نەتەوە لە نیشتمانی عەرەبیدا مەترسین بۆ بەرژەوەندییەکانمان، ئەوانیش بەربەر لە جەزائیر و کورد لە عێراق و سوریا، بۆیە دەبێ ئەم دوو نەتەوەیە لەناو ببرێن". هەروەك چۆن لە سەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقی (١٩٢١) عەرەب و پاشماوەی عوسمانییەکان بە هاوڵاتی پلە یەك و ئەوانی تر بە پلە دوو یان پلە سێ ئەژمارکراون .

بۆیە بەڕای ئێمە ڕەگی پرسەکە و کێشەکە لێرەوە دەست پێدەکات، ئەویش دامەزراندنی دەوڵەتێك نەك لەسەر خواست و ویستی دانیشتوان و پێکهاتەکانی، بەڵکو لەسەر خواست و بەرژەوەندی پێکهاتەیەك "عەرەب" ئەویش بە تۆبزی، کە لە کۆتایدا هەموو شتەکان بۆ خۆی بە ڕەوا و بۆ بەرامبەریش بە نابووت دەزانێت، بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەموو جیاوازییەکیش لەبەرامبەریدا، هەرچی توانای فەلسەفی و فیکری و سیاسی و ئابووری و دارایی و لۆجستی و سەربازی و ئەمنی و هەواڵگری هەیە بەکاری دێنێت، کە کۆتاییەکەی بە تاوانی ترسناك لەنگەر دەگرێ .

یەکێك لە دەرهاویشتەو ئەنجامە ترسناکەکانی ئەمەش، تەنها بەوەوە ناوەستێ تاوانی بچوك بچوك بۆ چاوترساندن ئەنجام بدەن، بەڵکو تاوانی "جینۆساید" ئەنجام دەدات، لە ئەنجامدانی تاوانی جینۆسایدیشدا، تەنها یەك تایبەتمەندی پێکهاتەیەك بە ئامانج ناگیرێ، بەڵکو هەموو تایبەتمەندییەکانی دەکرێنە ئامانج وەك "مرۆڤ، زمان، کلتوور، ناسنامە، خاك، نیشتمان" و لە یەك کاتدا هەوڵی سڕینەوەی لەسەر نەخشە دەدرێ.

جینۆسایدی کوردی فەیلی:

به دیاریکراوتر و ڕوونتر، مەسەلەی کوردی فەیلی وەك پرسی بەشێك لە عەرەبی شیعە مەزهەب، پەیوەستە بەو ململانێ سیاسییە دوور و درێژەی نێوان "دەوڵەتی عوسمانی تورك و دەوڵەتی سەفەوی ئێرانی"، کە هۆکار و ڕێخۆشکەر بوو بۆ پەرتکردن و دابەشبوونی ناوچەکە لە نێوان "عوسمانی و سەفەویدا"، هەروەك زۆرێك لە شیعەکانی عێراق بە دواکەوتووی "ئێران" ناونووس کران کە لە ناویاندا کوردی فەیلی پشکی شێریان بەرکەوت و لە سەرەتای دروستبوون و دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقییەوە لەگەڵ چین و توێژەکانی تری کۆمەڵگای عێراقی جیاکرانەوە.

لە ساڵی ١٩٢٤ یاسای ڕەگەزنامەی عێراقی مکوڕی لەسەر دابەشکردنی گەلی عێراق کرد، بۆ سێ بەش لە سەربنەمای "ئاین و نەتەوە"، کوردی فەیلی لە بەرئەوەی لە پەیڕەوکەرانی ڕێبازی مەزهەبی "شیعە" بوون، بە ڕەچەڵەکی "ئێرانی" ناونووسکران، بۆیە بەبەردەوامی دەکەوتنە بەردەم هێرش و پەلامار و شاڵاوەکانی فەرمانڕەوایانی عێراق، چ بە کوشتن و لەناودان و زیندانی کردن، یان بەتاڵانبردنی سەروەت و سامانەکانیان و وەدەرنانیان لە عێراق .

ئەم کوردانە لەلایەن دەوڵەتی عێراقی کە بەعس فەرمانڕەوایی دەکرد، لەساڵی (١٩٦٣)وە بەهەموو شێوەیەك ڕووبەڕووی کۆمەڵکوژی و جینۆساید و پاکتاوی ڕەگەزی بوونەتەوە، ژێدەر و ئامارەکان ئەوە دەردەخەن و پشڕاست دەکەنەوە، کە بەدەیان هەزار لەم توێژەی کورد ڕووبەڕووی مەرگ بوونەتەوە.

بەڵام بە دروستی لە سەرەتای حەفتاکانەوە شاڵاوی کۆمەڵکوژی فەیلییەکان دەستی پێکرد، کە "٤٠٠٠٠" هەزار خێزانی کوردی "فەیلی" بۆ ئێران ڕاگوێزران، لەساڵی (١٩٨٠) بەپێی بڕیاری ژمارە "٦٦٦" وەزیری ناوخۆی عێراق، فەرمانی وڵاتبەدەرکردنی کوردە فەیلییەکانیدا، لەفەرمانەکەی وەزیری ناوخۆی عێراقدا

هاتووه": ئەو ئێرانیانەی لەوڵاتدان و ڕەگەزنامەی عێراقییان نییە، هەروەها ئەوانەش کە مامەڵەیان کردوە و بڕیارییان لەبارەوە دەرنەچووە دەردەکرێن". لەهەمانکاتدا بڕیارەکەی حکومەتی عێراقی ئەوەشی تێدا بوو ": کە لاوانی کوردی فەیلی لەتەمەنی ١٨ تا ٢٨ساڵ، بگیرێن و لەبەندیخانەی پارێزگاکاندا، تاماوەیەکی نادیار دەسبەسەربکرێن". هەروەك بڕیارەکەی وەزیری ناوخۆی حکومەتی عێراق ئەوەشی دووپات کردۆتەوە ": کەهەر کەسێك لەو کوردانەی ئاودیوی ئێران دەکرێن، ئەگەر هەوڵیاندا بگەڕێنەوە تەقەیان لێبکرێت". واتا بکوژرێن و ئەمەش لەناوەڕۆکی بڕیارەکەدا بە ڕوونی هاتووە.

لەڕۆژی (٢٦-٢-١٩٨١) لەڕۆژنامەی سەورەی زمانحاڵی حکومەتی عێراق "سەدام حوسێن" لەبارەی کوردە فەیلییەکانەوە دەڵێ": ئەم توێژە لەعێراق ڕیشەکێش بکەن، تاوەکو خاکی عێراق و هەوای عێراق پیس نەکەن و خوێنی عێراقیش پیس نەکەن، کاتێك بەڕێگەی ژن و ژنخوازییەوە خوێنیان تێکەڵی خوێنی عێراقییەکان دەبێت". سەرنجدان و وردبوونەوە لەم قسەیەی "سەدام" سەرۆکی دەوڵەتی پێشووی عێراق بەسن بۆ ئەوەی تێبگەین کە شۆڤێنیەت و ڕادەی ڕەگەزپەرستی بیرکرنەوەی حزبی بەعس و سەرۆك و سەرکردە و حکومەتەکەی لەعێراق تاچ ڕادەیەك دژ بەمرۆڤ و هاوکات لەهەوڵی ئەوە بووە لەناوییان بەرێت، بەتایبەت ئەوانەی جیاوازبوون لەگەڵی و پێچەوانەی بەعس بیریان دەکردەوە.

بەپێی زانیارییە بەردەستکەوتووەکان، پێش ساڵی (٢٠٠٣) زیاتر لە "٢٠٠" هەزار دانیشتوانی عێراق ئاوارە یان ڕاوەدووی ئێران نراون، کە ٦٥٪ کە شەست و پێنج لەسەدی ئەو ژمارەیە لە کوردی فەیلی بوون و تائێستاش زۆرێکیان لەو وڵاتە ماونەتەوە، ئەمە جگە لەوەی لەماوەی دەسڵاتی حزبی بەعس بە هەزاران کوردی فەیلی زیندانی کراون و لەسێدارە دراون و کۆمەڵکوژی کراون.

بەڵام (عارف قوربانی) نووسەر و لێکۆڵەر لەبواری جینۆساید، لەبەرگی یەکەمی کتێبی شایەتحاڵەکانی ئەنفالداو لەپێشەکی کتێبەکەدا، بەوردی ئەوە پشتڕاست دەکاتەوە کە ژمارەی جینۆسایدی فەیلییەکان لەعێراق زۆر لەوە زیاترەو بەپشت بەستن بە کۆمەڵێك دیکۆمێنت دەنوسێ" لە ساڵی (١٩٧١) چل هەزار خێزانی کوردی فەیلی کە ژمارەیان " ١٨٠" هەزار کەس دەبوو، دەستگیرا بەسەر موڵك و ماڵ و سامانیاندا و ئاودیوی ئێران کران، هەروەها "٣٠٠" هەزار کوردی تری فەیلی لە ساڵی (١٩٨٠) ئاودیوی ئێران کران بە بیانووی ئەوەی ئەوانە بە ڕەچەڵەك ئێرانین، لە کۆی ئەم "٣٠٠" هەزار فەیلییە " ١٥ " هەزار گەنجیان لێ بێسەر و شوێنکردن و تا ئێستا چارەنووسیان دیار نییە.

ژێدەر و ئاماری تریش زۆرن کەژمارەی وەدەرنانی کوردە فەیلییەکان لەعێراق و زیندانیکردن و کوشتن و زەوتکردنی سەروەت و سامانیان و بێسەر و شوێنکردنیان، بە "٥٠٠" پێنج سەد هەزار کەس ئەژمار دەکەن، بەڵام بەپێی ئەو سەرچاوانەی لەبەردەستی ئێمەدان، وە ئەوەشی کە سەرچاوەو بەڵگەنامەکان بۆ ئێمەیان ساغکردوەتەوە "٣٨٠" هەزار کوردی فەیلی ڕووبەڕووی قڕکردن و جینۆسایکردن بوونەتەوەو ئاسەوارەکانیشی تا ئێستا ماون و بۆچەندین دەیەی تریش هەر دەمێنن.

دۆسییەی فەیلییەکان بۆ بەردەم دادگا

زۆر بەدوای ئەم ڕاپۆرتەدا ماندوو بووم، لەگەڵ پارێزەری هاوڕێم (نەجمەدین حمەسەعید) تەواوی کتێبخانەکەیمان پشکنی، کۆمەڵێك بەڵگەنامە و زانیاریمان بەردەست کەوت، بەڵام ئەم ڕاپۆرتەمان نەدۆزیەوە، هەرلەویێ تەلەفۆنەکەی هەڵگرت و پەیوەندی بە پارێزەری دۆسییەی کوردە فەیلییەکان لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق (سادق فەیلی)ەوە کرد، پێی ڕاگەیاند من بە مەبەستی ئامادەکردنی زنجیرەیەك کتێبی بەڵگەنامەیی لە نێویاندا "دۆسیەی فەیلییەکان" لە بارەی کۆمەڵکوژییەوە "جینۆساید" ئامادە دەکەم، و پێویستم بە ڕاپۆرتی دەستەی پارێزەرانی دۆسییەکەیە، ئەویش زۆر لە خۆبردوانە بێئەوەی هیچ دوودڵییەك بنوێنێ، بەڵێنیداو پاش چەند ڕۆژێك ڕاپۆرتەکەی وەك خۆی خستە بەردەستم.

لە ڕاپۆرتەکەدا، هەرچی زانیاری و وردەکاری هەیە تایبەت بە ڕاگواستن و دەرکردن و زیندانی کردن تا دەگاتە جینۆسایدکردنی کوردە فەیلییەکان وەك خۆی و لە ئاستی پێویست هاتووە و خراوەتە ڕوو، ناوەڕۆکی ئەم ڕاپۆرتەی دەستەی پارێزەرانی بەرگریکاریشە لە دۆسییەکە، کەوا دەکات لە ئاکامدا دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق دۆسیەی فەیلییەکان وەك تاوانی جینۆساید بناسێنێ و بڕیاری لە بارەوە بدات .

قسەی زۆرتر لەسەر ڕاپۆرتەکە رەنگە بە لارێماندا ببات، بەڵام زۆر گرنگە تیشك بخەینە سەر ناوەڕۆکی راپۆرتەکە و کۆمەڵێك زانیاری گرنگ، کە مرۆڤ لەئاستیاندا سەرسام دەبێت و پێویستە هەڵوێستەی جددی بکات، لە بەرامبەر دڵڕەقی و ترسناکی فەلسەفەی حکومڕانی بەعس .

لە ڕاپۆرتەکەی دەستەی پارێزەرانی داکۆکیکار لە دۆسیەی جینۆسایدی فەیلییەکان لە عێراقدا، دوای ڕووخانی بەعس لە (٢٠٠٣):

یەکەم: سڕینەوەی ناسنامە و ڕاگواستنی کوردانی فەیلی بۆ ئێران.

دووەم: دەستگرتن بە سەر سەروەت و سامانی گواستراوەو نەگواستراوە.

سێیەم: بێسەر و شوێنکردن و لەسێدارەدانی گەنجانی کوردی فەیلی .

چوارەم: بێسەرو شوێنکردنی "١٥" هەزار گەنج تا ئەم ساتەوەختەش چارەنووسیان نادیارە .

بە پشت بەستن بە "٣٤" بەڵگەنامەی دام و دەزگا "ئیداری، سەربازی، هەواڵگری، ئەمنی، حزبی"یەکانی حزبی بەعسی فەرمانڕەوای لە گۆڕنراو، ئەو چوار ڕاستییەی سەرەوە سەلمێنراوە و خراوەتە بەردەست سەرۆکایەتی دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق، هەروەك "٨" شاهێدحاڵ لە دادگا بە بەڵگەی تەواو قسەیان بۆ دەستەی پارێزەران و دادگا کردوە و بە ڕەوانی تاوانی جینۆسایدی فەیلییەکانیان سەلماندوە، ئەمە جگە لە بەڵگەنامەکانی تایبەت بە ڕووداوی زانکۆی موستەنسریە و زانیارییەکانی نێو گرتووخانەی ئەبوغرێب، کە پێکەوە و لەگەڵ تەواوی زانیارییەکانی دوو توێی ڕاپۆرتەکە هیچ گومان و دڕدۆنگییەك لەسەر تاوانی جینۆسایدی (ئێزدییەکان) ناهێڵنەوە .

گۆڕی بە کۆمەڵ نموونەی جینۆسایدی کوردانی فەیلی

وەك لە چەند جێگایەکی تریش وتمان، کوردانی فەیلی ڕووبەڕووی شاڵاوی جینۆسایدی بە پلان بوونەتەوە، لەلایەن حزبی بەعسی فەرمانڕەوای عێراق، هەر بۆ نموونە لەساڵی(١٩٦٣) و لەگەڵ هاتنە دەسڵاتیان، دەستکرا بە گرتن و لەناوبردنی بەشێکیان کە دژی کودەتای بەعس بوون. هەروەها دوای دوورکەوتنەوەی بەعس بۆ چەند ساڵێك لە دەسڵات و دواتر گەڕانەوەیان لە ساڵی(١٩٦٨) بۆ دەسڵات، بەچەند قۆناغێك پلان و بەرنامەکەیان دژی کوردانی فەیلی جێبەجێکرد:

قۆناغی یەکەم: گرتنی سیاسییەکان و کوشتنیان لە شوێنی جیاجیا لە نێوان ساڵی(١٩٦٨ بۆ ١٩٧٤)و پاشان شاڵاوی دەرکردن و ڕاوەدوو نان کە زیاتر لە "٧٠" هەزار خێزانی گرتەوە.

قۆناغی دووەم: لە نیسانی (١٩٨٠) تا ڕووخانی بەعس (٢٠٠٣)، وەك لە پێشووتریش باسمان کرد شاڵاوی دەرکردنی نزیکەی (٥٠٠) هەزار خێزانی کوردی فەیلی جێبەجێکرا و بێبەشیان کردن لە مافی هاوڵاتی بوون و دەستیان گرت بەسەر هەرچی سەروەت و سامان و زەوی و ئاو و زێڕ و پارە و پولیاندا، ئەمە جگە لە دەست بەسەراگرتنی هەزاران گەنج کە تا ئەم ساتەوەختە بێسەر و شوێنن .

بەپێی ئەو بەڵگەنامانەی لە دوای ڕووخانی بەعس لە ساڵی(٢٠٠٣) بەردەستکەوتوون، زۆربەی ئەوانەی "گەنجانی کوردی فەیلی" کە بێسەر و شوێنکراون، بە کۆمەڵ کوژراون. بە تایبەت بە پێی قسەی ئەو شاهێدحاڵانەی کە لە گۆڕە بە کۆمەڵەکانەوە ڕزگاریان بووە .

هەروەك لێکۆڵەر و شارەزای بواری جینۆسایدی کوردانی فەیلی دکتۆرە(مونیرە ئومێد)، پێی وایە و جەخت دەکاتەوە، کە دەتوانین لە "ناوچەی سەلمان، گۆڕی بە کۆمەڵی مەحمەد سەکران، ناوچەی ئەسکەندەریە لە بابل، ناوچەی حەبانیە، پارێزگای موسڵ" و چەندین ناوچەی تر، شوێنی گۆڕە بە کۆمەڵەکانی کوردانی فەیلی و ڕووفاتەکانیان بدۆزینەوە .

سەرچاوەی تریش هەیە جەخت لەوە دەکەنەوە، کە بەشێك لە گەنجانی کوردانی فەیلی بە شێوازی ئەشکەنجە و تاقیکردنەوەی چەکی کیمیاوی و بە "درع" کردن لە شەڕگەکان لەناوبراون و کوژراون، بەتایبەت لە جەنگی نێوان "عێراق –ئێران"دا، لە سەرەتای ساڵی (١٩٨٠ بۆ ناوەڕاستی ١٩٨٨) .

گەڕاندنەوەی مافی هاوڵاتیبوون

دۆسییەی کۆمەڵکوژکردن "جینۆساید"کردنی کوردی فەیلی لە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق، لە دوای ڕووخانی "بەعس" لە ساڵی (٢٠٠٣) بووە یەکێك لە دۆسییە گرنگ و پڕبایەخەکان، یەکەم هەنگاو بە ئاراستەی گەڕانەوەی ماف بۆ کوردانی فەیلی ڕاگوێزرا بۆ وڵاتی ئێران لەلایەن دەسڵاتدارانی عێراقەوە، لە ساڵی (٢٠٠٦) یاسای ڕەگەزنامەی عێراقی، بڕیاری ژمارە "٦٦٦"ی هەڵوەشاندو پوچەڵکردەوە، کە ئەم بڕیارە ماف هاوڵاتیبوونی بە کوردی فەیلی لە عێراقدا نەدەدا، ئەمەش هەنگاوێکی ئەرێنی بوو بۆ وەرگرتنەوەی ماف هاوڵاتیبوون لە لایەن زۆربەی ئەو کوردە فەیلیانەی ئەم مافەیان بە پێی بڕیاری ناوبراو لێزەوتکرابوو.

دۆسییەی جینۆسایدی بڕیاری دادگا

پاش کۆکردنەوە و ئامادەکردنی بەڵگەنامە و دێکۆمێنتە پێویستەکانی جینۆسایدی کوردی فەیلی لەدوای ساڵی (٢٠٠٣) و ڕووخانی ڕژێمی دکتاتۆری بەعس، دۆسییەکە گەیەنرایە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق، دادوەری لێکۆڵینەوە و داواکاری گشتی و دەستەی پارێزەرانی بەرگریکار لە دۆسییەکە دیاریکران، پاش چەندین دانیشتن و لێکۆڵینەوە لە پەڕاوەکان و گوێگرتن لە سکاڵاکار و شاهێدحاڵەکان. یەکەم دانیشتنی دۆسییەکە لە (٢٦-١-٢٠٠٩) بە ڕێوەچوو، زیاتر لە "١٠٠" سکاڵاکار و شاهیدحاڵ، ئامادەی دادگا بوون و ئەوەی بینیبویان بۆ دادگایان گێڕایەوە.

لە (٢٩\١١\٢٠١٠) لە دانیشتنی کۆتایی خۆیدا، کە چل و چوارەمین دانیشتن بوو، دادگا بڕیاری کۆتایی خۆیدا، کە کوردی فەیلی لەلایەن دەسڵاتدارانی عێراق و حزبی بەعسی فەرمانڕەوای عێراقەوە جینۆساید کراوە، بۆ زانیاری دەتوانرێ

وردەکارییەکانی بڕیارەکە لە دەقی بڕیارەکە کە لە پاشکۆی باسەکە دانراوە بخوێنرێتەوە .

یەکەم: بڕیار لە دژی "مزبان خزر هادی "

دووەم: بڕیار لە دژی "سەعدوون شاکر مەحمود"

سێیەم: بڕیار لە دژی "تاریق عەزیز عیسا"

چوارەم: بڕیار لە دژی "ئەحمەد حوسێن خزەیر"

پێنجەم: بڕیار لە دژی "عەزیز سالّح حسن"

شەشەم: بڕیاری ئازاد کردنی "فازل سلقیج میحێمید"

حەوتەم: بڕیاری ئازادکردنی "سەبعاوی ئیبراهیم حسن"

هەشتەم: بڕیاری ئازادکردنی "وەتبان ئیبراهیم حسن"

نۆیەم: بڕیاری ئازادکردنی "صابر عبدالعەزیز حسین"

دەیەم: بڕیاری ئازادکردنی "مەحمەد خزەیر سەباح"

یانزەیەم: بڕیاری ئازادکردنی "فازل عباس ئیبراهیم"

دوانزەیەم: بڕیاری ئازادکردنی "ئەیاد تەها شەهاب"

سیانزەیەم: بڕیاری ئازادکردنی "نوعمان عەلی مەحمەد سلێمان"

چواردەیەم: بڕیاری ئازادکردنی "عەبدل حەمید سلێمان ئیبراهیم."

پانزەیەم: بڕیاری ئازادکردنی" سەعد سالّح ئەحمەد"

ئەو تۆمەتبارانەی لە دۆسییەی جینۆسایدی فەیلییەکان "ئیفراج" ئازادکراون، لەبەر تاوانی تر و دۆسیەی تری ئەنجامدانی تاوان، تا ئێستا بەشێکیان لە زیندان ماونەتەوە، یان بڕیاری لەسێدارەدانیان هەیە یاخود زیندانی هەتاهەتایی یان زیندانی لە ١٥ ساڵەوە بۆ ٢٥ ساڵ.

هەروەها دەبێ ئەو ڕاستییەش لەبیر نەکەین، لە شاڵاو و پەلامارەکان بۆ سەر کوردانی فەیلی چەندین تۆمەتباری تر هەن، کە تائێستا دەستگیر نەکراون، چ لەسەر ئاستی ناوخۆی عێراق یان دەرەوەی عێراق، کە ئەمە بۆ تۆمەتبار و بەشداربووەکانی تاوانەکانی "ئەنفال، هەڵەبجە، بەرزانییەکان، قەڵادزێ، سەیدسادق" و هتد هەروایە و ڕاستە و زۆربەی تۆمەتبار و بەشداربوەکان دەستگیرنەکراون .

چی نەکراوە، بکرێت؟

بە پێی ئەو پشکنین و سەرنج و خوێندنەوانەی سەرەوە، تایبەت بە جینۆسایدی کوردانی فەیلی لە عێراقدا، لە باسەکەماندا گەیشتین بەم ئەنجامانەی خوارەوە، هەروەك پێمان وایە پێویستە لەسەر ئاستی سەرۆکایەتی کۆماری عێراق، سەرۆکایەتی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق، سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق، ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی، لەسەر ئاستی عێراق و باشووری کوردستان، نەتەوە یەکگرتووەکان و کۆمیسۆنەکانی نێودەوڵەتی تایبەت بە مافەکانی مرۆڤ، ئەم هەنگاوانەی خوارەوە بنرێت.

یەکەم: ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق، بە پشت بەستن بە بڕیاری دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق، سەبارەت بە دۆسییەی جینۆسایدی کوردانی فەیلی، بەبڕیارێك حکومەتی عێراقی ئیلزام بکات بە جێبەجێکردنی ناوەڕۆکی بڕیارەکەی دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق، بۆ:

أ- بەفەرمی داوای لێبوبردن لە کوردانی فەیلی بکات سەبارەت بەو تاوانانەی بەرامبەریان ئەنجام دراوە وەك میراتگرەوەی حکومەتی پێشووی عێراق .

ب- حکومەتی عێراقی بە فەرمی قەرەبووی تەواوی زیانە ئابوورییەکانی بەرکەوتووانی تاوانەکە بکاتەوە، بۆ ئەمەش بە فەرمی ڕایبگەیەنێت و بەرپرسیارێتی خۆی جێبەجێبکات .

ت- تەواوی ئەوانەی بەشداربوون لە ئەنجامدانی تاوانەکە، شوێن و جێگایان بدۆزرێتەوە و بە ئاشکرا دادگایی بکرێن و سزای یاسایی خۆیان وەربگرن .

پ- لە پرۆسەیەکی بەرنامە بۆ دارێژراودا، شوێن و جێگای گۆڕە بە کۆمەڵەکانی کوردانی فەیلی بدۆزرێنەوەو هەڵبدرێنەوەو گۆڕستان و مۆنۆمێنتی شیاو و شایستەیان لە ناوچەی نیشتەجێبوونی خۆیان بۆ درووستبکرێ .

دووەم: ناوەندێکی تایبەت بە لێکۆڵینەوەو بەدواداچوون و دێکۆمێنتکردن و ئەرشیفکردن، لەسەر ئاستی عێراق و کوردستان بکرێتەوە و توانای دارایی و مرۆیی و زانسی و ئەکادیمی و ئەزموونی کارکردنی پێویستی بخرێتە بەردەست .

سێیەم: تەواوی شەهید و قوربانییەکانی جینۆسایدی فەیلییەکان بە فەرمی لەلایەن حکومەتی عێراقیەوە تۆماربکرێن و سوود مەند بکرێن لە ئیمتیازاتەکانی شەهیدان .

چوارەم: سیمبولی جینۆسایدی کوردانی فەیلی لە عێراق و کوردستان "بەغداد-هەولێر" دروستبکرێن، بە شێوەیەکی شایستە .

پێنجەم: لەسەر ئاستی ئەوروپا و رۆژئاوا، وڵاتانی هەرێمایەتی و دراوسێی عێراق، عێراق و کوردستان هەوڵی ناساندنی تاوانی جینۆسایدی کوردانی فەیلی بدەن .

شەشەم: هەوڵی جددی بدرێ، بۆ ئەوەی پەیوەندییەکانی نێوان کوردی فەیلی لە عێراق و ئێران و کوردستان بەهێزبکرێ و بکرێنە بەشێك لە هەوڵەکانی ناساندنی تاوانی جینۆساید لە دژیان .

سەرچاوە:

-احمد ناصر الفيلي، الكورد الفيليون "الأَصالة التاريخية، ولمواطنة المهدورة"، ٢٠١٣ ، بغداد

-د، مونيرة اميد، المقابر الجماعية للكورد الفيلين، ٢٠١٠ اربيل

-نجم سلمان مهدي فيلي، الفيليون، ٢٠٠٩

-موسوعة الهولوكوست، ماهي الابادة الجماعية؟

- Icrc-، مركز المعلومات، نظام روما الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية المعتمد في روما في ١٧تموز/ يوليه ١٩٩٨

--دكتۆر مارف عومەر گوڵ، جینۆسایدی گەلی کورد، چاپی پێنجەم، هەولێر

-تەها سلێمان، لەدادگای باڵای تاوانەکانەوە "دۆسیەی فەیلیەکان"، ٢٠١٥ هەولێر

توێژینەوەی

پێنجەم

ئازارەکانی کورد و خەمی بە بەڵگەکردنیان

پارێزەر:

بەکر حمەسدیق

لەماوەی چل ساڵی رابوردوی دەسەڵاتی شەفینیزم و بەعسیزمی عەرەبیدا گەلێك نەهامەتی و کارەسات و تاوانی گەورە بەسەر میللەتی کوردا هاتوون، کە هەموویان بەپێی پۆلێنکردنی یاسای نێودەوڵەتی لە ئەمڕۆدا بەتاوانی قڕکردنی دژ بە مرۆڤایەتی و تاوانەکانی جەنگ دەناسرێن. هەرچەندە رۆژگار و قۆناغەکانی ئەو تاوانانە جیاوازن، بەڵام یەك خاڵی هاوڕاشیان هەیە کە بریتییە لە خواستی حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق بۆ قڕکردن و تواندنەوەی بوونی گەلی کورد و سڕینەوەی وەك پێکهاتێکی هاوبەشی دەسەڵاتی سیاسی لەعێراق.

ئەوەی سەرنجم داوە لەسۆنگەی خوێندنەوەی ئەو هەموو نەهامەتییانە، ئەمە خاڵێکی جەوهەرییە کە پێویستە لەسەری بووەستین و چارەسەری بکەین، چونکە دونیا پێش هەرکەسێکی دیکە گوێ لەزاری قوربانییەکانی تاوان دەگرێت، ئەوجا لاپەڕەکانی تری تاوانەکە هەڵدەداتەوە.

ئەوەی من لێی دڵنیام قوربانییەکانی ئیمە هێشتا وەکو پێویست گومانەکانیان بە زمانە زیندووەکانی دونیا تۆمار نەکراوە، بۆیە جیاوازی دەوروبەریان بەتایبەتی جیهانی عەرەبی و ئیسلامی و حوکمی زۆر شت نازانن یان نایانەوێ بزانن گەر دەستی هاوژیان و هاوتایفەکەی ئەواندا چی گوناهێك ئەنجامدراوە.

ماوەیەکە چەندین خوێندکاری کورد لەزانکۆ عەرەبی و ئیسلامی و جیهانییەکاندا خەریکی نووسینی تێزەکانن لەسەر ئازارەکانی کورد. ئەمە زۆر باشە، بەڵام بە بەڵگەکردنی ئازارەکانی کورد شتێکی دیکەیە، خودی بەڵگەکە خۆی دەڕوێ، لەسەر زاری خەڵکەوە قسە دەکات، ناخیان و نەخشەی ستەمکارەکە لەنێویدا دیارەو لێکدانەوە هەڵناگرێت، ئەم کارە تا ئێستا لەکوردستاندا نەکراوە، پێویستە بکرێت، لەنێو شەش کارەساتی قڕکردنی بەکۆمەڵدا کەڕوویانداوە پێنجیان کوردیان کردۆتە ئامانج، لە شەشەمیشدا کورد پشکی شێری بەرکەوتووە، کەچی هێشتا خوێندەواری

کورد نازانێ بەڵگەکانی ئەنفال و هەڵەبجە و پاکتاویی ڕەگەزیی و پاکتاوی کوردی و زیانەکانی چین.

من لێرەدا چەند ژمارەیەك دەخەمە ڕوو بۆ بەرپرسانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، کە پێویستە بەجدی کاری پێویستی بۆ بکات:

١ – تاوانی ئەنفال، بەشی لێکۆڵینەوەکەی زیاتر لە٣٥,٠٠٠ بەڵگەیە، نوسراوەکەی زیاتر لە١٠٠ بەڵگەیە، دەیان و سەدان سکالاو بڕیارەکەی دادگا زیاتر لە٩٠٠ لاپەڕەیە، حکومەتی هەرێم چ کاتێك ئەم بەڵگانە لەنێو ئەرشیفگایەکی کوردستاندا دەخاتە ڕوو بۆ خەڵك.؟

٢ – تاوانی هەڵەبجە بەتاوانەکانی کانی عاشقانەوە، ٣٠٠ سکالاکار و ١٠٠ شایەت و ١٤٠بەڵگەی نوسراوی هەیە، بڕیارەکەی ٩٣ لاپەڕەیە، جگە لە بڕیارە نەبینراوەکەش کە ١٣ لاپەڕەیە، جگە لەوەی ئێمە هێشتومانە بۆچی حکومەتی هەرێم وەکو پێویست پشتیوانی لێ ناکات؟

٣ – تاوانی پاکتاویی ڕەگەزی زیاتر لە٨٣ بەڵگەی نوسراوی تێدایە کە کاتی خۆی کاك (شۆڕش حاجی) کۆیکردۆتەوە لەکتێبێکدا دایانی ناوە. لەچ شوێنێکی کوردستاندا ئەم بەڵگە گرنگانە پیشاندراون جگە لە مۆنۆمێنتێکی هەڵەبجە، کە ئەویش وەکو کتێب بەهەوڵی تاکەکەس هێنراون.

٤ – تاوانی پاکتاوکردنی کوردی فەیلی کە کەیسێکی زۆر گرنگ بوو کاتی خۆی دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق یەکلایی کردەوە، لەسەر ئاستی عێراقیش بەقڕکردن ناسێنرا، لەنێو ٢,٠٠٠ بەڵگەی نوسراودا تەنها یەك بەڵگەیان لەنێو هیچ خانەیەکی ڕەسمی کوردستاندا نیشان نەدراون، نە عەرەب و فارس و تورك، کورد خۆشی نازانێ قەوارەی بەڵگەو دۆسییەکەی چەندە.

٥ — بەهەمان شێوە کەیسی بارزانییەکان و چەندین کەیسی تر، کە تێیدا زیاتر لە (١٠٠٠) هەزار تۆمەتبار لە دۆسییەکانی کوردا، هەندێکیشیان لەنێو عێراق و کوردستاندا دەژین، هەندێکی تریشیان لە وڵاتەکانی کەنداو و ئەوروپادا دەژین، دەسەڵاتی کوردی هێشتا ئامادە نییە ناوەکانیان لەنێو مۆزەخانەیەکی نیشتمانیدا هەڵواسێ بۆ ئەوەی گەلی کورد بیانناسێت، چ جای ئەوەی ڕێوشوێن بگرێتەبەر.

بۆیە پێشنیاز دەکەم بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان کە ئەرشیفخانەیەکی نیشتمانی دابمەزرێنێ لەکوردستاندا بەڕاوێژ لەگەڵ ئەو وڵاتانەی کە ئەم جۆرە کارەساتانەیان بەسەردا هاتووە، بۆ ئەوەی بەشێوازێکی زانستی و هەموو بەڵگە دۆکۆمێنتی ئازارەکانی کورد، لەسەر زاری خودی جەلادەکانەوە نیشانی هەموو دنیا بدرێ و سەرچاوەیەکیش بێت بۆ ئەنجامدانی دەیان تێزی ماستەر و دکتۆرا. لەو بوارە گرنگانەدا چیتر ئەوەندە دوانەکەوین و ماندوو نەبین بەداوی کۆکردنەوەی ئازارەکانمان و گریان بەدیارییانەوە، لەمەودا دەبێ خەمی ڕاستەقینە بنوێنێت بۆ ئەم خەمە گەورەیە، ئەگەر بمانەوێ دنیا وەکو میللەتێکی ستەملێکراو ئێمە بناسێت وەگەرنا با گلەیی نەکەین لە کەسێك کە باسمان ناکات و ڕێز لەقوربانییەکانمان ناگرێت، چونکە هێشتا خۆشمان بەڕێزێکی شایستەوە باسی قوربانی و ئازارەکانمان نەکردووە.

هاوکات داوا دەکەم یاسایەك دەربچێت بۆ پاراستنی بەڵگە و کەیسی تاوانەکانی دژی کورد، هەروەها سزادانی هەرکەسێك بەچاوی گومان یان نکۆڵییەوە قسە لەسەر قوربانی و ئازارەکانمان بکات، سووریش بین لەسەر ئەوەی ئەم تاوانانەی کە بەرامبەر کورد کراون کۆن نابن، ئەنجامدەرانیان لە هەر کوێیەکی دونیابن دەبێ سزای خۆیان وەربگرن.

توێژینەوەی
شەشەم

جینۆساید و قەرەبووی مەعنەوی

ناساندنی چەمچەماڵ بە پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوان وەك نموونە

د.فاتیح سەنگاوی
توێژەر لەبواری ئەنفال و مامۆستای زانکۆ

بیرۆكەی پایتەختی ڕەمزی، بیرۆكەیەكی نوێیە و لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەمەوە سەری هەڵداوە، لەم میانەیەدا و هەر بۆ نموونە بیرۆكەی پایتەختی ڕۆشنبیری سەرەتا لە ئەوروپاو لە ساڵی (١٩٨٣) بەدەر كەوت، بەدەستپێشخەری وەزیری ڕۆشنبیری یۆنانی ئەوكات، ئامانجی ئەم دەستپێشخەرییەش برەودان بوو بە پایەی ڕۆشنبیری لە ئەوروپادا تاوەكو هەمان گرنگی كەرتەكانی ڕامیاری و ئابووری پێ بدرێ، لەڕووی كرداریشەوە ئەم پرۆژەیە ساڵی(١٩٨٥ز)جێبەجێ كراو و ئەسینای یۆنان بووە یەكەم شاری ڕۆشنبیری ئەوروپایی و پایتەختی ڕۆشنبیریش بووە یەكەم ئەزمونی ئەو پرۆژانەی سازو گونجاو بوون بەئامانجەكانی: گرێبەستی جیهانی بۆ گەشەپێدانی ڕۆشنبیری (**العقد العالمي للتنمية الثقافية**) كە بەكرداری لە ساڵی(١٩٨٨ز)ەوە دەستی بەكارەكانی كرد و لە ساڵی (١٩٩٧ز)دا كۆتایی پێ هات، دواتریش كۆمەڵەی عەرەبی لە یونسكۆ پێشنیاری ئەوەیان كرد ئەزمونی پایتەختی ڕۆشنبیری ناوچە عەرەبیەكانیش بگرێتەوەو ئەمەش بەكرداری جێبەجێ كرا[١١]. هەمان دیاردە بۆ پایتەختی ئاشتی لە ئارادایە[١٢]، هەموو ئەمانەش جگە لەوەی ناونانێكی ڕەمزی و پێگەیەكی مەعنەوییە دواجار دەبێتە شوێن و پێگەیەكی گرنگیپێدان و پشتیوانی كردنی ئەو بوارەی جەختی لەسەر دەكرێتەوەو دەویسترێ برەوی پێ بدرێت، تەنانەت زۆرجار هاوكاری مادی دەكرێ بۆ چالاكی جۆرا و جۆری تایبەتمەند هەروەكو لە پایتەختی ڕۆشنبیری و ئاشتی و تەنانەت ئابوری و هتد..یشدا دەبینرێ.

بیرۆكەی ناساندنی چەمچەماڵیش بەشێكی لەو خواستانەوە سەری هەڵداوە و بەشێكە لەو هەوڵانەی دەدرێ بۆ پشتگوێ نەخستنی خەڵك و دەڤەرێك كە زۆرترین قوربانی بەم گەل و خاكە پێشكەش كردووە و زۆرترین قوربانی داوە، كە زۆرجار بەهۆی شوێنە جوگرافییەكەی و

---

[١١] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە ئەم ماڵپەڕانە:http://culture.alecso.org/ministrescongress/?p=115 العواصم والمدن الثقافية، وhttp://www.arabbeat.com/i/1st/1004.htm فكرة العواصم الثقافية.

[١٢] بۆ ئەو شارانەی نازناوی ئاشتی و پایتەختی ئاشتیان پێ بەخشراوە بڕوانە پێگەی ئەلكترۆنی: http://www.internationalcitiesofpeace.org/what/what.html

چاوتێبڕینی زیاتری داگیرکاران و کەوتنەوەی ئەو قوربانیانە هۆکار بوون بۆ سەرهەڵدانی چەندین دیاردەی تری سەلبی و نەشیاو لەم دەڤەرە و دروستبوونی چەندین گرفتی دەروونی و کۆمەڵایەتی جۆربەجۆر کە بەشێکی دیار و بەرچاوی گرێدراوی مێژووی خەبات و قوربانی دانە و بەشێکیشی هۆکاری تری هەیە، کە دەکرێ لە توێژینەوەی تایبەتدا بەدەربخرێ .

ئەم توێژینەوە کورتەش پێکهاتووە لە پێشەکییەك و سێ باس و ئەنجام، لە باسی یەکەمدا: جینۆساید و قەرەبوی مەعنەوی، زۆر بەکورتی ئاماژە دراوە بە پێناسەی جینۆسایدی ئەنفال و دواتریش تاوتوێی قەرەبووی مەعنەوی کراوە بە گرێدراوی لەگەڵ دادگەریی ڕاگوزەرییدا، بەو پێیەی توێژار لەو باوەڕەدایە دەکرێ (قەرەبووی مەعنەوی) لە نێو خاڵ و هەنگاوەکانی دادگەریی ڕاگوزەرییدا جێ بکرێتەوە. لە باسی دووەمدا: پرۆسەکانی جینۆسایدی ئەنفال لە سنوری کارگێڕی چەمچەماڵدا: بەخێراییەك تیشك خراوەتە سەر ئەو بەشەی هەرسێ قۆناغی (٢و٣ و٤)ی ئەنفال کە دەکەوێتە سنووری کارگێڕی قەزای چەمچەماڵەوە، بێ ئەوەی درێژەی پێ بدرێ یان وردەکارییەکانی باس بکرێت، لەکۆتایی ئەم باسەشدا بەچەند خاڵێك ئاماژە دراوە بەو قوربانیدانانەی دەری دەخەن ئەم دەڤەرە لەو بارەیەوە و لە جینۆسایدی ئەنفالدا بەپێی قەبارەی خۆی بێ وێنەیە لەسەر ئاستی هەرێمی کوردستان. لەباسی سێیەمیشدا: ناساندنی چەمچەماڵ وەك پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوەکان، هۆکار و پاساو، دوای کورتە خستنەڕویەکی ناسنامەی دەڤەرەکە، ئەو خاڵ و هۆکارانە خراوەتە ڕوو کە هۆکار و پاڵنەرن بۆ ئەو خواستەی خەڵکی ئەم ناوچەیە داوای دەکەن و دەیانەوێ بە فەرمی بناسرێت و کۆتایی باسەکەش بە ئەنجام کۆتایی هاتووە لە چەند خاڵێکی کورت و پوختدا.

ماوەتەوە بڵێم: داخوازییەکی لەو شێوەیە بەمەبەستی ناساندنی خۆ و قەرەبوویەکی مەعنەوی و ئاسودەیی دەروونی و خزمەتە بە دۆزی ڕەوای گەلەکەمان نەك کەمتر بینینی قوربانیانی تری هەرێمی کوردستان، چونکە لە دیدی ئێمەدا کوشتنی تاکە مرۆڤێکی بێ تاوانی بەئەنقەست کوشتنی مرۆڤایەتییە، نەخاسمە ئەو شەهید و قوربانیانە هەموویان ڕۆڵەی ئەم گەلەن و هاولاتی ئەم کوردستانەن.

باسی یەکەم: جینۆساید و قەرەبووی مەعنەوی

١. جینۆساید

پرۆسەکانی ئەنفال و ئەو دەرەنجامانەی لێی کەوتەوە و ئەو کاریگەرییە جۆربەجۆرانەی بەجێی هێشت و ئەو توێژینەوە و بەدواداچونانەی لەو بارەیەوە کراوە ئەوەی تێپەڕاندوە گومانێك هەبێت سەبارەت بەوەی پرۆسەکانی ئەنفال جینۆسایدە، بەو پێیەی پرۆسەیەکی مەنهەجی و ڕێکخراو و نەخشە بۆ داڕێژراوی بەئەنقەست بوو بۆ بە ئامانج گرتنی کۆمەڵەیەکی مرۆیی ئەتنی یا سیاسی و رۆشنبیری، یاخود ئاینی یا نەتەوەیی دیاریکراو بەمەبەستی لەناوبردن و پاکتاوکردنیان بە شێوەیەکی گشتی یان بەشێکی، لەم پرۆسەیەدا هەرسێ قۆناغەکەی جینۆسایدی تێدا بەدیکرا کە بریتین لە(دەستنیشانکردنی ئەو کۆمەڵەی دەکرێنە ئامانج، کۆکردنەوەیان لە سەربازگەو شوێنە دیاریکراوەکاندا، لەناوبردن و ونکردنی شوێنەواریان).

پرۆسەکانی ئەنفالیش لای بەعس بریتی بوو لە چەند شالاّو و پرۆسەیەکی سەربازی، پێشتر نەخشە بۆ کێشراو و بەرنامە بۆ داڕێژراو، بەپێی ستراتیژییەتێکی چڕ، لە پێناو پاکتاوکردن و کۆمەڵکوژی گەلی کورد و گواستنەوەیان لە شوێن و جێگەی خۆیان لە کوردستانی عێراق، بۆ بەدیهێنانی گۆڕانکاریی لە بواریی جوگرافی و دیمۆگرافی و ڕۆشنبیری و وێرانکردنی ژێرخانی ئابوری و لەناوبردنی جەستەیی، لە چوارچێوەی هەشت قۆناغ و لە شەش ناوچەی جۆراو جۆر و جیاوازدا، لە(٢١ی شوباتی ١٩٨٨ز)وە تاوەکو ٦ی ئەیلولی هەمان ساڵ خایاند و زیاتر لە شەش مانگ بەردەوام بوو، سەرەنجام دەیان هەزار قوربانی کەسانی بێ چەك و سیڤیل و مەدەنی لێ کەوتەوە لە پیر و لاو و منداڵ و ئافرەت و منداڵی شیرەخۆرە و ڕوخاندنی هەزاران

گوند و لادێ بەمزگەوت و تەکیە و قورئان و قوتابخانە ونەخۆشخانەوە... تیایدا سوپا هەموو جۆرە چەکێکی لەناوبەر و فڕۆکە و چەکی کۆمەڵکوژ و قەدەغەی بەکارهێنا و دواجاریش ژێرخانی ئابوری لادێکانی کوردستان وێران کراو بەدەیان هەزار کەسی مەدەنی بەدیل گیران و دوای برسی و تینوی کردن و ئازاردانی جەستەیی و دەروونی ڕاستەوخۆ کوژران یان بەزیندوویی زیندەچاڵ کران و دواتریش بەشێکیان لە گۆڕە بەکۆمەڵەکانی حەزەر و سەماوە و حەمرین و نەجەف و ... هتد دا دۆزرانەوە لە عێراقدا[13].

بۆ ناساندنی ئەم جینۆسایدەش لە سەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوە هەندێ هەوڵی گرنگ دراوە و گەیشتوەتە ئاستی هەندێ دانپێدانانی ناوخۆیی و نێودەوڵەتی[14] بەلاّم کاری گەورە و گرنگی تریش لەپێشە بۆ ئەنجامدان و تەواوکردنی لەڕووی ناساندن و دانپێدانان و بە ئەرشیفکردن و کاری دیکۆمێنتاری کاریگەرەوە.

---

[13] فاتح سەنگاوی، عمليات الأنفال وآثارها على الشباب، وزارة الثقافة والشباب، أربيل، ط١، ٢٠١٠، ص٥٠.

[14] لەو کارانە ئەنجام دراون: گرتنی چەند کۆنگرەیەکی تایبەت و چەندین توێژینەوە بۆ ناساندنی جینۆسایدەکە و ئامارێکی گرنگی درەنگ وەخت و تا ڕادەیەك لێڵ و ناڕۆشن لە ڕووی ژمارەی قوربانییەکانەوە(لە ٢٠٠٧)،هتد، دروستکردنی چەندین مۆنۆمێنت چەندین هەوڵی دی کە دراوە و دەدرێن بۆ داننان بەم کارەساتە لە پەڕلەمانە ئەوروپییەکان وەك جینۆساید وبەجینۆساید ناساندنی ئەم کارەساتە لەلایەن دادگای باڵای تاوانەکانی عێراقەوە لە ٤-٦-٢٠٠٧ و پەڕلەمانی عێراق لە ١٤-٤-٢٠٠٨ دەستکەوتن و دەبێت کاری تریشی بەدوادا بێت... لەگەڵ چەندین کاری دیکۆمێنتاری و چاپ کردنی کتێب و توێژینەوە.... بەلاّم ئەوەی کراوە زۆر کەمە و لە ئاستی ئەو تاوانەدا نییە و هێشتا هەنگاوی زۆر پێویستی ترمان لە پێشە. بڕوانە: ڕێکاریێ مزوری، مێژووی جینۆسایدی گەلی کورد، کۆمەڵەی روناکبیری کەرکوك، کەرکوك، ٢٠١٣، ل٦٧-٧٧، و فاتیح سەنگاوی، دواتر دەینێرم، کۆمەڵەی روناکبیری کەرکوك، کەرکوك، ٢٠١٣، ل١٢-١٣،

٢. قەرەبووی مەعنەوی

بەپێی سەرەتایترین ماف و پەیماننامە و بەندەکانی ماف مرۆڤ و ئاینە ئاسمانییەکان کاتێك بێرێزییەك بەرامبەر مرۆڤ ئەنجام دەدرێ یاخود زیانێکی مادی و جەستەیی و مەعنەوی لێ دەدرێ پێویستە قەرەبوو بکرێتەوە و مافەکانی بۆ بگێڕدرێتەوە[١٥]. لەکاتی کۆتایی هاتنی قەیران و جەنگ و شەڕەکاندا، یان پرۆسەکانی جینۆساید و تاوانەکانی دژە مرۆڤ و مافەکانیدا دەبێ قوربانیانی زیندوی ئەو بێ ڕێزییانە و زیان لێکەوتووانی قەرەبووی مادی و مەعنەوی بکرێنەوە، یەکێك لەو ڕێ و شوێنە یاساییانەی دەگیرێتەبەر لە ئاستی نێودەوڵەتیدا پێی دەوترێ: دادگەریی ڕاگوزەریی(العدالة الإنتقالية) کە خۆی دەبینێتەوە لەو ڕێ و شوێنە(قەزایی و ناقەزاییانە)ی دەگیرێتەبەر لەو کۆمەڵگانەی کەلتورێکی گەورەیان هەیە لە سوکایەتی کردن بە مافەکانی مرۆڤ، لەپێناو بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی زیاتر دیموکراسی و گرەنتی داهاتوویەکی پڕ هێمنی و ئاسایش لە سایەی سەروەری یاسا و مافی هاوڵاتیبووندا، مەبەست لە چالاککردنی دادگەری ڕاگوزەری: قەرەبووکردنەوەی زیانلێکەوتووان و چارەسەرکردنی شوێنەوارە جۆربەجۆرەکانێتی بە چەندین ڕێ و شوێنی وەکو مولاحەقەی قەزایی و لیژنەی لێکۆڵینەوە و بەرنامەی چارەسەرخوازیی و چاکسازیی کردنی دام و دەزگاکان و قەرەبووکردنەوە و ئاشتەوایی کۆمەڵایەتی[١٦]، تاوەکو

---

[١٥] بەپێی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان و ئاینە ئاسمانییەکان لە بری زیانی مادی و مەعنەوی قەرەبوو هەیە و زیانەکان تەنها پەیوەست نین بە زیانە جەستەیی و مادییەکانەوە، ئەکرێ بۆ زیانی ئەدەبی و مەعنەویش داوای قەرەبوو بکرێت، بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە: فواز صالح، التعويض عن الضرر الأدبي الناجم عن جرم دراسة مقارنة، مجلة جامعة دمشق للعلوم الاقتصادية والقانونية المجلد ٢٢ – العدد الثاني- ٢٠٠٦، ص٢٧٣-٢٩٥، و محمد مصطفى الزحيلي، التعويض المادي عن الضرر الأدبي، رابطة العالم الإسلامي، المجمع الفقهي، د:ت.

[١٦] فاتح سەنگاوی، دواتر دەینێرم، کۆمەڵەی روناکبیری کەرکوك ، کەرکوك، ٢٠١٣، ل١٤-١٧. بۆ زیاتر ئاشنابون بەرێ و شوێنەکانی دادگەریی راگوزەریی بڕوانە: العدالة الإنتقالية في السياقات العربية، هايدي علي الطيب وآخرون، المنظمة العربية لحقوق الإنسان، ط١، ٢٠١٤م، ص٥٦، و -http://sorouhzaid.blogspot.com/2012/01/blog post_2956.html

مافەکان ئەوەندەی لە توانادایە بگەڕێتەوە و متمانە بەخۆبون لای قوربانی بنیات بنرێتەوە و ستەمکاریش هەست بە تاوانی خۆی بکات و هەموو ئەمانەش ڕۆڵیان هەبێ لە بنیاتنانەوەی دام و دەزگاکان بەشێوەیەکی دروست و یاسایی.

دادگەریی ڕاگوزەریی بەپێی ڕاپۆرتی ئەمینداریی گشتی پێشوتری نەتەوە یەکگرتوەکان (کۆفی ئەنان) بریتییە لە: تەواوی ئەو پرۆسە و ئامرازانەی پەیوەستە بەو هەوڵانەی کۆمەڵگە دەیدات بۆ تێگەیشتن و تێپەڕاندنی جێکەوتەکانی ڕابردوو، لە پێناو لێپرسینەوە و بەدیهێنانی دادگەری و سازاندنی ئاشتەوایی بە چەند ستراتیژییەکی گشتگیر، بەشێوەیەك گرەنتی گرنگی پێدانێکی تەواو بدات بە دادگایی کردنی تاکەکەسی و گرتنەبەری قەرەبووی زیانەکان و بەدواداچوونی ڕاستییەکان و چاکسازیی دام و دەزگاکان یان هەر شتێکی دی بەشێوەیەکی دیراسەکراو ئەم ڕەگازانە پێکەوە بگونجێنێ[17].

یان دەکرێ بوترێ بەرنامەیەکە بۆ گواستنەوەیەکی ئاشتییانە لەکۆمەڵگەیەکدا کە تووشی زۆرداری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری و تائیفی و عیرقی بووەتەوەو سوکایەتی ئاشکرا ئەنجام دراوە دژ بە مافەکانی مرۆڤ، گواستنەوەی بۆ کۆمەڵگەیەکی دیموکراسیخواز کە ڕای بەرامبەر و فرەیی پەسەند بێت و ڕێزی مافەکانی مرۆڤ بگرێت، بە مەرجێك شوێنەواری زۆرداری پێشوو بسڕدرێتەوەو هاوسەنگی بگەڕێتەوە بۆ کۆمەڵگە و ڕیزەکانی بەرەو پتەوی ببرێتەوە[18].

---

[17] بۆ ئەم پێناسەیە و چەندین خاڵی گرنگی تری پەیوەندیدار ، بڕوانە : حلقة نقاشية، مركز دراسات الوحدة العربية في بيروت بتاريخ ٨ أيار/مايو ٢٠١٣ م، کەچەند بابەت و تەوەرێکی لە خۆ گرتوە. هەروەها بڕوانە:
http://www.globalarabnetwork.com/studies/3979-2011-05-10-18-40-44
العدالة الانتقالية: قراءة مفاهيمية ومعرفية– الشبكة العربية العالمية: مروة نظير

[18] بیرۆکەی دادگەریی ڕاگوزەریی سەرەتا لە دادگایی کردنەکانی نۆرمبۆرگ و نەهێڵانی فیکری نازیدا بەرجەستەبوو، یەکەم پیادەکردنی ڕونیشی لەناوەراستی حەفتاکاندا لە یۆناندا بوو، دواتریش لە بەدواداچونی راستیەکانی ئەرجەنتین(١٩٨٣) وشیللی(١٩٩٠) و سیرالیۆن(١٩٩٠) و چیکسلۆفاکیا(١٩٩١) و گواتیمالا(١٩٩٤) و خوارووی

٣. پێوەرە سەرەکییەکانی دادگەری ڕاگوزەری:

پایە پێکهێنەرەکانی دادگەریی ڕاگوزەریی بریتین لە: دۆزینـەوەی ڕاستییەکان(الکشـف عـن الحقـائق) و لێپرسینەوە(المحاسـبە) و قـەرەبووی زیانـەکان(جـبر الأضـرار) و چاکسازیی لە دام و دەزگاکاندا (إصـلاح المؤسسـات) و ئاشـتەوایی (المصـالحة)[19]. کـە بەکورتی دەتوانین شتێکیان لەسەر بڵێین بەم شێوەیەی خوارەوە:

١- دروستکردنی لیژنەکانی گەڕان بەدوای ڕاستییەکاندا(لجـان البحـث عـن الحقـائق): بـۆ ئەوەی بزانـرێ چـی ڕوویـداوە و بۆچـی ئـەنجام دراوە، کـە ئـەکرێت لیژنـە و ڕێکخـراوی تایبەتمەندی ناوخۆیی و هەرێمی و نێونەتەوەیی بن، گەڕان بـەدوای ڕاسـتییەکاندا ڕێ و شوێنی زۆرە و زۆر ناوەند و ڕێکخراو دەتوان بەشدار بن تێیدا.

٢- بنەمای لێپرسینەوە(مبدءا المسائلة) و دادگایی کردنی تاوانباران لە ڕێگەی دادگـای تاوانەکانەوە(دوای گەیشتن بە ڕاستییەکان)لە دادگای جۆراوجۆری ناوخۆیی نیشتمانی و نێودەوڵەتی.

٣-سـاڕێژکردنەوەی برینـــەکان و بـــژاردن و قـــەرەبوی زیانـــەکان(جـبر الأضـرار) و گەڕاندنەوەی مافەکان (دوای لێپرسینەوە و دادگایی کردن)، لە ڕێگەی قەرەبووی مادی و مەعنەویی قوربانییەکانەوە کەڕێ و شوێنی زۆرە، وەك بژاردنی مادی، پێشکەشکردنی خزمـەتگوزاری جۆراوجـۆر و داوای لێبـوردن کـردن و بنیاتنـانی مۆنۆمێنـت و دانـانی

ئەفریقیا(١٩٩٥) ، پۆڵەندا(١٩٩٧) مەغریب(٢٠٠٤) و چەندی وڵاتی تردا بەرجەستە بوو، بڕوانە: العدالة الإنتقالية في السياقات العربية، هايدي علي الطيب وآخرون، المنظمة العربية لحقوق الإنسان، ط١، ٢٠١٤م، و http://sorouhzaid.blogspot.com/2012/01/blog-post_2956.html و فاتح سەنگاوی، دواتر دەینێرم، کۆمەڵەی روناکبیری کەرکوك ، کەرکوك ، ٢٠١٣.

[19] بۆ درێژەی ئەم خاڵانە بڕوانە توێژینەوەی: العدالة الإنتقالية، المفهوم والآليات ، حبيب بلكوش، لە کتێبێکی تایبەت بە ناونیشانی: العدالة الإنتقالية في السياقات العربية، هايدي علي الطيب وآخرون، المنظمة العربية لحقوق الإنسان، ط١، ٢٠١٤م، ص٤١-٥٠.

سالڕۆژ و دوباره شیاندنەوە و خزمەتگوزاری دەروونی و کۆمەڵایەتی قوربانیان و کۆمەڵگەی هاوڕێنیان ...هتد.

٤- چاکسازیی له دام و دەزگا فەرمی و یاساییەکان و ڕێگریی لەوەی تاوانباران پلە و پایەی گشتی وەربگرن.

٥- لیژنەی ئاشتەوایی (لجان المصالحة والمصارحة) کە کار بۆ ئاشتەوایی دەکات، پێکهێنانی لیژنەی ئاشتەوایی بۆ ئەوەی تاوانبار دان بە تاوانەکەیدا بنێ و قوربانیش لێی خۆش بێت، دواتر ئاشتەوایی نیشتمانی بەدوادا بێت بۆ چارەسەر کردنی ناکۆکییە جۆراوجۆرەکانی نێوکۆمەڵگە: نەتەوەیی، ئاینی، تایفی، سیاسی، (کە لێرە زیاتر نەتەوەیی سیاسییە) و دەرکردنی لێبوردنی گشتی یان تایبەتی بۆ ئەوانەی تاوانیان ئەنجام نەداوە بۆ ئەوەی هەلی چوونە نێو کۆمەڵگەی نوێیان هەبێت.

دیارە ئەم هەنگاوانەش بێ کۆسپ نییە و ڕێ و شوێنی تایبەتی دەوێت (دەکرێ هەندێ هەمووارکردنی هاوسەنگی بەسەردا بێت بەپێی دۆخی کۆمەڵگە و واقعی کۆمەڵایەتی)، بەڵام ئێمەی کورد هەنگاوی جیدی پێویست و دروستمان لەم بوارەدا هەڵنەناوە، ئەوەی کراوە لە ئاست تاوانەکەدا نییە.

دادگەریی ڕاگوزەریی لە پێناو گەڕاندنەوەی ماف و ئازادییەکان و سازاندنی کەشێکی دیموکراسی و هەستانە بە ئەرکێکی ئەخلاقییانە لە بەرامبەر ئەوەی ڕوویداوە لە ڕابردوودا لە پێشێلکردنی مافی ستەملێکراوان و داننان پێیاندا وەك قوربانی و ناساندنی ئەو سوکایەتییەی پێیان کراوە، پاشان خستنەڕووی ئەو کارەساتانە بەشێوەیەکی دروستتر لەوەی بەردەوام مرۆڤ بەهۆی ڕابردوویەوە خۆی بخواتەوەو دواجاریش ڕێگریکردن لەدووبارە بوونەوەی ئەم جۆرە تاوانانە لە داهاتوودا ٢٠، بۆ ئەوەیە ئێش و

---

[٢٠] بڕوانە: العدالة الإنتقالية في السياقات العربية، هايدي علي الطيب وآخرون، المنظمة العربية لحقوق الإنسان، ط١، ٢٠١٤م، و http://sorouhzaid.blogspot.com/2012/01/blog-post_2956.html

ئازارەکان کەم بکاتەوە و باری سەرشانی قوربانییەکان سوک بکات و شوێنەوارە جۆراوجۆرەکانی سیستەمی پێشوو نەهێڵێ و کاربکرێ بۆ بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی نوێی خاوەن بەهای نوێ، گەڕانەوەی هاوسەنگی و هەستکردن بەوەی دەبێ تاوانباران سزا بدرێن بۆ ئەوەی لە داهاتوودا کەس جورئەتی دووبارەکردنەوەی کاری لەو شێوەیەی نەبێ، بێ ئەوەی گیانی تۆڵەکردنەوە برەوی پێ بدرێت، پیادەکردنی دادگەریی ڕاگوزەریی لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی دی دەگۆڕێت، بەڵام ناکرێ دەستبەرداری ببین.

بژاردن و قەرەبووکردنەوە هەستکردنە بەبەرپرسیارێتی بەرامبەر بێ ڕێزی کردن لە مافەکانی مرۆڤ و سوکایەتی پێکردنی و گەڕانەوەی ئیعتیبارە بۆ قوربانیەکان، قەرەبووکردنەوەش: مادی و مەعنەوییە، فەردی و جەماعیە، هەر یەکە لەمانەش بە شێوازی جۆراوجۆر ئەنجام دەدرێن، بەپێی زیان و کاریگەرییەکان و پێداویستی قوربانییەکان و کەس وکاریان.

لێرەوە دەکرێت بۆ لایەنی مەعنەوی و قەرەبو کردنەوەی ڕێژەیی سوود لە ناوەڕۆك و مەبەستی دادگەری ڕاگوزەری ببینرێ و نازناوی (ناساندنی چەمچەماڵ وەك پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوەکانی کوردستان) ببەخشرێتە چەمچەماڵ بەشێوەیەکی فەرمی، بۆ گەشەپێدانی زیاتری باری مەعنەوی و برەودان و پتەوکردنی متمانە بەخۆبوون و دڵخۆشکردنی کەسوکاری قوربانیانی جینۆساید لەم دەڤەرەدا، کە بە بۆچوونی توێژەر: پێدانی ئەم نازناوە بەهایی و مەعنەوییە یەکێکە لە ڕێ و شوێنەکان و دەکرێ لە چوارچێوەی قەرەبووکردنەوەدا جێگەی بکرێتەوە و دواجار دەبێتە هۆکارێك بۆ ڕەخساندنی دەرفەتی زیاتری خزمەتی دۆزەکە و قوربانیانی تاوانی جینۆساید.

العدالة الإنتقالية – بحث مفصل – سياسة شاملة– زيد الجماعي، و فاتح سەنگاوی، دواتر دەینێرم، کۆمەڵەی روناکبیری کەرکوك، کەرکوك، ٢٠١٣، ل١٤–١٧. بۆ زیاتر ئاشنابون بەرێ و شوێنەکانی دادگەریی ڕاگوزەریی

باسی دووەم: پرۆسەکانی جینۆسایدی ئەنفال لە سنوری کارگێڕی چەمچەماڵدا:

پرۆسەکانی ئەنفال بە چەند قۆناغێکدا تێپەڕیوە، کە بریتیە لە هەشت قۆناغ:

- ئەنفالی یەك: ٢١-٢-١٩٨٨ تا ١٨-٣-١٩٨٨(دۆڵی جافایەتی و مەرگە)
- ئەنفالی دوو: ٢٢-٣-١٩٨٨ تا ١-٤-١٩٨٨ (ناوچەی قەرەداغ و بەشێك لە سنوری چەمچەماڵ)
- ئەنفالی سێ: ٣١-٣-١٩٨٨ تا ١٨-٤- ١٩٨٨(ناوچەی گەرمیان بە کەرکوك و قەزاکانی سنوری کارگێڕی کۆنیەوە)
- ئەنفالی چوار: ٢٠-٤-١٩٨٨ تا ٨-٥-١٩٨٨ (شوان، شێخ بزێنی، قەلاَسێوکە، دەشتی کۆیە).
- ئەنفالی پێنج، شەش، حەوت: ٢٤-٥-١٩٨٨ تا ٣١-٨- ١٩٨٨(ناوچەکانی شەقلاوە و ڕەواندوز)
- ئەنفالی هەشت: ٢٥-٨-١٩٨٨ تا ٦-٩-١٩٨٨(ناوچەی بادینان)٢١.

لەم هەشت قۆناغەی پرۆسەکانی ئەنفالدا: ئەنفالی :(٢-٤-٣) پشکی ئەم دەڤەرەی تێدابوو، بەم شێوەیەی خوارەوە:

لە ئەنفالی دوودا (٢٢-٣ــــ ١-٤-١٩٨٨): (جگە لە ناوچەکانی تریش) هێزێك لە چەمچەماڵەوە بەرەو سەنگاو ڕۆشت بۆ دێی مەلا حسێن و دەربەن باسەڕە و ژاڵە٢٢. سەختی شالاَوەکان بۆ دەڤەری گەرمیان و سنوری چەمچەماڵ بە شێوەیەك بوو ئەو ژن و

---

[21] بۆ دریژە و وردەکاری ئەم پرۆسانە و لێکۆڵینەوەی وردتر لە رووی جۆراوجۆرەوە بڕوانە: پرۆژەی ئەرشیفکردنی جینۆسایدی گەلی کورد، کۆنگرەی بەجیهانناساندنی جینۆسایدی گەلی کورد، ١ب-٣، هەولێر، ٢٠٠٨، میدڵ ئیست وۆچ، جینۆسای لە عێراقدا، و: محەمەد حەمەصاڵح توفیق، وەزارەتی رۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٤، فاتح سەنگاوی، عمليات الأنفال في كوردستان العراق ، الجمعية الثقافية والإجتماعية، كركوك، ط١، ٢٠١٠ و چەندین سەرچاوەی تر.

[22] شۆڕش حاجی، الأنفال، الكورد ودولة العراق، مجموعة من المترجمين، السليمانية، ٢٠٠٥، ص ٩٧، چنار نامق، جینۆساید و ئەنفالی کورد، کۆمەڵەی روناکبیری و کۆمەلاَیەتی کەرکوك ، کەرکوك، ل٦٧.

منالآنەی لە قەرەداغەوە (ئەنفالی دوو)ەوە پەڕەوازەی گەرمیانی خواروو بوون لەناو چوون[٢٣]. ئەو گوندانەی کەوتبوونە خوارووی ڕۆژهەلاتی دەربەندیخانەوە خەلکەکەی کەوتنە دەست سوپای عێراق و گوازرانەوە بۆ سەربازگەی چەمچەماڵ و لەوێشەوە بۆ تۆبزاوا و دوبز و نوگرە سەلمان بەڕێیان کردن و لەوێش پیاو و ژن و منداڵ لەیەك جیاکرانەوە و دواتریش بەرە و گۆڕە بە کۆمەڵەکان[٢٤].

لە ئەنفالی چواردا(٢٠-٤ تا ٨-٥-١٩٨٨): خەڵکی سنوری کارگێڕی چەمچەماڵ زیانێکی یەکجار گەورەیان بەرکەوت، ڕژێم لە چەند قۆڵێکەوە ڕووی لە سنوری ئاغجەلەر- قەلاسێوکە و شوان و شێخ بزێنی[٢٥] کرد:

لە چەمچەماڵەوە بەرەو کانی عارەبان و تلیان و تیژە و مەحمەخان.

لە چەمچەماڵەوە بەرەو تەوەکەڵ و شێخ پاڵەوان و ئاغجەلەر.

لەچەمچەماڵەوە بەرەو ئاغجەلەر و گۆپتەپە و عەسکەر و بۆلقامیش و گەڵناغاج و سەرچنار.

لە ناوەندی ناحیەی تەقتەق بەرەو گوندەکانی شێخ بزێنی سەرو قەرەناو و قەسرۆك و گرد خەبەر و کانی هەنجیر و ئیبراهیم ئاغا.

لە ڕێگەی سوسێوە بەرەو کەڵەشێرە و چەمی ڕێزان.

لە کۆمەڵگای گۆپاڵەوە بۆ کانی بی و گەورە دێ.

ڕژێم لەم شالاوە جگە لە زیانی گەرەی هەمەجۆری ماڵی و گیانی و گرتن، گازی کیمیاویشی لە گۆپتەپەو عەسکەر بەکارهێنراو قوربانییەکی زۆری لێ کەوتەوە[٢٦].

---

[٢٣] میدل ئیست ووچ، جینۆساید لە عێراقدا، ل١٨٢.

[٢٤] زەمان عەبدە، مەرگەساتی ئەنفال، ب١، هەولێر، ٢٠١٠، ل٥٦-٥٧.

[٢٥] بەشێکی زۆری گوندەکانی شوان و هەندێ لە گوندەکانی شێخ بزێنی لە سنوری کارگێڕی چەمچەماڵدان.

[٢٦] بۆ درێژەی ئەنفالی چوار و زیانەکانی بڕوانە: میدل ئیست ووچ، جینۆساید لە عێراقدا، ل٢٣٥-٢٦، فاتح سەنگاوی، عمليات الأنفال في كوردستان العراق، ص١١٣-١١٧، زەمان عەبدە، مەرگەساتی ئەنفال، ب١، ل٦٤-٧٠. شۆڕش حاجی، الأنفال، الكورد ودولة العراق ، مجموعة من المترجمين، السليمانية، ٢٠٠٥، ص١٠٧-١١١.

ئـەنفالی سـێ: (٣١-٣-١٩٨٨ تـا ١٨-٤- ١٩٨٨) ، (ناوچـەی گـەرمیان — لەناویـدا سنوری کارگێڕی چەمچەماڵ)[٢٧].

دڕندانەترین و پڕ زیانترین پرۆسەکانی ئەنفالە، لەم قۆناغەی جینۆسایدی ئەنفالدا زۆرتـرین قوربانی دراوە، زیانە مادی و مرۆییەکانی یەکجار زۆر بون[٢٨]، لـە (١٤-٤-١٩٨٨)دا و لـە سنوری گەرمیاندا زۆرترین کەس بەرئەو شالأوە کەوتن .

ئـەو ناوچـانەی لـە ئـەنفالی سـێدا لـە سـنوری کـارگێڕی چەمچـەماڵدان بـریتی بـوون لە:(چەمچەماڵ، سەنگاو، قادرکەرەم، ناوچەی جەباری). ڕژێـم بـۆ ئـەم ناوچـانە لـە چـەند قۆڵێکەوە شالأوی برد و هێرشی کردە سەر دانیشتوانی ناوچەکە لەوانە:

— شالأو و پەلاماری قادرکەرەم و گوندەکانی باکوری گەرمیان لە کـەرکوك و چەمچـەماڵ و لەیلانەوە.

شالأو و پەلامار لەسەنگاوەوە بەرەو گوندەکانی باشوری گەرمیان (لـە سـەنگاوەوە بـەرەو دەربەندیخان).

پەلاماری سەنگاو بەرەو سەرقەلأ و گوندەکانی دیوی دەلۆ.

پەلاماری دووزخورماتوو بەرەو بناری گل[٢٩].

[٢٧] لەمێژووی دەست پێکردنی پرۆسەکاندا هەندێ جیاوازی بەدی دەکرێ لەسەرچاوەکاندا دەکرێ بەبەدواداچونی دروستی بەروارەکان یەکلا بکرێتەوە.

[٢٨] بۆ زیانەکان دەکرێ سەیری سەرچاوەکانی پێشوو بکرێ سەرەڕای زنجیرە چواری پرۆژەی ئەرشیفکردنی جینۆسایدی گەلی کوردی وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوەکانی (٢٠٠٨)، ئەو بابەتانەی پەیوەستن بە زیانەکانی سنوری پارێزگای: کەرکوك و بەشێك لە سلێمانی، ئەمە جگە لە چەندین سەرچاوەی تری فەرمی و نافەرمی.

[٢٩] ئەمە بەهەندێ دەستکاریی و کورتتکردنەوە لە میدڵ ئیست ووچ وەرگیراوە، شۆڕش حاجی بەم شێوەیە پۆلێنی دەکات: لە دوزخورماتوەوە بەرەو باشتەپە و ئاوەسپی، لە دەربەندیخانەوە بەرە و درۆزنە، لە شاخی قەرەداغەوە بۆ تەپەگەڕوس و لە قادرکەرمەوە بەرەو ئیبراهیم غولأم، لە قەرەحەسەنەوە بۆ هەنارە و مەحمود پەریزاد، لە شاخی قەرەداغەوە بۆ درۆزنە، لە لەیلانەوە بەرە و تازە شار، لە سەنگاوەوە بۆ سەرقەلأ. شۆڕش حاجی، الأنفال، الكورد ودولة العراق، مجموعة من المترجمين، السليمانية، ٢٠٠٥، ص١٠٢.

له تەواوی ئەو هێرشانەی کرانە سنووری کارگێڕی چەمچەماڵ (لەهەر سێ قۆناغەکەی ئەنفالدا) چەندین هێزی جۆراوجۆری ڕژێم و فیرقەو لیوا و فەوجی جاش و سەرکردەی سەربازی دیاری ڕژێم بەشداربوون[٣٠].

زیانەکان و چەند ئامارێك:

سەبارەت بە کۆی زیانە مادی و گیانییەکانیش سەرجەم ئەو ئامارە فەرمی و نافەرمیانەی هەیە دەریدەخەن ئەم ناوچەیە بەراورد بە ناوچەکانی دی زۆرترین زیانی بەرکەوتووەو گەورەترین قوربانیداوە[٣١] و هەموو جۆرە چەکێکی بە گازیی کیمیاوییەوە تێدا بەکارهاتووە، خۆ ئەگەر ژمارەی شەهیدانیشی بخرێتە سەر ئەوا کێرڤی قوربانییەکانی ئەم دەڤەرە زیاتر دەبێ.

لەو کتێب و توێژینەوانەی باس لەزیان و قوربانیەکانی ئەنفال دەکەن، ئەم دەڤەرە زۆرترین قوربانی و زیانی بەردەکەوێ، بەڵام پێدەچێ ئەوە نەتوانرێ بەتەواوی پشت بەو سەرچاوانە و ژمارەکانیان ببەسترێ، ئەو کارەشی زۆر متمانە پێکراوە وەکو زنجیرە چواری پرۆژەی ئەرشیفکردنی جینۆسایدی گەلی کوردی وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوەکان، ئەوا زیاتر بە ڕێژە هێلکاری و زانیارییەکانی جینۆسایدی خستوەتە ڕوو، نەك بە ژمارە، بەڵام چەند ڕاستیەك لەو ڕووەوە سەبارەت بە ئەم

---

[٣٠] بۆ درێژەی ئەم بابەتە بڕوانە: شۆڕش حاجی، الأنفال، الکورد ودولة العراق، ص١٥٥-١٧١.

[٣١] بۆ نموونە بڕوانە: خشتەی ژمارە چواری ژمارەی گوند و ژمارەی قوربانیە پێزانراوەکانی شاڵاوەکانی ئەنفال(١٩٨٨ز) لە توێژینەوەیەکی تایبەتی جاسم محمد محمد علی، جینۆسایدی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی، لە کتێبی ژمارە(٣)ی پرۆژەی ئەرشیفکردنی جینۆسایدی گەلی کورد، کۆنگرەی بەجیهانناساندنی جینۆسایدی گەلی کورد، هەولێر، ل٤٥٠، و محمەد ڕەئوف عەزیز، ئەنفال و ڕەهەندە سۆسیۆلۆجییەکان، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل٧٥. لە توێژینەوەکەی جاسم محمددا ئاماژە بە ١٧٧٦٨ قوربانی ئەنفال دراوە تەنها لە ناوەندی چەمچەماڵ و سەنگاو و ئاغجەلەرداو باس لە قادرکەرەم و جەباری نەکراوە (لە کاتێکدا زۆرترین قوربانی تێدا بووە) بەو پێیەی بە فەرمی لە سنووری پارێزگای سلێمانیدا نین و توێژینەوەکەش تایبەتە بە سنووری پارێزگای سلێمانی.

دەڤەرە هەی و لە ئارادایە کە دەکرێت پاڵپشتی بۆچوونەکانی پێشوومان بن و ئەو ڕاستییە زیاتر ڕوون بکەنەوە، لەوانە:

* لە سنوری چەمچەماڵدا (٣٢٠٠) وارسی ئەنفال و (٣٥٠٠) وارسی شەهید هەیە، وەکو زانراویشە بەشێکی زۆری وارسەکان زیاد لە کەسێکی ئەنفالکراو یان شەهیدە.

* تەنها لە ناحیەی شۆڕش و تەکیەی کاکە مەنددا (٣١٤١) ژنی پیاو ئەنفال و (٥٣٤٤) منالی باوک ئەنفال و(٨٨٤) منالی دایك و باوك ئەنفالکراو هەیە.

* چەندین گوندی تێدایە لە(١٠٠) و بەرەوژورتر ئەنفالکراویان هەیەو لە (١٠٠) گوندی سنورەکەشدا زیاتر لە(٥٠٠٠)ئەنفالکراو هەیە.

ناوی گوند	ژمارەی ئەنفالکراو
گۆپتەپە	٥٦٥
جەلەمۆرد	٤٨٠
قەسرۆك	٢٠٨
فەقێ مستەفا	٢٠٠
گردخەبەر	١٩٨
عەسکەر	١٥٩
قەیتول	١٥١
سەرچنار	١٣٧
توتەقەڵ	١٢٣
گەڵناغاج	١١٦
شێخان	١٠٤

هەڕێنە	١٠٣
قەشقە	١٠١
کانی هەنجیر	١٠٠

* زۆرترین ڕوفاتی ئەنفالکراوەکان (ئەوەی تا ئێستا هێنرابێتەوە) لە چەمچەماڵدان کە ژمارەیان (٨٣٨)ە[٣٢].
* ئەم دەڤەرە بەر هەرسێ شاڵاوی ئەنفال کەوتووە، لە هەرسێ قۆناغی(٢و٣و٤) وەکو پێشتریش ئاماژەمان پێدا.
* یەکەمین و دوایەمین بەرگری لە چوارچێوەی خۆپیشاندانداندا لەساڵی (١٩٨٨) دژ بەقافڵەکانی ئەنفال و ڕزگارکردنی گیراوانی جینۆسایدی ئەنفال لە چەمچەماڵ و شۆڕشدا بوو.
* بوونی ناحیەی شۆڕش و گەڕەکی ئاسوودە لە چەمچەماڵ کە زۆرینەی ڕەهایان کەسوکاری قوربانیانی ئەنفالن .
* ئەمە جگە لەوەی چەمچەماڵ بەردەوام لە ژێر ترس و تۆقاندنی ڕژێمدا بووە بەو پێیەی هاوسنووری کەرکوك بووە، لە لایەکیتریشەوە داڵدەدەری ئاوارەکانی کەرکوك بووە کە لەلایەن بەعسەوە شاربەدەر دەکران لە پرۆسەی تەعریبی ئەو شارەدا.

[٣٢] ئەم ژمارانە فەرمین و سەرچاوەکەی دام و دەزگا فەرمییە تایبەتمەندەکانی چەمچەماڵە و لە پرۆژەی ناساندنی چەمچەماڵ وەك پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوەکانیشدا ئاماژەی پێدراوە، کە لە لایەن بەڕێوەبەری مۆنۆمێنتی ئەنفال لە چەمچەماڵ (هابیل ئەحمەد کەریم) و قائیمقامی چەمچەماڵ (ئامانج محمد کەساس) ەوە لەبری سەرجەم ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و ڕێکخراوەکانی بواری ئەنفال لەسنوورەکە و سەرجەم دام و دەزگا و دامەزراوە حکومییەکان و بەنوێنەرایەتی چین و توێژەکانی چەمچەماڵ و کەس و کاری شەهید و ئەنفالکراوەکان، واژوویان لەسەر کردوە.

باسی سێیەم: ناساندنی چەمچەماڵ وەك پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوەکان، هۆکار و پاساو، مێژوو و هەڵکەوتەی جوگرافی

دەڤەری چەمچەماڵ خاوەنی مێژوویەکی کۆنی دێرینە و هەر لە مێژەوە مرۆڤ لەم ناوچەیەدا ژیاوە و چەندین شوێنەواری گرنگی تێدایە دەیسەلمێنن مرۆڤی ئەم ناوچەیە ئاستێکی باشی پێشکەوتنی بەخۆوە بینیوە، شوێنەواری گوندی (چەرموو-١١کم دوورە لە سەنتەری شارەوە) وەك یەکێك لە کۆنترین گوندە کشتوکاڵی و ئاژەڵدارییەماڵیەکانی مێژوو دێتە ئەژمار و لە ئاستی جیهاندا لای شارەزایان ناسراوە، بوونی شوێنەواری دەربەند و چەندین شوێنەواری تر بەڵگەی پێگەی گرنگی ئەم ناوچەیەیە لەڕووی مێژویی و شارستانییەوە، لە هەمانکاتدا ئەم ناوچەیە یەکێکە لە دەوڵەمەندترین ئەو ناوچانەی خاوەنی داهاتی نیشتمانی پڕبایەخ و ستراتیژییە بەهۆی بوونی سامانێکی زۆری سروشتی وەکو نەوت و غاز و کانزاکان.

بەردەوامیش چەمچەماڵ قوربانی شوێنە جوگرفیەکەی بووە وەك سەنگەری بەرگری لە بەشێکی گەورەی کوردستان، لەم سنورەوە ڕێگری لە هێرشەکانی سەر سلێمانی کراوە، وەکو ڕێگریکردن لە هێرشەکانی والی بەغدا بۆ قەڵەمڕەوی بابانییەکان لە سلێمانی و هێرشی بەریتانییەکان لەدەربەندی بازیان و بەردەقارەمان و دەسپێشخەری لە چالاکی شۆڕشی ئەیلول و هەڵکەوتەی وەك کۆتا سنوری ژێر دەسەڵاتی فیدراڵی کوردی لە دوای (١٩٩١ز)ەوە، کە زۆرجار ئەم شوێنەی بە زیانی مەعنەوی و ناوبانگ و قوربانی جەستەیی بۆ ئەم ناوچەیە کۆتایی هاتووە.

لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمەوە چەمچەماڵ ناوەندی قەزای بازیان بوە و ناحیەی سەنگاو و سێوکە(ئاغجەلەر)ی خراوەتە سەر، هەڵکەوتەی شوێنەکەشی

باشووری ڕۆژهەلاّتی هەرێمی کوردستانە لە نێوان پارێزگای کەرکوك و سلێمانی(٤٥کم ڕۆژهەلاّت و باکووری ڕۆژهەلاّتی کەرکوك و ٥٨کم خوارووی ڕۆژئـاوای سلێمانی) و لـە باکوریشـەوە هاوسـنووری پارێزگـای هـەولێر (قـەزای کۆیـە) و ڕووبـاری زێـی بچـوك نێوەنـدیان دەکـات و لـە باشـورەوە سـنووری قـەزای کـەلار و لـە ڕۆژئاواشـەوە بـە پارێزگای کەرکوك گرێ دراوە٣٣. بەمەش هەرسـێ پارێزگـای (سلێمانی و کـەرکوك و هەولێر) بەیەك دەگەیەنێت.

ژمـارەی دانیشـتوانی چەمچـەماڵ لـە ٢٠١٤ەوە (٢٠٠٠٠٠)ی تێپەڕانـدوە٣٤ و لـە ئێستاشدا(٨) ناحیە و(٤١٢) گوند، جگە لە مەکەزی قەزاکە. بەم شێوەیە لە دوای ئەم باس و دەرخستەیەی کردمان وەها دەبینین ئەم شارە شایستەی ئەوە

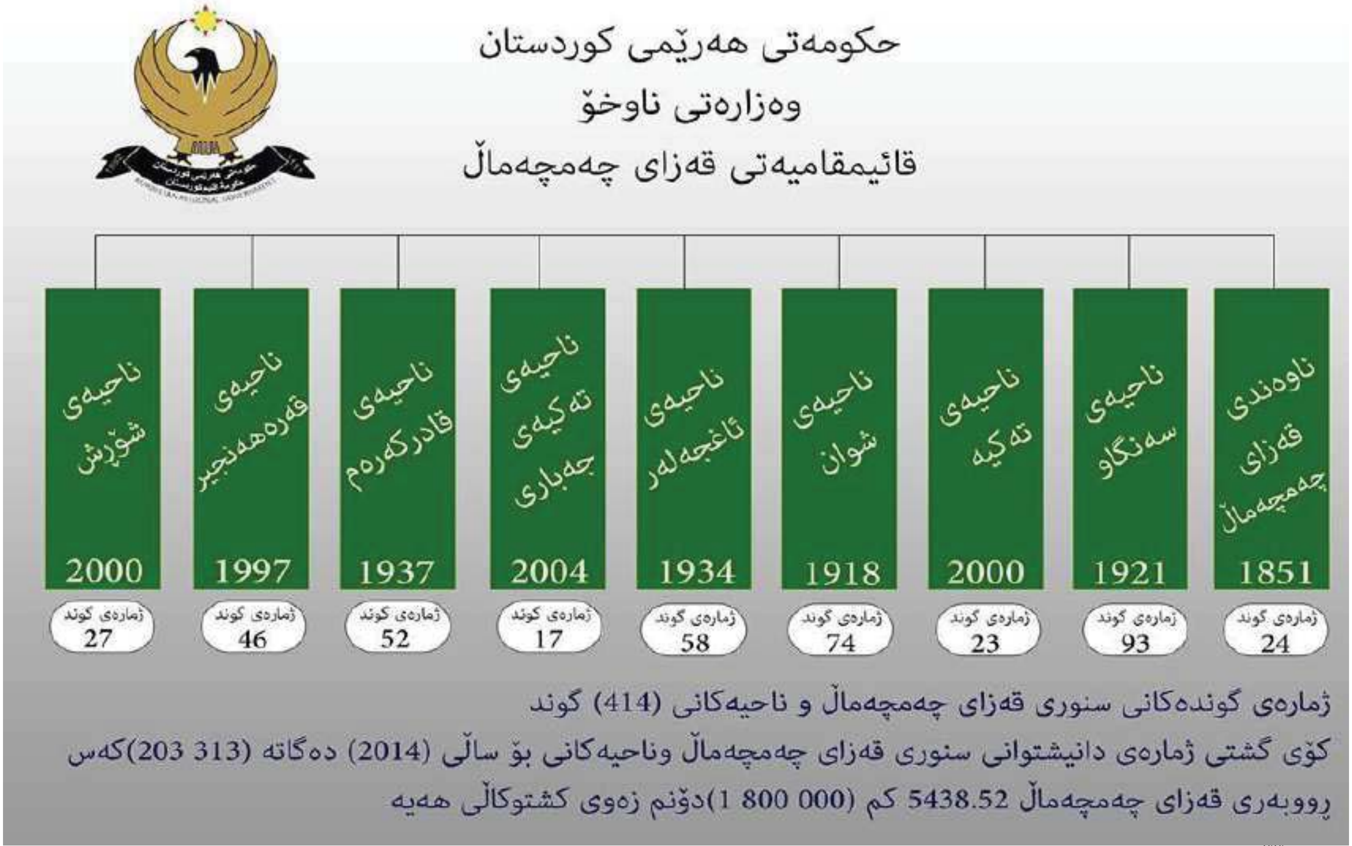

[٣٣] بۆ ئەم زانیارییانە و چەندین زانیاریتر سەبارەت بە چەمچەماڵ بڕوانە: فەرهاد عەبدالعزیز، ناوچەی چەمچەماڵ لە نێوان١٩١٨-١٩٣٩، کەرکوك، ٢٠١٣، ل٤٧-٤٨، ٥٩-٦٠.

[٣٤] لە پرۆژەی ناساندنی چەمچەماڵ وەك پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوەکان ئاماژە بەوە دراوە کە ژمارەی دانیشتوانی سنووری کارگێڕی چەمچەماڵ لە ئێستادا نزیکەی(٣٠٠٠٠٠) کەسە.

بێت نازناوی پایتەختی (شەهیدان و ئەنفالکراوەکان)ی کوردستانی پێببەخشرێت لەبەر چەندین هۆکار کە گرنگترینیان:

*وەك بەشێك لە پاڵپشتی و قەرەبووکردنەوەیەکی مەعنەوی لە بەرامبەر ئەو قوربانییە جۆربەجۆرانەی پێشکەشی کوردستان و نیشتمان و دۆزی نەتەوەیی کردووە، هەروەك ئاماژەمان بەهەندێکیدا.

* هەستی پێزانین و نرخاندنی قوربانیدانیان، هۆکارە بۆ باشترکردنی لایەنی دەرونی و کۆمەڵایەتیان کە بەهۆی ئەم جینۆسایدەوە زیانی زۆری بەرکەوتووە

* بایەخ دانی زیاترە بە دۆزی ئەنفال و کەس و کاریان و توێژینەوە ی تایبەت و کاری دیکۆمێنتاری بەو پێیەی زۆرترین کەرەستەی خاوی کارکردن و مادەی دیکۆمێنتاری تێدا دەست دەکەوێ و بیرەوەرییەکان تا هەنوکەش زیندوون لای کەس و کاری قوربانیان.

* سازدانی کۆنگرە و کۆنفرانس و توێژینەوەی تایبەت بەهۆی بوونی مۆنۆمێنت و شوێنی پێویست و گونجاو بۆ ئەو جۆرە کۆنفرانس و دیدارە تایبەتانە.

* بونی زانکۆی چەرموش پاڵپشتە بۆ ئەوەی سەنتەری تایبەتی دامەزرێنێت سەبارەت بە جینۆسایدی ئەنفال و کاریگەرییە جۆربەجۆرەکانی و بە دیکۆمێنتکردنێکی زانستیانەی ئەو جینۆسایدە بەشێوەی جۆراو جۆر.

* پاڵپشتی بۆ شاری کەرکوك، بەو پێیەی چەمچەماڵ لەبنەڕەتدا قەزایەکی دابڕاوی ئەو پارێزگایەیە، گەڕانەوەی چەمچەماڵ بەم ناسنامەیەوە بۆ کەرکوك هێز و گوڕێکی تر بە کەرکوك و دۆزی کورد دەبەخشێ لە ململانێ سیاسییەکانی ئەو پارێزگایەدا[٣٥].

---

[٣٥] بەشێك لەم خاڵانە و چەندین خاڵی تر لە پرۆژەی ناساندنی چەمچەماڵ بە (پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوەکان)دا هاتووە.

* ئەم شارە دەرفەتی بە پارێزگا بوونی نییە و خزمەتکردنیشی لەم ڕووەوە نرخاندن و ئاوڕدانەوەیەکی تایبەتە و بە قازانجی دەڤەرەکە کۆتایی دێت .

* لــە درێــژەی هــەوڵی لیژنــەی ناســاندنی چەمچــەماڵ بــە(پایتــەختی شــەهیدان و ئەنفالکراوەکان)ی کوردستاندا، ئەنجومەنی پارێزگای سلێمانی بە زۆرینـە دەنگی بـۆ ئــەم ناســنامەیە دا ١٤-٤-٢٠١٥و ئــەم پرۆژەیــەش پێشــکەش بــە ســەرۆکایەتی پەڕلەمان و فراکسیۆنەکانی پەڕلەمان کراوە و لە بـەرواری ٢٠١٦/٣/٢٧ پـاش ساڵێك بە نوسراوی ژمارە ١٠٦ داوا لە پەرلەمانی کوردستان کراوە کە ڕێکارە یاساییەکان بۆ پەسەندکردنی پڕۆژەکە بگرێتەبەر[٣٦].

---

[٣٦] بۆ خاڵی هەشتەم بڕوانە لاپەڕەی فەرمی مۆنۆمێنتی چەمچەماڵ:
https://www.facebook.com/monument.anfal/?fref=ts

ئەنجام:

دوای ئەم توێژینەوەیە توێژەر گەیشت بەوەی شاری چەمچەماڵ شایستەیە بەوەی نازناوی پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوانی کوردستانی پێ ببەخشرێ، لەبەر ئەوەی:

* ئەم دەڤەرە خاوەنی زۆرترین قوربانی شەهید و ئەنفالکراوە.

* ئەم دەڤەرە زۆرترین زیانی مادی و مەعنەوی بەر کەوتووە.

* ئەم هەنگاو و بڕیارە ئەگەر بەتەواوی ڕوویەکی یاسایی وەرگرێ:

١/ بەشێکە لە قەرەبووی مەعنەوی کە خۆی لە خۆیدا پایەیەکی سەرەکییە لەدادگەری ڕاگوزەریی (العدالة الإنتقالية)، بە تایبەت لە بواری بژاردن و قەرەبووکردنەوەی زیانەکاندا.

٢/ کاریگەریی ئیجابی دەبێت بۆ لایەنی دەروونی و کۆمەڵایەتی کەسوکارە بەجێ ماوەکانی قوربانییەکان و کۆمەڵگەی دەوروبەریان.

٣/ ڕۆڵێکی باش دەگێڕێت بۆ ناساندنی جینۆسایدی گەلی کورد بە ئەوانیتر و دەرفەتێکی باش دەڕەخسێنێت بۆ بە دیکۆمێنتکردنی ئەو جینۆسایدە.

٤/ کاری توێژینەوەی زانستی ئاسان دەکات و دەرفەتی لەبار دەسازێنێ بۆ کۆنگرە و کۆنفرانس و دیداری تایبەت.

٥/ ڕوویەکی جوان دەبەخشێتە ناوبانگی شار و دەڤەر (کە ڕووداوە سیاسییەکان ڕۆڵیان هەبوو لە ناو زڕاندنیدا) و نرخاندنێکە بۆ قوربانیدانەکانی ئەم ناوچەیە.

٦/ دەروازەیەکی باشە بۆ برەودان بە ڕۆشنبیری و کرانەوەی ئیجابیی لەم ناوچەیە بۆ ئێستاو داهاتوو.

سەرچاوەکان:

١. پرۆژەی ناساندنی چەمچەماڵ وەك پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوەکانی کوردستان.
٢. پرۆژەی ئەرشیفکردنی جینۆسایدی گەلی کورد، کۆنگرەی بەجیهانناساندنی جینۆسایدی گەلی کورد ، ١-٣، هەولێر ، ٢٠٠٨.
٣. جاسم محمد محمد علی، جینۆسایدی دانیشتوانی پارێزگای سلێمانی ، کتێبی ژمارە(٣)ی پرۆژەی ئەرشیفکردنی جینۆسایدی گەلی کورد ، کۆنگرەی بەجیهانناساندنی جینۆسایدی گەلی کورد ، هەولێر.
٤. حلقة نقاشيه، مركز دراسات الوحدة العربية في بيروت بتاريخ ٨ أيار/مايو ٢٠١٣ م.
٥. ڕێکاریَ مزوری، مێژووی جینۆسایدی گەلی کورد، کۆمەڵەی ڕوناکبیری کەرکوك، کەرکوك، ٢٠١٣.
٦. زەمان عەبدە، مەرگەساتی ئەنفال، ب١، هەولێر، ٢٠١٠.
٧. شۆڕش حاجی، الأنفال، الكورد ودولة العراق، مجموعة من المترجمين، السليمانية، ٢٠٠٥.
٨. چنار نامق، جینۆساید و ئەنفالی کورد ، کۆمەڵەی ڕوناکبیری و کۆمەڵایەتی کەرکوك، کەرکوك.
٩. العدالة الإنتقالية في السياقات العربية، هايدي علي الطيب وآخرون، المنظمة العربية لحقوق الإنسان، ط١، ٢٠١٤م.
١٠. فاتح سەنگاوی، دواتر دەینێرم، کۆمەڵەی روناکبیری کەرکوك ، کەرکوك، ٢٠١٣.
١١. فاتح سەنگاوی، عمليات الأنفال وآثارها على الشباب، وزارة الثقافة والشباب، أربيل، ط١، ٢٠١٠.
١٢. فاتح سەنگاوی، عمليات الأنفال في كوردستان العراق، الجمعية الثقافية والإجتماعية، كركوك، ط١، ٢٠١٠.
١٣. فەرهاد عەبدالعزیز، ناوچەی چەمچەماڵ لە نێوان١٩١٨-١٩٣٩، کەرکوك، ٢٠١٣.
١٤. فواز صالح، التعويض عن الضرر الأدبي الناجم عن جرم دراسة مقارنة، مجلة جامعة دمشق للعلوم الاقتصادية والقانونية المجلد ٢٢ – العدد الثاني- ٢٠٠٦.
١٥. لاپەڕەی فەرمی مۆنۆمێنتی چەمچەماڵ: https://www.facebook.com/monument.anfal/?fref=ts
١٦. محەمەد ڕەئوف عەزیز، ئەنفال و ڕەهەندە سۆسیۆلۆجییەکان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
١٧. محمد مصطفى الزحيلي، التعويض المادي عن الضرر الأدبي، رابطة العالم الإسلامي، المجمع الفقهي، د:ت.
١٨. میدڵ ئیست ووچ، جینۆسای لە عێراقدا، و: محەمەد حەمەصاڵح توفیق، وەزارەتی ڕۆشنبیری، سلێمانی، ٢٠٠٤،

پێگەی ئەلکترۆنی:

1. العواصم والمدن الثقافية http://culture.alecso.org/ministrescongress/?p=115
2. فكرة العواصم الثقافية http://www.arabbeat.com/i/1st/1004.htm
3. http://sorouhzaid.blogspot.com/2012/01/blog-post_2956.html
العدالة الإنتقالية - بحث مفصل - سياسة شاملة- زيد الجماعي
4. http://www.globalarabnetwork.com/studies/3979-2011-05-10-18-40-44
العدالة الانتقالية: قراءة مفاهيمية ومعرفية- الشبكة العربية العالمية: مروة نظير
http://www.internationalcitiesofpeace.org/what/what.html

توێژینەوەی

حەوتەم

بارزانییەکان
لە ڕاگوستنەوە تاکو جینۆساید بەپێی بەڵگەنامە فەرمی و مێژووییەکان

عەدالەت عومەر

ناوەڕۆک

پێشەکی
بەشی یەکەم
باسی یەکەم: ڕاگواستن و نەفی کردن لە عێراق و تورکیا (١٩٠٧-١٩٤٥)
باسی دووەم: ڕاپەرینی دووەم (١٩٤٥-١٩٦٠) ١٦٧
باسی سێیەم: ڕوخاندن و ڕاگواستن و کوشتار(١٩٦٠-١٩٧٤) ١٧٤
باسی چوارەم: ڕاگواستن وکۆچپێکردنی زۆرەملێ و جینۆساید (١٩٧٥-١٩٩١)
بەشی دووەم
باسی یەکەم: قۆناغی دوای جینۆساید و ژیانی ئافرەتان و منداڵان ١٩٧
دەرئەنجام
پێشنیار و ڕاسپاردەکان

پێشەکی

گەلی کورد بۆ دەستەبەرکردنی مافە ڕەواکانی هیچ کاتێک لەخەبات و تێکۆشان سڵی نەکردوەو لەو ڕێگا سەخت و ناهەموارەشدا گەلێک شۆڕشی بەرپا کردووەو کۆمەڵێک قوربانی داوە و خوێنێکی ئێجگار زۆریشی ڕشتوە، دیارە ئەوخەبات و بەرخودانەی کوردان بۆ پاراستن و بەرگریکردن لە خاک و وڵات و مۆرکی نەتەوایەتی بووە، بەڵام هەمیشە دوژمنان و داگیرکەران بەوە گەلی کورد و شۆڕشەکەیان تاوانبار کردووە کە گوایە ئەم بزوتنەوانە جیاوازیخوازان و بە کرێگیراوی زایۆنیزم و ئیمپریالزمن و دەیانەوێ خاکی وڵات پارچە پارچە بکەن و سەروەریشی بشێوێنن.

جێبەجێکردنی جینۆساید لە کوردستاندا لەلایەن ڕژێمی عێراقەوە بەرامبەر بە ڕەگەزی کورد هەر بە تەنها بە هێرشەکانی ئەنفالەوە نەبەسراوەتەوە، ئەگەر چی جینۆساید لەمەیاندا گەیشتۆتە لوتکەی تاوان و پێشێلکاری دژ بە گەلی کوردستاندا، بەڵام سیاسەتی کۆچ پێکردنی زۆرە ملێی گوندنشینەکان و وێرانکردنی لە ماوەی نێوان (١٩٣٦تا ١٩٩١) دوو دیاردەی ئاشکرای پێشێلکاریەکانی مافی مرۆڤن و لەنیازەکانی جێبەجێکردنی تاوانی جینۆسایدن کە ڕژێمە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق پیادەی کردوون، هەروەها دیاردەکانی کۆچ پێکردنی زۆرە ملێی کوردەکان لە کوردستان بەمەبەستی بە عەرەبکردنی ئەو ناوچانە، دەرکردنی دەیان هەزار کوردی فەیلی و جینۆسایدکردنیان لەساڵەکانی (١٩٣٦تا١٩٨٠)بە چەند قۆناغ بەرەو ئێران، هەروەها ڕاگواستن و کۆمەڵکوژی بارزانیەکان هەر لەسەردەمی عوسمانیەکان تاکو بەعسی دیکتاتور کە هەزاران شەهید و قوربانی و بێ سەرو شوێنکردنی نزیکەی (٨) هەزار نێرینەی بارزانی لە ساڵی (١٩٨٣)دا لێکەوتەوە، تەنها بەتاوانی کوردبوون و بارزانی بوونیان، ئەوانە هەمووی تا دەگاتە کیمیابارانکردنی هەڵەبجە و تاوانی جینۆساید و ئەنفال لە (١٩٨٨) و کۆڕەوە ملیونیەکەی بەهاری (١٩٩١) و بەڵگەی حاشاهەڵنەگرن بۆ تاوانبارکردنی ڕژێمی عێراق بە تاوانی قڕکردنی بە کۆمەڵی ڕەگەزی کورد و بەدەنگ و بە تەنگەوە هاتنی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی و بەجینۆساید ناساندنی هەموو ئەو

تاوانـانه كه له سـەدەی بیسـتەم بەسـەر گەلـی كوردسـتاندا هـاتووه، بەڵام دیسـان به داخەوه بێدەنگی و بێرەنگی زیاتر له ٩٥% ئەندامانی ئەو كۆمەڵگای نێودەوڵەتییه وای كرد له ساڵی (٢٠١٤) جارێكی تـر كـورد لەسـەر خـاكەكەی خـۆی به دەسـت هێزێكـی تیروریسـتی بـێ سـنووری وەک ڕێكخـراوی تیروریسـتی ناسـراو به داعـش دووچـاری كـردەوەی جینۆسـاید ببێـتەوه و ئێزیـدیەكان و مەسـیحیەكان و پێكهـاته ئـاینی و نەتەوەییەكـانی تـر به هـۆی بیروبـاوەری جیـاواز بـكەنه ئامـانج و هەزاران خەڵكیـان دەربەدەرو ئاوارە وماڵوێران كردو بەسەدان كەس كۆمەڵكوژ كـران و به هەزاران كـچ و ژنی ئێزیدی ڕفێندران له بازاڕەكان وەک كنیزه و جاریه فروشـران و دەسـترێژیان كـرایه سەر و جارێكی تر نەخشەی گۆڕی بەكۆمەڵیان كێشایەوه.

بۆهەڵدانەوەی لاپەڕەكانی مێژوو له چوارچێوەی ئەو لێكۆڵینەوەیه ئەمجارەیـان ئامـاژه بەو زوڵم و سـتەمانه دەدەیـن كه بەسـەر نـاوچەی بـارزان و دانیشـتوانیدا هـاتووه، ئەم باسـەی بەردەسـت كـورتكراوەی كتێبێكـی بەردەسـتمه له چـوار بەش و شـەش بـاس پێكهاتووەو ئامادەیه بۆ چاپ كه لێرەدا له دوو بەش و پێـنج بـاس كـورتم كـردۆتەوه، لێكۆڵینەوەكه كۆتایی دێت به گرنگترین ئەو ئەنجامانەی پێی گەیشـتوه لەگەڵ هەنـدێک له پێشنیارو ڕاسپاردە بەو هیوایەی جێگای خۆیان گرتبێـت و به دواداچونیشـی له دوادا هەبێـــت، هەروەهـــا داوای لێبـــوردن دەكەم ئەگەر هـــاتوو هەر كەم و كـــورپییەک له لێكۆڵینەوەكەدا بەدیكرا، هاوكات به ڕەخنەو تێبینییەكان لێكۆڵینەوەكه بەهێزترو پوخت تر دەبێت، له كۆتاییدا هیوادارم توانیبێتم بەشـێک لەو ئەركه نەتەوایەتیـیەی كه لەسـەر شانمه سەبارەت به خستنەڕوی هەنـدێک له زانیـاری و ڕاسـتی لەسـەر جینۆسـاید و ئەو نەهـامەتی و مەینەتیـانەی كه كەس وكـاری جینۆسـایدی بارزانیەكـان به دەسـتیانەوه دەناڵێنن ئەنجام بدەم.

بەشی یەکەم

بەپێی بەڵگەنامە و سەرچاوە مێژووییەکان ناوچەی بارزان و بارزانییەکان لە ماوەی سەدەی ڕابردوو دووچاری ڕاودوونان، ڕاگواستن و لەناوبردن و کۆمەڵکوژی بونەتەوە کە دەتوانین بە چوار قوناغ دابەش بکرێت:

باسی یەکەم: ڕاگواستن و نەفیکردن لە عێراق و تورکیا (١٩٠٧-١٩٤٥)

لە کۆتایی ساڵی (١٩٠٧) لە لایەن هێزی سوپای عوسمانی بە سەرکردایەتی فەریق (فازل پاشای داغستانی) کە والی بەغدا بوو پەلاماری دەڤەری بارزانیاندا و ناوچەی بارزان و گوندەکانی سوتاند و ئەوەی هەبوو تالآنیان کرد، تەنانەت ژن و منداڵیشیان بە دیل گرت، لەم ڕووداوەدا مەلا مستەفای بارزانی کە ئەوکات تەمەنی سێ ساڵان بوو لەگەڵ دایکیدا بەر ئەم شاڵاوە دەکەون و لە بەندیخانەی موسڵ زیندانی دەکرێن[٣٧] و بنەماڵەی بارزانییەکانی دیکەش ڕاگوێزران بۆ موسڵ و ١٢٠ بارزانی تریش دەستبەسەرکران[٣٨]. و لەجیاتی بارزانییەکان چەند هۆزێک زەوی و زاری شێروانیەکانیان لە لای ڕۆژهەڵاتەوە داگیر کرد و هێزە سەربازییەکانیش لە بەرەی دووەمی دینارتە پێشڕەویان کرد و هەموویان لە جەرگەی دەڤەری بارزان یەکیان گرتەوە و مەڕوماڵاتیان تاڵان کرد و خانوو و زەوی و زاری بارزانیان سوتاند[٣٩].

لە ساڵی (١٩٠٩) سوپایەکی گەورە بە یارمەتی بەکرێگیراوەکان و جاشە کوردەکان پەلاماری بارزانیان دا[٤٠].

---

37. عبدولرحمان مەلا حەبیب، عەشیرەتی بارزان لە نێوان (١٩٩١-١٩٣١) چاپی یەکەم، هەولێر،٢٠٠١،ل٥٤.

38. کۆنگرەی سەد ساڵەی بارزانی نەمر ، فایق ئەبو زید ، ل١٤٥

39. هەمان سەرچاوە ،ل١٥١

٤٠. مەسعود بارزانی، بارزانی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد (١٩٣١-١٩٥٨)، وەرگیرانی سەعید ناکام، چاپی یەکەم، چ.خەبات.دهۆک ١٩٩٨ ل٢٢

له ساڵی (١٩١٣) جاریکیتر سوپای عوسمانی هێرشیان کرده سەر بارزان، ئەمەش بووه هۆی شەهید بوونی ١٥ کەس و ئاوارەبوونی شێخ عبدالسلام و هەندێک له بارزانییەکان بەرەو کوردستانی رۆژهەڵات و دیسان سوپای تورک گوندەکانیان لەدوای تاڵان کردن ئاگر تێبەردا[٤١].

له پاییزی (١٩١٤) له پاش دەستبەسەرکردنی شێخ عبدالسلام بەرەو زیندانی موسڵ بەڕێکرا و له کانوونی یەکەمی (١٩١٤) له دادگایی کردنێکی سەرپێی و کارتۆنی به بێ فەرمانی باب عالی و به فەرمانی والی موسڵ [٤٢] سلیمان نەزیف حوکمی لەسێدارەدان بەسەر خۆی و سێ له هاورێیەکانیدا، له زیندان والی موسڵ که کورد بوو سەر به ئیتحادەکان بوو به شێخی گوتبوو حکومەت دەسەڵاتداره هەر زەرەرێکی پێ بکەوێ دەتوانێت دەقاتیش تۆڵه بستێنێت، بەڵام هەر زەرەرێک به تۆ بکەوێ به هیچ قەرەبوو نابیتەوەو چاری حکومەتیش به تۆ ناکرێت، ئەویش له وەڵامدا وتبووی من له پێناو ئازادی گەلی کورد هەموو ئازارێک دەچێژم بۆ چی مافی کورد نادەن؟!.

له ساڵی (١٩٢٠) کاربەدەستانی ئینگلیز بڕیاریاندا دەستێکی کوشنده له بارزانییەکان بوەشێنن و گەورەترین عەشیرەتی کورد بسڕنەوە تا ڕێگه بۆ نیشتەجێ بوونی ئاشورییەکان تەخت ببێ به بیانووی ئەوەی ئاشوورییەکان تەنیا له ناوچه شاخاوییەکان دەتوانن نیشتەجێ بن [٤٣].

لێرەدا نەخشەی سڕینەوەی بەریتانیا بەرامبەر به بارزانییەکان ڕوونتر دەردەکەوێت که به هەر شێوازێک ئەم دەڤەره به بارزانییەکان چۆڵ بکات، بەڵام ئاشورییەکان

---

41 .هەمان سەچاوەی پێشوو،ل٢٣

42 . پەرتووکی کۆنگرەی سەدساڵەی بارزانی ،عەلی تەتەر نێروەیی.ل٢٩

٤٣ .مەعروف چیاوک ، کارەساتی بارزانی زۆلێملێکراو ، وەرگێرانی ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل،چ.روشنبیریو لاوان،چ.دووەم،هەولێر ٢٠٠٩،ل٥١

هەموویــان بەم کــارە رازی نەبــوون و هەنــدێکیان نەیانویســت ئەو پەیوەنــدییە مێژووییە نێوان خۆیان و بارزانییەکان تێکبــدەن[٤٤] و گەڕانەوە بـۆ زێـدی ڕەسـەنی خۆیان و بەم کارە نەخشەی بریتانیای پۆچەڵ کردەوە.

یەکەم ڕاپەرینی بارزان ساڵی (١٩٣١- ١٩٣٢) لە ئەنجامی هێرشـەکانی حکومەت بە یارمەتی هێزی ئاسمانی بریتانیا و بۆمباران کردنی بەردەوامـی دەڤەرەی بـارزان بوو، لە (١٩\١٢\١٩٣١) تاخمێک هێزی عێراق بریتـی بـوون لە ٢ تـۆپ و هەنـدێک ڕەشاش مەڵبەندی بارزانیان گەمـارۆدا و بـۆ ڕۆژی دواتـر هێـزی ئاسـمانی ئینگلیـز ئاواییەکانی بارزانیان بۆردومـان کـرد[٤٥] بـارزان ڕووبەڕووی پەلامـارێکی کوشـندەی سەربازگەی بلە بووەوە کە بەم هۆیە ڕاپەری[٤٦].

مەعـروف چیـاوک لە سـاڵی (١٩٣١)ڕاپـۆرتێکی[٤٧] لە ٨ خـاڵ و ٣ پێشـنیار بـۆ چارەسـەر بـۆ جەمـال مەدفەعـی سـەرۆکی ئەوسـای ئەنجومەنی نـوێنەرانی عێـراق نوسیوە کە زۆر بە تێر و تەسەلی باسی لە بـارودۆخی ئەوکـاتەی دەڤەری بـارزانی کــردووە تیشــکی خســتووتە ســەر زوڵــم و زۆرداری دەرحەق بە بارزانییەکــان و دەڵێت" ئەوان ناپـاک و یـاخی نـین، نەریـتە کۆنەکـان و زانینـی ئەوان بە مەرامـی ئینگلیــز و ســەرباری ئەوەش شــێوازی بەڕێــوبردن لەو ناوچــانەدا وایلێکــردوون سەختگیر بن و ئەو شتانە ڕەتبکەنەوە، هەروەها لە بەشێکی دیکەدا هـاتووە" لای ئێوە شاراوە نییە کە کوردەکان هەموویان هەر لە شوانێک بگرە تا سـەرۆکێک لەو بـاوەڕەدان کە تاوانبـار کردنـی بـارزان بە یـاخیبوون و سـوپا نـاردنە سـەریان بە ئاماژەی ئینگلیز بەڕێوە دەچێت، دەزانن ئەوماستە موویەکی تێدایە چونکە وەکو

44.مسعود بارزانی. هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٢٢

محەمەد ریانی،چاپی دووەم،رێبەندانی ٢٦٠٣ .کریس کۆچیرا،مێژووی کورد لە سەدەی نۆزدە و بیست دا، وەرگێرانی

45کوردی،چ.سەدەف تارا .ل١٩٥

46.مسعود بارزانی ،هەمان سەرچاوەی پێشوو.ل١٥

47.مەفروف چیاوک هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل ١٥٥

ڕووداوەکان نیشانی دەدەن، ئینگلیز مەرامی تایبەتی خۆی هەیە لە ڕاگواستنی بارزانییەکان.

مەعروف چیاوک لە ڕاپۆرتەکەی داوای کشانەوەی سوپا و دەرکردنی لێبووردنی گشتی و ئەنجامدانی چاکسازی سپاردنی ئیدارەی ناوچەکە بە خۆیان دەکات و دەڵێت: هۆکاری ڕووبەڕووبوونەوەی بارزانییەکان لەگەڵ سوپا کەوتنەوەی زیانی گیانییە چونکە سوپا تەنگی بەوان هەڵچنیوە، بۆیە لەو باوەڕەدان لە ناوچوونیان مسۆگەرە جا چ بەرەو ڕووی سوپا ببنەوە یان خۆیان بەدەستەوە بدەن وەک یەک وایە بۆیا .

بۆمبارانی کردنی بەردەوامی حکومەت بە هاوکاری هێزی ئاسمانی بریتانیا (R A F) دانیشتوانی گوندەکانی تیرە وعەشیرەتی (بەرۆژی، نزاری، شێروانی، دۆلەمەڕی) ناچار کرد بۆ ناوچەی شێروانییەکانی ڕۆژئاوای رووکوچک و دەڤەری مزوورییەکان کۆچ بکەن و ئامادە باشی وەرگرن بۆ ئەوەی لە حوزەیرانی ساڵی (١٩٣١) بەرو تورکیا کۆچ بکەن[٤٨].

لە نیسانی ساڵی (١٩٣٢) ناوچەی بارزان بۆمباران کرایەوە بەتایبەتی گوندی بارزان، ژن ومنداڵ و بەتەمەنەکان کە نەیان توانیبوو دەرچن هەموویان لە ژیر بۆمبای حکومەتە ئیسلامییەکەدا پارچە پارچە بوون، لە ڕۆژی ٢٤-٢٦ ی مایسی هەمان ساڵدا بەیاننامە بە هۆی فڕۆکە بڵاوکرایەوە تاکو ئەو ناوچەیەو باشوری ڕۆژهەڵاتی مزۆری باڵا خۆیان بدەن بە دەستی حکومەتەوە بەڵام ئەوەی سەیر بوو لە ڕۆژی ٢٥ مایس فڕۆکەکانی هێزی بریتانیا بۆردوومانی گوندو دیهاتەکانی ئەو

[٤٨]. موراد حەکیم محەمەد،ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسی راگواستنی کورد لە عێراق لە سەدەمی بەعس،سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلیمانی ٢٠٠٤،ل١١٣

ناوچەیان دەکرد، مرۆڤ و مەڕو ماڵات وهەر شتێکی بەرچاو بکەوتایە بە هێزی چەکداری بارزانیان دەزانی و دەی کوشتن[49] .

لە ٢٧ مایس بە هۆی بۆردوومانی بەردەوام بارزانییەکان پەنایان بردە بەر ئەشکەوتەکان کە تا گەیشتنیان بە دەیان ژن و منداڵ لەبەر بۆمبای فڕۆکەکان بەسەریەکدا دەکەوتن، لە ٣١ مایس هێندێ لە خێزان و منداڵی ناوچەی بەرۆژ هاتنە ناو ئاواییەکان و خۆیان دا بەدەستەوە، ئەو کوشتارە تا رۆژی ٩ حوزەیرانی (١٩٣٢) بەردەوام بوو، کوشتارەکە وا بێ بەزییانە بوو کە شێخ محەمەد سدیق بڕیاریدا خۆی بدات بە دەستەوە تاکو بۆمباران ڕاوەستێت بەڵام نە حکومەتی عێراق نە ئینگلیزەکان ئەم قسەیان وەرنەگرت[50] .

خێزانە بارزانییەکان لە دۆلی زێت کۆ دەبنەوە بۆ چوونە ناو خاکی تورکیا بەڵام هێندێکیان بڕیاریاندا لە چۆل و چیاکان بمێننەوە و هێندێکیان گەڕانەوە ناو گوندەکانیان کە زورتریان بەتەمەنەکان بوون کە نەیان دەتوانی ئەم ڕێگا سەخت دوژوارە ببڕن بە پێی بڕیاری شێخ ئەحمەد گەڕانەوە بۆ گوندەکانیان، لە (١٩٣٢\٦\٢١) دوا خێزان گوندی زێت بەجێدەیڵن و دەچنە گوندی گرانە لە دیوی سنوری تورکیا ژمارەی خێزانەکان ٤٠٠ خێزان دەبوون، حکومەتی تورکیا ئەوانی بەرو ئەرزەروم ڕاگواستن و شێخ ئەحمەد لەگەڵ پیاوەکانی ڕاگوێزران بۆ ئەدەرنە لە سەر سنوری نێوان تورکیا و بۆلغاریا [51]، ئەمەش یەکەمین دەرکردن و ڕاگواستنی بەزۆری کوردان بوو دوای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق و نفی کردن لە دەوڵەتی تورکیا .

49.عەلائەدین سەجادی،مێژووی راپەرینی کورد،چ.ئێران –شاری کورد،چاپی دووەم ساڵی ١٩٩٦،ل١١٠ .

50.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١١

51.مستەفا جوندیانی ،کتێبی کۆنگرەی سەدساڵەی بارزانی نەمر،بەشی دووەم هەولێر،٢٠٠٣. ل١١٢١

باری گوزەرانی خێزانە پەناهەندە بارزانیەکان بە هۆی فشاری دەوڵەتی تورکیا تا دەهات لە گشت ڕوویەکەوە زیاتر بەرو خراپی دەچوو و چەندین کەسیان کوژران و خێنکێنران و هێندێکیش بە هۆی سەختی ڕێگا گیانیان لەدەست دا.

پاش یەک ساڵ بۆ تورکیا دەرکەوت کە ئینگلیز دەیەوێت ئاشوورییەکان لە سەر خاکی بارزان نیشتەجێ بکات، بەم کارە نیگەران بوو هەستا بە گواستنەوەی بارزانیەکان لە ئەدەرنە بۆ ئاکۆیان لەسەر سنوری بارزان[٥٢].

لە پەلامارە سەربازییەکانی سوپای عێراق و هێزەکانی بریتانیا بۆ سەر ناوچەی بارزان لە بەرۆژ و شێروان و مزۆری ٧٩ گوند وێرانکرا لە کۆی ٢٣٨٢ خانووبەرە ١٣٦٥ خانوویان سوتاند[٥٣] و بە سەدان کەسیش کوژران.

لە بەهاری ساڵی (١٩٣٣) پەیمانێک لە نێوان (عێراق و تورکیا و ئینگلیز) مۆرکرا، حکومەتی تورکیا ٨٦ کەسی لە شێخانی بارزانی دایە دەست حکومەتی عێراقەوە لەوانەش شێخ ئەحمەد، مەلا مستەفا و شێخ محەمەد سدیق و بابۆ و منداڵەکانی شێخ عبدالسلام و هەموو خێزانەکانیان" کە ڕاگوێزران بۆ موسڵ ئیدی قۆناغی دورخرانەوە و دەستبەسەرداگرتن دەستی پێکرد[٥٤].تا ساڵی (١٩٣٦) لە موسڵ مانەوە دواتر بۆ بەغدا و و پاشان ڕەوانەی ناسریە کران[٥٥]، سەرئەنجام لە هەمان ساڵدا مۆڵەتی گەڕانەوەیان بۆ کوردستان پێدرا بەو مەرجەی هەر لە سلیمانی دابنیشن[٥٦].

52.مەعروف چیاوک، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٨٣

53.مارف عومەر گوڵ، جینۆسایدی گەلی کورد،چاپی سێیەم، سلیمانی،٢٠٠٦.

54.مەسعود بارزانی ،هەمان سەچاوەی پێشوو، ل٤٩

55.عەبدلرحمان مەلا حەبیب.هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٧٦

٥٦. ئارچی رۆزڤێلت، کورد لە یاداشتەکانی ئارچی رۆزڤێلت دا، و. کارزان محەمەد، بلاوکراوەکانی خانەی وەرگێران، ج.یەکەم، سلیمانی، ٢٠٠٣، ل١٥

لە ٥ی ئابی (١٩٣٥) ئەحکامی عورفی لە هەموو ناوچەکانی بارزان ڕاگەیەندرا بوو، دیوانی عورفی کەوتە ئیشەوە و ئەوەی کەوتبا بەر دەستی تۆمەتی بۆ هەڵدەبستن و حوکمی بەسەردا جێبەجێ دەکردن، هەندێک لە سەرۆکەکانی وەکو عومەر گوران، مەلازادە ئیسماعیل، محەمەد مەحمود، فارس عەلی و چەندکەسێکی تریش بە بێ ئەوەی شتێکی ئەوتۆیان لەسەر بدۆزنەوە فەرمانی خنکاندیان بۆ دەرکردن و زۆریتریش حوکمی زیندانیان بەسەردا سەپاندن، ئیدارەی عورفی وازی نەهێنا و بە پێی وتەی موتەسەریفی موسڵ و قایمقامی زێبار ئاژاوەچییەکان کاتێک قبوڵ دەکرێنەوە کە:

* سەرۆکەکان هەموو بدرێن بە دەستەوە بۆ دادگایکردن.
* لەو وڵاتەدا جامانەی سور لابەن و جامانەی شین لەسەر ببستن
* ئەوانەی یاخیەکان پەنا ئەدەن ئەبی بدرێنە دادگاو تۆڵە بدرێنەوە[٥٧].

لە شوباتی (١٩٣٦) خلیل خۆشەوی و ٣٠ لە هاورێیەکانی زۆر بێ بەزەییانە شەهید دەکرێن، هەر لە هەمان ساڵدا حکومەتی عێراق شێخ ئەحمەد و خیزانەکانیان لە ناسریە بۆ ئاڵتون کۆپری و کفری پاش مانگێک بۆ سلیمانی ڕاگوێزران[٥٨].

بارزانیدەکانیان لە سلێمانی بۆ ماوەی ٧ ساڵ خراپترین و چەوساوەترین ژیانیان بەسەر برد، حکومەت کارێکی وایکرد بوو تەنانەت خەڵکی مەدەنیش نابێت قسەی لەگەڵدا کردبان هەموویان لە برسان و لە ڕوتیا مەجوس بەزەیی پێیاندا دەهاتەوە[٥٩].

57.عەلائەدین سەجادی،هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١١٢

58. عەبدلرحمان مەلا حەبیب.هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٧٧

59. عەلائەدین سەجادی،هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١١٣

معروف چیاوک[60] لەم بارەیەوە نو، سیویەتی: بەهۆی توندی گەمارۆدانیان دووچاری جۆرەها نەخۆشی ببوون وەکو کوێری، زەردوویی و مالاریا و هیتر...هەروەها دەڵێت" لە ساڵی (١٩٤٣) کاتێک بە هێندێک کاروباری تایبەت بە یانەی پێشکەوتنی کوردی چوم بۆ سلیمانی هەواڵی بارزانیدەکانم پرسی پێیان گوتم لە خراپترین حاڵدا دەژین، نە حکومەت بەشی ژیانی خۆیان دەداتێ و نە مۆتەسریف ڕێگا بە خەڵکی دەدات بە پیی توانا یارمەتیان بدەن، ئەو کات (ش.م.ق) مۆتەسەریفی سلیمانی بوو. من سەرم زۆر سۆرما و بەلامەوە سەیربوو کە ئەوە هەڵوێستی قەرەداغی بێت بەرامبەر ئەو ستەملیکراوانە، بۆیە گوتم لەوانەیە ڕاست نەبێت، چونکە لەگەڵ بەڕێوەبردنی حەکیمانەی ئەو نایەتەوە، جگە لەوەش بە خۆشی کوردە، پاشان ڕووم کردە ماڵی شێخ ئەحمەد بارزانی و گوتی کەی هاتووی و چۆن هاتووی چونکە سەردانی ئێمە بە فەرمانی مۆتەسەریف قەدەغەیە؟، معروف چیاوک دەنوسێ بینیم زۆر لە ئازار دایە".

هەر لەو ساڵەدا مەلا مستەفا لەگەڵ دوو کەس بە ناوەکانی مستەفا عەبدوڵا و سلیمانە سۆر لە سلیمانی بە نهێنی لە ڕێی پێنجوێن، بانە، سەردەشت، پەسوێ، ناودەشت، سێلکێ سریشمە، ماوەی هەفتەیەک بە پێی گەیشتنەوە بارزان و چەند سکاڵانامەیەکی بە ڕاوێژی حیزبی هیوا بۆ حکومەتی عێراق نووسی و تیدا داوای پێشخستن و چاککردنی باری ڕوشنبیری و ئابووری کوردی کرد، حکومەتی عێراق گوێی بەو سکاڵا نامەیە نەدا، بەڵام لە (١٩٤٣\١١\٦) بە هێرشێکی سەربازی وەڵامی دانەوە، لە هەمانکاتدا جارێکی تر شێخ ئەحمەد و مریدەکانی لە ترسی پەیوەندی کردن بە مەلا مستەفا بارزانی گواستەوە بۆ حیللە [61] کە ژمارەیان ٩٠ کەس دەبوو.

---

60. مەعروف چیاوک، هەمانسەرچاوەی پێشوو، ل١٦٦

61.مەعروف چیاوک، هەمانسەرچاوەی پێشوو، ل١٦٥.

له سەردەمی پاشایەتی و له سالآنی (١٩٤٢ تاکو ١٩٤٥) ناوچەی بارزان چەندین جار شالآوی بەربلآوی سەربازی کراوەتە سەر، چونکە شۆڕشیان دژی پاشایەتی و ئینگلیزکان ئەنجامداوه، ئەوانیش مافی کوردیان پێشێل دەکرد و ئەفسەر ئینگلیزەکان ڕابەری سوپای عێراقیان دەکرد لەوانەش ژنراڵ ربنسون له (١٩٣٢) و ژنراڵ رانتن له (١٩٤٥) دا[٦٢].

حکومەتی عێراق له لایەک ناوچەی بارزانی له گشت خزمەتی فێرکاری و تەندروستی و کشتوکالّی بێبەش کردە بوو، له لایەکی تر فڕۆکەکانی هێزی ئاسمانی بریتانیا گوندی پڕ له ژن و مندالّی بۆردوومان دەکرد و گرتن و دەستبەسەر کردن و دورخستنەوەش هەر بەردەوام بوو. بۆ نموونه دەسکو حادی که له سالّی (١٩٤٠) له بلێ دەستگیر کرا و له کەرکوک زیندانی کرا، دواتر به دەرزی ژەهراوی زۆر دڕندانه شەهیدکرا.

له ئابی (١٩٤٥) مەلامستەفا بارزانی بەیانێکی له شێوەی سکالآ بۆ سەرۆک و بالّوێزخانەکان نارد که له ٨ خالّ پێک هاتبوو که تیدا باسی جێبەجێ نەکردنی پەیمانەکانی حکومەت کرا بوو، سەرەڕای گوێڕالّی و دان بەخۆداگرتن و چاوەڕێ کردن هەمووی به پێچەوانه دەرچوون، لەکۆتایش هیوای پالّپشتی و یارمەتیدانی بۆ نەتەوەی کورد داواکرد بوو[٦٣].

له (١٩٤٥\٨\١٨) وەزارەتی پاچەچی بڕیارێکی دەرکرد:

له خالّی (٤) بڕگەی (ز) بریار دراوه: (یارمەتی پاره له بارزانییەکان ببڕدرێ و خواردنیش له خۆیان و تاقمەکەیان ببڕدرێ و بۆیان نەچێ). له بڕگەی (ی)

62.مەسعود بارزانی هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٢٦

63.مەعروف چیاوک ،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٩٤

هەمان خاڵدا هاتووە (داوابکرێ فرۆکەخانەی موسڵ لە ئینگلیز بسەندرێتەوە بە پەلە تا هێزی ئاسمانی عێراق سودی لێوەربگرێ دژی ناوچەی بارزان)[٦٤].

لە ١٩ی ئابی (١٩٤٥) ئەنجومەنی وەزیران بڕیاری ئەحکامی عورفی لە شارەکانی موسڵ و هەولێر و قەزای زێبار و ناوچەکانی دەوروپشتی نوێ کردەوە و بەتالیونەکانی سوپای عێراق بەرەو کوردستان هەڵکشان و دووبارە بە پشتیوانی هێزی ئاسمانی بەریتانیا دەستیان بە لێدانی خەستی بارزان کردەوە[٦٥].

لێرەدا هەموو ئەوانەی خرایە بەر باس بەتایبەتیش لەم دوو بڕگەیە و ئەحکامی عۆرفییش بۆمان دەردەکەوێت کە هەر لە سوپای عوسمانی تاکو ڕژێمی پاشایەتی بە هاوکاری و پیلانی هێزەکانی سوپای ئینگلیز بە مەبەستی لە نێو بردنی بارزانییەکان جگە لە گەمارۆی سەربازی و بۆمبابارانی هەوایی و گرتن و ڕاگواستن و کوشتاری خەڵکی سڤیل و وێران کردنی گوندەکان و سوتاندنی ژینگە و هەڵتەکاندنی ژێرخانی ئابووری ناوچەکە هەستاوە بە قەدەغە کردنی خۆراک و یارمەتی ئابووری ئەمەش وێنەیەکی ئاشکرای جینۆسایدی فیزیکی و ئابوورییە لەو سەردەمەدا.

باسی دووەم: ڕاپەرینی دووەم (١٩٤٥-١٩٦٠)

لە دوای کۆتایی هاتنی شۆڕشی ساڵی (١٩٤٣-١٩٤٥) ڕاگواستنێکی تری بارزانیەکان دەستی پێکرد، خێزانە بارزانیەکان ناوچەی (بەرۆژ و نزار) لە چیای شیرین پەڕینەوە بەرەو کانی ڕەش کە بە ڕاپەرینی دووەمی بارزانیەکان ناسراوە، فڕۆکەکانی فەرمانڕەوای بەغدا و ئینگلیز بەردەوام بۆردوومانی ماڵ وخێزانەکانیان کرد و تەنانەت گوندە چۆڵکراوەکانیان ڕووخاند و سوتاند، ژمارەیەک ئافرەتی

---

64. مەسعود بارزانی هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٨ .

65. فەوزیە سابیر، پەرتوکی کۆنگرەی یادی سەدساڵەی بارزانی نەمر، ل٩١

سکپڕ و منداڵ لە ڕێگادا گیانیان لەدەستدا هەندێکیان بە بۆردوومان و هێندێکیان لە برسان و لە سەرمان٦٦. هێزە ئاسمانیەکانی بریتانیا پێنج گوندیان بەتەواوی لەگەڵ خاک یەکسان کرد و بارزان و ٥١ گوندی دیکە زیانێکی فراوانیان بەرکەوت٦٧.

لە (١٩٤٥\١٠\١١) بارزانییەکان لە ڕێگەی کێلەشین مەرگەوەڕەوە چوونە ناو خاکی ئێران بەڵام تا ئاودیوبوونیان فڕۆکەکان دەستیان لە بۆمبارانی خەڵکەکە هەڵنەگرت. لە ڕاپۆرتێکی نێردراوی کۆنسولی عێراق لە تەوریز ژمارەی خیزانە کوردە بارزانیەکان کە خاکی عێراقیان جێهێشتووە بۆ وڵاتی ئێران بەم شێوەی خوارەوە دیاری کراوە:

١٥٠ خێزان لە بۆکان نیشتەجێ کراون

١٥٠ خێزان لە ناوچەی سولدز و مەهاباد

١٠٠ خێزان لە مەهاباد

لە هەمانکاتدا ١٠٠٠-١٥٠٠ لە شنۆ و نەغەدە نیشتەجێ کراون٦٨.

لە ڕاپۆرتێکی ڕێپێدراوی پاشایەتی عێراق لە تاران بۆ وەزارەتی دەرەوە نێردراوە هاتووە: ژمارەی ئەوانەی لەگەڵ بارزانی چوونە ئیران (٢٠٠٠) کەسن کە هەزاریان چەکدارن، هەروەها دەڵێت ژمارەی پەنابەران ڕوو لە زیاد بووندایە٦٩.

ئەوەی جێگای ئامارە پێکردنە هەر خەڵکی کوردستانی ڕۆژهەڵات (ئێران) لە پێشکەشکردنی هاوکاری بە بارزانییەکان دریغیان نەکرد، بەڵام بارزانییەکان لەڕووی ئابوورییەوە زۆر نالەبار بوو٧٠ و لەڕووی تەندرووستی لە بارودۆخێکی

66.مەسعود بارزانی، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٩

67.د.جۆیس بلۆ، دۆزی کورد، وەگێرانی کارزان محەمەد، چاپ و پەخشی سەردەم، چاپی یەکەم، سلیمانی٢٠٠٤، ل٨٣

68.د.فەوزیە سابیر، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٩١

69. هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٩٢

70. شەوکەت شێخ یزدین، لە مهابادەوە.. بۆ ئاراس، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس ٢٠٠١، ل١٤

خراپ ژیانیان دەگوزراند، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ خراپی باری ئابووری خەڵکی ناوچەکە لەو سەردەمەدا بە هەنگاونان بۆ دامەزراندنی کۆماری کوردستان بوو.

هەروەک لە ڕاپۆرتێکی دیکەی عێراق لە تاران بۆ وەزارەتی دەرەوە نێردراوە ئاماژەی بە بارودۆخی خراپی بارزانییەکان بە تایبەتی لە مەهاباد بەم شێوەیە کردووە: "ئەوان پێخواس بوون هیچ پێداویستیکی ژیانیان نییە"[٧١].

بڵاوبوونەوەی نەخۆشی و پەتا لە ناویان وەک قەڵاچووکردنێکی بارزانیان ئەژمار دەکرێت، نەخۆشی تیفوئید لە ناویاندا لە شەش مانگی یەکەمساڵی (١٩٤٦) بووە هۆی گیان لەدەستدانی ١٥٠٠ کەسیان تا ساڵی (١٩٤٧) ئەو نەخۆشییە بەردەوام بوو، دواجار ژمارەیان گەیشتە ٢٠٠٠ کەس بە جۆرێک کە وایلێهات زۆربەی گوند و ئاواییەکانی کوردستانی ڕۆژهەڵات لە ناوچەکانی مەهاباد و شنۆ و بۆکان نەما کە گۆڕستانێکی بارزانییەکانی لێ نەبێت[٧٢].

ئامۆشوف، سەرکونسولی سۆڤیەت لە ڕەزاییە دەڵێت[٧٣] : زستانی پڕ لە سەرما و سۆڵەی (١٩٤٥-١٩٤٦) بۆتە هۆی ئاڵۆزترکردنی باری ژیانی هەڵاتووەکان و بە تەواوی شوێن و جێگایان بۆ جێبەجێ نەبووە، زۆربەیان بێ پێڵاو و بێ جل و بەرگن لە ناویان نەخۆشی گەدەو ڕیخۆڵە بڵاوە".

لە دوایین ئامارەکان وا پێشان دەدات ئەو بارزانیانەی ئاوارەی کوردستانی ڕۆژهەڵات بوون گەیشتە زیاتر لە ١٠٠٠٠ دەهەزار کەس، لە ئەنجامی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی تیفۆئید هەروەها بەرگیرکردن لە کۆماری مەهاباد ٥٤٩% بارزانییەکان لە ناوچوون[٧٤].

---

71. د.فەوزیە سابیر، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٩٢

72. مەسعود بارزانی، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٦

٧٣.ئەفراسیاو هەورامی، پەرتوکی مستەفا بارزانی لە هەندێک بەڵگەنامە و دیکۆمێنتی سۆڤیەتدا (١٩٤٥-١٩٥٨)، دەزگای ئاراس،چ.یەکەم٢٠٠٢، ل٥٢

74،موراد حەکیم، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١١٤

له (١٩٤٧\٣\١٨) حكومەتی ئێران كەوتە بۆمبارانی ئەو گوندانەی كە پێیان وا بوو ژن و منداڵی بارزانییەكانی تێدایە[75]. لە ڕاپۆرتێكی كۆنسولی عێراق لە هاتووە: "سوپای ئێران بە قوربانییەكی كەم دەتوانێت لە چەند ڕۆژێكدا بارزانییەكان لەناو ببات"[76]، بۆیە كەوتنە بۆردوومانكردنی ئەو شوێنانەی بارزانییەكانی لێبوو، بەڵام بارزانییەكانیش ڕووبەڕووبوونەوەیەكی سەخت و ئازایان كرد، تەنانەت سەرۆكی ستادی ئەرتەشی (هێزی سەربازی) ڕایگەیاند ئێران تا ئێستا لەگەڵ دووژمنی هێندە بەهێز شەڕی نەكردووە، لەو كاتەدا شا فەرمانیدا بە هەموو هێزێكەوە لە بارزانییەكان بدرێ لە فەرمانەكدا كە لە ٢٠ مارسی (١٩٤٧) دراوە هاتووە: "بە فڕۆكە تەواوی بنكەكان و ڕێبازی كۆچ و كۆچباری ماڵە بارزانییەكان- ژن و منداڵ- بۆمباران بكەن و دەبی ئەم شەڕە تا ٤ی ئەپریلی (نیسان) (١٩٤٧)كۆتایی بێت و كارێكی وا بكەن بارزانییەكان نەتوانن دەربازبن و لەوە زیاتر ئابڕۆی لەشكر نەچێت"[77].

لەبارەی ئەو بۆردوومانە بەردەوامانەی سەر ژنان و منداڵان شێخ ئەحمەدی بارزان دوو نامە بۆ عەقید نساری و لیوا هۆمایوونی دەنوسێت"و تیدا باس لە شكاندنی یاسای ناو وولاتان و مرۆڤایەتی دەكات و داوای ڕاگرتنی ئەو پێشێل كاریانەی كردوە"[78].

له (١٩٤٧\٤\١٣) بارزانیەكان لە سەر ڕووباری گادەرنزیك سنوری ئێران و عێراق كۆبوونەوە دەكەن بۆ گەڕانەوە بۆ عێراق كە بوون بە دوو بەش ، بەشێكیان خۆیاندا بەدەست و "نوری سەعید" بە ئاگر و ئاسن پێشوازی لێكردن كە شێخ

---

75 .مەسعود بارزانی هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٠

76 .د.فەوزیە سابیر، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١١٢

77 .د.عەبولرحمان قاسملو، كوردستان و كورد، وەرگێرانی عەبدولا حەسەنزادە، چاپخانەی منارە،چاپی دووەم، هەولێر٢٠٠٦، ل٩١

78 .شەوكەت شێخ یزدین، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٣

ئەحمەد و چەندین خێزانی تر بوون ، بەڵام بەشەکەی تر مەلا مستەفا بارزانی و زیاتر لە ٥٠٠ چەکداری تر ڕێگای دوارۆژێکی نادیاریان هەڵبژراد .

هەر لەساڵی (١٩٤٧) لە لایەن ئەنجومەنی عورفی سەربازی بە شێوەی غیابی حکومی مردنی بۆ مەلا مستەفا بارزانی و ١١٠ کەس لە هاورێکانی دەرچوو[٧٩] .هەروەها حکومەتی عێراق دوای گەڕانەوەی بارزانیەکان بۆ عێراق بڕیاری گرتنی شێخ ئەحمەد بارزانی و براکانی محەمەد سدیق و بابۆ و هەردوو کورەکانی محەمەد خالد و جەمال و برازاکانی دیکەی دەرکرد وهەموویان لە ئۆردوگای دیانا گواسترانەوە بۆ گرتووخانەی هەولێر تا پاشتر بدرێن بە دادگای عۆرفی.. ودواتر گواسترانەوە بۆ زیندانەکانی بەسرە[٨٠]، هەر لەهەمان ساڵ لەو ئۆردوگایە حکومەتی عێراق هەموو نێرینەکانی سەروی ١٨ ساڵیان گرت وگواستەوە بۆ بەندیخانەکانی موسڵ و کەرکوک [٨١]و بەغدا و... بەگوتەی شاید حاڵەکان ٥٠٠ بارزانی لە کەرکوک و ٦٠٠ ی تر لە موسل و بەغدا دەستبەسەرکران، پاشان ماڵ و منداڵەکانیان بۆ دەشتی هەولێر و ڕانیە و بادینان ڕاگوێزران[٨٢]، سەرەڕای ئەمەش لە ساڵی (١٩٤٩) بە فەرمانێکی تر بڕیاردرا ژن و منداڵەکان ئەوەندەی تر دور بخرێنەوە[٨٣]. کۆی ئەو خێزانانەی گەڕانەوە بۆعێراق و لە ئۆردوگا تەلبەندکراوەکان دانران (٤٥٦٥) کەس بوون کە (١٥٥٠)پیاو و (١٦٨٦) ئافرەت و (١٣٢٩) منداڵ بوون[٨٤].

---

٧٩ .دانا ئادەم شمیدت، سەفەرێک بۆ ناو پیاوە ئازاکانی کوردستان، و.ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل، د.چ.موکریانی، چ.خانی دهۆک،چ.یەکەم.٢٠٠٨، ل٢٤٠

80.مەسعود بارزانی، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٦

81.موراد حەکیم، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١١٥

82عەبدەلرحمان مەلا حەبیب،هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١١١.

83.عەلائەدین سەجادی، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٣

84.،هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٢

خیزانە بارزانیەکان کە لە ئۆردوگای دیانا تەلبەندکرابوون دابەشکران بەسەر چەند ئۆردوگـایەکی تـر و بەشـێکیان هێنـرانە شـانەدەر و دوروبەری لە ژێـر کـونترۆڵی سەربازیدا بوون ، بۆیان نەبوو بۆ هـیچ شـوێنێک بچـن و بەشـێکی تـر لە نـاوچەی زێبـار لە ئۆردوگـایەک نیشـتەجێ کـران کە دردەسـەری و ناخۆشـی زۆریـان دیـت بەدەست بەڕێوبەری ناوچەکە بەشێوەیەک کە گەچیان لەگەڵ ئارد تێکەڵ دەکرد و زۆر بە توندی لەگەڵیان دەجولانەوە و کاری قورسیان پێ دەکرا[٨٥].

عەلائەدین سەجادی دەڵێت: لە ساڵی (١٩٤٧) چاوم بەو نـانە کەوتـوە کە بەژن و منداڵە بارزانیەکان دەدرا، بریتی بوو لە (ئارد و گەچ)کە تێکەڵاو کرابوون .

خیزانە دوورخراوەکان وەک کوێلە مامەڵەیـان لەگەڵ دەکـرا، جـگە لە حکومەت لە لایەن هێندێک لە ئاغاکان و هێندێک لە خەڵکی شارۆچکەکان، بێگومـان مەبەسـتی ڕژێمـیش هەر دروسـت کردنـی پەرتەوازەیـی بـووە لە نێـوان کوردەکـان و چانـدنی تـۆیی دوژمنـداری لە نێوانیـان، بەڵام خەڵکێکـی زۆریـش هاوسـۆز بـوون لەگەڵ بارودۆخی بارزانیەکان و یارمەتیان دەدان.

لە ساڵی (١٩٥٠) ژمارەیەک لە پیاوە بارزانییەکان ئـازادکران و لە سـاڵی (١٩٥٣) ڕێگەیان پێدرا بگەڕێنەوە بـۆ بـارزان جـگە لەوانەی جـێگەی مەترسـی بـوون وەکـو شێخ ئەحمەد و نزیکەکانی تا ساڵی (١٩٥٨)ڕێگەیان پێنەدرا بگەڕێنەوە.

هاووڵاتیەکی بـارزانی بەنـاوی تەهـا مـحەمەد عوسـمان[٨٦] تەمەن ٨٤ سـال خەڵکـی گونـدی کـانیەلنج دەڵێـت: بـاوکم لە شـۆڕش و ڕاپەرینەکـانی بـارزان وەکـو پێشـمەرگەیەک خەبـاتی کـردوە پـاش ئەوەی لە سـاڵی (١٩٤٥) ئـاوارەی ئێـران دەبێت بەشداری کۆماری مەهابـاد دەکـات و لە سـاڵی (١٩٤٧) لە گەلـی گـادەر بە گـولەی هێزەکـانی ئێرانـی شـەهید دەبـێ و هەر لەوێ دەنێژرێـت، مـن و بـراکەم و

85.مەعروف چیاوک،هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٨٤

86.ڕێبوار رەمەزان عەبدولا، جینۆساید کردنی بارزانییەکان لە سەدەی بیستەمدا، چاپخانەی منارە،چاپی یەکەم، هەولێر،٢٠١١

دایکم لەگەڵ شێخ ئەحمەد گەڕاینەوە بۆ کوردستان و دایکم لە ئۆردوگای تەلبەندی دیانا کۆچی دوایی کرد و من و برایەکم لە زیندانی موسڵ و کەرکوک بۆ ماوەی ٢ ساڵ زیندانی کراین.

ئەو هەموو تاوان و چەوسانەوەیە بەسەر بارزانیە گەڕاوەکان بۆ عێراق ڕووی دا، لە لایەکی تر مەلا مستەفا بارزانی و هەڤاڵەکانی ڕێگایەکی سەخت و دژواریان بەرو سنوری عێراق و تورکیا بەرو ڕوسیا گرتە بەر و ٥٠٠کم بڕی لەم ڕێڕەوە مێژووییە کە بە پەڕینەوە لە روباری ئاراس ناسراوە لە سەرەتای ڕێگا بە هاورێکانی گوت ئیمە بەرەو چارەنووسێکی نادیار دەڕۆین، نازانم لە برسان دەمرین یان گولەی دوژمن دەمانپێکێت، واتا مردن نزیکترین تێچوونە بەڵام خوا گەورەیە[٨٧]..."

ئەوان لە پاش پەڕینەوە لە ڕووباری ئاراس چوونە ناو خاکی سۆڤییەت، بارزانی برا بۆ شاری نەخجەوان لە کۆماری ئەرمەنستان و یاوەرەکانیشی لە ئۆردوگایەکی سەر ئاواڵەی ساکەدەشت دانران کە تەلی دڕکاویان بەدەوردا هاتبوو سەربازەکان پاسەوانیان لێ دەکردن و نەیاندەهێشت لە سنوری ئۆردوگاکە دوور بکەونەوە و ڕۆژانە یەکی نیو نان لەگەڵ قاپێک شۆربایان دەدانێ، بێ کەم و زیاد وەک دیلی شەڕ لەگەڵیان دەجوڵانەوە، یەک بەیەک بە وردی لێیان دەکۆڵینەوە[٨٨].

بارزانیەکان نزیکەی ٤٠ ڕۆژ لەو ئۆردوگایە مانەوە پاشان گوزرانەوە بۆ کۆماری ئازەربایجان و بەسەر ناوچەکانی ئاغدا الاچین ئایالوخ دابەشکران[٨٩]، بارزانی لە نامەیەکدا بۆ میرجەعفەرباقرۆف سکرتێری گشتی پارتی کۆمۆنیستی ئازەربایجان و

87.مەسعود بارزانی، هەمان سەرچاوە،ل١٨٥

88.هەمان سەچاوە، ل١٩٥

89.هەمان سەرچاوە، ل١٩٦

بەرپرسی کاروباری گەلانی خۆرهەڵات هاتنی خۆی و هاوکارانی بۆ یەکێتی سۆڤیەت ڕوونکردوتەوە و تێبینی داخوازییەکانی خۆی پێشانداوە[90].

بارزانی لە بەشێک لە نامەکەی کە چەند لاپەڕە لە خۆ دەگرێت باسی زۆلم و زۆرداری دژی گەلی کورد دەکات بەدەست ئێران و تورکیا و عێراق کە لە لایەن ئەمریکا و بریتانیا پشتیوانی دەکرێ، هەروەها گلەیی لە کار بەدەستانی یەکێتی سۆڤیەت دەکات کە لێیان ناپێچنەوە نە لە ڕابردوو و نە لە ئێستاش کە ماوەی ئەو ٤٠ ڕۆژەی گەیشتونە سۆڤیەت و منیان لە هاوڕێکانم جیا کردوتەوە دور خستوتەوە وەکو زیندانی لە ژورێکدام.

بارزانی دەڵێ ئەمانە نوێنەری گەلی کوردی تێکۆشەرن لە پێناو ئازادی و دیموکراتیدا خەباتیان کردوە و قوربانیان داوە، هەروەها داوادەکات مەشقی سەربازی بە خۆی و هەڤاڵەکانی بکرێت و دەرفەتی خوێندنی زانستی و مێژوو و جوگرافیا و هەرچی بە کەڵک دێت فێر بکرێن.

لە یەکێتی سۆڤیەت زۆرێک لە بارزانیەکان لەگەڵ ئافرەتانی رووسی ژیانی خێزانیان پێکهێنا کە ژمارەیان زیاتر لە ١٢٥ ئافرەت و ٢٢٥ منداڵ دەبوون کە لەگەڵ پیاوەکانیان هاتنەوە کوردستان و ژیانێکی پڕ لە چەرمەسەریان گوزراند و چەندینجار بە شێوازی جۆراو جۆر لە لایەن حکومەتی ڕوسیا و عێراق ئازار دران.

ئەو ژن و منداڵانەی هاوسەرەکانیان بەرو یەکێتی سۆڤیەت ڕویشتن لە کوردستانیش مابوونەوە لە ماوەی ١١ساڵ چاوەڕوانی چەندین جار دوچاری ڕاگواستنی زۆرەملی بوون و لە ئۆردووگاکان مەرگیان بە چاوی خۆیان دیت.

باسی سێیەم: ڕوخاندن و ڕاگواستن و کوشتار(١٩٦٠-١٩٧٤)

90.هەمان سەچاوە،ل٢٩٧

له کۆتایی ساڵی (١٩٦٠) عەبدلکریم قاسم ڕۆژنامە کوردییەکانی یەک لەدوای یەک قەدەغە کرد، بەڕێوەبەرایەتی خوێندنی کوردی لە کار خرا، گەلێک کورد بەندکران، زۆر لە کاربەدەستانی کورد بەتایبەتی لە سوپا وپۆلیس بۆ ناوچە عەرەبیەکان دورخرانەوە، زۆریش کوژران وجموجۆلی پارتی دیموکراتی کوردستان بەری پێگیرا، چەندین چاوپێکەوتنی بارزانی و قاسم سودێکی نەگەیاند، قاسم سیاسەتی دژەکوردی گرتە بەر و ١٠٠% ی باجی لەسەر بەرهەمی کشتوکاڵی زیادکرد[٩١].

هەروەها پەنای بردە بەر خێڵەکانی دەوروبەری بارزان و چەکی پێدان بۆ بەربەرەکانی دەڤەری بارزان و دەستی کرد بە گرتنی هەندێک لە کادرەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان و بەم هۆیەش گرژی کەوتە نیوانیان و لە یاداشتنامەیەک لە (١٩٦١\٧\٣١) داوای کار کردن بە بەندی سێی دەستووری کاتی بەزامنکردنی مافە ڕەواکانی گەلی کورد و جێبەجێکردنی پاکسازی و گەڕاندنەوەی کارمەندانی کورد بۆ شوێنەکانیان کرا[٩٢].

لە ڕۆژانی (٩-١١\٩\١٩٦١) هێزی ئاسمانی عێراق ناوچەی بارزان و هەندێک ناوچەی تری کوردستانی بۆمباران کرد و هێرشی سوپای عێراق بۆ سەر کوردستان دەستی پێکرد[٩٣]، لە ڕۆژانی ١٤ و١٦ و ١٨ ی ئەیلول جارێکی دیکە بارزان بۆدومان کرایەوە کە چەند ڕۆژێک دوای ڕاگەیاندنی شۆرشی ئەیلول بوو، چوار باڵەفڕی جۆری مێگا ١٥ و١٧ گوندی ڕێزان و هاوینەهاواری ببانا لە چیای شیرین بۆمباران کرد[٩٤] بۆ ماوەی حەوت ڕۆژ بەردەوام بوو تا ئەو ڕادەیە کە هیچ گوندێک لە بارزان نەما لەم بۆمبارانە کوێرانە دەربازیان بێت.

91.جەمال نەبەز، کوردستان و شۆرشەکەی،وەرگێرانی کوردۆ، چاپی یەکەم، هەولێر٢٠٠١،ل١٣٥

92 .محەمدە ساڵح عقراوی،کورد و دەڵەتی سەربەخۆ بە پێی بەڵگەنامە نێودەوڵەتیەکان.د.چ.موکریانی،چ.یەکەم،٢٠٠٧،ل١٢٥

93 . ئاری کەریم،چەند لاپەرەیەکی زیندووکردنەوەی شۆرشی ئەیلول ،چ.یەکەم.چ.خەبات،دهۆک١٩٩٩،ل١٦

٩٤ . ل٣٨.مەسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، ب.سێیەم، شۆرشی ئەیلول.١٩٦١-١٩٧٥،چ.وەزارەتی پەروەردە.

عەبدولکریم قاسم ١٢٠ فرۆکەی جەنگی خستەگەڕو زۆر دڕندانە دژی کورد وەستایەوە، هێزی ئاسمانی عێراق سەدان گوندی کاولکرد و گەلێک کوردیان کوشت[٩٥].

لە (١٩٦٣\٦\١٠)هێزەکانی ئاسمانی وفڕۆکە جەنگیەکان بە هەموو توانایەکەوە دژی پێشمەرگە و کوردستان و سیاسەتی خاک سوتاندنی بەکار هێنا و جیاوازییان لە نێوان چەکدار و بێ چەکەکان کە ژن و منداڵ و پیرەکان بوون نەدەکرد و ڕەچاوی هیچ ڕێکەوتننامەیەکی جیهانی تایبەت بە جەنگ و جاڕنامەی مافی مرۆڤ نەکرد[٩٦].

ئەمەش بووە هۆکاری نارەزایەتی هێندێک لایەن و وولاتان لە وانەش مەنگۆلیا و ڕووسیا، کە لە (١٩٦٣\٧\٢) مەنگۆلیا داوای لە سکرتێری گشتی نەتەوەیەکگرتووەکان کرد مەسەلەی جینۆساید و قڕکردنی گەلی کورد بخاتە بەر چاوی هەژدەمین کۆبوونەوەی ئەنجومەنی نەتەوەیەکگرتووەکان، هەر بۆیە عێراق پەیوەندی خۆی لەگەڵ مەنگۆلیا پچڕاند[٩٧].

هەروەها وەزیری دەرەوەی ڕووسیا ئەندرێ کرۆمیکۆ لە (١٩٦٣\٧\٩) یاداشتێکی نارەزایی لە سەر بارودۆخی کوردەکان دایە باڵوێزی عێراق لە مۆسکۆ، لە (١٩٦٣\٧\١٠) ڕۆژنامەی پرڤدا یاداشتەکەی بڵاو کردەوە کە تیایدا تورکیا و سوریا و ئێران و عێراق بە ئاگا دێنێتەوە و هەڕەشە لەو وولاتانە دەکات کە نەتەوەی کورد قڕ دەکەن[٩٨].

95.جەمال نەبەز، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٨

96.محەمەد سالح عقراوی، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٩

97.جەمال نەبەز، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٣

98.هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٣

له ١٠ ی تەمــوزی (١٩٦٣)ڕادیــۆی بەغــدا ئینــزاری دایە کــورد، جەنگــاوەرە ئازدیخوازەکانی کوردی بە جوداخواز و سەر بە کۆمۆنیست و زایۆنیست نـاو بـرد و هەڕەشەی مردنی لە هەر یەکێک کرد کە پشتگیری بارزانی بکات و خەڵاتێکی ١٠٠ هەزار دیناری بۆ سەری بارزانی تەرخان کرابوو[٩٩].

لە هاوین تاکو پاییزیش بارزان دەورە درابوو، باڵندەی لێ دەرنەدەچوو لە ئەرز و لە ئاسمان گولە تۆپ دەباری بە پێی قسـەی ئەفسـەرێکی عێراقی کە فەرمانـدەی شـەڕەکە بـوو ٢٥٠ تـۆپی زل بەردەوام و بــێ پسـانەوە دەڤەری بارازنیـان دادەبێژێت[١٠٠].

لە (١٩٦٣\٩\٢٤) پارتی دیموکراتی کوردستان کە سەرکردایەتی شۆرشی ئەیلولی دەکرد یاداشـتێکی پێشـکەش بە نەتەوەیەکگرتووەکـان و ڕێکخراوکـانی نێودەڵەتی کرد تیایدا بە تێر و تەسەلی باسی بارودۆخی کوردستان کرابوو بۆ ئەوەی گوشـار بخەنە سـەر حکـومەتی عێـراق بـۆ ڕاگرتنـی شـەڕی قڕکردنـی کـورد، لەسـەر ئەم یاداشــتە لێــژنەی بەرگــری لە مــافی مــرۆڤ یاداشــتەکەی بۆســکرتێری گشــتی نەتەوەیەکگرتووەکـان بەرز کـردەوەو تیـدا ئاگـاداری کـردەوە بەو نەهامەتیـانەی بەسـەر کـورد هـاتووە و هەوڵیـدا بـۆ دۆزینـەوەی چارەسـەرێکی ئاشـتیانە بـۆ ئەم کێشەیە [١٠١].

"شایانی باسە عێراق ئەندام بوو لە نەتەوەیەکگرتووەکان و جاڕنامەی مافی مرۆڤـی پەسەند کردەبوو".

99.جەمال نەبەز هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٠

100شەوکەت شێخ یزدین، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٤٧٣.

101.محەمەد سالح عقراوی، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٣

حاجی بالین شینۆ[102] دەڵێت"لە (١٩٦٣) هەموومان ئاوارەی ناوچەی شێروان بووین و فڕۆکە بە شێوەکی زۆر دڕندانە بەردەوام بۆردومانی دەکردین خاک و باغ وبیستان و مەڕومالآت بەهۆی بۆردوومانەوە سوتێنران و لە ناو چوون، سەید مەلا حەسن ئیروانی و ڕەوشن مەلا فەقێ و چەند کەسیتر شەهید بوون و زۆریتریش بریندار بوون، ڕەوشەن هەر لە نزیک گوندی کولەکا بە جلوبەرگەوە نێژرا، دواتر فڕۆکەکان هەر بەمەش نەوەستان و تیزابیان بەسەر خەڵکەکدا باراند و جەند کەسێک گیانیان بەم تیزابە سوتا..."

لە پاییزی (١٩٦٣) هەردوو هێزی عێراق و سوری دەچنە ناوچەی بارزان و چەند خانوویەک دەسوتێنن[103].

هەر لەو ساڵە بۆ ماوەی شەش مانگ ٢١ کەس لەو ئافرەتە ڕوسیانەی هاوسەرگیریان لەگەڵ بارزانیەکان کردەبوو لە هەولێر زیندانی کران[104].

لە (١٩٦٤\٣\٢٣)ڕژێمی عەبدوسەلام عارف یاسایەکی بەناوی (مەدالیا بۆ لەناوبردنی جەردەکانی ژوورو) دەرکرد، بەو کەسانە دەبەخشرا کە ئەرکی لە نێوبردنی چەتەکان و خامۆشکردنی یاخیگەری دەستە خۆفرۆشەکان لە ئەستۆ دەگرن تا بتوانن خاکی ئازیزیان لە جوداخوازەکان و بەکرێگیراوانی (ئیمپریالیزم پاکژکەن)، جگە لەوە عارف لە تەلەفزیونی بەغدا ڕایگەیاند کورد لە ڕەچەلەکی عارەبن[105].

---

102 .ڕێبوار ڕەمەزان عەبدولا، هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٢٤٠

103 .ئاری کەریم، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٥١

١٠٤ .ڕێکاری مزوری،ژنێت ڕۆسی و راگواستن و ئەنفال کۆمکوژی، بلاوکراوەی ڕێکخراوی ڤەژین، چ.منارە،چاپی یەکەم هەولێر٢٠١٠،ل١٩١

105 .جەمال نەبەز، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٨

له بەهاری (١٩٦٥) له ماوەی سێ ڕۆژدا مێرگەسۆر و دەوروبەری سێلکێ وچەند گوندێکی تر سوتێنران و کاول و وێرانکران [١٠٦]. عەبدوالرحمن عارف ئەوکاتە سەرۆکی سوپا بوو بە فەرمانی ژمارە ٢٧٨ له (١٩٦٥\٦\٦) فەرمانی دابوو بە:
هەموو ئەو کێلگانەی له ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەن دەبێت خاپوور بکرێن.
هەموو بەروبومی ئەو جوتیارانەی کە پەیوەندی بە پێشمەرگەوە دەکەن، دەبێت دەستی بەسەردا بگیرێت[١٠٧].
حکومەتی بەزاز بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان گەیاندنی دەرمانیان بۆ کوردستان قەدەغە کرد بوو تا چارەسەری پزیشکی له توانیاندا نەبێت [١٠٨]،هەر بۆ ئەم مەبەستەش بە فەرمانی نهێنی سەرکردایەتی هیزی مەیدانی عەمەلیاتی جەنگی بە ژمارە ١٠٦٠ له (١٩٦٥\٨\١٧) دەرکرد کە فەرمانی قەدەغەکردنی دەرمان بردن بۆ گوندەکانی کوردستان ".
هەر لەوە سەردەمە بارزانی له (١٩٦٦\١\١) بیرخەرەوەیەکیدا بە نەتەوەیەکگرتووەکان و باسی سیاسەتی خاک سوتاندنی کوردستانی کردوە و داوای کردوە لێژنەیەک بنێرن بۆ ناوچەکانی شەڕ تا بە چاوی خۆیان ئەو ڕەفتارە نامرۆڤانەی عێراق ببینن[١٠٩].
له (١٩٦٦\١\١٦) له یاداشتنامەی فڕۆکەوانێکدا کە فڕۆکەی ئیلیۆشنی ژمارە ٤٣٣ بوو لەلایەن هێزی پێشمەرگە بە تۆپی فرۆکە شکێن خرایە خوارەوە، نووسرا بوو کە تەنیا خۆی ٤٥ گوندی کوردی خاپوور کردوە[١١٠].

106.سەلاحەدین راستگەلی،شەرە لەبیرکراوەکە،وەرگێرانی کاوە ئەمین،دەزگای ئاراس،چاپی یەکەم،هەولێر،ل١٠٤
107.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١٠
108.جەمال نەبەز، هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٦٨
109.غەفور مەخموری، بەعەرەبکردنی کوردستان، بلاوەکراوەکانی رۆژنامەی میدیا، چاپی یەکەم هەولێر٢٠٠٢، ل١٠٤
110.جەمال نەبەز، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٠

هەر لە ساڵی (١٩٦٦)ڕژێمی عارف و بەزاز گازی کوشندەیان دژی کورد بەکار هێنا، ئەوەش دژایەتی و ئیدانەکردنی توندی دژی ڕژێمی عارف دروست کرد بۆ نمونە لە (١٩٦٦\٣\١٨) سکرتاریەتی یەکێتی قوتابیانی جیهان لە پراگ ڕژێمی عارفی بەتوندی تاوانبار کرد[111].

هێرشەکان بەردەوامی هەبوو لە (١٩٦٩\٨\١٦) ئەمجارەیان زۆر دڕندانەتر ڕژێمی بەعس کەوتە بۆردوومانکردنی کوردستان لە وانەش گوندی دەکان و دەوروبەری، خەڵکەکە بە ژن و منداڵ ئاوارەی ئەشکەوتێکی نزیک گوندەکە بوون ، بەهۆی بۆردوومانی سەختی ئەشکەوتەکە و سوتانی دەرگای ئەشکەوتەکە ئاگر فڕێدرایە نێو ئەشکەوتەکە، کە بە هۆیەوە ٦٧ منداڵ و ئافرەت و پیر و گەنج لە نێو ئەشکەوتەکە سوتێنران، کە ژمارەیەکی زۆریان خەڵکی سەفتێ و بەنانی بوون کە ئاوارەی ئەو ناوچەیە ببوون، لە دوای ١٤ ڕۆژ تەرمەکانیان لە ناو ئەشکەوتەکە دۆزرانەوە و بە کۆمەڵ بە بێ کفن خرانە ناو سێ گۆڕی بەکۆمەڵی گەورەدا".

لە (١٩٧١\٩\٢٩) حکومەت بە ڕێگای پۆلێک لە مامۆستای ئایینی هەوڵی تیرورکردنی مەلا مستەفا بارزانی دەدەن کە سەری نەگرت و لە ئاکامدا ٩ مەلا و ٢ شوفێریان کوژران و و دوو پێشمەرگە کە یەکێکیان چایچی بوو شەهید بوو و چواردەی تریش بریندار بوون، هەواڵەکەش لە بارەی سەرنەکەوتنی تیرۆری بارزانی لە ڕۆژنامەی میدل ئیست مۆنیتۆر لە واشنتن لە (١٩٧١\١٠\١٥)بڵاو کرایەوە.

---

111 .هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٧١

باسی چوارەم: ڕاگواستن وکۆچپێکردنی زۆرەملی و جینۆساید (١٩٧٥-١٩٩١)

لە ساڵی (١٩٧٤)ڕژیمی بەعسی عێراق بە هەموو هێز و توانای خۆی هەلیکوتایە سەر کوردستان و بە دەیان جۆر تاوانی تێدا ئەنجامدا هەر لە گرتن و کوشت و بڕی خەڵکی سڤیلی ناوچەکە و لێدانیان بە تۆپ و تەیارە، لە وانەش چۆمان و پردی گەلاڵە و قەسرێ و دیلمان هەروەها لە (١٩٧٤/٤/٢٤) گڵپەی ئاگری لە شاری قەڵادزێ هەڵگیرساند و بە بۆمبی ناپاڵم هێرشی کردە سەر ئەم شارە و زانکۆکەی خەڵتانی خوێن کردو بە سەدان کەس بوون بە قوربانی، ئەمانە و بەدەیان تاوانی ترو گەمارۆدانی پێشمەرگە، ڕاوەدوونان و بۆمباران و ڕوخاندن و ڕاپێچکردنی خەڵک بووە هۆی کۆچپێکردنی زۆرە ملێی زیاتر لە ٢٠٠٠٠٠ کەس لە خێزانی کورد بۆ ناوچە سنووریەکانی وڵاتی ئێران لە بەهاری (١٩٧٤)، پاش ئەم تاوانە رژێم بە بڕوبیانووی دروستکردنی پشتێنەی ئەمنی لە ناوچە سنورییەکانی ئێران وتورکیا لە پرۆسەیەکی سەربازی هەستا بە سوتاندن وێران و خاپۆر کردنی خانووبەرە و ڕەز و باغ و وشککردنی کانیاوەکان لە گوند شارو شارۆچکەکانی ئەم ناوچانە، ئەمەو خیانەتی ئەمریکا و شای ئێران لە بەرامبەر کورد، لە بیرناکرێت.

ڕێکەوتننامەی شوومی جەزائیر لەساڵی (١٩٧٥) لە نێوان (محمد ڕەزای پەهلەوی شای ئێران و سەدام حوسین) جێگری سەرۆکی عیراق لە ژێر چاودێری جەزائیر بە ئامادەبوونی هۆاری بۆمدین سەرۆکی جەزائیر ئیمزا کرا، کە بووە هۆی نسکۆی شۆڕشی ئەیلول.

لە دوای نسکۆ خەڵکێکی زۆر و بەشێک لە بارزانیەکان ئاوارەی ووڵاتی ئێران بوون و بەشەکەی تر لە گوندەکانیان مانەوە و قۆناغێکی تری ڕاگواستنی بارزانیەکان دەستی پێکرد و دەیان هەزار لە خەڵکی کوردستان و گوندنیشینەکانی دەڤەری بارزان لە ماڵ و حاڵیان دەرکران و بە زۆر بۆ بیابانە ڕووتەکانی باشووری عێراق

ڕاگـوێزران کە بە مەترسـیدارترین قۆنـاغی ڕاگواسـتنی بارزانیەکـان وتەنـانەت بە قۆناغی ڕاگوستنی کوردیش ئەژمار دەکرێت.

لەم قۆنـاغە دەیـان هەزار لە خەڵکـی گوندنیشـینی دەڤەری بـارزان لە ماڵەکانیـان ڕاپێچ کران و بە زۆر بۆ ناوچە ڕووتەکانی بیابانی باشووری عێراق ڕایانگواستن کە خەڵکی ٧٦ گوندی ناوچەی بارزان بوون و هەر سێ عەشیرەتی (بەرۆژی و نزاری و هەرکی بنەجێ و هەندێک لە گوندەکانی مزووری و شێروانی) گرتەوە[١١٢].

تاکو ساڵی (١٩٧٦) ژمارەی ڕاگوێزراوان بۆ باشووری عێراق بە ٣٠٠٠٠٠ سێ سەد هەزار کەس مەزندە کراوە[١١٣]، بەسـەدان ئـافرەت و منـداڵ و پیـرو پەککەوتە بـۆ ناوەڕاست و خواروی عێراق ڕاگوێزران لەشاری دیوانییە نیشتەجێ کران دواتـریش بەسـەر گونـد ونـاحیە و ئۆردوگاکـان دابەش کـران وەک نـاحیەی شـافعیە گونـدی جحێش، مەرجوجە و ئۆردوگای خەیریی و چەند ئۆردوگایەکی تر.

لە دوای ئەوەی حکومەتی عێـراق بڕیـار گەڕانـدنەوەی کوردەکانیـدا کە بـۆ نـاوچە کوردنیشینەکان بگەڕێنەوە بەڵام ڕێگەی بە گەڕانەوەی بارزانیەکان نەدا و محکومی کردن کە هەر لە خوارووی عێراق بمێنێنەوە.

لەکاتی ڕاگواستنی بە زۆرەملێی کوردەکان هەندێکیان لەڕێگا گیانیـان لەدەسـتدا، هەمـوو جـۆرە یـارمەتی دانێـک بۆیـان قەدەغەکـراو بـوو ئەو کەسـانەی هاوکـاری ڕاگوێزراوە کوردەکانیان کردەبـا و خۆراکیـان پـێ بـدانایە و کاریـان بـۆ دەسـتەبەر کردبا یان بەرگریان لێ بکردنـایە لە هەر پـلە و پـایەک بونـایە لە کارەکانیـان دور دەخـرانەوە وسـزادەدران و زینـدانی دەکـران[١١٤]، بە پێـی بەڵگەنـامە و وتەی

112.موراد حەکیم محەمەد، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٦

113.هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٩

١١٤.سامڤێل کۆچری، کوردستانی عێراق جینۆسایدو خەبات لە پێناوی مافی چارەی خۆنوسیندا، و.دلێر ئیسماعیل حەقی شاویس، گ.س.برایەتی، ژ.٢٥

شایدحاڵەکان ئەو ڕاگوێزراوانەی فەرمانبەر و پلەدار بوون لە کارەکانیان یان دوور دەخرانەوە یان پلەکانیان دادەگیرا.

یەکێک لە شاید حاڵەکان بە ناوی (سامیە شەمزین سەیدو[115]) دەڵێت" (١٩٧٥/١١/٢٥) سێ فڕۆکەی کۆپتەر لەسەر لوتکەی گۆڤەند بەدیار کەوتن، یەکێکیان بەرو گوندی ئەرگوش و ئەوانیتر بەرو گوندی درێ و نیشتنەوە سەربازەکانی ڕژێم دابەزین و گەمارۆی گوندیان دا، شەوی بەسەر داهات هەموو پیاوەکان قۆلبەستکران لە ناو بینای قوتابخانە و ئەوشەوە نیومەتر بفر باری بوو، هەندێک کەس بە هۆی هەڵکەوتەی جوگرافی توانیان خۆیان دەربازی تورکیا بکەن، بۆ بەیانییە بێ ئەوە یەک شت لەگەڵ خۆمان هەڵگرین تەنانەت یەک ژەم خواردن سواری فرۆکەیان کردین بۆ مێرگەسۆر ئیوارەی هەمان ڕۆژ سواری ئیڤای سەربازیان کردین بۆ دەشتی هەولێر و بەیانی گەیشتینە هەولێر تا ئیوارە ماینەوە بەڵام نەمانزانی هەولێرە، نزیک سەربازگەیەک بە بێ خواردن و خواردنەوە، ئیوارە لۆرییەکیان هینا سواری بووین نازانم بەرو کوێ بەڵام دەزانم دوو شەو و دوو ڕۆژی پێ چوو تاگەیشتینە ئەو شوێنە کە جەحیش بوو لە دیوانییە، ئەو دەڵێت باش بە بیرم دێت کاتژمێر ٩ بەیانی بوو یەکەم کاروانی ئیمە گەیشتە ئەوێ دیتمان پڕە لە بارزانی کە چەند ڕۆژ پێش ئیمە گەیشتبوون، کاتێک چاومان بە جەمەدانی سور کەوت کەمێک ئارام بووینەوە بەڵام لەگەڵ مانەوەمان لەم بیابانە کارەسات و مەینەتی لەڕادەبەدەر دەستی پێکرد، ڕۆژانە خەڵکمان لێ دەمرد "، ئەوەش بەهۆی باری نالەباری ژیانیان و نەگونجانیان لەگەڵ سروشتی ئەم ناوچانە ڕۆژانە ٦ تا ٨ کەسیان لێ دەمرد، زۆربەی شاهید حالەکان لەم ڕاگوستنەدا لە گێڕانەوەی بەسەرهاتەکانیان باسیان کردوە لە زۆربەی ئۆردووگاکان

115. ڕێبوار ڕەمەزان عەبدولا، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٢٥٢

سکچوون و ڕشانەوە بە هۆی خواردن و خواردنەوەی پیس و ژینگەی بیابانی لە ناو خێزانەکان دەستی پێکرد کە خەڵکێکی زۆر ڕۆژانە بەوهۆیەوە دەمردن.

هەروەها ڕژێم زۆر بەئاشکرا لەو شوێنانەی ڕاگوێزراوانی تیدا نیشتەجێ کرابوون نووسیبووی دارالفنا یانی شوێنی لەناو چوون و مردن.

جارێکیتر دوای ٣ ساڵ لە ساڵی (١٩٧٨) دانیشتوانی قەزای مێرگەسۆر کە ٧٤ گوند لە ناحیەی شێروان مەزن و گوندەکانی هەر سێ عەشیرەتی (مزۆری و شێروانی و گەردی) بوون، هەروەها ٢٦ گوندی ناحیەی پیران بۆ ئۆردووگا زۆرەملێیەکانی (حەریر، دیانە، گۆرەتوو)و دەوروبەری شاری هەولێر وەک بەحرکە، پیرزین، کەسنەزان، عەسریە و ... ڕاگوێزران[١١٦] و گوندەکان بەتەواوی لەگەڵ زەوی تەخت کران و کانی و سەرچاوە ئاوییەکان تەقێنرانەوەو وشککران و ڕەز و باغ و بیستانەکان لەم دەڤەر سوتینران.

لە ساڵی (١٩٨٠) دوای ٥ ساڵ ڕژێم کەوتە دانانی نەخشەو پیلانێکی تر ئەویش لەڕێگەی ڕێگەپێدانیان بۆ گەڕانەوەی ڕاگوێزراوەکان لە باشووری عێراق بۆ کوردستان بەمەرجێک نەگەڕێنەوە بۆ سەر زێدی باب و باپیرانیان سوپای عێراق بە ئۆتۆمۆبێلی بار هەڵگری ئیڤا جارێکیتر ئەوانی لە ئۆردووگای بیابانەوە گواستەوە بۆ کۆمەڵگای زۆرەملێی قۆشتەپە لە باشووری هەولێر لەبن خێمە نیشتەجێکران پاشان دەستیان کرد بە دروستکردنی ئۆردووگای قودس و قادسیە و بەر لەوەی خانووەکان تەواو بێت ڕێگەیان پێدرا بچنە ناو خانووەکان.

ڕژێم ئۆردووگا زۆرەملێیەکانی لە لایەک بۆ کۆنترۆڵ و چاودێری و دەست بەسەرداگرتن و هەروەها بۆ لەناو بردنی خێرا بەکاری دەهێنا لە لایەکی تریش بۆ

116.موراد حەکیم، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٣١

مردنێکی لەسەرخۆ و تێکدانی باری کەسایەتییان و دوور خستنەوەیان لە داب و نەریتی ڕەسەن و لە ناو بردنی کلتوری کوردەواری.

لەڕۆژی (١٩٨٠/٩/٢٤) فڕۆکەکان بۆردوومانی کۆمەڵگای قودسیان کرد و لە ئەنجام ١٧ کەس لە ئافرەت و منداڵ و پیر و گەنج شەهیدکران و نزیکەی ٥٠ کەس بریندار بوون حکومەتی عێراق ڕایگەند ئێران بۆردوومانی کردوە و بە پێچەوانەش ئێران ڕەتی کردوە و لەو میانەش ئەوەی بوون بە قوربانی بارزانیەکان بوون.

لە (١٩٨٢/١/١) ناحیەی شێروان مەزن و گوندەکانی کلکەمۆ لە ناوچەی بارزان بۆ ئۆردووگای سێبیران لە نزیک شاری هەولێر ڕاگوێزران[١١٧].

بەم شێوەیە بارزانیەکان لە ساڵی (١٩٠٧ تاکو ١٩٨٣) دوای زیاتر لە ٦٠ ساڵ لە شۆڕش و بەرخودان وماڵ وێرانی و کوشتار و ڕاگواستن بە دەست حکومەتە یەک لە دوای یەکەکان لە ئۆردووگاکان و کۆمەڵگا زۆرەملێیەکان کۆکرانەوە لەژێر چاودێری توندی دەزگاکانی ئەمن و ئیستیخبارات بوون و لە بارودۆخێکی ناهەموار ژیانیان دەگوزەراند، بەڵام ئەمجارە ڕژێمی بەعس بەدوای بیانویەک دەگەڕا بۆ ئەوەی بە یەکجاری ڕەچەڵەکی بارزانیەکان لە ناو ببات.

لە ساڵی (١٩٨٣) بەبیانووی (شەڕی حاجی ئۆمەران- گردەمەند)ی (ئێران و عێراق) تێوەگلانی پارتی لەم شەڕە بە خیانەتی گەورەی بارزانییەکان لە لایەن دەسەلاتدارانی ئەو کاتەی بەغدا بە تایبەتی سەدام حوسین لە قەڵەم درا بوو، لە ڕۆژنامەی هاوکاری ژمارە ٧٠٤ لە (١٩٨٣/٩/١٥)دا سەدام لە دیداری لەگەڵ جەماوەری هەولێر دەڵێت"ئەوەی خیانەت لە نیشتمان بکات ژیانی لەگەڵ ئیمە نییە و ڕەگی چەپەڵی لەبن دەردەهینین"ڕژیم ئەو جارەش وەک جارانی تر بە

---

117 .موراد حکیم، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٦

مەبەستی تۆڵەسەندنەوە، زنجیرە پەلامارێک لە بەغدا تا هەولێر لە (٧/٢٦ و٧/٣١ و ٨/١٠ و ١٩٨٣/١٠/١) بە پێی بەڵگەنامەکان[١١٨] "جینۆساید کردنی بارزانییەکانی" بە شێوەیەکی چڕوپڕتر لە جاران دەستی پێکرد بەم شێوەی خوارەوە:

١.دەستگیر کردنی سابر مستەفا محمد عبدالسلام بارزانی و (٢٢) کەس لە هەڤالانی لە (١٩٨٣\٧\٢٦) لە بەغدا و بڕیاری حوکمی لە سیدارەدان و دەستبەسەرداگرتنی سەروەت و سامانیان بە نووسراوێک لە سەروکایەتی (دادگای شۆڕش) بە ژمارە (١٤٤٦\ج\١٩٨٣ لە ١٩٨٣/٨/٣٠) دەرچووە بۆ سەرۆکایەتی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار، کە بڕیاری گرتنیان لە لایەن دادەوەری لێکۆلینەوە سەر بە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی بەغدا دراوە.

هۆکاری گرتنیان بەمادەی (١٧٥و١٥٩و١٦٢\١\٢-٤٩و٥٠و٥٣ لە ق.ع لە داوایەک بە ژمارە١\٨٣ لە ١٩٨٣/٧/٢٦) شیکراوەتەوە کە لە لایەن سیخوڕێک پێیان دراوە.

ئەم ڕاپۆرتە باس لە شەڕی حاجی عمران، گردەمەند و بەشداری پارتی لەو شەڕەدا دەکات لە ناوەڕوکی ڕاپۆرتەکەدا دەلێت ":موتەهەم سابر مستەفا محمد عبدالسلام بارزانی لەگەڵ کۆمەلێک لە تێکدەران کە سەر بە مسعود و ادریس بارزانین، زانیاری ناوخۆی سەرکردایەتییان داوەتە تێکدەران بەتایبەتی لەسەر ئەو جێگایانەی ستراتیژی و گرنگن وئامادەکاری و هاوکارییان لە بەغدا و هەولێر لەگەڵ تێکدەران کردووە بۆ هێرشکردنە سەر هێزەکان لە کەرتی باکوور لە حاجی عمران لە ڕێگای مسعود و ئیدریس.

118.بروانە بەڵگەنامەکان لە پاشکۆ

هەروەها ئەوانی بە هەڵگرتنی چەک بەرامبەر بە هێزەکانی چەکداری عێراق بە مەبەستی هاوکاری هێزەکانی ئێران بۆ گرتنی ناوچەی حاجی عمران تۆمەتبار کردووە و بە بەکرێگرتەی ئیران ناوزەدی کردون.

ئەوەی شایانی باسە دادگای شورش بە نووسراوی ژمار (١٤٤٦\ج\١٩٨٣) لە (١٩٨٣/٨/٣٠)بە سەروکایەتی عەواد بەندر وئەندامیەتی عەقید ماف پەروەر داود سلمان شهاب و موقەدەم ماف پەرەور تارق هادی شاکر بەستراو، بە پشتبەستن بە فەرمانی سەروک کۆمار ژمارە (١٢٨٧\٢٣ لە ١٩٨٣/٨/٢٠) بەم مادانە (١٧٥و١٥٩و١٦٢و١\٢\٤٩و٥٠و٥٣) لە ق.ع تۆمەتبار کراوەن حوکمی لە سیدارەدانیان بەسەر دا سەپاندوون. ئەمەش ناوەکانیانە:

1.سابر مستەفا محمد عبدالسلام بارزانی ٢.عوسمان احمد محمد عبدالسلام بارزانی ٣. عبدالباری سلیمان عبدالسالم بارزانی ٤.سبحان اسماعیل عبدالسلام بارزانی ٥. نورالدین محمد سدیق محمد بارزانی ٦.عیماد عوسمان احمد بارزانی ٧. نزیر احمد محمد بارزانی ٨.بیداد لقمان مستەفا بارزانی ٩. نوزاد لقمان مستەفا بارزانی ١٠.ئازاد لقمان مستەفا بارزانی ١١. سلاح لقمان مستەفا بارزانی ١٢.اسماعیل فقی عولابارزانی ١٣.زبیر عبدالله سلیم بارزانی ١٤.دلدار علی محمد بارزانی ١٥.حکیم سعید حسن بارزانی ١٦.علی عمر احمد بارزانی ١٧.رمزی عبدالله سلیم بارزانی ١٨.رجب اسماعیل حسن بارزانی ١٩.قادر نعمان جهور بارزانی ٢٠.مجید عبدالله سلیم بارزانی ٢١.حسین زیاب در بارزانی ٢٢.اسماعیل مستەفا محمود بارزانی ٢٣.امین عوسمان همیرەبارزانی.

د. کەمال مەزهەر لەم بارەیەوە دەڵێت: [١١٩] "یەکێک لە هاوڕێ نزیکەکانم لە یەکێتی سۆڤیەت یەکێک لە برازانییەکان بە ناوی حۆسین فەقێ ئەحمەد بارزانی

١١٩.زانیار سردار قرگەیی، د.کمال مەزهەر، مێژووی هاوچەرخی نەتەوەی کورد بە خەباتی بارزانی و بارزانییەکان رازاوەتەوە، چ.حاجی هاشم، ل١٢

بوو، هاوڕێیەکی زۆر نزیکم بوو کە گەڕاینەوە لە بەغدا دراوسێ بووین، پەیوەندی نزیکمان هەبوو، لە کاتیک شاڵاوی کۆمەڵکوژی بارزانیەکان دەستی پێ کرد ئەو لە بەغدا بوو و دوو منداڵی هەبوو لەگەڵ ژنەکەی بە ناوی ناتاشا، ڕۆژێک ناتاشا بە گریانەوە خۆی بە ماڵی ئیمەدا کرد و گوتی حۆسین چووتە دەرەوە و نەگەڕاوەتەوە دیارە گیراوە، منیش گوتم باشترین چارەسەر ئەوەیە تۆ نامەیەک بە ڕووسی بنوسی و بنێرین بۆ د.فازڵ براک ئەو کات بەڕێوەبەری ئاسایشی گشتی بوو ، گوتم نامەیەکی پڕهەستی بۆ دەنووسین تا لە ڕێگەی ئەوەوە شتێک بزانین. نامەکەمان نووسی و ناردمان بۆ فازڵ براک پاش دوو ڕۆژ تەلەفۆنیان کرد و ناردیان بە شوێن ناتاشادا ئیمە زۆر دڵمان خۆش بوو، ناتاشا زۆر شادمان بوو بە دڵخۆشیەوە ڕویشت و چاوەروان بوو لەگەڵ خۆی بیهێنێتەوە، منیش لە دڵەڕاوکیدا بووم ، کاتێک ناتاشا گەڕایەوە بینیم دەگریا و فرمێسک بە چاویدا دەهاتە خوارێ و نەیتوانی بەدەم پێم بڵێ و بە دەست ئاماژەی بۆ کردم کە کوژراوە.

٢.بەڵگەنامەی بڕیاری حوکمی لە سیدارەدان و دەستبەسەرداگرتنی سەروەت و سامانی شمس الله خالد خدر بارزانی و پەنجا کەس لە هەڤاڵانی بە نووسراوێک لە سەرۆکایەتی دادگای شوڕش بە ژمارە (٣٨٦٤ لە ١٩٨٣/١١/١٢) دەرچووە بۆ سەرۆکایەتی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار، کە بڕیاری گرتنیان لە لایەن دادەوەری لێکۆلینەوە سەر بە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی بەغدا /ش٣١ دراوە بەنوسراوی ژمارە (٨٣\٨ لە ١٩٨٣/٨/١١).

هۆکاری گرتنیان بە مادەی (١٧٥و١٥٩و١٦٢\٢-٤٩و٥٠و٥٣) لە ق.ع لە داوایەک بە ژمارە (١٦١٠/ج/١٩٨٣) لەسەر شمس الله خالد خدر بارزانی و هەڤالانی شیکراوەتەوە کە لە لایەن سیخوڕێک پێیان دراوە، داواکە بە نووسراوی ژمارە

(١٤٣٤/٢٣ له ١٩٨٣/٩/٢٧) بــۆ دادگـــای بـــاڵای شـــوڕش نێـــردراوەو له (١٩٨٣/١١/١٠) حوکمی له سیدارەدانیان بۆ دەرچووە.

ئەم ڕاپـۆرتەش هەر وەک ڕاپۆرتەکانی پێشـۆ بـاس له شـەڕی حـاجی عمـران — گردەمەنـد و بەشـداری پـارتی لەم شـەڕە دەکـات، له نـاوەڕۆکی ڕاپـۆرتەکەدا دەڵێت"تۆمەتبار" شمس الله خالد خدر بارزانی کە سەر بە مسعود بارزانی و محمد خالیـد بـارزانییە بە هاوکـاری لەگەڵ ئەو کەسـانەی ناویـان له خـوارەوە هـاتووە و ئامادەکاری و هاوکارییـان لەگەڵ تێکـدەران و هێزەکـانی ئێرانـدا کـردووە، زانیـاری عەسکری و ستراتیژیان نـاردووە، هەروەهـا ڕێنمـایی کردنـی بەرپرسـانی عەسـکری ئیرانـی له نـاوچەکەدا بـۆ ئەنجامـدانی کـاری تێکـدەرانە دژی هێزەکـانی چەکـداری عێراق پیش هجـوم کردنـی هێزەکـانی ئێـران له کەرتـی بـاکوور و گرتنـی نـاوچەی حاجی عمران تۆمەتبار کراوەن و بە بەکرێگرتەی ئیـران نـاوزەدی کـردوون، ئەوەی شـایانی باسـە دادگـای شـوڕش له (١٩٨٣/١١/١٠) بە سـەروکایەتی عەواد بەنـدەر بەستراوەو بەم ماددانە (١٧٥و١٥٩و١٦٢و٤٩\٢\و٥٠و٥٣ له ق.ع)تۆمەتبـارکراوەن و حـوکمی له سـیدارەدانیان بەسـەردا سـەپاندوون و بە نووسـراوی ژمـار(٣٨٦٤ له١٩٨٣/١١/١٢) سەرۆکایەتی دیوانی سەرۆکایەتی کۆماریان لێ ئاگـادار کـردۆتەوە ، ئەمەش ناوەکانیانە:

1.شمس الله خالد خدر بارزانی ٢.سلیمان مفردی خانو ٣. احمد حمـود مسـتەفا ٤ .سوفی سـیف الـدین وسـتا ٥. سـعید محمـد محمـدامین ٦.یوسـف زبیـر حـاجی ٧.حدو جلو فقی ٨.حاتم جیجو حـاتم ٩. حسـن حسـین حسـن ١٠. تەهـا محمـد ابـراهیم١١.فریـق میـران مـح١٢. نعمـان حسـین یاسـین ١٣.یاسـین حسـین یاسـین ١٤.حسکو رشید نبی ١٥.تەلعەت سعید عمر ١٦.رەمەزان عبدالله یاسین ١٧.وجدی مستەفا ناوخۆش ١٨.مستەفا حسین سالح ١٩.حسین محمد احمـد ٢٠.اسـعد حسـن

عبدالله ٢١ .سليمان ابابكر احمد ٢٢ .جادر محمد حسين ٢٣ .عبدالرحمن محمد حسن ٢٤ .احمد سعيد حسن ٢٥ .مستەفا باجو مستەفا ٢٦ .عزيز سالح سليم ٢٧ .حكيم زادە محمد ٢٨ .زكرى جلو مالى ٢٩ .باجو حسين ملكو٣٠غفور احمد محمود ٣١ .محمد على عباس ٣٢ .خدر مولود سالح ٣٣ .سعيد اخدل شيخ عمر ٣٤ .عبدالعزيز حجى عبدالله ٣٥ .سبرى رەمەزان حسن ٣٦ .ويس يوسف رەمەزان ٣٧ .ميرخان محمد مرزا٣٨ .نادر حبيب حسن ٣٩ .فقو خوجە ناسر٤٠ .قرتاس سالح حسين ٤١ .حسن حاجى ابراهيم قادر ٤٢ .جميل عبدالله فارس ٤٣ .اسماعيل سليمان الياس ٤٤ .يونس حسن يونس ٤٥ .بحرى محمد ملكو ٤٦ .زلفو احمد جوهر ٤٧ .شهاب زادە محمود ٤٨ .سوفى درويش محمد ٤٩ .شهاب احمد جوهر ٥٠ .بيرو حمد ابراهيم ٥١ .جوهر حدو حاجى.

٣ .بەڵگەنامەی بڕیاری حوكمی لە سیدارەدان و دەستبەسەرداگرتنی سەروەت و سامانی خورشید رشید سلمان بارزانی و هەڤاڵانی هەروەها ملا سعید حسن بارزانی و هەڤالانی بە نووسراوێک لە سەروکایەتی (دادگای شورش) بە ژمارە (٤٠٦٦ لە ١٩٨٣/١١/٢٤) دەرچووە بۆ سەرۆكایەتی دیوانی سەرۆكایەتی كۆمار ، كە بڕیاری گرتنیان لە لایەن دادەوەری لێكۆلینەوە سەر بە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی بەغدا/ش٣١ دراوە بەنوسراوی ژمارە (٨٣\١٥ لە ١٩٨٣/٨/١).

هۆكاری گرتنیان بە مادەی (١٧٥و١٥٩و١٦٢\٢-٤٩و٥٠و٥٣ لە ق.ع)لە دوو داوا كە داوای یەكەم بە ژمارە (١٧٧٥/ج/١٩٨٣) لە سەر خورشید رشید سلمان بارزانی و هەڤاڵانی و داوای دووەم بە ژمارە (١٦٠٩/ج/١٩٨٣) لەسەر ملا سعید حسن بارزانی و هەڤاڵانی شیكراوەتەوە كە لە لایەن سیخۆڕێک پێیان دراوە، داواكان بە دوو نووسراو یەكەمیان بە ژمارە (١٥٦٣/٢٣ لە

١٩٨٣/١٠/١٩)دووەمیان بە نووسراوی ژمارە (١٤٣٣/٢٣ لە ٢٧/ ٩/ ١٩٨٣) بۆ دادگای باڵای شۆڕش نێردراوەن بەڵام هەموویان لە (١١/٢٢/ ١٩٨٣) حوكمی لە سیدارەدانیان بۆ دەرچووە .

ئەم ڕاپۆرتەش هەر باس لە شەڕی حاجی عمران — گردەمەند و بەشداری پارتی لەم شەڕە دەكات، لە ناوەڕۆكی ڕاپۆرتەكەدا دەڵێت"مۆتەهەم حسن محمد شیرۆ لەگەڵ كۆمەڵێك لە تێكدەران كە ناویان لە خوارەوە هاتووە سەر بە مسعود بارزانین زانیاری عسكری و ستراتیژیان ناردووەو ئامادەكاری و هاوكارییان لەگەڵ تێكدەران و هێزەكانی ئێراندا كردووە، هەروەها ڕێنماییكردنی بەرپرسانی عسكری ئیرانی لە ناوچەكەدا و ئەنجامدانی كاری تێكدەرانە دژی هێزەكانی چەكداری عێراق پیش هجوم كردنی هێزەكانی ئێران لە كەرتی باكوور بۆ گرتنی ناوچەی حاجی عمران تۆمەتبار كراون و بە بەكرێگرتەی ئیران ناوزەدی كردوون، ئەوەی شایانی باسە دادگای شۆڕش لە (١٩٨٣/١١/٢٢) بە سەروكایەتی عەواد بەندەر بەستراوەو بەم ماددانە (١٧٥و١٥٩و١٦٢و٤٩\٢\٤٩و٥٠و٥٣ لە ق.ع) تۆمەتبار كراوەن و حوكمی لە سیدارەدانیان بەسەردا سەپاندوون و بە نووسراوی ژمار(٤٠٦٦) لە (١٩٨٣/١١/٢٤) سەرۆكایەتی دیوانی سەرۆكایەتی كۆماریان لێ ئاگادار كردۆتەوە . ئەمەش ناوەكانیانە:

1.خورشید رشید سلمان ٢.احمد حدو محمد ٣. یاور علی محمد ٤.یوسف فرخو محمد ٥. حسین عمر حسین ٦.محمود فقی محمد حسین ٧. حسین ملا حبیب عبدالرحمن ٨.عیسی محمد حسن ٩. جهور یونس ابراهیم ١٠.جزیری برایم محمد ١١. محمد ابراهیم محمد ١٢.نعمان شریف شمیرن ١٣.عزیز فقی سعید ١٤.خلیل تاهیر عبدالله ١٥.نیاز عزیز عبدالله ١٦. حاجی عمر عبدالله١٧.عوسمان حسن عوسمان ١٨.عزیز ملا عبدالله فقی ١٩.ابراهیم عوسمان حاجی ٢٠.علی قاسم علی

٢١ .نزمی محمد محمدامین ٢٢ . محمد تاهیر حجی ابراهیم٢٣ .عمر احمد عمر ٢٤ .حسن خالد ملا ٢٥ .عیسی حسن شریف ٢٦ .حسین عبدالحمن حسین ٢٧ .تەها محمد یوسف ٢٨ . حسین محمد یوسف ٢٩ . ایوب محمد عیسی ٣٠ .مولود جوج مولود ٣١ .محمد قرتاس سالح ٣٢ . شیخ عمر باپیر ٣٣ .خوشوی داود محمد ٣٤ .شاکر خالد سالح ٣٥ .عمر حدو محمد ٣٦ .تاهیر عبدالرحمن علی ٣٧ .حسین محمد حسین ٣٨ .عزیز ابراهیم شێخو ٣٩ .سلیمان سەبری عیسی ٤٠ .عمر تاهیر عمر ٤١ .حسین فقی محمد حسین ٤٢ .نزهت شریف عمر ٤٣ .ممو سەبری عیسی ٤٤ .فریق ملمکو تاهیر ٤٥ .حدو محمد احمد ٤٦ .فرات ابراهیم باپیر ٤٧ .عبدالله ابوبکر فتح الله ٤٨ .حسن محمد شیرو ٤٩ .درویش عمر یاسین ٥٠ .تمر محمود قرتاس ٥١ .عبدالواحد عمر سعید.

٤. بەپێی بەڵگەنامە فەرمییەکانی ڕژێمی بەعس لە کۆتاییەکانی تەموز و سەرەتای ئابی ساڵی (١٩٨٣) دا هێزێکی گەورەی بەشێوەیەکی زۆر نهێنی پێکهێنا کە پێک هاتبوون لە هێزەکانی فەرمانگەی ئەمنی هەولێرو بنکەی فەرمانگەی ئەمنی حوکمی زاتی و فەوجەکانی تەواری و هێزەکانی حەرەس جمهوریی بە شێوەیەکی زۆر نهێنی هەستان بە گەمارۆدانی ئەو کۆمەڵگە زۆرەملێیانەی کە بارزانییەکان تییدا نیشتەجێ بوون دواتر دەسگیرکردنیان بە سێ قۆناغ:

قۆناغی یەکەم:٣ (١٩٨٣/٧/١)کۆکردنەوەی بارزانییەکانی دانیشتووی قۆشتەپە لە دوو کۆمەڵگای زۆرملێ قودس و قادسیە لە دەوروبەری پارێزگای هەولێر.

قۆناغی دووەم: (١٩٨٣/٨/١٠)کۆکردنەوەی بارزانییەکانی دانیشتووی کۆمەڵگای حەریر کە سەر بە قەزای شەقڵاوە وکۆمەڵگای دیانا سەر بە ناوچەی ڕەواندز و کۆمەڵگای بەحرکە سەر بە پارێزگای هەولێر و لادێکانی مێرگەسوور سەر بە ناوچەی زێبار.

قۆناغی سێیەم: (١٩٨٣/١٠/١)جارێکی تر بە شێوەیەکی چڕوپڕ ماڵ بە ماڵی ئۆردوگاکانیان پشکنی و ئەوەی لە جاری پێشو دەربازیان ببوو ئەوجارە دەستگیر کران.

ئەوەی زیاتر ئەم ڕاستییانە دەسەلمێنێت نووسراوێکی ڕەسمی بەڕێوەبەری ئەمنی گشتییە بە ژمارە ٨٤ لە ڕێکەوتی (١٩٨٩/٣/٢٩) کە ناردوویەتی بۆ سکرتێری سەرۆکایەتی کۆمار و تێایدا تەئکید لەوە دەکاتەوە" کە لە بەیانی ڕۆژی (١٩٨٣/٨/١) دا لەسەر داوای بەڕێوەبەری ئەمنی گشتی (د.فازل براک) هێزێکی سەربازی سەر بە حەرەس جمهوریدا کۆمەڵگەکانی "قدس، قادسیە لە قوشتەپە" کە بۆ خێزانە بارزانییەکان دروست کرابوو گەمارۆ دراوە و دەست گیراوە بەسەر هەموو ئەو پیاوە بارزانییانەی تەمەنییان لە ١٥ پازدە ساڵ بەرەو ژوور بووەو بە سەیارەی گەورەوە گواستراونەتەوە بۆ بەغداد."

لە نووسراوەکەدا هاتووە لە کۆمەڵگەی حەریر ٤٠٣ کەس لە عەشیرەتی بارزانییەکان کە شیروانیو مزورییین لەبەر ئەوەی پەیوەندییان بە هێزەکانی پێشمەرگەوە هەبووە و تاوانییان بۆ ڕێکخراوە و حوکمی ئیعدامیان لەسەر جێبەجێ کراوە، بە هەمان شیوەش لە کۆمەڵگاکانی دیاناو بحرکە ولادێکانی مێرگەسوور بارزانییەکان دەستبەسەر کراون و ڕەوانەی بەندیخانەی ئەبوغریب کراوەن و تەسلیم بەهێزێک کراون کە لە کارمەندانی بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی گشتی و بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی بەغداد پێکهێنرابوون و لەسەر فەرمانی بەڕێوەبەری ئەمنی گشتی ١٦ تاوانی جیاجیا بۆ ٦٦٧ کەسیان ڕێکخراوەو ڕەوانەی دادگای شۆڕش کراوەن لەوێ حوکمی ئیعدامیان بەسەردا سەپێندراوە و ئەوانەی تر کە ٢٢٢٥ کەس دەبن نەتوانراوە تاوانیان بخرێتە پاڵ، پاش دەستبەسەردا گرتنییان و گواستنەوەیان لە سەرەتای مانگی ئابدا ڕەوانەی ناوچەی (بوسەیە)ی سەر بە

پارێزگای موسەنا کراون و لە نووسراوەکەدا هاتووە کە حوکمی گەلیان لەسەر جێبەجێ کراوە واتە ئیعدام کراون، لەهەمان نووسراودا ئاماژە کراوە لەدوای ئیعدامکردنیشیان بەڵگەنامەی وفات بە خێزانەکانییان نەدرێت.

ئەوەی شایانی باس بێت لە نووسراوەکەدا هاتووە "سکرتاریەتی سەرۆک کۆمار بە نووسراوی ٢٦٥١/ک لە (١٩٨٧/٨/٢٤) دا فەرمانی دەرکردووە بۆ هەموو ئەو دام و دەزگا و بەرپرسانەی تایبەتن بە کێشەی کورد لەوانەیە لە لایەنێکی سێیەمەوە پەیوەندییان پێوە بکرێت و سەبارەت بە چارەنووسی بارزانییەکان و پرسیارییان لێ بکرێت ، بۆیە وا پێویست ئەکات کە وەڵام دانەوەی هەر پرسیارێک سەبارەت بەم بابەتە ئەم وەڵامە بێت کە: "تەنها سەرۆکایەتی دەوڵەت لەم کێشەیە ئاگادارە چونکە کێشەکە کێشەیەکی سیاسیە و زۆر گەورەترە لە کێشەی ئەم خێزانانە".

سەبارەت بە گرتن و بێسەرو شوینکردنی بارزانییەکان ڕژێم زۆر بە ڕاشکاوی ڕاگەیاند و بەبی هیچ پێچ و پەنایەک ووتی هەموویانم بەرەو دۆزخ نارد، ئەوتا سەدام حوسین لە هەمان کۆبۆنەوەی لەگەڵ جەماوەری هەولێر کە دەقی قسەکانی لە ڕۆژنامەی هاوکاری ژمارە (٧٠٤ ١٩٨٣/٩/١٥) بلاو بۆتەوە دەڵێت "ئەوان دوو جار خیانەتیان کرد، خیانەتیان بەرامبەر نیشتیمان کرد و خیانەتیان بە بەڵێن" و هەندێ لە وانە ناونرابوون بارزانییەکان، لەگەڵیان دەست تێکەڵ بوون، سزای توندی خۆیان وەرگرت و ڕۆشتن بۆ دۆزخ".

هەروەها لە بەڵگەنامەیەکی تر کە ناوی ٢٢ کەسی تێدایە و لە پرۆسەی جینۆسایدی بارزانییەکان لە (١٩٨٣/٧/٣١) دەستگیر و بێسەروشوێنکران کە کرێکار و فەرمانبەری کارگەی ڕستن و چنین بوون لە (١٩٨٣\٨\٧) بە فەرمانێکی کارگێڕی بە ژمارە (٢٥٢٤/٦/٥/٩ لە ١٩٨٣/٩/٢٩) لە ڕۆژی (١٩٨٣\٨\٧) وا نوسراوە کە" بەپێی فقرە (ها) لە مادەی ٣٤ی یاسای کار ژمارە (١٥١)ی ساڵی

(١٩٧٠) و ئاماژە بە نوسراوی دەزگای گشتی بۆ پیشەسازی ڕستن و چنین ژمارە (٦٠٧ لە ١٩٨٣/٩/٢٢)و بە لەبەر چاو گرتنی دابڕانی هەموو ئەوە ناوانە کە ناونیشانیان لە کار دیاری کراوە و لە (١٩٨٣/٧/٣١) لە کار دابڕاوەن و بە هۆی ئامادە نەبوونیان لە کارەکانیان و ماوەی زیاتر لە ٨ ڕۆژیش بەسەر نەهاتنیان تێپەڕیوە بۆیە بڕیارماندا:

بە کۆتایی هێنان بە خزمەتیان لە (١٩٨٣/٨/٧)

ڕێکەوتی (١٩٨٣/٧/٣١) بە ڕێکەوتی دابڕانیان دادەنرێت و ئەو ڕۆژانەش بە نەهاتوو بە بێ مووچە (غیاب بدون اجر) بۆیان ئەژمار دەکرێت.

ڕژێمی بەعس تاکو ڕاپەرین بەردەوام بوو لە گرتن و شوێن بزر کردنی بارزانییەکان تەنانەت وای لێهاتبوو هەر کەس جامانەی سوریشی لەسەر بوایە دەستگیری دەکردن بۆ نمونە لە (١٩٨٣/٨/١٠) لە ئۆردوگای دیانا لە کاتی دەستگیرکردنی بارزانییەکان چەند کەسێکی مەسیحی چونکە لە دێر زمانەوە دراوسێی بارزانیەکان بوون و جامانەی سوریان لەسەر بوو دەستگیر و بێسەروشوێن کران، لە وانەش دوو کەس بە ناوی (ئاودیش یوخنا ئاودیش و خوشابە یوخنا هورمز) کە خەڵکی گوندی مسیحی نشێنی بێدیال سەر بە قەزای مێرگەسوربوون کە لە (١٩٧٨/٧/٣٠) سەربازانی ڕژێم لە دوای سوتاندنی گوندەکەیان بۆ ئۆردوگای دیانا ڕاگوێزرابوون و لە (١٩٨٣/٨/١٠) لەبەر ئەوەی جامانەی سووریان لەسەر بوو وەک بارزانیەکان دەستگیر و بێ سەروشوێن کران[١٢٠].

لە جینۆساید کردنی بارزانییەکان لە ساڵی (١٩٨٣) لەهەموو قۆناغەکان ٨٠٠٠ هەشت هەزار ڕەگەزی نێرینەی بارزانی کۆمەڵکوژکران کە ٣١٥ کەسیان مێر منداڵ بوون.

120 .ڕێبوار ڕەمەزان عەبدولا، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٢٦٦-٢٦٧

گۆڕی بەکۆمەڵی بارزانییەکان لە باشووری عێراق لە بیابانی بۆسیە دۆزراوەتەوە و تاکو ئیستا دوو وجبەیان هێنراوەتەوە کوردستان، یەکەمیان ٥١٢ ڕوفات لە (٢٠٠٥/١٠/١٦)و دووەمیان ٩٣ ڕوفات لە (٢٠١٤/٣/٦) بوو[١٢١].

لە ماوەی شەڕی نێوان عێراق و ئێران چەندینجار خەڵکی سیڤیلی بارزانی لە ئاوارەیی ولە دەڤەری بارزانیش دووچاری بۆردوومان و گوند وێران کردن ومال سوتاندن بوونەوە، لە سەرەتای ساڵی (١٩٨٢) ئۆردوگای زۆرەملێی گۆرەتوو بۆردوومان کرا بەهۆیەوە ٣ کەس شەهید بوون کە یەکێکیان منداڵێکی ساوای ناو بێشکە بوو، هەروەها ماوەی نیوان سالانی (١٩٨٠ و ١٩٨٥ و ١٩٨٨) ئۆردوگای زێوە لە ئێران کە پەنابەری کوردی تێدا بوو و زۆربەیان بارزانی بوون لە لایەن فڕۆکەکانی ڕژێم بۆمباران کرا کە ١٥٢ شەهید و ٣٧٣ بریندراری لێکەوتەوە[١٢٢].

لە ماوەی نێوان سالانی (١٩٨٦-١٩٨٨) چەند جارێکی تر دەڤەری بارزان بۆردوومان کراوە ئەو خەڵکانەی ڕژێم بە زۆرداری ڕەوانەی ناوچەی بارزانی کردبوون هێندێکیشیان بە نهێنی خۆیان گەیاندە بووە ناوچەکە لەترسی بۆردوومان بە ڕۆژ لە ئەشکەوت دەژیان و بە شەویش دەهاتنەوە ناو گوندەکان.

لە (١٩٨٧/٥/١ تا ١٩٨٧/٥/٢٧) واتا ماوەی ٢٧ ڕۆژ فڕۆکەو تۆپە دوورهاوێژەکانی سوپای عێراق چوارجار ژهربارانی بلێ یان کردوە، سەرچاوەی تریش دەڵێن لە (١٩٨٨/٨/٢٥) لە کاتی کیمیابارانی ناوچەی بادینان لە ئەنفالی کۆتایی ناوچەی بارزان و بەڕۆژ و مزوری باڵا بەرهێرشی کیمیایی کەوتوون[١٢٣].

121 .د.محەمەد ئیحسان، سەرۆکی تیمی هینانەوەی گۆری بەکۆمەڵی بارزانییەکان

122.بروانە بەڵگەنامە و رۆژنامەکانی ئەو سەردەمە لە پاشکۆ

١٢٣.هەژار عزیز سورمێ، کوردو جینۆساید و ئیبادەکردن هەلوێستی کۆمەڵگای نێودوڵەتی، بلاوکراوەی د.موکریان، چ.دووەم،هەولێر٢٠٠٦،ل٢٢٩

له ناوچەی گەلی ڕەش و گوندی زەروا بە چەکی کیمیایی چەند کەس شەهید و بریندار بوون و هەروەها زۆر لەو خێزانە بارزانیانەی لە ئەنفالی (١٩٨٨)ڕزگاریان بوو و خۆیان گەیاندە سنوری تورکیا و لە کەمپەکانی (گەڤەر، دیاربەکر، مۆشێ، سلۆپ، مێردین) نیشتەجێ کران ژیان لەو ئۆردووگایانە سەخت و دژوار بوو هەندێک لەخەڵکەکە خۆیان گەیاندە ئێران، بەشەکەی تریش بۆ ماوەی ٤ ساڵ ژیانیان لە ئۆردووگایانە بەسەر برد[١٢٤]

لە ساڵی (١٩٩١) کە کۆڕەوە ملیۆنیەکە ٢٥٠ منداڵ و پیروپەککەوتە لە بارزانیەکان لەسەر سنورەکانی ئێران و تورکیا و ئۆردووگاکانی بێمزۆرتی، سێگرکان، زێوە، خۆی و سلماس و دەوروبەریان گیانیان لەدەستدا[١٢٥].

بەشی دووەم:

باسی یەکەم: قۆناغی دوای جینۆساید و ژیانی ئافرەتان و منداڵان

لە کاتی دەستبەسەرکردنی نێرینە بارزانیەکان ئەو ئافرەت و منداڵانەی بەدوای هاوسەر و کوڕ و باوکیان چوون تا سەر شەقام بە شێوەیەکی زۆر نامرۆڤانە لێیاندراو تەنانەت لە لایەن سەربازەکان تەقەیان لێکراوە، لە ئەنجام چەندین کەسیان بریندار بوون یەکێک لە وانە منداڵێک بە ناوی (شلێر شێخ عومەر ساڵح) بوو کە بەدوای باوکی بە گریانەوە ڕای کرد و بەر گولەی سەربازەکان دەکەوێت لە فەقەراتی دەدرێت کە پاش چوار مانگ لە ژێر کاریگەری برینەکە گیانی لەدەستدا[١٢٦].

---

124 .ڕێبوار ڕەمەزان عەبدولا، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٢٧٧-٢٧٨

125 . ڕێکار مزوری، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٨

126 .ڕێبوار ڕەمەزان عەبدولا، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٢٦٣

سەرچاوە کوردییەکان دەڵێن ئەو بارزانیانەی لە ساڵی (١٩٨٣)دا دەستگیر و بێسەروشوێن کران چەکی کیمیایان بەسەردا تاقی کراوەتەوە[127].

بۆ ماوەی کەمتر لە ساڵێک لە پاش ڕەشبگیرییەکە ڕژێمی بەعس هەڵسا بە بڕینی کارەبای ئۆردووگاکان و نەیاندەهێشت ئافرەتەکان لە ئۆردووگا بچنە دەرەوە تەنانەت بۆ بازاریش[128].

هەروەها دەرگای قوتابخانەی ئۆردووگایان بەڕووی قوتابیە بارزانیەکان داخست کە بڕیارەکە بە نوسراوی ژمارە ٩\٦-٤٣٦٦٣ لە ڕێکەوتی (١٩٨٣\١٢\٤) لە لایەن بەڕێوبەرایەتی گشتی پەروەردەی هەولێر دراوە، ڕژێم هەر بەوەش نەوەستا بەڵکو خزمەتگوزارییەکانی تەندروستیشی پشتگوێ خست و لە هەمان کاتداهەستان بە شکاندنی بۆری ئاو گواستنەوە بۆ ناو ئۆردووگا و بڕینی بڕی ئازووقەیان کە ڕژێم ئەوسا بە هاوڵاتیانی دەدا.

کنعان مەکییە نوسەری عێراقی لە کتێبی دڵڕەقی و بێدەنگی دا دەڵێت "ئەو بێ ڕەوشتییەی سوپای گەمارۆدەر بەسەر ژنانی قۆشتەپەی هێنا لە ڕاستیدا مەبەستی سەرەکیان ناوی بارزانی بوو کە سۆمبۆلی گەورەی شەرفی نەتەوەی کورد بوو".

پیلانی ڕژێمی بەعس بەو هەموو گوشارە مەبەستی بێ ڕەوشتکردن و بێ حورمەتکردنی ژنانی بەجێماوەی کۆمەڵکوژی بارزانیەکان بوو بەڵام سەرکەوتوو نەبوون ئەوان خۆڕاگرو چاو نەترس بوون، لەو چاوپێکەوتنانەی لەگەڵ دایکانی دوای جینۆسایدی بارزانی ئەنجامم داوە باس لەو ڕۆژە ناخۆش و پڕ لە نەهامەتیانە دەکەن کە دوای بردنی پیاوەکانیان بە سەریاندا هاتووە، لە چاوپێکەوتنێک کە لەگەڵ دایکە ئامینە لە بەحرکە[129] ئەنجامم داوە دەڵێت: "لە

127.زوهیر جزائیری، پێش ئەنفال و پاش لە بیرچوونەوە، سەنتەری برایەتی، ژمارە ٢٤، هاوینی ٢٠٠٢، ل٤٧

128. میدل ئیست ووچ، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٨٦

129 . چاوپێکەوتن دهۆک،٢٠٠٣

دوای بردنی پیاوەکانمان چاو بە فرمێسک شـەوان تابەیـانی نەمانـدەوێرا بخەویـن، ژنـانی بەتەمەن خەنـجەر لەپشـت بە نـۆرە لە ئۆردووگـا پاسـەوانیمان دەکـرد و گەنجەکانیشمان لە چەند شوێنێک پیکەوە کۆ دەکردەوە تاکو نەوەک سـەربازەکان و پیاوانی بەعس شەوانە هێرشمان بـکەنە سـەر و زەفرمـان پـێ ببەن، ئەو گـوتی تاکو ڕاپەرین ئەوە کاری ئیمە بوو بۆ خۆپاراستنمان و بەڕۆژیش کارمان دەکرد بۆ پەیـداکردنی بژیـوی ژیـانی منـداڵەکانمان بە سـەربڵندی و لە مـاوەی هەمـوو ئەو ساڵانە ڕوڵی دایک و باوکمان پێکەوە بۆ منـداڵەکان گێـڕاوە و نەمانهێشـت خەونـی ڕژێمـی بەعـس بە بردنـی پیاوەکانمـان بێـتە دی کە دەیانویسـت ببیـنە ئامێرێـک بەدەست حکومەتەوە ..ژیانێکی زۆر سەخت بوو، ڕۆژانە مردنی خۆمان دەخواست، بەڵام لەبەر منداڵەکانمان لە ژیان بەردەوام بووین..."

حکومەتی بەعس ئاو و کارەبایان لێ بڕی بوون ، کارێزێک بە دووری یەک کاتژمێر لە ئۆردووگا هەبوو ئەویش لە کاتی هێنانی ئاو سەربازەکان دەهاتنە سەر ڕێگایـان تەنکە ئاوەکانیان لـێ دەڕێشـتن و تەنەکانیشـیان دەقۆپانـدەوە، هەنـدێک جـار بـۆ ئەوەی بیانترسێنن لە دوورەوە تەقەیان لێ دەکردن .. پیاوانی بەعـس گونـدەکانی دەوروپشـتی ئۆردووگایـان ئاگـادار کردبـوو کە نابێـت هـیچ کەس ئـاو و ئـازوقە و شـتومەکیان پـێ بـدەن یـان پێـان بفروشـن بـۆیە کەس نەیـدەوێرا مەگەر زۆر بە نهێنی، ئەوان دەیانویست ئەوانیش بمرن بە مردنێکی لەسەرخۆ.

لە (١٩٨٦/٢/٢٢) ڕژێم هەسـتا بە ڕاپێچکردنـی ئەو ژن و منـداڵە بارزانیەکـان بـۆ سـەر سنوری تورکیـا و فەرمانیـان پێکـرا وڵات بەجێبـێڵن، تەنـانەت بە نوسـراوی نهێنـی و تـایبەت ژمـارە (٦٧٤٠ لە ١٦ی کـانونی دووەمـی ١٩٨٦) کە لە لێـژنەی کاروبـاری بـاکوور دەرچـووە داواکـراوە مـافی هـاوڵاتی عێراقـی بونیـان لێیـان وەربگێرێتەوە.

هەروەها ئەو ئافرەت و منداڵانەی ئۆردووگای قودس و قادسییە لە قۆشتەپە بە پاس و لۆری ڕاپێچ کران بۆ ناوچەی شێروان و ناوچەکانی سەر سنور کە هەمووی مین ڕێژ کرابوو بە بیانووی ئەوەی کەسوکاریان لە ئێران و تورکیا و ناوچە ئازاد کراوەکانن کە بە پێی زانیارییەکان ٨٩ کێڵگەی مین لە ناوچەی بارزاندا هەیە، ئەوانەی تریشیان لە ئۆردووگا گواستەوە شوێنێکی سەربازی لە دەشتێک بە ناوی جدیدە لەسەر ڕێگای هەولێر –موسڵ١٣٠.

لەماوەی هەموو ئەو ساڵانەی کارو لێکۆڵینەوەم لە بواری جینۆسایددا کردوە زۆرترین کارم لە سەر ژیانی ژنانی دوای جینۆساید و ڕەهەند و کاریگەرییەکان جینۆساید لە سەریان ئەنجامداوە کە ژنانی بارزانیش بەشێکی دانەبڕاوی بوون، لە لێکۆڵینەوەکەم گرنگترین ئەو دەرئەنجامەی پێی گەیشتووم بە تایبەتی لەسەرئافرەتانی کەسوکاری جینۆسایدی بارزانی کە ئەوانەی خوارەوەن:

دەرئەنجام

یەکەم: شاڵاوەکانی جینۆساید وەک زنجیرە تاوان کە دەرهەق بە نەتەوەی کورد ئەنجامدرا بێت، لەوانەش ڕاگواستنی زۆرەملێ و جینۆسایدی بارزانییەکان، ئامانجی سەرەکی ڕژێم تیایدا پاکتاوکردنی نەژادی و بڕانەوەی ڕەچەڵەکی مرۆڤی کورد بووە، ئەم تاوانە نامرۆڤانەیە کاریگەرییەکی ئێجگار گەورەی کردە سەر نەتەوەی کورد بە گشتی و تاکی کورد بە تایبەتی، هەروەها زەرەروزیانێکی زۆریشی بە هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵی کوردەواری بەبێ جیاوازی گەیاند، بۆیە دەبێت لێکۆڵینەوەی زیاتر بۆ هەڵدانەوەی ئاسەوارەکانی ئەو تاوانانە بکرێت بە تایبەتی لەسەر کەسوکاری قوربانیان.

130.ڕێبوار ڕەمەزان عەبدولا، هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٢٧٣ و٢٧٥

دووەم: ژنانی بە جێماوەی جینۆسایدی بارزانییەکان لە دوای تێپەربوونی ٣٣ ساڵ لە بێسەروشوێنبوونی پیاوەکانیان سەرەڕای هێنانەوەی ٢ کەڕەت لە ڕوفاتی گۆڕی بەکۆمەڵی بارزانییەکان، تاکو ئیستاش چاوەڕێی گەڕانەوەی باوک و برا وکوڕ و هاوسەرەکانیان دەکەن، تاکو ئێستاش هاوسەرگیرییان نەکردۆتەوە، کە ڕێژەی (٩٦%) پێکدێنن کە ئەمەش زیاتر دەگەڕێتەوە بۆ نادیاربوونی چارەنووسی هاوژینیان و دابونەریتی کۆمەڵگا و هەروەها پەروەردەکردنی منداڵەکانیان.

سێیەم: ئاسەواری تاوانەکان بووە هۆی بڵاوبوونەوەی کۆمەڵێک گرفت و نەخۆشی دەروونی کە بەرێژەی (٧٦%) ئافرەت لە خێزانی کەسوکاری ئەنفالکراوەکان دووچاری نەخۆشی دەروونی وەک دڵەراوکێ، خەمۆکی، ترس، لەهۆش چوون، نەخۆشی جەستە دەروونییەکان (سایکۆسۆماتی)، ...هتد هاتوون).

چوارەم: ئافرەت قۆچی قوربانی هەموو تاوانەکانە و لە شالاوی جینۆسایدکردنی بارزانییەکانیش ئافرەتەکان ئازار و مەینەتی زۆریان لە ڕاگواستنی زۆرەملێی و شەڕ و شۆڕش و جینۆساید بەرکەوتووە، جا چ ئەوانەی بوونە قوربانی و چ ئەوانەی بەجێماوەن.

پێنجەم: هەموو ئەرکە ئابووری و کۆمەلایەتی و تەنانەت سیاسییەکانیش کەوتە سەرشانی ئافرەت کە ئەوەش بووەتە هۆی تێکچوون و شلەژانی خێزان و پەیوەندییە کۆمەلایەتیەکان و گۆڕانی سیستەمی پەروەردەیی لە ناو خێزانی کەسوکاری جینۆساید چونکە لە پێش جینۆساید سەرپەرشتیاری خێزان ڕێژەی (٨٩.٢%) لەژێر دەسەلاتی پیاو بووە بەرامبەر(١٠.٨%) لەژێر دەسەلاتی ئافرەت، بەلام ئەم ڕێژەیە لە دوای جینۆساید لەناو خیزانی جینۆسایدکراوەکان گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هاتووە بۆتە بە رێژەی (٩٩.٦%) لە ژێر دەسەلاتی ئافرەتدا بووە.

شەشەم: وێڕای زەرەرو زیانی گیانی لەشەڕ و ڕاگواستنی بە زۆرەملێی و جینۆساید کاریگەرییەکی گەورەی کردە سەر ژێرخانی ئابووری کوردستان و دووچاری ئیفلیجی و شلەژانی کرد، چونکە ئاشکرایە گوندو دێهاتەکان کە سەرچاوەی بنەڕەتی داهاتی کوردستان بوون بە گشتی وێرانکران و لە ناوچەی بارزانیش زیاتر لە ١٥٠ گوند وێران کران و سوتێنران لە ناوبردران بەمەش ئابووری کوردستان ڕووی لە کزی کردو بەرەو هەلدێرچوو.

حەوتەم: ڕاگواستن و جینۆساید و گۆڕینی شوێنی نیشتەجێ بوون و کاریگەرییەکی ئێجگار گەورەی کردە سەر کلتور و فلکلور وداب و نەریتی ڕەسەن و ڕەوشت و خەسلەتە تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگەی کوردەواری، بۆتە هۆی لە دەستدانی هەندێک لەو بنەما سەرەکی و پتەوانەی کە لە کۆمەڵگەدا بەدیدەکران، خێزانەکان دوای گۆڕانی شوێنی دانیشتن و لەبەر دابڕانیان لە خزم و کەس و کاریان بە ناچاری وازیان لە داب و نەریتی ڕەسەنی خۆیان هێناوە، بەڵام ئەم دیاردەیە لە ناو کەسوکاری جینۆسایدکراوی بارزانییەکان بە ڕێژەی (٣٧،٧٠) بەدیدەکرێت کە کەمترە لە چاو جینۆسایدکانی دیکە و ئەوان تاکو ئیستاش پابەندن بە داب و نەریتی ڕەسەن و شێوازی جل و بەرگ پۆشین و کلتورو شێوازی ئاخەوتنی خۆیان.

پێشنیار و راسپاردەکان:

یەکەم: ئاشــکرایە کۆمەڵگــا لە دوای جینۆســاید دووچــاری گەلێــک گیروگرفــت دەبێــتەوە کۆمەڵێــک ڕەهەنــد و کــاریگەری تــا ســاڵانی دوورودرێــژ لە دوای خــۆی بەجێدەهێڵێت، کە ئەمەش وایکرد بارودۆخ و ڕەوشێکی تایبەتی بەسەر کەسوکاری جینۆسایدکراوەکان دابێت و دوچاری حاڵەتێکی نالەبار و ناسەقامگیریان بکـات کە تـاکو ئێسـتاش بەردەوامە و چارە سـەر نەکـراوە، بۆیە لەم ڕوانـگەیەوە پێویستە سـتراتیژیەتێکی تـایبەت بـۆ چارەسـەرکردن و نەمـانی ئەم ڕەوشـە نالەبـارە بدۆزرێتەوەو نەخشەو پلانی گونجاو و لەباری پەروەردەیی بۆ دابڕێژرێت و تیایـدا هەوڵبـدرێت بە دابینکردنـی ئاسایشـی نەتەوەیـی ئاسـەوارەکانی ئەم تـاوانە بنبـڕ بکرێـت یـاخود هەر نـا بتوانرێـت کەمبکـرێتەوە، بێگومـان ئەم ئەرکەش دەکەوێـتە سەرشـانی هەمــوو کەس و لایەنێــک بــۆ ئەوەی بە ئەرکــی نەتەوایەتــی خۆیــان هەڵبستن و ئەم کارە ئەنجام بدەن.

دووەم: پێویسـتە ئیسـتا کە تاوانەکـانی جینۆسـایدی گەلـی کوردسـتان بە گشـتی و جینۆسایدی بارزانییەکان کە لەڕێگای دادگای باڵای تاوانەکـانی عێـراق خـراوەتە خـانەی قڕکردنی بە کۆمەڵ (جینۆساید) هەوڵبدرێت لە ڕێگای دروستکردنی لۆبی کوردسـتانی و دیبلۆماسـیەتی کـورد و نـوێنەرانی حکـومەتی هەرێـم لە دەرەوە ئەم بـابەتە لە کـۆڕو کۆبــوونەوە نێودەوڵەتییەکــان بوروژێنریــت و مەزڵــومیەتی گەلــی کــورد بــۆ جیهــان ڕوونبکـرێتەوەو ئەوانەش کە دەسـتیان لە ئەنجامـدانی ئەم تـاوانە بـێ وینـەیە هەبـووە، بەسزای خۆیان بگەن، بەتایبەتی کە دەبینین ئەمڕۆ چۆن تاوانبارانی جینۆسایدکردنی گەلی کوردستان ئەو حوکمەی بەسەریان دراوە دوا دەخرێت.

سێیەم: پێویستە حکومەتی هەرێمی کوردستان بەتایبەتی کە ئیستا وەزارەتی شەهیدان و کاروبـاری ئەنفالکراوەکـان دامەزراوە بە شـێوەیەکی گشـتی دەبـێ مشورێکی جدی لە بۆنیادنـانەوەی ژێرخـانی ئـابووری ئەو ناوچـانە بـدرێت، بە ڕێگــای دانــانی پــلان و

پێشکەشکردنی پرۆپازێل بۆ بەرهەمهێنانی داهات بۆ کەسوکاری قوربانیـان بە هاوکاری لەگەڵ ڕێکخراوە و کۆمپانیاکانی ناوەوەو دەرەوەی وڵات، بۆ ئەم مەبەستەش سوود لە پسپۆران وشارەزایانی ئەم بوارە وەربگیرێت.

چوارەم: دامەزراندنی دەزگایەکی ئەرشیڤی نەتەوەیی بەمەبەستی پاراستنی هەموو ئەو دێکۆمینت وبەڵگەنامەکانی (بینراو و بیستراو و خوینراو)، هەروەها وەکو دەزگایەکی ستراتیژی لێکۆڵینەوە دیراساتی لەسەر بکات، تاوەکو بتوانێت مێژووی تاوانەکانی کە بەسەر گەلی کوردستاندا هاتووە بۆ نەوەی نوێ بپارێزێت و لە هەمان کات بۆ ناساندنی جینۆسایدی گەلی کوردستان بۆ ڕای گشتی جیهانی زانیاری لەمەڕ ئەم تاوانانە کۆبکاتەوەو بە دیکۆمێنتیان بکات.

توێژینەوەی
هەشتەم

چۆن ئەنفال لە یادەوەری نەوەکاندا جێبکەینەوە؟

محەمەد حەمە ساڵح تۆفیق

له دوای ٢٨ ساڵ له ئەنجامدان و بەرپاکردنی ئـەنفال و دوای ئـەو هـەموو پێشـهات و گۆڕانکارییانـەی لـە کوردسـتاندا ڕوویانـدا وەڵامـی پرسـیارێکی وا هێنـد ئـاڵۆزە کـەوا نازانیت له کوێوە دەست پێبکەیت و له چ لایەکەوە دەستی بۆ ببـەیت، لـە دۆخێکدا کە جۆرێك لـە بێـزاری و نائومێـدی بـاڵی کێشـاوە بـە سـەر کۆمەڵگـەدا لـە ئـەنجامی پەیڕەوکردنی سیاسەت و سیستەمێکی حوکمڕانی له کوردسـتاندا، کـە دوای نزیکـەی بیست و پێنج ساڵ، بێجگە له شکست و بێسەروبەرییەکی بێئامان شتێکی ئەوتۆی لێ بەرهەم نەهات، من پێموایـە کۆمەڵگـەی کـوردی لـەم بەشـەی کوردسـتاندا، هێنـدەی ئێستا پڕ کەلێن و شکستی سیاسی ـ ئابوری ـ فەرهـەنگی ـــ سـایکۆلۆجی نـەبووە، بێگومـان ئەمانـە هـەموو ئـەنجامی ململانێیـەکی ناشارسـتانی درێژخایـەنی هێـزە ناسیۆنالیسـتە دەسـەڵاتدارەکانی کوردسـتان بـوو بـۆ دەسـتەبەرکردنی دەسـەڵات و دەسکەوتی زیاتر، بە تایبەتی له دوای ساڵی (٢٠٠٣) و گۆڕینی ڕژێمی بەعسـی عێـراق و ئـەو ئـاژاوە و پشـێوییەی لـە ئـەنجامی دەسـەڵات گرتنـە دەسـتی هێـزە دینییـە شـیعەگەراکانەوە دروسـتبوو، کـە بـوو بـە هـۆی ئـەوەی سـەرجەمی وڵات بـە کوردستانیشەوە نوقمی دەریایەکی گەندەڵی وابێت کە بە تەواوی خنکاندوویەتی. من لێرەدا قسەم له سەر عێراق نییەو لەسەر کوردستانە کە له سەرەتاوە لای چاودێرانی بیانی و له دیدی ولاتە کاریگەرەکانی ڕۆژئاوا و ئـەمریکاوە بـە "عێراقەکـەی تـر" لـە قەڵەمـدرا وەك جیاکردنەوەیـەك لـەڕووی ئـەمن و ئاسایشـەوە، کـە دەبـێ دان بـەو ڕاسـتییەدا بنـێین کـەوا بـە ئیمتیـازەوە لەگـەڵ بـاری ناسـەقامگیر و پـڕ تەقینـەوە و کوشت و کوشتاری شیعە و سوننە جیاوازییەکی تەواومان هـەبوو لەگـەڵ عێـراق ، بـە ئێستاشەوە، ئەڵبەتە ئـەم بـارە بـە تـەواوی نەکەوتـە خزمـەتی ئیـدارەدانی دەزگـا و دامەزراوەکانی حوکمڕانییەوە، کە هەر لە سەرەتاوە بێبەرنامـەیی و بـێ پلانـی پێـوە دەرکەوت لە هەموو ڕەهەندە سیاسی و ئابووری و فەرهەنگییـەوە و سـاڵانی سـەرەتا

پاساو "حکوومەتی ساوا" و کەم ئەزموونیی حوکمڕانی بوو، بەڵام تا دەهات ململانێ لە سەر دەسەڵات و دەسکەوت پەرەی دەسەند و هیچ دید و پەیامێکی ڕوون بەدینەدەکرا بۆ جۆری ئیدارەدان و لە هەموو ڕوویەکەوە کورتبینی و دەستەپاچەیی و هەڵپەی بەدەستهێنانی پایە و پۆست پرزەی لێدەبڕی و هیچ ڕوئیایەکی نەتەوەیی و نیشتمانی ڕاستەقینەی لێنەدەبینرا و لە پاش(٢٠٠٣)شەوە کاتێ کە ڕێژەیەکی حازربەدەستی پارەی نەوت دەگەیشت، بەزۆری خرایە خزمەتی ململانێی نادروستەوە و بۆ بەدەستهێنان یان ڕاستتر بۆ کڕینی دەنگی خەڵك، بەشێکی زۆری هێزی کار و بەرهەمهێنانی کۆمەڵگە لە کشتوکاڵ و ئاژەڵداری دامالڕان و بەناوی دامەزراندنەوە بەلێشاو خەڵکیان لە کار و بەرهەمی ڕاستەقینە دابڕی و سەرجەم کۆمەڵگە بوو بە مفتخۆر و ئابوورییەکی بەرخۆریی ناسروشتی باڵی بە سەر چالاکیی بازاڕدا کێشا و جۆرێك لە خۆشگوزەرانی ڕووکەش هاتەکایەوە لە پاڵ دزی و تالانییەکی ڕێکخراو بۆ داهاتی نیشتمانی، کە لە سایەیدا واقیعێکی ناهاوسەنگ لەڕووی ئابوورییەوە دروست بوو بە ئیدارەدانێکی بێ پلانی پڕ لە گەندەڵی، ئەڵبەتە ئەنجامی پیادەکردنی سیاسەتێکی ناڕوونی ئاوها ئەنجامەکەی هەر ئەمە دەبێت کە کۆڵەکە و پایەکانی بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی تۆکمە و پشت بەخۆبەستوو لە هەر ئان و ساتێکدا و هەرەس بێنێ و نەتوانێ بەرەنگاری تەحەدا و دژوارییەکانی ناوخۆ و دەوروپشت ببێتەوە.

بێگومان لە کەش و هەوایەکی لەم چەشنەدا مەسەلەی ئەنفال یان تەواوی جینۆسایدی میللەتەکە حاڵی باشتر نابێت لە بوارەکانی تر، ئەڵبەتە هەر تەنها کورد لەم چەرخی نوێیەدا تووشی جینۆساید نەبووە بەڵکو چەندین میللەت و نەتەوە هەن ئەم دەردەیان بەسەرهاتووە، چەشنی ئەرمەن، جوولەکە، کەمبودیا، رواندا، بۆسنە و کۆسۆڤۆ و چەندین نموونەی تر لە مێژووی نزیکدا، بەڵام ئەمان چۆن کاریان لە

مەسـەلەی جینۆسـایدی خۆیانـدا کـردووە و چـۆن وەبـەرهێنانیان لـە بـەرز ڕاگرتنـی شکۆی قوربانییاندا کردووە و لەگەڵێ حاڵەتیشـدا چـۆن لـەڕووی بـەهێزکردنی بـەرەی نـاوخۆ و ڕاکێشـانی پاڵپشـتی نێودەوڵـەتی چ کارێکیـان کـردووە و بـۆ بەزینـدوو هێشـتنەوەی یـادی قوربانییـەکانیان نـەوە لـە دوای نـەوە چـییان کـردووە لـەڕووی دوکیومێنتەری و بەڵگەنامە و پەروەردە و فێرکردن لە قوتابخانە و زانکـۆ و ناوەنـدی توێژینەوەکانیانەوە، چـۆن لـە ئاسـت گـەورەیی کارەسـاتەکانیان تـەواوی ململانـێ و ناکۆکیی سیاسی و حیزبییان وەلاوە ناوە و بەردەوام ئـەو مەسـەلەیە لـە سـەرجەمی بوار و چالاکییەکانی ژیاندا پـارێزراوە، بـەڵام ئـەوە نـەبێ ململانێـی سیاسـیی هێـز و حیزبی جۆراوجۆریشیان نەبێت، ڕەنگە لێرەدا زۆر شیاو نەبێت ، دووبارە و سێ بـارە و دە بارە بێین باس لەوە بکەین کە ئێمە چی بکەین و چـی نەکـەین بچـێتە خزمـەتی هێشتنەوەی یادەوەریی ئەنفال یان جینۆسایدی کورد وەك پاکێجێکی کۆکـەرەوە بـۆ سەرجەم مەرگەساتەکانی لـە مێـژووی نوێـدا، بـە جۆرێـك کـە نـەوە لـە دوای نـەوە و پشتاوپشت ئەم یادەوەرییە تاڵە بە زیندوویی ڕابگرین و نەیەڵین کـاڵ بێتـەوەو بگـرە پەرە بە ڕەهەندەکانی مامەڵەکردن لەگەڵیدا بدەین و لۆبی بۆ بکەین لە ئاستی ناوخۆ و دنیادا و کار بۆ قەرەبووکردنەوەی قوربانیان بکەینـەوە لـەڕووی یاسـایی و مـادی و کۆمەڵایەتی و سایکۆلۆجییەوە و بتوانین ساڵ بـە سـاڵ پـلان و بەرنامـەی کـاری ئـەو ساڵەی بۆ دابنێین، دوور لە هەڵلاو دروشمبـازی و بازرگـانی سیاسـی، چـۆن بیکەینـە مەسەلە و گوتارێکی نیشتمانی چەسپاو و تادێت دوور بـڕوانین بـۆ ئـەوەی مەسـەلەی بنیاتنانی دەوڵەتی لە سەر هەڵچنین، نەك بیکەینە کەرەستەیەك بۆ خۆ شیرین کـردن لە ململانێی هەرزانبەهای سیاسی و هەڵبژاردنـداو دنیایـەك بـەڵێنی ناڕاسـتی لـە سـەر هەڵڕێژین و پاشانیش بە کردەوە لەبیرمان بچێتەوە. ئێمەمانان ئەوە چـەندین سـاڵە کـول بـووین ئەوەنـدەمان بـاس لـەم مەسـەلانە کـردووە، بـەڵام بەرهـەمێکی ئـەوتۆی

نەبووە و ئەنجام زۆربەشمان لێی نائومێد بووین و هەر ئاسنی سارد کوتانمان بۆ ماوەتەوە.

من لێرەدا نە بۆ خۆم و نە بۆ کەسی تریش بە ڕەوا نابینم ئامۆژگاریی بکەین چی بکرێت و چی نەکرێت لەم بوارەدا، بەڵام زۆر جەخت لەوە دەکەمەوە کە ئەگەر ئیرادەی ڕاستەقینە هەبێت و دەبێ هەشبێت، ئەوە دەتوانرێت باری لار و ناسروشتی کارکردن لەم بوارەدا ڕاست بکرێتەوە، لە سەرێکەوە هەر لە وڵاتی خۆماندا سەری دنیا بە پووش نەگیراوە و سەرباری ئەو داڕووخانە سایکۆلۆجییەی خەڵکیش بەڵام هێشتا کەسان و بگرە دام و دەزگای دڵسۆزیش ئامادەن کاری جیددی و بە پلان بکەن لەم بوارەدا ئەگەر ڕێیان لێ نەگیرێت و بەقسەیان بکرێت لە چوارچێوەی یاسا و ڕێسا و بەرنامەڕێژییەکدا بۆ ئەم بوارە، ئەگەر هات و چاو لەو کارانە بکرێت کە وڵاتان و میللەتانی هاوشێوەی ئێمە چییان کردووە و چییان ئەنجامداوە لە مەسەلەی جینۆسایدی خۆیاندا و تەنانەت ئەگەر نەشتوانین و فریا نەکەوین کە ئەوەی ئەوان کردوویانە ئێمەش بیکەین، یان هەر هیچ نەبێت بەشێکی بکەین، بەڵام بە سوود وەرگرتن لە کاری تۆکمەی زانستیی ئەوان و ڕەچاوکردنی تایبەتمەندیی خۆشمان، ئەوە بێگومان دەتوانین بکەوینە سەر ڕێچکە ڕاستەقینەی کارەکە، بەڵام بەمەرجێك دووربێت لە میزاج و بۆچوونی تاکەکەسی ئەم سیاسی و ئەو کاربەدەست و ئەو بڕیاردەر و پارە بەدەستەی، کە فرەجار بۆ مەبەستێکی تایبەتی خۆی یان بۆ بەدەستهێنانی شکۆ و ئافەرینێکی شەخسی خۆی کارێك بێ پرس و ڕا و بێ لێکۆڵینەوە و وردبوونەوە و پاشانیش دوای دزی و گزی و خەرج و مەسرەفێکی زۆر وا بکەوێتەوە کە ئەو کارە هەر نەکرایە باشتربوو.

ئێمە دنیایەك ئەزموونی گەلان و وڵاتانمان لەبەردەستدایە هەر لە مۆزەخانە و پەیکەربەندی و فیلمسازی و دۆکیومێنتەری و فێرگە و ئینستیوتی کارکردن لەم

بوارانەدا کە سالآنێکە گرنگی و بایەخیان دەرکەوتووە و ئاشکرایە چ کاریگەرییەکیان داناوە لە سەر بە زیندوویی هێشتنەوەی مەرگەساتەکان و ڕادەی کارلێك و ئاوێتە بوونیان لە ژیان و فەرهەنگی ئەو گەلانەدا و چ شتێکیان لە سەر دروستکراوە و هەلّچنراوە ، ئەوجا بە پەڕۆیەك لەو ئەزموونە دەولّەمەندانە بۆ خۆمان دادڕین و هێندە بە دوای نەرسیسیەت و خودپەسەندیی خۆمانەوە نەبین کەوا دەرکەوتووە زۆرێك لەو پرۆژە بێبنەمایانەمان سودێکی نەگەیاندووە لە قوربانیان و بەجێماوانیان و نە بە مەسەلە نیشتمانیەکەشمان لەم بوارەدا ، لێرەدا چەند نمونەیەك باس دەکەم ، بەتایبەتی لە بواری مۆزەخانەی جینۆساید و کەمپەکانی بەندکردن و لەناوبردنی قوربانییاندا ، لە چەند ولآتێکدا یان خۆم سەردانم کردوون یان بەدواداچوونم بۆ کردوون و ڕەنگە باسکردنیان هەندێ لایەنی کاریان سوودێك بە ئەزموونی خۆمان بگەیەنێت لەم بوارەدا و لەهەمان کاتیشدا دەرزیاژنێکی بە ئازاریش بێت بۆ دەرد و خەمەکانمان لەم ڕووەوە ، ئەوەی لێرەدا زیاتر مایەی خەم و ئازارە بۆمان ئەو بیرکۆلّییەمانە لە پاراستنی ڕووداوەکانی مێژوماندا، کە پڕن لە کارەسات و تەنانەت لە مێژووی نوێشماندا بە ئێستاشەوە و ئێمە میللەتێکین بەردەوام هەڕەشەی لەناوبردنمان لە سەرە کەچی هەموو دەم هەڕەشەی جینۆسایدمان لێ دووبارە دەبێتەوە و ئێمەش بە شێوەیەکی پاسیڤ چاوەڕێی دەکەین بێئەوەی بەلّگە و دۆکیومێنت و کەرەستەی پێویستی ئەم سەردەمە شتێکی ئەوتۆی لێ بپارێزین.

ئێوە تەماشا بکەن میللەتانی تری هاوشێوەمان چ کارێکیان کردووە و ئەگەر بچیتە ناو ئینتەرنێتەوە تەماشا دەکەین تەنانەت میللەتە جینۆساید کراوەکانی ئەفریقیا و ولآتانی جیهانی سێیەمی ڕواندا و دارفور و باشووری سوودان و کەمبۆدیا و بۆسنە و کۆسۆڤۆ و کوێ و کوێ زۆر لە ئێمە زیاتریان کردووە بۆ ئەو مەسەلەیە و بگرە ولآتانی وەك کۆسۆڤۆ و باشووری سوودان دەولّەتی نەتەوەیی خۆیشیان لە سەر

ئەوە دروستکردووە، ئەوە مایەی حەسرەتە لای خۆمان و سەبارەت بە ئەنفال کە جێی ئەم باسەمانە سەرباری ئەو هەڵاوبگرەی کە هەموو ساڵێك لە یادی بەرپابوونیدا دەیکەین و سەرباری دادگایی کردن و حوکمدانی چەند تاوانبارێکی ئەو کەیسە و دانپێدانانی پەرلەمان حکوومەتی عێراق بە ئەنفالدا وەك جینۆساید بەڵام ئێمە لای خۆمانەوە نەمانتوانیوە کارێك بکەین کەوا حکوومەتی عێراق کە لەڕووی یاسای نێودەوڵەتییەوە میراتگری حکوومەتی پێشووە با خۆیشمانی تێدابین، قەرەبووی قوربانیانی ئەنفال و جینۆسایدەکانی ترمان بکاتەوە.

پرسیارەکەی (چۆن وا بکەین ئەنفال لە یادەوەریی نەوەکاندا جێبکەینەوە؟) پێموایە لەو نەستەوە هاتووە کە ئێمە تا ئێستا و لە دوای بیست و پێنج ساڵی حوکمی خۆکردن و دەربازبوون لە دەست ستەم، بە هیچ کلۆجێ نەمانتوانیوە لە یادەوەری میللی و نەوەکانماندا جێبکەینەوە و بگرە لە ئەنجامی بێبایەخ کردنی بەکردەوە و تەوزیفکردنێکی هەرزانبەهای بۆ کاری دروشمبازی و مەبەستی سیاسیی هەنووکەیی کاڵمان کردۆتەوە و ئێستا لە یادەوەریی نەك نەوەکانی دوای ئەنفالدا بەڵکو هی ئەوانەش کە شایەتحاڵی ئەو سەردەمە بوون زۆر کزبووە و وەك تەنها بیرەوەرییەکی ڕۆژگارێکی تاڵ و سەخت تەماشا دەکرێت و هیچی تر ، ئاخر چۆن وا ناکەوێتەوە کە ئێمە تا ئێستا تاقە کتێبی مێژووییمان لە سەر ئەو بابەتە کە بە شیکارییەکی زانستی و بابەتی نووسرابێت هەر کتێبەکەی هیومان ڕایتس وۆچە "جینۆساید لە عێراقدا و پەلاماری ئەنفال بۆ سەر کورد". تا ئێستاش نەمانتوانیوە ئامارێکی ورد و زانستی بخەینە ڕوو بۆ قوربانیەکانمان و گوند و شارۆچکە وێرانکراوەکانمان و جگە لەو ژمارە سیاسییەی سەد و هەشتا و دوو هەزارە شتێکی سەلمێنراومان نیە کە بە داتایەکی ورد و بە پێی زانستی ئامار شیکاریی تێدا بکات و مەسەلەکە لە خەمڵ و ڕمڵ لێدان بەولاوە شتێکی تر نییە، کەچی ئەگەر بەراورد بکەین بە هۆلۆکۆستی جوولەکە

دەبینین چەند بە وردی و بە بەڵگە و تەنانەت بە وێنەشەوە ژمارەی قوربانیانی جوولەکە دەخرێتەڕوو، ئێمە تا ئێستا و ئەوە بیست و پێنج ساڵی دەسەڵاتی بە ناو خۆمانەیە نەمانتوانیوە لە پرۆگرامی قوتابخانە و زانکۆکانماندا بە نەوەکانمانی بخوێنین و نەهێڵین ئەو مێژووە ڕەشە لایان کاڵ بێتەوە ، ئێمە تا ئێستا نەمانتوانیوە بەشێك لە ئەزموونی گەلانی هاوشێوەمان بگوێزینەوە بۆ دروستکردن و چێکردنی مۆزەخانەیەکی شایستە بە جینۆسایدی ئەنفال و بارزانییەکان و فەیلییەکان و هەڵەبجە و ئێزیدییەکانیش (بەم دواییە)، لە کاتێکدا لەو باوەڕەدام بەشێکی بەرچاوی خەڵکەکەمان و بە تایبەتیش ئەوانەمان کە مەسەلەی جینۆساید خەمیانە سەردانی ژمارەیەك لەو مۆزەخانانەیان کردووە لە وڵاتانی دنیادا و ناخیان پڕبووە لە ئازار و خەفەت کاتێ کە لە زەینی خۆیاندا بەراوردیان کردووە بەو کلۆڵییەی لای خۆمان لە کارکردن لەم بوارەدا، تۆ ئەگەر سایتەکانی ئینتەرنێت بکەیتەوە و سەردانی پێگەکانی هۆلۆکۆست و جینۆسایدی ئەرمەن و کەمبۆدیا و ڕواندا و دارفور و باشووری سوودان و کۆسۆڤۆ و هەر شوێنێکی تر بکەیت کە قەتڵوعام و جینۆسایدی تێدا ئەنجامدراوە دەبینی پێگەی ئەنفال و جینۆسایدی کورد چەند لاواز و کەم بابەتە ئەگەر بەراوردی بکەیت بەوان، ئەڵبەتە هەمان شت ڕاستە لە بواری کتێب و نووسین و بەڵگەنامە و پەیکەر و فیلمسازی و.. تاد.

ئێستا وەك تەنها نموونە هێنانەوەیەکی کورت دێمە سەر ئەو کەمە بەدواداچوونە بە نێو سایتە ئەلیکترۆنییەکانی جینۆسایدی گەلان و سەردانی هەندێك لەو مۆزەخانانەی لە چەند وڵاتێك بینیومە لەگەڵ چەند شوێنێکی یادەوەری و سەنتەر و کەمپی بەندکردن و لەناوبردن ، کەوا سەرجەمیان بۆ بەرز ڕاگرتنی یادەوەریی قوربانیان و شکۆ و شانازیی میللەتانییانە و هێشتنەوەی یادیانە بە زیندوویی لای نەوەکانی ئێستا و دواڕۆژیان لەلایەك و ئیلهام بەخشینی گیانی بەرگری و وڵاتپەروەریشە لای

نەوەکانیان بۆ ئەوەی چیتر ڕێگە نەدەن لە پاشەڕۆژیاندا هەمان مەرگەساتیان بەسەربێتەوە و لە هەمان کاتیشدا هێڵی سوور بێت بۆیان لە هەر ناکۆکی و ململانێیەکی ناوخۆیاندا چیدەکەن بیکەن بەڵام ئەو هێڵە نەبەزێنن:

* **جینۆسایدی ئەرمەن:** ئەرمەن وەك كورد گەلێكی غەدر لێكراوی مێژووە و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و بە تایبەتی لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیددا سیاسەتی لەناوبردن و قڕکردنی دەرهەق پەیڕەو کردن و دوای ئەویش حوکومەتی تورکە لاوەکانی سەر بە (جەمعییەتی ئیتیحاد و تەرەقی)، کە لە ساڵی (١٩٠٨)ەوە بە کردەیی دەسەڵاتیان گرتبووە دەست، درێغیی لە کوشتن و ئاوارەکردنیان نەکرد و جێی داخیشە کورد لە ڕووی ئاڵۆزیی باری سیاسیی ئەو سەردەمە و بە فیتی ئیتیحادییەکان و پێشتریش سوڵتانی عوسمانی چ بە تاك و چ بە گرووپ وەك خێڵ و جەندرمەی عوسمانی و سوارەی حەمیدی ڕۆڵێکی خراپیان بینی لەو کوشتارەدا و تێکڕا نزیکەی ملیۆن و نیوێکیان لێ کوژرا و دەربەدەری وڵاتان کران، ئێستا بەشێکی ئەو گەلە لە کۆماری ئەرمینیا و زۆرێکیشیان وەك دیاسپۆرا بە سەر وڵاتانی جیهاندا بڵاوبوونەتەوە، ئەم دژایەتی و قڕکردنە لە چارەکی دوای سەدەی نۆزدەهەمەوە دەستی پێکرد و لە ساڵی (١٩١٥)دا گەیشتە ترۆپك و لە ڕۆژی (٢٤ ی نیسانی ١٩١٥) لە ئەستەمبووڵی پایتەختدا زیاد لە سێ سەد کەسی دەسڕۆ و ناوداری ئەرمەنی ڕەشبگیر کرد و هەمان شتی لە شارە گەورەکانی تریشدا ئەنجامدا و پاشان کوشتنی بێئەوەی هیچ تاوانێکیان کردبێت لە ئەرمەن بوون بەولاوە و لەمە بەدوا شاڵاوی کوشتاری ئەرمەن بە شێوەیەکی بەربڵاوتر لە ساڵانی پێشوو دەستی پێکرد و سەدان هەزار کوژران و ماڵ و حاڵیان تاڵان کرا و بە پیادەڕۆیی بەرەو بیابانەکانی سوریا و میزۆپۆتامیا ڕاگوێزران و بە هۆی گەرما و سەرما و برسێتی و نەخۆشییەوە سەدان هەزاریان لێ فەوتا و سەرباری ئەوەش دەستی جەندرمەی دەوڵەت و دز و جەردەی

خێڵەکانیان تێبەردرا و لە ڕێگای ڕاگواستیاندا ڕووت دەکرانەوە و بە شێوەیەکی زۆر نامرۆڤانە دەکوژران، ئێستا ئەوەی ماوەتەوە لە گەلی ئەرمەن نەوە لەدوای نەوەیان لە ئەرمینیای نیشتیمانی خۆیان و وڵاتانی دیاسپۆرا بە شێوەیەك مامەڵە لەگەڵ ئەم جینۆسایدەیان دەکەن وەك ئەوەی دوێنێ ڕوویدابێت و تا ئێستا هەزاران بەڵگە و دۆکیومێنتیان پاراستووە و سەدان فیلم و کتێب و شیکارییان لە سەر ئەنجامداوە و سەرباری فشاری توندی تورکیا، کە تا ئێستاش دان بەو جینۆسایدەدا نانێ و سەرباری بەرژەوەندیی هەلپەرستانەی ئەمریکا و وڵاتە زلهێزەکانی تر، بەڵام ئەوان لۆبیەکی کاریگەریان دروستکردووە و تا ئەمڕۆ توانیویانە نەتەوە یەکگرتووەکان و حکوومەت و پەرلەمانی زیاد لە ٢٥ وڵات و چل ویلایەت لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا قەناعەت پێبکەن کە دان بەم جینۆسایدەیاندا بنێ و ئەمڕۆ ساڵانە لە ٢٤ی نیساندا دەیان دەوڵەت و میللەت و ڕێکخراوی جیهانی و مرۆڤدۆست لەگەڵ گەلی ئەرمەندا یادی ئەو مەرگەساتە دەکەنەوە لە زۆرێك لە وڵاتانی دونیادا.

لە شاری یەریڤانی پایتەختی دەوڵەتی ئەرمینیاش لە سەر بەرزاییەکی ناوەڕاستی ئەو شارەدا، مۆزەخانە و ئینستووتێکی شایستەی یادەوەری و لێکۆڵینەوەی جینۆسایدی ئەرمەن دروستکراوە و سەدان بەڵگە و وێنەی ئەو کارەساتەی تێدا پارێزراوە و مۆنۆمێنتێکی بەرز لە سەر گردەکە دروستکراوە و لە هەموو شوێنێکی شارەکەوە دیارە و بێجگە لەوەش مەشخەڵێکی ئاگری هەتاهەتایی بەردەوام کڵپەی دێت و هەر میوانێکی ڕەسمی و ناڕەسمی دەچێتە یەریڤان سەردانی ئەو مۆزەخانە و مۆنۆمێنتە دەکات و گوڵ دادەنێ بۆ بەرز ڕاگرتنی یاد و گیانی قوربانیانی ئەرمەن، ئێمە لە هاوینی (٢٠١٥)دا دەستەیەکی کورد بەشداری کۆنفرانسێکی جیهانیی لێکۆڵەرانی جینۆسایدمان کرد لە ئەرمینیا و سەردانی ئەو مۆزەخانە و مۆنۆمێنتەمان کرد و هەریەکەمان لە مێشکی خۆیدا بەراوردێکی پڕخەم و ئازاری دەکرد، کەوا ئەوان

چییان کردووه و ئێمەش چی! شیاوی وتنە ئەرمینیا وڵاتێکی کەم داهاتە و نزیکەی سێ ملیۆن کەسی تێدا دەژی و ئەودوای گەلی ئەرمەن لە ڕووسیا و ئەمریکا و فەرەنسا و وڵاتانی تری ئەوروپا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دەژین ، ئەڵبەتە بێجگە لەم مۆزەخانەیە لە چەندین شوێنی تریش پەیکەر و مۆنۆمێنتی یادەوەریی ئەو جینۆسایدە لە ئەرمینیا و وڵاتانی تریش چێکراون و بایەخێکی گەورەی پێدراوە لە پرۆگرامی خوێندنی قوتابخانە و زانکۆکاندا و چەندین سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئەو بوارە لە ئەرمینیا و وڵاتانی تریشدا کاری زانستیی ورد ئەنجام دەدەن.

* هۆلۆکۆست وەك نموونەیەکی بەرچاو لە بەرز ڕاگرتنی جینۆسایدی جوولەکەدا نازییەکانی ئەڵمانیا لە سەرەتای حوکم گرتنە دەستیانەوە لە ساڵی (١٩٣٣)وە جوولەکەیان کردە ئامانجی سەرەکیی خۆیان بۆ لەناوبردن و ڕیشەکێش کردنیان و بۆ ئەم مەبەستە کەوتنە پلان بۆدانانی قۆناغ بە قۆناغ بۆ پاکتاوکردنیان و بەتایبەت تریش ساڵانی(١٩٤١ ــ ١٩٤٥) بە شێوەیەکی سیستەماتیك کەوتنە قڕکردنی جوولەکە و گرووپی تریش چەشنی قەرەج، پۆڵۆنی ، کۆمۆنیستەکان، هاوڕەگەزبازەکان، کەمئەندامانی جەستە و مێشك و دیلی جەنگی سۆڤیەت و تێکڕا نزیکەی ١١ ملیۆن کەسیان لەناوبرد کە نزیکەی ٦ ملیۆنیان جوولەکە بوون و سەرتاپا ڕژێمی ئەڵمانیای ڕایخی سێیەمیان کردە ڕژێمێکی جینۆسایدی، ئەم کردەیە دواتر لەلایەن جوولەکەو سەرتاپا جیهانەوە ناونرا "هۆلۆکۆست" کە لە تێکڕای ٩ ملیۆن جوولەکەی نیشتەجێی ئەڵمانیا و ئەوروپا لە پێش ئەو پرۆسەیەدا دوو لە سەر سێیان کوژران، نازییەکان بۆ ئەنجامدانی ئەم پرۆسە سامناکەی جینۆساید تۆڕێك کەرەستە و هۆکاری کۆکردنەوە و بەندکردن و کوشتنیان لە ئەڵمانیا و ئەو وڵاتانەی داگیری کردبوون بەکاردەهێنا، کە خۆی دابوو لە نزیکەی ٤٢٥٠٠ هۆکاری ئاسانکاری بۆ کوشتنی جوولەکە و قوربانیانی تر و لە ناو ئەو ئاسانکارییانەدا ٤٧ دانەیان

کەمپی زۆر ترسناکی کۆکردنەوە و بەندکردن و کوشتنی قوربانیانی هۆلۆکۆست بوو لە ناو ئەڵمانیا و ئەو وڵاتانەی داگیریان کردبوون ، لەم پرۆسەیەدا لە نێوان سەد هەزار بۆ پێنج سەد هەزار کەس ڕاستەوخۆ بەشداربوون لە پلاندانان و جێبەجێکردنی هۆلۆکۆستدا.

ئەمڕۆ بۆ بەرز ڕاگرتنی هۆلۆکۆست و لەبیر نەکردنی لە یادەوەریی مرۆڤایەتیدا زیاد لە سەد مۆزەخانەی هۆلۆکۆست دروستکراون لە پتر لە شەست وڵاتی ئەوروپا و ئەمریکا و کەنەداو ئەمریکای لاتینیدا و زۆربەی کەمپەکانی کۆکردنەوە و بەندکردن و کوشتنی جوولەکە و غەیرە جوولەکەش، چەشنی ئاوشڤیتز، ساکسنهاوزن، داخاو، بۆخنڤاڵد.. تاد، لە ئەڵمانیا و پۆڵەندا و وڵاتانی تری ئەوروپادا کراون بە مۆزەخانە و تیایاندا پاشماوەی ئەو کەرەستە و ئامێر و ئاسانکارییە ڕاستەقینانە پیشان دەدرێن کە یان لە قوربانیان بەجێماون یان پێی لەناوبراون، ئەمڕۆ ئیسرائیل و ئەو وڵاتانەی تر کە ئاماژەم پێدان دەیان مۆزەخانە و سەنتەری لێکۆڵینەوە و تاوتوێ کردنی بەڵگەنامە کۆکراوە و پارێزراوەکانی هۆلۆکۆست و مۆنۆمێنت و پەیکەر و خانە و باخچەی یادەوەریی هۆلۆکۆست چێکراون، کە بۆ هەتاهەتایە کەرەستەی هۆشداری و بیرخستنەوە بۆ پشتاوپشتی گەلی جوولەکە و قوربانیانی دنیا و سەرتاپای مرۆڤایەتی، تا هەوڵ و خەباتیان بەردەوام جۆش بدات بۆ بەربەست دانان و ڕێگری کردن لە دووبارەبوونەوەی کارەساتی هاوشێوە لە دنیادا، چونکە بەردەوام گیانی داگیرکاری و دژە مرۆڤایەتی و فاشیستی لە سیستەمی سەرمایەداریی جیهانی و حیزب و گرووپی ئاینی و نەتەوەپەرستی توندڕەو و دکتاتۆرە ملهوڕەکانی دنیادا لە سەر پێن بۆ ئەنجامدانی جینۆساید و وێرانکاری و نموونەی زیندووش لەبەردەستدایە، کە لە دوای جەنگی جیهانی دووەم و هۆلۆکۆستەوە بەرپاکراوە، سەرباری یاسا نێودەوڵەتییەکانی قەدەغەکردنی جینۆساید و لەم ڕووەوە

جینۆسایدە بەرپاکراوەکان لە ڤێتنـام و کـەمبۆدیا و کوردسـتان و ڕوانـدا و دارفـور و باشـووری سـوودان و کۆسـۆڤۆ و چـەندین وڵات و شـوێنی تـر و بەمدواییـەش ئێزدییەکانی کوردستان لە سەر دەستی داعش.

من لێرەدا و لە بواری بەرز ڕاگرتنی یادەوەریی هۆلۆکۆسـتدا، یـەك دوو نموونـە، لـەو دەیان مۆزەخانە و کەمپی کۆکردنەوە و کوشتن و سەنتەرانە دەهێنمەوە کـە یـان بـە شەخسی بینیومن یان بەدواداچوونم بۆ کردوون تەنها وەك بیرخستنەوە و دەرزیـاژنی خەمی خۆمان کـە بۆچـی ئێمـە هێنـد کەمتەرخـەمین لـە ئاست کۆست و کارەساتی نیشتمانی و نەتەوییمان و چۆن دەبێت مەنهەجییانە و زانستیانە کار بکەین و بەشێك لە ئەزموونی خەڵکی تر بگوێزینەوە و چاوی لێبکەین:

(١) **مۆزەخانە و دەزگای یاد ڤاشیم لـە ئۆرشـەلیم (قـودس)**، دەزگایـەکی ڕەسمیـی دەوڵـەتی ئیسـرائیلە بـۆ بـەرز ڕاگرتنـی یـادی لەناوچـوونی نزیکـەی شـەش ملیـۆن جوولەکەیە لە پرۆسەی هۆلۆکۆستدا و لە ساڵی (١٩٥٣) بـەپێی بڕیـارێکی پەرلـەمانی ئیسـرائیلی (کنێسـت) لـە سـەر گردی هێرتـزل لـە شـاری قـودس دروسـتکراوە، ئـەم دەزگایـە بریتییـە لـە زنجیرەیـەك مۆزەخانـە، پێشـانگە، ئینسـتیتووتی خوێنـدنی هۆلۆکۆست، سەنتەری لێکۆڵینەوەی هۆلۆکۆست، مۆنۆمێنت و پەیکەری یـادەوەریی، بەشەکانی بریتین لە: مۆزەخانەی خستنەڕووی ڕووداوەکـانی هۆلۆکۆسـت، دیـارترین بەڵگەنامە و وێنە مێژووییەکان، فیلمەکانی پیشاندانی شایەتحاڵەکان، ئەرشـیفێك کـە ٦٨ ملیۆن بەڵگەنامەی مێژوویی لەخۆ دەگرێت و سێسەد هـەزار وێنـەی پەیوەندیـدار بە هۆلۆکۆستەوە کە لەلایـەن ئـەم دەزگایـەوە کۆکراوەتـەوە، کتێبخانەیـەك کـە ١١٢ هـەزار کتێـب و گۆڤـاری تێدایـە بـە زمـانی جۆراوجـۆر، خوێندنگەیـەکی تایبـەت بـە ڕووداوەکـانی هۆلۆکۆسـت و هۆکارەکانییـەوە، ئینسـتیتووتێکی نێودەوڵـەتی بـۆ لێکۆڵینـەوە، خانەیـەکی بڵاوکردنـەوەی تایبـەت بـە توێژینـەوەی هۆلۆکۆسـت، ئـەو

کۆمەڵگە جوولەکانەی قڕکراون، یادەوەریی هاوکارانی گەلی جوولەکە لە خەڵکانی غەیرە جوولەکە و لە پرۆسەی هۆلۆکۆستدا ژیانی خۆیان خستووەتە مەترسییەوەو ڕزگاریان کردوون.

ساڵی(٢٠٠٥) ئەم دامەزراوەیە نوێکراوەتەوەو دە هۆڵی تایبەتی دروستکراوە کە هەریەکەیان تەرخانە بۆ بەشێکی هۆلۆکۆست و لە کاتی کردنەوەیدا چل سەرۆکی دەوڵەت و ئەمینداری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان بەشدارییان تێدا کردووە، دامەزراوەکە بایەخێکی زۆر گەورەی داوە بە پرۆگرامی خوێندنی هۆلۆکۆست و خوێندنگەکەی تاکە لە جیهاندا ، کە ١٧ هۆڵی موحازەراتی تێدایە و سەد مامۆستای پسپۆڕی ئەم بوارە دەرسی تێدا دەڵێنەوە و ساڵانە لە خولەکانی ئەم خوێندنگەیەدا زیاد لە ١٨٧ هەزار خوێندکاری مەکتەب و زانکۆکان بەشدار دەبن بێجگە لە پەنجا هەزار سەرباز و هەزاران مامۆستا و پەروەردەکار لە ئیسرائیل و تێکڕای وڵاتانی جیهانەوە و بە هەشت زمان جگە لە عیبری دەرسی تێدا دەخوێنرێت و بێجگە لەوەش مامۆستایانی پسپۆڕی ئەم خوێندنگایە دەنێردرێنە دەرەوە بۆ ئەوەی موحازەرات بڵێنەوە بەو کۆمەڵگە جوولەکانەی نیشتەجێی ئەو وڵاتانەن، هەروەها تیمێکی پسپۆڕانی خوێندنگەکە بەردەوام پەرە بە پرۆگرامی پەروەردە و خوێندنی هۆلۆکۆست دەدەن بۆ قوتابخانەکانی ئەو وڵاتە، لەم دامەزراوەیەدا ناوی سێ ملیۆن و هەشت سەد هەزار قوربانی پارێزراوە لەگەڵ ١٣٠ ملیۆن لاپەڕەی بەڵگەنامەی پەیوەندیدار بە هۆلۆکۆست و زیاد لە ٣٨٥ هەزار وێنە و دوو ملیۆن و سەد هەزار لاپەڕەی شایەتیی دەربازبووانی شایەتحاڵی هۆلۆکۆست کە دەکاتە ١٠١ هەزار کاسێتی ڤیدیۆ و دەنگ، هەروەها لێرەوە ڕێزلێنانی تایبەت دەکرێت بۆ ئەو کەسانەی لە کاتی هۆلۆکۆستدا ژیانی خۆیان خستووەتە مەترسییەوە و جوولەکەیان ڕزگار کردووە و تا ئێستا ژمارەیان نزیکەی بیست و پێنج هەزار کەسە و لە یاد

ڤاشیمدا باخچەیەکیان بۆ تەرخانکراوە و هەریەکەیان دارێك دەنێژێ و بە ناویەوە دەمێنێتەوە بێجگە لە پێدانی کۆمەڵێك ماف و ئیمتیاز و ئەگەر خۆشیان نەمابن بە نەوەکانیان دەدرێت و ئەگەریش بیانەوێت لەو وڵاتە شوێنی نیشتەجێ بوونیان بۆ دابین دەکرێت.

(٢) کەمپی ئاوشڤیتز: کەمپی کۆکردنەوە و لەناوبردنی قوربانیانی هۆلۆکۆست یەکێکە لە گەورەترین کەمپی نازییەکان بۆ قڕکردنی جوولەکە و قوربانیانی تر و دەکەوێتە نزیك شاری کراکۆڤ لە باشووری پۆڵەندا و بەدناوترینی ئەو ٤٧ کەمپە سەرەکییەی نازییەکانی ئەڵمانیایە بۆ ئەنجامدانی جینۆساید، من لە مارتی(٢٠١٥)دا، لەگەڵ هاوڕێیەکم، ماوەی دوو ڕۆژی تەواو بە هاوڕێیەتی ڕێنومای پسپۆر سەردانی ئەم کەمپەمان کردووە و بە وردی سەردانی بەش و هۆڵەکانیمان کردووە کە ئەمڕۆ پێموایە گەورەترین مۆزەخانەی یادەوەریی هۆلۆکۆستە لە جیهاندا و ڕووبەری ٢٠٠ هێکتار زەوی دەگرێتەوە و بریتییە لە دوو بەشی سەرەکی، ئاوشڤیتز ١ و ئاوشڤیتز ـ بیرکێناو ٢، ئێمە لەو دوو ڕۆژەدا (٦ و ٧ ی مارتی ٢٠١٥) لەگەڵ سەدان کەسدا بە گرووپ و لەگەڵ ڕێنومادا سەردانی مۆزەخانە و ئاسەواری ئەشکەنجە و لەناوبردنی قوربانییانمان کرد و ئێمە لەبەرئەوەی میوانی تایبەتی ئەو شوێنە بووین بۆ هەردووکمان ڕێنومایەکیان تەرخان کردبوو، کە خانم دۆرۆسیی جێگری دکتۆر پیۆتری سەرۆکی بەشی لێکۆڵینەوەی ئاوشڤیتز بوو، ئەم خانمە پۆڵەندی بوو و دوو خاڵۆشی کە لە پارتیزانەکانی بەرگریی پۆڵەندا خەباتیان لە دژی نازییەکان کردووە لەوێ ئیعدام کرابوون و شایانی باسە ١٨٦ هەزار پۆلۆنی لێرە لەناوبران، ئێمە پاش نۆرە گرتنێکی دوور و درێژ لە دەروازەی سەرەکیی کەمپە مۆزەخانەی ئاوشڤیتز ١ ئاودیو بووین بە ژێر ئەو کەوانە گەورەیەدا تێپەڕین کە بە ئەڵمانی لێی نوسرابوو (Arbeit Macht Frie) واتە بە کارکردن خۆت ڕزگار دەکەیت و ئەمە دروشمی

نازییەکان بوو لەو دۆزەخە زیندان و کەمپی کۆکردنەوەدا کە بۆ قوربانییانیان داخستبوو، کەوا زۆربەیان بە کارکردنی بەردەوام دەپساند و بەشی هەرە زۆریان لە ژێر باری کاری قورس و تاقەت پڕووکێندا و بە برسێتی و تینوێتی و نەخۆشی گیانیان دەسپارد و ئەوانەشیان کە بەخۆوە بوون و بەرگریی ئەو بارە سەخت و نالەبارەیان دەگرت لە دواییدا دەیانکوشتن و لە کوورە و ژووری گازدا دەیانسووتاندن و دەیانکردن بە خۆڵەمێش و منداڵەکان هەر زوو دەمردن و بەرگەی ئەو ژینگە و دۆخە سەختەی زیندانیان نەدەگرت، لە ئاوشڤیتز (یەك)دا زیاد لە بیست هۆڵ یان قاوشی گەورە مابوونەوە و کرابوون بۆ مۆزەخانە و کەرەستە و پاشماوەیەکی زۆر کە لە قوربانیان بەجێمابوون و چەشنی کاسەوکەویل و ئامێری مۆسیقا و کەرەستەی بەکارهێنانی ڕۆژانەی وەك تاقمی تەراش و شانە و ئاوێنە و پێڵاوی گەورە و منداڵ و جلوبەرگ و جانتای سەفەر و جزدان و خشڵ و کەرەستەی ئارایشت و قوتووی بۆیاخی پێڵاو و فلچە و قەڵەم و وێنە و نیگاری دەسکردی قوربانیان و کەرەستەی چنین و دەرزی و درومان و هەر شتێك کە لە ژیانی زینداندا بەکاریانهێنابوو لە هۆڵەکاندا بە شێوەیەکی زانستی ڕێکخرابوو و بە بایەخێکی سەیر و سەرسوڕهێنەرەوە پارێزگاریی لێدەکرا، لێرە زیندانییەکی زۆری جوولەکە و قوربانیانی تر هونەرمەند و موزیکژەن و نیگارکێش و نووسەری ناوداریان تێدابووە کە لە تاڵترین بارودۆخی زینداندا لە چالاکیی ئەو بوارانە نەکەوتوون و نازییەکان بەکاریانهێناون بۆ ئاهەنگی موزیك سازدان بۆ ئەو بەندییانەی ڕۆژانە بردوویانن بۆ ئیشی قورس و ئێوارە کە گەڕاونەتەوە ئاهەنگیان بۆ سازداون، هۆڵەکان تەواوی چیرۆکی ئەوانە دەگێڕنەوە کە لێرە بەندیان کردوون و پاشان لە ژێر باری قورسی ئیشدا و یان بە برسێتی و نەخۆشی مردوون یان پۆل پۆل ڕەوانەی ژووری گاز و کوورەی سووتاندن کراون، هەر قاوشێك نزیکەی پێنج سەد کەسی گرتووە بەڵام زیاد

له هەزار زیندانیی تێکراوە و لە ماوەی پێنج ساڵی ئەو کەمپەدا ، کە لە ساڵی ١٩٤٠ ـ ١٩٤٥ی خایاندووە ملیۆنان کەسی تێدا بەندکراوە و پاشان لێرەوە گوێزراونەتەوە بۆ کەمپە بەندینخانەکانی تر یان هەر لێرە کوژراون و پاشان لە کوورەی سووتاندندا کراون بە خۆڵەمێش و دراون بە دەم ئاوی ڕووبارێکی نزیك لە کەمپەکەوە، ئەوەی کە زۆر سەرنجی ئێمەی ڕاکێشا هۆڵێکی پڕ لە قژە سەر و پەلکی ژنان بوو، کە نزیکەی دوو تەن بوو لە هەموو ڕەنگێك و ڕێنوماکەمان پێیوتین ئەمە تەنها نموونەیەکە لە سەدان تەن تووکە سەری قوربانییان لە پێش کوشتن و سووتاندنیان سەریان تاشیون و ئەم قژ و تووکانە نێردراون بۆ کارگەی تایبەتی ڕستن و چنین و لەوێ کراون بە ڕایەخ و بەتانی و دابەشکراوە بە سەر کەمپە بەندیخانەکانی کۆکردنەوە و قڕکردندا، شایانی باسە هەموو ئەم کەرەستە بەجێماوانەی قوربانیان لە کەوچکە چا و پیاڵە و دەرزییەکەوە بگرە تا جانتا و قژە سەر و دەست و قاچی دەسکرد و تاقمی ددان و چاویلکە دەیان و سەدان شتی تر هەموو لە ژێر پلەیەکی گەرمای دیاریکراودا پارێزراون و تەنانەت ئەو حاڵەتەش ڕەچاوکراوە کە ئەگەر ئاگرێك کەوتەوە لە بینایەکیان دەستبەجێ کۆنترۆڵی ئۆتۆماتیکی بکرێت و نەهێڵن کەرەستە بە نرخەکانیان لەناوبچێت، ئەڵبەتە پێویستە ئەوەش بگوترێ کە ئەمە هێشتا بەشێکی کەمی ئەو کەرەستانەیە کە نازییەکان پاش داخستنی کەمپەکە و هەڵاتنیان ساڵی (١٩٤٥) لە بەر پێشڕەویی هێزەکانی سۆڤیێت و هاوپەیمانان و بۆردمانی خەستی کەمپەکە، هەرچییان پێکرا لە بەڵگەنامەو کەرەستە سووتاندیان و وێرانیان کرد بۆ ئەوەی نەکەوێتە دەست دوژمنەکانیان و ئەو زیندانانەش تا ئەو کاتە نەکوژرابوون گواستنیانەوە بۆ شوێنی تر و لەوێ لەناوبران و بەشێکی کەمیشیان دەربازبوون.

یەك لە ئاسەوارە سامناکەکانی ئاوشڤیتز ١، کە سەردانمان کرد کوورەی سووتاندن بوو کە نیوەی لە ژێر زەویدا بوو، لێرە پۆل پۆل زیندانەکانیان ڕووت دەکردەوە و

سەریان دەتاشین و گوایە دەیاننێرنە ژوورەوە بۆ حەمام کردن، بەڵام لە دووشـەکانی بنمیچی هۆڵەکـەوە گـازی (زیکلـۆن بـی Zyklon B) یـان بەسـەریاندا دەڕژاند و پاشان بە مردوویی یان بێهۆشـی بـە پـۆلێکی تـر بەندییـەکان دەیانکردنـە کـوورەی سووتاندنەکەدا و دەبوون بە خۆڵەمێش و دواتر ئەوانیشیان بە پۆلێکی تـری قوربـانی بە هەمان دەرد دەبرد و وەك باسیان دەکرد ناڵە و نرکـەی قوربانییـان لـەو کاتـەدا دەگەیشتە بەرگوێی تەواوی بەندییەکانی کەمپەکە، ئێمە لـە بـەر دەرکـی کوورەکـەدا چـاومان چـەقییە سـەر کۆڵەکـەی سـێدارەیەك و ڕێنوماکـەمان وتـی ئەمـە کۆڵەکـەی لەسێدارەدانی ڕۆدۆڵف هیوسە کە ماوەی چەند ساڵ فەرمانـدەی بەرپرسـی کەمپەکـە بووە و سەرپەرشتیی ئەم ئۆپەراسـیۆنی سـووتاندنەی کـردووە و لـە سـاڵی(١٩٤٧)دا پاش دادگایی کردنی لێرەدا هەڵواسراوە وەك هێمایەك بـۆ فـەرامۆش نـەکردنی سـزای شایستەی تاوانبـاران و ئاسـوودە کردنـی گیـانی قوربانیـان و کەسـوکاریان، مـەودای دووریـی نێـوان کـەمپی ئاوشـڤیتز ١ و ئاوشـڤیتز ٢ - بیرکێنـاو نزیکـەی دوو سـێ کیلۆمەترێکە و ئێمەیان بە پاسی تایبەتی دەزگاکـە بـرد و لـەوێ تەماشـامان کـرد تـا چـاو بـڕ بکـات هـۆڵی دارینـە یـان پاشمـاوەی ڕووخـاوی ئـەو هـۆڵ و قاوشـە زۆر و زەبەندانەیە کە بە هەزاران خەڵکی دەستبەسەری جوولەکە و غەیرە جوولەکـەیان لـە پۆڵەندا و ئەڵمانیا و هەنگاریا و وڵاتانی تری ژێردەستی نازییەکان بە شەمەندەفەر بۆ هێنراوە و لە خراپترین دۆخی نامرۆڤانەدا لێرە بەندکراون، هێڵی ئاسن تـا ناوەڕاسـتی کەمپەکـە و بـەردەرکی چـوار کـوورەی سـووتاندنی گـەورە هـاتبوو، کـەوا زۆربـەی قوربانیان لەم چوار کوورەیەدا بە درێژایی پێنج سـاڵی بـەردەوامیی ئـەو کەمپـە پـۆل پۆل بە گازی ژەهراوی خنکێنراون و پاشان لە کوورەکانـدا سـووتێنراون و کـراون بـە خۆڵەمێش و دراون بە دەم ئاوەوە ، لێرەدا حەز دەکەم نموونەیـەکی سـامناکیی ئـەم کەمپـە لـە کتێبێکـی دکتـۆر پیـۆتری بەرپرسـی سـەنتەری لێکۆڵینـەوەی ئاوشـڤیتز

بگوێزمەوە و ئاماژە بەوە دەکات کە لە ڕاپۆرتێکی ڕۆژی (٢٨ ی حوزێرانی ١٩٤٣) ی بیشۆفی سەرۆکی بیرۆی بیناسازی ئاشڤیتزدا هاتووە کەوا توانای هەر پێنج کوورەکەی ئاوشڤیتز ١ و ئاوشڤیتز بیرکێناو سووتاندنی ٤٧٦٥ تەرمە لە ڕۆژێکدا و بەردەوامیش ماوەی پێنج ساڵ ئەم کوورانە لەکاردا بوون، ئەڵبەتە هەر چوار کوورەکەی بیرکێناو لە ئەنجامی بۆردمانی فڕۆکەکانی هاوپەیمانان لە ساڵی (١٩٤٥) ڕووخابوون و بووبوون بە کەلاوەو هەر بەو شێوەیەش هێشتوویانەتەوە، بەڵام تاقە کوورەکەی ئاوشڤیتز ١ نەڕووخابوو و وەك خۆی مابووەوە، تێکڕا لە هەردوو ئاوشڤیتزدا ژمارەی قوربانیانی کوژراو و سووتێنراو بە ملیۆنێك و سەد هەزار کەس دەخەملێنرێت و ملیۆنێکیان جوولەکە بوون ، بەڵام هەر کەسێك سامناکیی ئەو کەمپە ببینێت هەمیشە بیری بە لای ئەوەدا دەچێت کە ژمارەکە زۆر لەوە زیاترە، چونکە هەندێك خەمڵ و بۆچوون بە زیاد لە دوو ملیۆن لە قەڵەمی دەدن، ئەم دەزگا گەورەیە لە ئێستادا ١٥٠ بینای تێدایە لەگەڵ نزیکەی ٣٠٠ کەلاوە و پاشماوەی بینای کەمپەکە بە کەلاوەی چوار بینای ژووری گاز و سووتاندن لە ئاوشڤیتز بیرکێناو، بەڵام بینای کوورەکەی ئاوشڤیتز ١ وەك خۆی ماوەتەوە، لەگەڵ ١٣ کیلۆمەتر پەرژینی دڕکاوی کە لە کاتی خۆیدا کارەبای هایتێنشنی لە سەر بووەو هیچ بەندییەك نەیتوانیوە لێی نزیك ببێتەوە بۆ مەبەستی هەڵاتن مەگەر خۆی پێ کوشتبێت، کە ئەو حاڵەتانە زۆربوون، لەم شوێنەدا هەموو شتێك وەك یادەوەری لە شوێنی خۆیدا هێڵراوەتەوە و کەرەستەکانیشی لە هۆڵەکاندا وەك خۆیان پارێزراون و ئەوانەی لە دەست فەوتاندنی نازییەکان دەربازبوون ئەمانەن:

- ١١٠ هەزار پێڵاوی گەورە و بچووك.
- ٣٨٠٠ جانتا کە ٢١٠٠ یان ناو و ناونیشانی خاوەنەکانیان لە سەرە.

- زیاد لە ١٢٠٠٠ مەنجەڵ و قابلەمە و تاوە.
- نزیکەی ٤٧٠ ئامێری جەڕ و مەنگەنە.
- ٣٧٩ پۆشاکی خەتخەتی زیندانیان.
- ٤٥٠٠ شمەکی کاری دەستی.
- سەدان و بگرە هەزاران دەست و قاچی دەستکرد.
- سەدان و بگرە هەزاران عەینەك و قەڵەم و فلچەی دان و تاقم تەراش و.. تاد.
- نزیکەی دوو تەن (١٩٥٠ کیلۆ) قژە سەر و پەلکی ژنان.

هەروەها لە ئەرشیفدا بە هەزاران کەرەستەی کۆکراوە پۆلێن کراون:

- نزیکەی ٣٩ هەزار نێگەتیڤی وێنەی بەندییە تازە گەیشتووەکان (عەکس).
- کۆپیی نزیکەی ٢٠٠ فۆتۆ کە لەلایەن گێستابۆوە گیراوە لە کاتی ڕاگواستنی جوولەکەکانی هەنگاریادا ساڵی (١٩٤٤) کە ژمارەیان ٤٠٠ هەزار بووە.
- ئەو وێنانەی بە نایاسایی گیراون کە بە هەزارانن ، بێجگە لە ٢٥٠٠ وێنەی خێزانی کە ڕاگوێزراوان لەگەڵ خۆیان هێناویانە.
- ٤٨ بەرگ کە تێکڕا بڕوانامەی مردنی نزیکەی حەفتا هەزار بەندییە کە لە کەمپی ئاوشڤیتزدا مردوون.
- ٢٤٨ بەرگی تۆماری ئۆفیسی بیناسازی و پۆلیسی کەمپەکە.
- ٦٤ بەرگ بەڵگەنامەی گێستابۆ SS.
- ١٦ بەرگ فایلی شەخسی لە سەر بەندییەکان.
- ١٢٠٠٠ نامەو پۆستکارد کە بە ڕێگەی پۆستە لەلایەن بەندییەکانەوە ڕەوانە کراوە.
- نزیکەی ٨٠٠ هەزار تۆمارو بەڵگە لە سەر مایکرۆفیلم لە سەر کاروباری کەمپەکە.
- زیاد لە ٢٠٠٠ تۆمار و بیرەوەریی زیندانییانی دەربازبوو.
- زیاد لە ١٠٠ ڤیدیۆ کاسێت.
- ١٣٠ بەکرەی فیلمی دۆکیومێنتاری لە سەر جەنگ و کەمپەکە.

ـ ١٦٦ بەرگ گێڕانەوەی بەندییە دەربازبووەکانی کەمپەکە کە هی زیاد لە ٣٥٠٠ کەسە و تێکڕا زیاد لە ٣٠ هەزار لاپەڕەیە.

ـ ٢٨٠ بەرگ یاداشتی زیاد لە ١٤٠٠ گیراوی کەمپەکەیە کە تێکڕا زیاد لە ٤٥ هەزار لاپەڕەیە.

ــ ٧٨ بەرگی بەڵگەنامەی دادگایی کردنی رۆدۆڵف هیوس فەرماندەی کەمپەکە و دەستە و تاقمی پاسەوانی کە تێکڕا زیاد لە ١٦٠٠٠ لاپەڕەیە.

ــ ١٩٦ بەرگ یاداشت و خولیا و بۆچوونی بەندییە ڕزگاربووەکانە کە پرسیار و وەڵامیان لەگەڵ سازکراوە و نزیکەی ٢٠ هەزار لاپەڕەیە.

ـ ٢٧ بەرگ ڕاپرسییە کە دراوەتە بەندییە دەربازبووەکان تا پڕیبکەنەوە و نزیکەی ٨ هەزار لاپەڕەیە.

ــ ٧ بەرگ تۆماری گێڕانەوەی ئەو بەندییە ڕزگاربووانەیە لە کاتی چۆڵکردن و ڕاگواستنیان لە کەمپی ئاوشڤیتز ساڵی (١٩٤٥) کە زیاد لە هەزار لاپەڕەیە.

شایانی باسە، بە پێی قسەی بەشی لێکۆڵینەوەی ئەم کەمپە تا ئێستاش ساڵانە نزیکەی هەشت هەزار بەڵگەنامەیان دەست دەکەوێت لە ڕێگەی کڕین و بەخشین و پەیداکردنی ترەوە لەبارەی ئەم کەمپەوە، بۆیە حاڵی حازر بووە بە مۆزەخانە و شوێنێکی یادەوەریی زۆر گەورە وەك دێڤید کامیرۆنی سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا لە ساڵی (٢٠١٤)دا لە سەردانێکیدا بۆ ئەم کەمپە دەنووسێت (من ویستم بە چاوی خۆم ئەم شوێنە ببینم کە ڕەشترین لاپەڕەی مێژووی مرۆڤایەتی تێدا تۆمار کراوە و وشە ناتوانێت باس لەو سامناکییە بکات کە لەم شوێنەدا ڕوویداوە و لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە کە نابێت هەرگیز لەبیری بکەین)، لەخۆڕاییش نییە کە ساڵانە سەدان هەزار کەس سەردانی دەکەن و بۆ نموونە لە ساڵی (٢٠١٤)دا زیاد لە ملیۆن و نیوێك کەس لە جیهانەوە سەردانیان کردووە.

* ژمارەیەك مۆزەخانە و كەمپی لەناوبردنی دیكەی جوولەكە و گەلانی تر هەن كە من سەردانم كردوون و دەكرێ سوودێكی باشیان لێببینرێت بۆ دروستكردنی هەر مۆزەخانە و مۆنۆمێنت و شوێنی یادەوەریی جینۆسایدی كورد، لەوانە:

ـــ كەمپی كۆكردنەوە و بەند كردن و كوشتنی ساكسنهاوزن كە دەكەوێتە دووریی ٣٥ كیلۆمەتر لە باكووری ڕۆژهەڵاتی بەرلینەوە و نازییەكان لە ساڵی(١٩٣٦)دا بۆ بەندكردن و لەناوبردنی نەیارە سیاسییەكانیان دروستیان كردبوو و پاشان جوولەكە و خەڵكی تریشیان تێكردوە، ئەم كەمپە تا مایسی ساڵی (١٩٤٥)، كە كۆتایی بە جەنگی جیهانی دووەم و نازییەكانی ئەڵمانیا هات، نزیكەی ٢٠٠ هەزار كەسی تێدا بەندكرابوو كە بەشێكی زۆریان كوژران و كران بە كوورەی گازدا، ئێستا ئەم كەمپە مۆزەخانە و شوێنی یادەوەرییە و ساڵانە دەیان هەزار كەس سەردانی دەكەن و لێرەش چەشنی ئاوشڤیتز، بەڵام لە ئاستێكی بچووكتردا، تاوانی هێجگار سامناكی تێدا ئەنجامدراوە لەلایەن نازییەكانەوە.

ـــ مۆزەخانە و یادەوەریی قڕكردنی جوولەكە لە هۆلۆكۆستدا، كە دەكەوێتە ناوەڕاستی شاری بەرلینی پایتەختی ئەڵمانیا و لە سەر ڕووبەری ١٩ هەزار مەتری چوارگۆشە ٢٧١١ پەیكەری لاكێشەیی كۆنكریت، كە لە سەر شێوەی گۆڕە، دروستكراوە بە قەبارەی گەورە و بچووك وەك هێمایەك بۆ قوربانیانی جوولەكە لە هۆلۆكۆستدا، بەشی زۆری ئەو گۆڕەپانە كە لە ژێر زەویدا كراوە بە مۆزەخانەیەكی گەورە و شایستە بەو سەدان هەزار جوولەكەیەی لە ئەڵمانیا و وڵاتانی ئەورووپای ژێر دەستی ئەڵمانیای نازی ڕاگوێزرابوون بۆ كەمپەكانی كۆكردنەوە و لەناوبردن، لێردا بە فیلم و وێنە و بەڵگە و بە چەندین زمانی دنیا كارەساتەكە بە بەرجەستەیی و بە چاوی خۆت دەبینی، ئەم یادەوەری و مۆزەخانەیە ڕۆژانە لە بەیانییەوە بۆ ئێوارە كراوەیە و بەردەوام خەڵكێكی زۆر لە هەموو لایەكی دونیاوە سەردانی دەكەن.

ـ مۆزەخانەی مێژوویی جوولەکەکانی ئەڵمانیا لە بەرلین، ئـەمیش بـە هـەمان شـێوەی یـادەوەریی مۆزەخانــەکانی هۆلۆکۆسـت لــە جیهانـدا مێـژووی جوولەکــەی ئــەڵمانیا دەگێڕێتەوە و بەشی هەرە گەورەی تەرخان کراوە بۆ ڕاگواستن و قەتلوعامی جوولەکە لە هۆلۆکۆستدا و دیزاین و نەخشەسازیی پانۆرامای کارەساتەکە دەتباتـەوە بۆ ئـەو ڕۆژگارەی کە ئەو تاوانە سامناکانەی تێدا ئەنجامدراوە.

ــ مۆزەخانەی مێژوویی جوولەکەکانی ئەمستردام لە هۆڵەندا، بینایەکی چەند نهۆمییـە و لە ساڵانی ١٦٠٠کانەوە بە وێنە و بەڵگە و دۆکیومێنتی جۆراوجـۆرەوە مێـژووی ژیـانی کۆمەڵگەی جوولەکە دەگێڕێتەوە لەو شارەدا، لە هەموو بوارەکانی ژیاندا.

ــ ماڵی ئان فرانك و خانەوادەکەی، کەوا لە هۆلۆکۆستدا بوون بە قوربانی، ئـان فرانـك کیژۆڵەیەکی جوولەکەی تەمەن ١٤ ــ ١٥ ساڵ بووە کەوا لـە ترسـی ئەڵمانـە نازییـەکان لەگەڵ خانەوادەکەی لەم ماڵەدا خۆیان شاردووەتەوە و ڕۆژانە یاداشتی بەسەرهاتی ئەم خۆحەشـاردانە دەنووسـێتەوە و پـاش نزیکـەی دوو سـاڵ و نیـو لەلایـەن گێسـتابۆی نازییەوە دەگیرێن و ڕەوانەی یەکێك لە کەمپەکانی کۆکردنەوەو لەناوبردنی هۆلۆکۆسـت دەکرێن و لەوێ گیـان لەدەسـتدەدەن، بـەڵام بـاوکی بـە هـەر شـێوەیەك بـووە دەربـاز دەبێـت و ئـەم یادەوەرییـە ڕۆژانـەی کچـە منداڵەکـەی لای خـۆی دەپارێزێـت و پاشـان بڵاویدەکاتەوە و ئێستا بووە بە بەناوبانگترین کتێبی یـادەوەریو وەرگێڕدراوەتـە سـەر زۆربــەی زمانــەکانی جیهــان، ئــەم مۆزەخانــە بچــووکەی ئــان فــرانکیش بــووە بــە شۆرەتدارترین مۆزەخانەی یادەوەری لە دنیادا و ساڵانە هەزاران کەس لە هەموو سووچ و قـوژبنێکی جیهانـەوە بـۆی دێـن و بـەردەوام هـەر چـوار وەرزی سـاڵ ڕیزێکـی دوور و درێژی خەڵك نۆرەیان گرتووە بۆ سەردانی ئەم ماڵە، من دەپرسم ئاخۆ ئێمە چـەند ئـان فرانکمان هەبێت لە ئەنفال و جینۆسایدەکانی ترماندا و تا ئێستاش کەس هـیچ باسـیان لێوە ناکات!

ــ له وڵاتی رواندا و له شاری کیگالیی پایتەختی ئەو وڵاتە ئەفریقییە، کەنیسەیەك و قوتابخانەیەك کراون بە مۆزەخانەیەکی یادەوەریی جینۆسایدی گەلی تووتسی لەو وڵاتەدا و تیایاندا هەزاران کاسەسەر و ئێسکوپرووسکی قوربانیانیان تێدا پارێزراوە، کە لە ماوەی سەد ڕۆژی ساڵی (١٩٩٤)دا لەلایەن دەسەڵاتدارانی هۆتۆی ئەو وڵاتەوە کوژراون و لە پرۆسەیەکی جینۆسایدیی ڕق ئەستووردا نزیکەی ٨٠٠ هەزار بۆ ملیۆنێك کوژران و دەیان هەزار ژن ئەتك کران و زۆربەی قوربانیانی ئەو کەنیسە و مەکتەبەی خەڵکە تووتسییەکە پەنایان بۆ بردبوو کە زیاد لە پێنج هەزار کەس دەبوون هەر بە زیندوویی ئاگریان تێبەردرا و سووتێنران.

هەمان مۆزەخانەی کەللەسەر لە شاری فنۆم پنەی کەمبۆدیاش هەیە بۆ بەرز ڕاگرتنی یادەوەریی جینۆسایدەکەی پۆڵ پۆت و خمێرە سوورەکان لەو وڵاتەدا کە زیاد لە دوو ملیۆن کەس ڕەشەکوژ کران.

ـ لە شاری یەریڤان لە ئەرمینیا ، لە سەر گردێکی بەرز مۆنۆمێنتێکی یادەوەری دروستکراوە بۆ بەرگریی قارەمانانەی فیداییەکانی ئەرمەن لە سەر چیای مووساداغ لە ناوچەی ئەسکەندەروونەی تورکیا لە کاتی جینۆساید کردنی ئەرمەنەکاندا و توانییان بە گیانفیدایی پێشمەرگەکانی ئەرمەن و قوربانیدان بە هەژدە گەنجیان گیانی ٤٢٠٠ کەس لە ژن و منداڵ و پیری ئەرمەن بپارێزن تا هێزە دەریاییەکانی فەرەنسا پێیانگەیشت و ڕزگاری کردن، ئەوانە ماوەی ٥٣ ڕۆژ بەریان بە سوپای تورك گرت و ئەمڕۆ ئەو مۆنۆمێنتە مێژوویەکی پرشنگداری ئەرمەنەکان دەگێڕێتەوە کە هەرگیز لە یادەوەریی نەوەکانیاندا کاڵ نابێتەوە، تۆ بڵێی ئێمەش شتێك بکەین بۆ قوربانیان و گیانفیداکانی چیای شەنگال!

ــ نموونەیەکی تر لە پارێزگاری کردن لە یادەوەریی کارەساتە مێژووییەکانی میللەتان ئەوی ستۆن ماونتێنە لە ویلایەتی جۆرجیای ئەمریکا، کە لە نزیك شاری ئەتڵەنتای پایتەختی ئەو ویلایەتە چیایەکی بەردین هەڵکەوتووە لە شێوەی گردێکی خڕی زۆر

زەبەلاحدا و کاتی خۆی لە شەڕی ناوخۆی باکوور ـ باشووری ئەو وڵاتەدا (١٨٦١ ـ ١٨٦٥)، لەو شوێنەدا و جەنگەکە بە شکستی باشوورییەکان کۆتایی هاتووە و جەنەراڵ لی Lee کە سەرکردەی باشوورییەکان بووە شکستی هێناوە و خۆی ڕادەستی باکوورییەکان کردووە و سوپاکەی تێکەڵ کردوون، بەڵام لە جیاتی سزادانی کراوەتە سەرکردە لە سوپای ئەمریکای یەکگرتوودا و ئێستا ڕیلیفێکی گەورە بۆ خۆی و هاوەڵەکانی لەو چیایەدا بۆ کراوە و دەوروبەری چیاکەش بووە بە ناوچەیەکی گەشتیاریی پڕ باخ و باخات و پانۆرامایەکی شایستەی ئەو شەڕی ناوخۆیەی تێدا دروستکراوە و هۆڵی گەورەی سینەمای تێدایە کە هەر نیو سەعات جارێک فیلمێک لەو بارەیەوە نمایش دەکرێت و مۆزەخانەیەکی مێژوویی بۆ بە زیندوو ڕاگرتنی شەڕی ناوخۆ سازکراوە و خەڵکی زۆر سەردانی دەکات.

ـ لە شاری وینیپیگی کەنەدا دەزگا و مۆزەخانەیەکی گەورەی مافی مرۆڤ دروستکراوە و زۆربەی کەرەستە و دۆکیومێنت و بەڵگەی پێشێلکاریی مافی مرۆڤی تێدا پارێزراوە کە لە جیهاندا بەرپا کراوە، بە هەندێك لە کەرەستە و بەڵگەی جینۆسادی کوردیشەوە، هەڵبژاردنی ئەم شوێنەش لەو وڵاتەدا بەو بۆنەوەیە کە لەم هەرێمەدا زۆرترین و دڵڕەقترین ستەم و پێشێلکاریی مافی مرۆڤ دژ بە هندییە سوورەکان ئەنجامدراوە لە مێژوودا، کەوا گەلی ڕەسەنی وڵاتەکە بوون و داگیرکەرە سپی پێستەکان بە دڕندانەترین شێوە قڕیان تێخستوون.

سەرچاوە:

ـ بەدواداچوونی مۆزەخانە و مۆنۆمێنت و دەزگا و دامەزراوەکانی جینۆسایدی میللەتان لە ژێدەرە جۆراوجۆرەکانی کتێب و گۆڤار و سایتەکانی ئینتەرنێتەوە.

ـ سەردانی زۆرێك لەو مۆزەخانەو دامەزراوانەی لەم باسەدا ناویان هاتووە.

توێژینەوەی

نۆیەم

ژنێن ئێزدی یێن رەڤاندی ژلایێ داعش ڤە؛

نووهەلدانا دیاردەیا (سەبی) و هندەك بۆچۆنێن نوو

خدر دوملی ★

پێشەکی

بێگومان ئەو هێرشا مەزنا (داعش — یا خۆ بناڤکری بـ دەولەتا ئیسلامی ل عیراق وشامێ) ئینایە سەر ئێزدیان دەرگەهەکێ بەرفرەھ لسەر چەندین بابەتێن گرێدایێ ئایین و ریشالێن کومەلایەتی ل دەڤەرێ نوکرنەڤە. نەك تنێ بۆ ئێزدیان بەلکو بۆ جڤاکێ ئیسلامی، و ئەوێ هێرشێ دەرفەت روخساند کو جیهان هایداری ئەوان تراجیدیا وکارەساتێن ب سەرێ ژنێن ئێزدی هاتی ئەوێن بووینە قوربانیێن شەری، و ئەو کریارێن درندانە ئەوێن چەندین لایەنا دیار کری کو دژی بەهایێن مرۆڤایەتیێ نە ونو هەلدانا — أحیاو — دیاردا السبی — سەبی.

ئەڤ ڤەکولینە هەولدانا بۆ تیشکێ ب ئێخینە سەر توشبوونا ژنێن ئێزدی بۆ رەڤاندنێ د شەریدا، د کورتیەکا دیروکیدا، تا رەڤاندنا وان ل شنگال ل تەباخا ٢٠١٤ ژ لایێ داعش ڤە، لگور دانپێدانا رزگاربویان و هندەك ژێدەرێن زانستی و راپۆرتێن رێکخراوێن نێڤدەولەتی یێن تایبەت، وهەر وەسا ئەو فەتوایێن لدۆر ڤی بابەتی ل ڤێ دوماهیێ دەرکەتین ئیدانا ڤێ کریارێ دکەن، بزانن چاوانیا گەهاندنا ڤێ رەوشێ بۆ وی ئاستێ جیهان تا نهو توشی شوك بوونێ بوینە گرنگیا هەبوونا هەلویستێ جهێن بریارا فوقهی وشەرعی یا موسلمانا لدۆر بابەتی.

کورتیەك لدۆر ئێزدیان

ئێزدی ئێك ژئول وئاینێن کوردان یێن کەڤنن، مێژۆیا وان لگور ژێدەران دزڤریتە، سێ هزار سالان بەری زاینیٍ، وئێك ژئاینێن کەڤنێن رۆژهەلاتا ناڤینە، تایبەتمەندیا خۆ هەیە، و سیستەمێ چین ومەرتەبا هەیە، لگور ڤەکولینێن کەڤن، دبێژن دزڤریتە سەردەمێ سومەریا، پیتێن (أی، زی، دا – ایزیدا) ل دیوارێ پەرستگەهەکێ هاتیە دیتن و گەلەك پەرستگەها ئەڤ ناڤ هەبویە ب ناڤی (ئیزاجیلا) و ب ئاشکەرا ودیار ب ناڤێ ایزیدا هاتبوون ناسین (١) ... بەلێ ڤەکولەرەکێ دی دبێژیت ئێزدی – یەزیدی پاشماییێت ئەوان جڤاکێن ل دەڤەرێن مللەتێن هندو – ایرانی لێ دژیانن، یانکو کەڤنترین مللەتێن کوردی(٢) وگەلەك ڤەکولین هەینە ئەوێن ئەڤێ بوچونێ پەسەند دکەن، لێ هندەك کەسانێن دی وەسا دیارکریە ئێزدی، گرۆپەکە ژ موسلمانان، وەك عبد الرزاق الحسنی، عباس العزاوی، واسعد السحمرانی، د. خلف الجراد و أزاد سعید سمو، ئەوێن ب شێوەکی باش وڤەکولین وشروڤەکرنا پشت راستبوویی لسەر ئولا ئێزیدان نەبوی و وردبینی د تێکستێن دینی دا نەکرین وشارەزایا دروست ل سەر ڤێ ئولێ نەین وهەر وەسا تنێ دیتنا خۆ لسەر ژێدەرێن عەرەبی موسلمانەتی لدۆر ئێزدیان ئاڤاکرینە، لەورا ب ڤێ بوچونێ د داخبار بوون (٣).. بەلێ هندەك ڤەکولەرێن دی دبێژن ئەگەرێ دیارکرنا وان ئێزدی بەشەکن ژ موسلمانان بۆ مەرمێن سیاسی بویە، دەولەتا عوسمانی ئەڤ چەندە بەلاڤ دکر، داکو دەرفەتێ، یان ئەگەرێ نەهێلان و قرکرنا وان ژ لایێ موسلمانێن شیعە ڤە ئاسان تر بیت ب تایبەت، وەسا دیار دکرن ئێزدی (معاویە بن یزید) وەك ئیمامێ خو دبینن(٤). نڤیسەرێ ناڤدارێ عەرب و ئەوێ چەندین سالان لناڤ ئێزدیان بوو و چەندین پەرتووك ل دۆر ئێزدیان بەلاڤ کرینە – زوهیر کازم عبود – دبێژیت : بەلاڤکرنا وان بوٚچوٚنا کو ئێزدی عەرەبن، ژ بۆ وێ چەندی بوون داکو راستیا ئێزدیاتیێ بنبربکەن وگومانێ ل سەر باوەریا وان

ب خۆدی وناسناما وان یا کوردی لابدەن، ب تایبەت بوچونێن وان هیچ راستیەکا مێژوویی، عەقلانی نینە (٦) بەلێ بەشەکێ دی یێ ڤەکولەرا دایە دیار کرن و دوپاتکرن ((ئێزدی کوردن، و زمانێ وان کوردیە، و ئەو زمانێ تێکستێن وان یێ ئاینی یە)) وەك توماس بوا ، و سعید دیوەچی، و جون گێست (٥). بەلێ ڤەکولەر و مێژوناس د. سعید خدیدە علو، کو ئێك ژنڤیسەرێن ئێزدی یێن دیارە دبێژت : ئولا ئێزدیان، ئێك ژئولێن کوردان یێن کەڤنە، بەری ئاینێن ئاسمانی هەبوونا خۆ هەبوو، و ئێك ژئاینێن گەلەك جەدەل لسەر هەی، و تا نهو قوربانیا بوچون و انتمایا نڤیسەرێن تێکدەرە، و بەرژەوەندیێن وان یێن بەرتەنگ، ب تایبەت ئەوێن ئێزدیان دکەنە گرۆپەك ژ ئیسلامێ کو ئەڤێ بۆچەنێ هیچ راستیەك بۆ نینە(٧).

ئێزدی ل عیراقێ و باشوری کوردستانێ ل هەرێما کوردستانێ نە، وبتایبەت پارێزگەها نەینەوا – مووسل و دهوك، و ب تایبەت ل شنگال – شنگار – یان سنجار ب دوو ناحیا سنونێ وگرعوزێر و چەندین کومەلگەهـ وگوندان، ئەوا داعش کونترول وتالان کری، ل (١٤ ی تەباخا ٢٠١٤) وهەر وەسا ل کومەلگەها مەهەتێ و دەوروبەرێن وێ وباشیك وبەحزانێ، شیخان – ئێسفنێ، وباعدری، (٦٥ کم باکوری مووسل)، وخەتارە وشێخکا وبابیرێ ونسێریێ و سرێچکا ودوغاتا وخوشابا ونفێریێ وبوزان وبێبانێ سەرب قەزا تللکێف وشاریا وخانکێ ل دهۆك ودێرەبوون وباجدێ وکانی عەرب وپێبزنێ وچەندین گوندێن دی سەرب قەزا زاخۆ کو ئەڤە جهێن سەرەکی یێن ئیزدیانە ل عیراقێ ، وهەر وەسا ل پارێزگەها دهوك، ل سەنتەرێ بازێری، و شاریا وخانکێ و زاخو و سێمێل. پەرستگەها وان یا سەرەکی، (لالش) ئەوا لگور هندەك ڤەکولینێن مێژوییێ دزڤریتە، هەزار سالی بەری زاینی، ژمارا وان ل عیراقێ لگور هندەك ژێدەران لسالا ٢٠١٤ نێزیکی، (٥٥٠٠٠٠) هزار کەسان بوو، و ئەڤ چەندە،

رێڤەبەریا کاروبارێن ئێزدیان د بیاننامەکێ دا بەلاڤکربوو پشتی هێرشا داعش بۆ سەر دەڤەرێن ئێزدیان لـ ٢٠١٤.

سەرەرایی، ئەڤان بوچوون، وبیروراییێن جیاواز، ئەوێن ئێزدیان هەین دگەل هندەك پێکهاتێن دی ب مێژو و کەلتور و دابونەریتان دهەفپشکن، و لـ غەیری کوردستانێ هەبوونا وان ل چو جهێن دی نەبویە، و هەر وەسا هەموو تێکستێن وان یێن ئاینی، ب زمانێ کوردی نە وتایبەتمەندیەکا خۆ یا ئاینی هەینە گەلەك یا بەشداری وهەڤپشکی دگەل ئاینێن میزوبوتامیا وعیراقی یێن کەڤن هەیە وەك رۆژ پەریزا و یاریسان — کاکائیان، جوهیان، میترائیان، زەردەشتیان، مەسیحیان وهەر وەسا موسلمانان ب ریشالێن ئاینی و دابونەریتێن جڤاکی و یێن رێورسمێن ئاییئی.

رڤاندنا ژنێن ئێزدی د مێژویا ئسلامیا نێزیکدا

لگور گەلەك نڤیسین و ڤەکولین و دیتنێن گەرۆکا و نڤیسەران بەلاڤکرین، ژنێ د جڤاکێ ئێزدیاندا پێگەهێ خۆ و رێزا خۆ هەیە، لەورا هەردەم دوژمنا دەمێ هێرش دبرنە سەر ئێزدیان هزر دکرن، کو دربێ ل ژنا ئێزدی بدەن، وەك د. سعید خدیدە ل بابەتێ خۆ یێ مە ئاماژە پێ کری دبێژیت، هەر وەسا رۆل هەبویە د رێڤەبرنا مللەتی وسەرکێشیا جڤاکی، وەك: میان خاتون — کو سەرپەرشتیا ئیمارەتا ئێزدیان دکر تا ١٩٥٦ و هەر وەسا برێڤەبرنا کارو چالاکیێن ئاینی، کو ژنێ جهێ خۆ یێ تایبەت د ڤی بیاڤی دا هەیە وچەندین ناڤێن خودان مەرتەبێن دینی دناڤا ئێزدیان دەهەینە وەك — خاتونا فخران —ستیا ئێس و هەر وەسا ئەو شکەستی یانکو خلمەتکارێن پەرستگەها لالش وخزمەتا ئاینێ دکەن، دبێژنێ فەقرا(٩).

دهەبوونا ئێزدیان دمێژویا نێزیك دا توشی چەندین، فەرمان ((فەرمان دكەلتورێ ئێزدیاتییێ دا ب هێرشێن ژ بنبركرنی – إبادە – جینوساید دهێنە ل قەلەمدان، چونكی ب فەرمانێن والیێن ئوسمانی هێرش دئینانە سەر ئێزدیان)) وهەر وەسا چەندین هێرش وتالانا بوینە ژ لایێ هێزێن فەرمی یێن دەستهەلاتا دەولەتا عوسمانی، وهەر وەسا عشائیری، و ب تایبەت د هاتنا ئیسلامێ دا بۆ دەڤەرێن وان، و ب تایبەتی، ل دەمێ دەولەتا عوسمانی، چەندین ڤەكولەرا ئاماژە ب چەندین، هێرشێن مەزن ژ لایێ دەولەتا عوسمانی ژ ئیستنابول و بەغدا دژی ئێزدیان دایە، و ئێزدیان چەندین ئەو هێرش وتالان، ب رێكا كەلتورێ دەڤوكی وسترانا پاراستینە و چەندین چیروكێن ناڤدار د ڤی بیاڤیدا تا نهو ماینە و دهێنە ڤەگوهاستن، كو ل هەمویان رەڤاندنا ژنا دگەلدا هەبوو، (١٠).

لگور وان هێرش و فەرمان و تالانان، ئێزدیان (٧٣) فەرمان یانكو قركرن، وجینوسایدكرنا لـ قەلەم ددەن، (ئەڤ هێرش هاتینە ناساندن ب فرمان، چونكی ب فەرمانەكا سولتانی دەردكەفتن، لەورا داعش هەر وەسا ئەو هێرش وتالانا ئینایە سەر شنگال وئێزدیان ب فەرمان – غەزو – غزو ل قەلەم دایە داكو دەرفەتێ ب دەتە وان كەسێن بەشدار بویی مال و مولكێ ئێزدیان تالان بكەن، و ژنێن وان ب رەڤینن وەك چاوا ل مێژویا (غەزوا) بەری نهو هەی.

و ژبەر كو پتریا ئەو هێرش وتالانێن ژ لایێ لەشكەرێن ئیسلامی هاتینە ئەنجامدان دژی ئێزدیان، رەڤاندنا ژنان دگەلدا هەبوو، وهەر وەسا بوو ئەگەرێ پاشڤەچوونا دەستهەلات، و جوگرافیا هەبوونا ئێزدیان ل گەلەك دەڤەران، وب تایبەت ئەو دەڤەرا ململانێ دناڤبەرا سەفەوی و ئوسمانیان (ایران وتوركیا یا نهو) هەی، كو د وی دەمیدا، شاه عباسێ سەفەوی، احمد خان میرێ ئەردلان تەكلیف كر ب ئەنجامدانا هێرشەكا مەزن دژی ئێزدیان، وهەتكێ ژنێن ئێزدیان برن و مال وحالێ وان تالان كرن

وژنێن وان رەڤاندن و دەستەسەرکرن، لدیڤدا هێرشا قرج قای خان، ئەوێ هێرشەکا مەزن بریە سەر شنگال، گەلەك زەلام کوشتن، وژن رەڤاندن، وزاروك دەستەسەرکرن، دیسان ئەو هێرشا نادر شاهـ دژی ئێزدیان ئەنجامدایی ١٧٣٣ – ١٧٤٣ بنیاتێ ئێزدیان ل کەرکوك بدوماهیك ئینا و ئێك ژ دورەندەترین هێرش دهێتە ل قەلەم دان .(١١) ئەڤە و چەندین هێرشێن دی ژ ئالایێ دەولەتا سەفەوی هاتبونە ئەنجامدان، و ب مخابنی ڤە ئەو ژمارا زورا هێرش وتالانکرن و کۆمکوژیا ئێزدیان ل وان دەڤەران و بتایبەت کەرکوك ودەوروبەران هێشتا جهێ خۆ دڤەکولین ودیفچونێن زانستی دا نەگرتیە لەورا گەلەك کەس هایداری مێژۆ و شارستانیەتا ئێزدیان نین ب شێوەکێ دوۆست، داکو زانیبا جوگرافیا ئێزدیان ژ رۆژهەلات تا ئامەدێ و شنگار یا بەرفرەه بوو.

ولگور چەندین ژێدەرێن دی، پتریا هێرشێن دەولەتا عوسمانی دژی ئێزدیان ئەنجامداین وب تایبەت ئەوێن دناڤ بەرا ١٥١٤ – ١٩١٨، لگور هندەك فتەوا ئەوێن مەلایێن موسلمانان دەرئێخستین هاندانا والییێن عوسمانی دکرن بۆ ئەنجامدانا هێرشا دژی ئێزدیان، و بتایبەت ئەو فەتوا (ابو السعود العمادی) راگەهاندی، وتێدە ب ئاشکەرایی حەلال کرنا کوشتنا ئێزدیان دای، ورەڤاندنا ژنێن وان، لگور شەریعەتێ. د. عدنان زیان فرحان، ئەڤێ چەندێ د پەرتوکا خودا (ئێزدی ل باشورێ کوردستانێ دا) دوپات دکەت وچەندین بەلگە د دەتە دیارکرن لدۆر وی بابەتی.

زێدەباری ئەو بەربری و وەحشیەتا هێرشان، بەردەوام رەڤاندنا ژنێن ئێژدی وزاروکا وفروتنا وان دگەلدا هەبوو، وسەبارت ڤێ چەندێ گەلەك گەروك ئەوێن هاتینە ناڤ ئێزدیان ڤێ چەندێ دووپات دکەن، و بتایبەت ژ لایێ لێشکەرێن دەولەتا عوسمانی – ئۆسمانی، ئەوێن ژ ئیستانبول و هەروەسا بەغدا ومووسل دەردکەفتن، و چیروکێن گەلەك ژ وان هێرش وتالان بوینە چیروك، ئێزدی تا نهو دکەلتورێ خودا پارستینە،

د. عدنان زيان دبێژيت: واليێ مووسل محمد باشا الجليلى، دەمێ هێرش ئينايە سەر ئێزديان، ل شێخان (سەنتەرێ ئێزديانە — ٦٥ كم باكوورى مووسل) سالا ١٧٩٩ هێزێن لێشكەرى ١٥ گوند تالان كرن، و ژن وزاروكێن وان رەڤاندن (١٢).

ئەڤ شێوازێ ئەنجامدانا هێرشێن قركرنێ و جينوسايدكرنا ئێزديان گەلەك جارا دوبارە بوينە، بۆ نمونە لسالا ١٨٠٧ والى يێ ئوسمانى نعمان پاشا الجليل وهەر وەسا هێرشا سليمان پاشا لسەر شنگال ١٧٥٢ ويا سالا ١٨٠٢ رەڤاندنا ژنێن ئێزدى و ب خورتى موسلمانكرنا ئێزديان، وتالان كرنا مال و وموڵكێ وان بخۆڤەدگرت .(١٣)

لاپەرێن رەڤاندنا ژنێن ئێزدى، ژ لايێ لێشكەرێن دەولەتا ئوسمانى، گەلەكن، د. سعيد خديدە علو د ئێك ژ سيمينارێن خۆدا ئەوا لـ سەنتەرى (الشرق الاوسط للاقليات) ل زانكۆيا كەسليك يا لوبنانى ل چريا ئێكێ ٢٠١٤ پێشكێشكرى دبێژيت : پتريا هێرش و حەملات يێن دژى ئێزديان هاتينە ئەنجامدان، رەڤاندنا ژنان بخۆڤە دگرت، و بتايبەت هێرشا رشيد پاشا ١٨٣٦ وحافز پاشا ١٨٣٧ بۆ سەر شنگال، د وێ هێرشێ دا دورپێچا شنگالێ هاتە كرن، وداخواز ژ ئێزديان كرن خۆ رادەستى لەشكەرێ ئوسمانى بكەن، و ژئەنجامێ شەرى، ٦٠٠٠ كەس گرتن وحافز پاشا بەرف مووسل برن، و زەلامێن وان كوشتن، و ژنێن وان فروتن. ئێك ژشاهد حالێن وێ هێرشێ ئەوژى (ڤەكولەرى شێنوارا يێ بريتانى يێ ناڤدار هنرى لايارد) دبێژيت: گوند هەرفاندن، زەلام دەستەسەركرن، و هەتكێ ژنان برن، وئەو وئێك ژ دورندەترين هێرشا بوو، لسەر ئيزديان هاتيە ل قەلەمدان د وى دەميدا، ديسان هێرشا ئينجە بيرقدار و يا محمد پاشا كريدلى اۆغلو ١٨٤٥ — ١٨٤٦ ئەوێ دەستهەلات ژ محمد شريف پاشايێ مووسل ستاندى، هێرشا وى دهێتە ل قەلەمدان ئێك ژ هێرشێن گەلەك كوژەك بوو، ژبەر كو ئێكسەر سەرێ زەلامان برى، وژن رەڤاندن، وتالانا مالێ خەلكێ كر و گوندێن وان سۆتن.و ژ بەر ئەگەرێ ڤان هێرشا جوگرافيا ئێزديان بەرتەنگ بوو، بەرف

باكووریێ كوردستانیێ، كو ژ تللەعفەر دەست پێ دكر تا كەركوك، د وی سەردەمیدا، و پتر هەبوونا وان ل باكوری هەولێر بدوماهیك هات ب هێرشا محمد پاشاییێ رەواندوزی ل گور ژێدەران و بتایبەت جمال نبز دبێژیت محمد پاشا (١٠٠٠٠) ژنێن ئێزدی رەڤاندن، و گەلەك ژ نەڤی یێن وان نهوژی ل وان جهان ل باكوری هەولێر دزانن ئەو كورێن وان ژنێن ئێزدی یێن هاتینە رەڤاندن ژلاییێ لەشكەری محمد پاشاییێ رەواندوز.(١٤)

د دەمەكیدا رەڤاندنا ژنان ل جڤاك و وەلاتێن عەربی و ئیسلامی بدوماهیك هاتبوو ئەڤ جوریێ هێرش وتالانا ییێ بەردەوام بوو لسەر ئێزدیان، و د. احمد سینو دبێژیت: ئێزدی ببون كێشەكا مەزن بۆ دەولەتا ئوسمانی، وچەندین شەر و هێرش لسەر وان ئەنجامداینە، وگەلەك جاران سەركردێن ئێزدیان داخوازا لێبورین – عەفو ومەغفریێ دكرن، لێ ب كوشتنیێ بەرسڤا وان د هاتە دان، و سینو ئاماژە ب ئێك ژ وان جورە هێرشا ددەت، ودبێژیت: والییێ مووسل محمد شریف پاشا ١٨٤٤ – ١٨٤٥ هێرشەكا مەزن دژی ئێزدیان ئەنجامدا، و ژنێن وان رەڤاندن، و ل بازێرا دانە فروتن، دكتور الهان قزل خان ئێك ژڤەكولەرێن كوردێن ئێزدیی یە ژ باكوریێ كوردستانیێ د دیدارەكیێ دا دبێژیت ، د سالنامێت دەولەتا ئوسمانیدا هاتیە دیار كرن، ئەوان ملیونەك و هەشت سەد هزار مرۆڤ ژ ئێزدیان ب خورتی موسلمان كرینە، و پتریا وان ژن بوون، و ملیونەك ودووسەد هزار كەس كوشتینە ل مێژویا دەولەتا ئوسمانیدا، ئەوا نێزیكی هەفت ٧ سەد سالان بەردەوام بویی (دیدار دگەل د. الهان قزل خان – دهوك خزیران ٢٠١٥).

ئەڤ هێرشێن مەزن وب هێز وبەردەوام، و چیروكێن بەحسیێ هێرش برنیێ ل سەر ئێزدیان دكیومینت كرین گەلەك كێم ژوانا بەحسیێ رەڤاندنا ژنان تێدە نینە، لەورا ئەڤ بابەتە بویە جهیێ سەرسورمانیێ ژ لاییێ گەلەك ڤەكولەرانیێن بیانی ڤە بەلێ ئەڤ چەند د

دڤەكولین ونڤیسینێن عەرب دا ئەوێن لدۆر ئێزدیان نڤیسین گەلەك دكێمن، وپترپا وان وێ چەندێ ڤەدگەریننە نەتێگشهتن و نەقەبول كرنا موسلمانان بۆ ئێزدیان، و نەفامكرنا تایبەت مەندی وئولا ئێزدیان ، لگور ئەو پەرتوك و ڤەكولینێن ژیان ومێژو وكەلتورێ وان یێ ئاینی و جڤاكی بێ رومەت دكرن داكو خەلك باش نەناسن.

هێرشا داعش بۆ سەر ئێزدیان و رەڤاندنا ژنان:

وەك دهێتە زانین ئەو هێرشا (دەولەتا ئیسلامی ل عیراق وشامی – ناسیار بـ داعش) سەرب ئێزدیان ئەنجامدایی پشتی كونترولا وان بۆ مووسل ل سەر ٩/٨ خزیرانێ و لدیفدا هێرش رۆژا ٣ ی تەباخا ٢٠١٤ بەرف شنگال برن، ئەو پەرێ رەشێ رەڤاندنا ژنان ئینانە وجودی ڤە، و ئەو هێرش پێخەمەتی قركرن و ئیبادەكرنا ئیزدیان بوو، وەك ڤولكانەكێ ژ نشكەكێ ڤە نوو ببیتە ڤە وژدانێ مرۆڤایەتێ هەژاند، ژ دەر ئەنجامێ وێ نێزیكی (٤٢٠٠٠٠) چارسەدو بیست هزار كەسان دەربەدەرو ئاوارەبوون، ونێزیك ٢٥٠٠ كەسان هاتینە كوشتن و بێ سەروشوین بوون، پشتی ئەو دورپێچا – حصارا لسەر چیایێ شەنگالێ هاتیە گرێدان ژ لایێ داعش ڤە تا رۆژا ٩ ی تەباخێ و لدوڤدا كوشتارا مەزن ل گوندێ كوچێ ئەوا پتر ژ (٤٠٠) كەسی دئێك رۆژێدا كوشتین و ب سەدان ژن و زاروك رەڤاندین، ئەڤ تاوان ژلایێ رێكخراوێن نێڤ دەولەتی هاتە ناسكرن، كە دورندەترین هێرشا تیرورێ بوو دژی كەمینەیا، وب تایبەت ئێزدیان. ورێكخراوا نەتەوێن ئیكگرتی (UN) د راپورتەكا خودا ل ئیلونا ٢٠١٤ ێ ئەڤ هێرشا داعش لسەر ئێزدیان ئەنجامدایی وەسف كر، تاوانەكا شەرری یە، ژ تاوانێن دژی مرۆڤایەتیێ یە، و دگەهیتە ئیبادا ئێزدیان، هەر وەسا پەرلەمانێ ئەورووپی ئەڤ

هێرش ل قەلەمدایە وەك جینوساید، و دیسان کونگرێسێ ئەمریکی هەروەسا ل شوبات و ئادارا ٢٠١٦

رێڤەبەریا کاروبارێن ئێزدیان یا سەرب وەزارەتا ئەوقاف وکاروبارێن ئاینیی، ل هەرێما کوردستانێ د راپورتەکێ دا هندەك ئامار لدۆر ڤێ کارەساتێ بەلافکرینە ودیار دکەت : ژمارا ئێزدیان ل عیراقێ بەری هێرشا داعش ، نێزیکی (٥٥٠٠٠٠) هزار کەسا بوون، وپشتی هێرشا داعش بۆ سەر شنگالێ و دەڤەرێن ئێزدیان یێن دی ل دەشتا مووسل و ب تایبەت باشیك و بەحزانێ ژ دەرئەنجامێ وێ (٣٩٦٥٠٠) کەس بوینە ئاوارە، ژمارا ئەو کەسێن شەهید بوین و هاتینە تومار کرن ب رێکا تیمێن رێڤەبەریێ (١٢٩٣) کەس بوون، ژمارا ئێختیم – بێ سەمیانا (١١٠٣) وسەبارەت یێن هاتینە رەڤاندن (٦٥٥٢) کەس ژ وانا (٣٢٣٧) ژنێن بالغ بوون وییێن دی زاروك و زەلام بوون، وتا دوماهیا ئادارا ٢٠١٦ ێ (٢٥١٠) کەس رزگاربوینە وپتریا وان ژن بوون و ئەوێن مایین پتریا وان زاروکێن مێینە نە، و لگور راپورتا رێڤەبەریێ چارەنڤیسێ پتریا زەلامان نەی دیارە، وهەر وەسا لگور چەندین رزگاربویان ئەو زەلامێن ماین پتریا وان هیچ زانیارەیەك لدۆر نینە وییێن ساخ مایین د رەوشەکا گەلەك یا خراب دا دژین و وەك کۆلە (عبید) سەرەدەری دگەل دهێتە کرن، و کاری بۆ سەرکردێن داعش بێ بەرامبەر دکەن ل پرۆژێن وان یێن کشتوکالی وهەر وەسا ئاڤاهیان یان وەك شڤان لبەر مەرو مالێن وان، و ئەڤ چەندە (قاسم، خ ٦٠ سال ل کومەلگوها شاریا – دهوك) ئێك ژ رزگار بویانە دووپات کر، و دبێژیت: مە رۆژەکێ هەست نەدکر وەك مرۆڤ سەرەدەریێ دگەل مە دکەن، بەلکو عەبید وخولامێن کاری دکەن بێ بەرامبەر، گەلەك ب رق وکین وتوند دانوستاندن دگەل مەدکرن، و بخورتی دڤیا مە نڤێژ کربا، وقۆرئان خواند با، وجاران دەمێ قۆرئان نیشا مەددان و مە خەلەتی دکرن هەی هەوار چ ب سەرێ مە دئینان، هیچ مافەك بۆ مە نەبوو ئەم تشتەکی داخواز کەن چونکی ئەم وەك عەبید بوون و ل

بەرچاڤێن مە کەسوکارێن مە ئەشکەنجەددان وزاروکێن ب خورتی فێری قوئانیٚ دکرن و ژنێن مە ل بەرچاڤێن مە دفروتن(دیدار – ١).

رەڤاندنا ژنێن ئێزدی ژ لایێ داعش ڤە نە تشتەکی وەسا سادە و ژ نشکەکیٚ ڤە بوو، بەلکو دیار بوو لگور پلانەکا موکم و دارشتی بوو، و هەموو ئامادەکاری بۆ روخساندبوون، ئێك ژرزگاربویان دبێژت " دەمیٚ داعش هێرش کریە سەر شنگال، ل کومەگلەها (گرزرك ١٠ کم باشوری شنگال) و هەموو رێك ل مە بەرزەبوون، ئەم کومەکا کچ و ژنان بوون، شەش ٦ ژن و سیٚ زاروك وشوفێریٚ مە بوون، چونکی مە نەدشیا خۆ بگەهیننە، چیاییٚ شنگالی، مە بۆ دەمەکی کورت خۆ د نەهوالەکا مەزن دا نێزیك سنوریٚ سوریا ڤەشارت وچاڤە ریٚ بوون، تا بیتە شەڤ وجارەکا دی هەول بدەن خۆ بگەهیننە، چیایی، ودەمیٚ هندەك کەسانێن گوندەکیٚ نێزیك ئەم دیتین ئێك سەر مەدیت پەیوەندی کرن و دەنگ هاتە مە دبێژن ئەڤە هندەك ژنێن ئێزدیی مە دیتن، ئەم چی لێبکەن، و د دەملدەست دا چەك رادەستی سینگیٚ مە کرن وگوتن کەس ژ جهیٚ خۆ نەلڤیت ، و بزوترین وەخت هێزەکا داعش هات وئەم دورپێچ کرن، وئێکی ژوان گوت کەس ژجهیٚ خۆ نەلڤیت تا بەرپرسیٚ رەڤاندنا ژنان نەهێت، و د وی وەختی دا مە دیت کومەکا دی یا چەکداران هات و ب دەنگی (الله اکبر – الله اکبر) و بلند کرنا ئالاییٚ (لا الله ألا لله – الله اکبر – محمد رسول الله) لسەر تورمبێلێن وان بوو، وبێی هیچ تەفاهوم و دانوستاندن، ئەم ل سەیارەکا بلند سوار کرن ولدورێن مە کومەکا چەکدارا لسەروچاڤێن وان یا دیار بوو، گەلەك دکەیف خووش بوون، ئەم بەرف سەنتەریٚ قەزا (بەعاج – ١٣٠ کم رۆژئاڤایی مووسل)برن، و دەمیٚ ئەم گەهشتین مالەکا مەزن دیار بوو یا ئامادەکری بوو، وب رییٚا داعشیەکی ناڤێن مە تومار کرن و زەلامەکیٚ دان عەمر هات و گوت ئەز بەرپرسم ژ چاڤدێریا هەوە هوشیار بن کەس ژ هەوە چو حەماقا نەکت کو بازدەتن (انتبهوا ان لاترتکب احداکن أیه

حماقه فی ان تهرب) و د ویێ ئاڤاهیێ دا کو ئاڤاهیەکێ حکومی بوو، نێزیك ٣٠٠ ژن و زاروکێن دی هەبوون ئەو ژی یێن خەلکێ شنگال بوون وەك مە ئینابوون وی جهی، وهندەك زەلامێن دان عەمەر شوفێرێ مە ئێك ژوان بوو د ژۆرەکا تایبەت دا بوون، وهەر ژۆرەکێ چەکدارەکی هاتن وچوون دناڤدا دکر" ئەوێ ژنی گەلەك وەردکاری لبیرا وێ بوون، و گوت "چەند ئەز بێژم عەقل باوەر ناکەت ئەو توندو تیژی و دەستدرێژیا ب مەهاتیە کرن وکەس نەشێت باوەربکەتن... مە ب چاڤێن خو دیت چاوا هندەك چەکداران، ژنێن جوان وگەنجانە ژێگرتن و ل ترومبێلا سواردکرن، و پاشی مەزانی یێ دفروتینە هندەکێن دی، و ژلایەکێ دی ڤە هندەك چەکداران دهاتن و ل ناڤ هۆلێن ئاڤاهیێ دگەریان وکچێن نەد شویکری ژێدگرتن و بکوم بخۆ دبرن پێخەمەت بفروشن وپاشی مە زانی گەلەك ژوان بەرەف بازاڕێ رققە ل سوریا برن" . (دیدارا– ٢).

ئەڤە وچەندین نمونەیێن دی هاندنا دام و دەزگەهێن نێڤ دەولەتی و دروستکەرێن بریارێ یێن جیهانی ودەزگەهێن راگەهاندنێ یێن ناڤدار، پتر بایەخێ ب هێرشا داعش بۆ سەر ئێزدیان ببەن، و ئەو هێرشا داعش بۆ سەر شنگالێ ئەنجامدایی (سەنتەرێ دووێ یێ مەزن یێ ئێزدیان ل جیهانێ وبەری داعش تالان و وێران بکەت نێزیك ٤٠٠٠٠٠ هزار کەسان ل وێ قەزایێ دژیا پتریا وان ئێزدی بوون، وهەر وەسا هندەك مەسیحی و کوردێن موسلمان و عەرب وهندەك کوردێن شیعە) و هێرش وتالانا داعش بۆ سەر شنگالی ئەوا داعش ب (غزوە سنجار بناڤ کری)دا ببیتە هاندەر وپالدەر بۆ تالانا ئێزدیان بکەن... ئەڤێ هێرشێ گەلەك رەنگڤەدان د میدیایا جیهانی دا هەبوو، و ب تایبەت راپورتێن رێکخراوێن بایەخێ ب مافێ مرۆڤی وکەمینەیا ددەن. رێکخراوا هیومن رایتس ووتش د ئێك ژ راپورتێن خۆ ل دۆر هێرشێن داعش دیاردکەت "رێکخراوا دەولەتا ئیسلامی یا بناڤی – داعش – پەسەندا استعبادا رەگەزی کریە د

راپورتەکا فەرمی یا رێکخراوێ کو بەلاڤ ببو، لـ ١١ ی چریا دووێ ٢٠١٤ ل گوڤارا خۆ یا بناڤێ – دابق – کو د گوتارێ دا کەمینەیا ئێزدیان وەسفکرینە کافر وبێ باوەر، و رەڤاندنا ژن وکچێن وان وەك (سبایا) لایەنەکێ موکم وراستە ژ ئاینێ ئیسلامێ وشەریعەتێ و ئەو کەسێن گومانێ – شکێ ژ ڤی تشتی دبەن، (دلاواز دل وئاقلن) و ژ مەرتەدێن ئیسلامێ نە" راپورتا هیومن رایتس ووتش دیار دکەت بەردەوام دکیومەنت ب دەستڤەدئینە کو رێکخراوا تیروستیا ئیسلامی استعبادا رەگزی دکەتن" (١٦) هەر وەسا ئەو رێکخراوا جیهانی د راپورتەکا دیدا یا کریستوفەر وایکی بەلاف کریە ل تەباخا ٢٠١٥ ئاماژە ب وێ چەندێ ددەت : کومەلا دەولەتا ئیسلامی یا توندرەو یا ناسیار بـ داعش – هێرشەکا بەرفرەهـ ئەنجامدا بۆ سەر ئێزدیان، لدەورو بەرێن چیایێ شنگالی، ب هزاران کەسێن ئێزدییێن سڤیل کوشتن، وژن رەڤاندن وفروتن، بۆ تیهرکرنا حەزا چەکدارێن خۆ یا سێکسی". ئەڤ چەندە وەسا دیار دکەت، رێکخراوا داعش بەرهەڤی وپلان بۆ رەڤاندن ودەستەسەرکرن وفروتنا ژنان دروستکربوو، و ئەڤ چەندە مە ب زەلالی د پەرتوکا خۆیا بناڤی (الموت الاسود) دا دایە دیارکرن، رێکخراوا داعش " پلانەکا دارشتی بوو رەڤاندن و دابەشکرن و فرۆتن و (سەبی) کرنا ژنێن ئێزدی دانابوو، ئەڤ چەندە د بەلاڤوکێن خۆ دا ل سوشیال میدیا دا دابوو دیارکرن، و د ئێك ژبەیانێن خۆ دا نەرخێ فرۆتنا ژنان لگور ژیێ وان – تەمەنێ وان ولگۆر ئەو شەریعەتا داعش رێکخستبوو، وهەر وەسا لژنێن فەرمی دامەزراندبوون، بۆ پێداچوون د کیشە و شکایەتێن واندا یێن گرێدایی بجهـ هیلانا وان وعتق رقبە یا دەمێ هەولددان ب رەڤن و چاوانیا جارەکا دی لژنێن وان یێن داعش یێن شەرعی سەردەری دگەلدا کرن (١٧).

هەر وەسا رێکخراوا هیومن رایتس ووتش– HRW د راپورتەکێ دا ل ژێر ناڤونیشانێن ((عیراق: هەڤژینێن بـ خورتی وموسلمان کرنا ئێزدیان – قوربانی

وشاهدحال وەسفا وەحشیەتا دەولەتا ئیسلامی لگەل کوویلەیا دکەن – بەلاڤبوویە لـ ١١ چریا دووێ ٢٠١٤ و دیار دکەت رێکخراوا داعش بورصا – بازارێ فروتن وکرینا ژنێن ئێزدی و استعبادکرنا وان وبکار ئینانا وان وەك عەبید – أماو و دانەشووا وان ب خورتی رابویە و دبێژیت " ئەوی کومەلێ ب شێوەکی رێکخستی رابو ب ژێکجوداکرنا کچێن گەنج ژ خیزانێن وان، و ب خورتی هندەك ژ وان دانە شوو بۆ چەکدارێن خۆ، لگور ب دەهان ئیفادەیێن کەسوکارێن وان کچان، ئەوێن هاتینە رەڤاندن ب دەستێ چەکدارێن داعش، و ١٦ ئێزدیان ئەوێن رزگار بوین ژ بن کونترولا دەولەتا ئیسلامی و دۆ ٢ ژوان ژنان دیدار دگەلدا هاتبو کرن گوتن: ئەوێ کومەلێ – جەماعەتێ ب زوری کچێن عەمر بچویك ژێر ١٦ سالی دانە شوو، و ب خورتی کرنە موسلمان (١٨).

ئەڤە وچەندین دکیومێنت و راپورتێن تایبەت لدۆر (سەبی – رەڤاندنا ژنێن ئێزدی) ژ لایێ داعش ڤە رێکخروا نەتەوەییێن ئێکگرتی (UN) د راپورتەکا تایبەت ب ناڤ و نیشانێن (دەستهەلاتا تاریستانی – حکم الرعب – ژیان د بن سیبەرا دەولەتا ئیسلامی ل عیراق وشامی ل سوریا) دیاردکەت: دەمێ داعش هێرش لسەر شنگال ئەنجامدایی، ل دەسپێکا هەیڤا تەباخا ٢٠١٤ ێ بسەدان ژنێن ئێزدی رەڤاندن، و بەرەف سوریا برن، وفروتن، وەك (دەستکەفتیێن شەری – غنائم حرب) ل بازارێن جودا جودا ل بازێرێ (رەقە) و ئەو ژن وکچ وەك – ملك الیمین – حسابکرن و وەك زیندانی و عبید ژبۆ سێکسی دهێنە بکارئینان... راپورت هەر وەسا دیاردکەت: د دەمەکی دا هندەك ژوان ژنێن ئێزدی یێن رەڤاندین دانە شوو بۆ چەکدارێن داعش، هندەکێن دی بۆ (موتعا جنسی) بۆ چەکداران دهاتنە بکار ئینان د جهێن بهێنڤەدانا واندا ل رەقە بتایبەتی، وتوشی نەهامەتیەکا نامرۆڤانە، وتوشی دەستدرێژیا سێکسی ژ لایێ چەکدارێن داعش ئەوێن شەری دکەن دبن.

ولگور راستیا فروتنا ژنان راپورت دیار دكەت – دبەردەوامیا توندوتیژیا سێكسی دا واستعبادكرنا ژنێن ئێزدی ژ لایێ داعش ڤە، یان ئەوان كەسێن ئەو ژن دبرن ودئینان وبازرگانیا فەرمی پێ دكرن، وداعش ئەڤ چەندە د دراپورتێن خۆییێن فەرمیدا بەلاڤكریە و دبێژیت: پشتی دەستەسەركرنا ژن وكچ و زاروكێن ئێزدی لگور شەریعەتێ لسەر چەكدارێن دەولەتا ئیسلامی هاتینە بەلاڤكرن، ئەوێن بەشداری هێرشا شنگال بوین، وپشتی دابەشكرنا (الخمس – لگور شەریعەتی دڤیا ژ سەدا پێنچ ژ وان مال و مەلاكەتێن لێشكەرێن ئیسلامی بدەستخوڤەدئینن بۆ دەولەتێ بیت ویێ دی بۆ وان بیت ودهێنە بەلاڤكرن وەك غەنیمەیا حەربێ دەستكەفتیێن شەری) ورێكخراوا داعش پێشوازیا ئەڤێ پروسێ كریە (فروتن وسەبیكرنا ژنێن ئێزدی) ودبێژیت ئەڤە علامات الساعه – نیشانێن قیامەتا ئیسلامێ نە دەمێ (ئۆمەت سەیدەكی دبیت – انها علامات الساعه ان تلد الامه سیدا) ودەمێ ژن و كچێن ئێزدی ب خورتی ب زۆری – د دەتە شویی، زاروكێن ژوان دبن بۆ بابی نە" (١٩).

ئەڤە چەندە رڤاندن و دانشویا كچێن ئێزدی ب خورتی، هونەرمەند نوزاد شیخانی د فلیمەكێ خۆدا بناڤی (الفرمان الاسود) دەنگ و وێنی ئێك ژ چەكدارێن داعش دیار دكەت دەمێ راگەهاندنا هێرشێ – غزوه – بۆ سەر شنگال ودبێژیت (دیً غەزوا وەكەین، وزاروكێن وە بێ سەمیان هێلێن، وژنێن وە رەڤینن – سنغزوكم، سنیتم أتفالكم / ونسبی نسائكم) . ئەوژی ئێك ژ بەلگەییێن پشت راستە داعش پلان دانابوو، بۆ رەڤاندن وسەبیكرنا ژنان وفروتنا وان ئەڤ چەندە داعش د گرتەیەكا ڤیدیویی دا بەلاڤكر لدەستپێكا هێرشا شنگال چاوا مەزاد لسەرئێكزێدەكرنا فروتنا ژنا دكەن، و ب ئاشكەرایی وێنە و دەنگێ ئێك ژچەكدارائێن وێ رێكخراوا تیرورستی دیار دبیت ودبێژیت (ئیرو ئەم بازارێ فروتنا ژنان رادگەهینن، ئیرۆ بازارێ ما ملكەت ئەیمانكم، .. ودبەردەوامیا ئاخفتنا خۆدا دبێژیت: ئانا ئەوا ئێزدیان یا من (أین ئیزدیتی – یان

ئەوی دكرێت ئەز دفروشم – من يبيع انا اشترى و ديار دبيت نەرخێ ژنێ دەمانجەيەكە، وتا دوماهيێ)) ولسەر سايتێ يوتيوب يێ هەيی بناڤ و نيشانێن (سوق داعش لبيع النساو فى الموصل).

و ئەڤ بەلگە و گوتن و بەياننامە لسەر زارێ چەندين ژنێن ئێزدی يێن هاتينە رزگاركرن پشتە راستكرينە، و ب تايبەت كو داعش لسەر زارێ چەكدارێن خۆ ناڤێ (سەبايا) لسەر وان ژنێن ئێزديی يێن كرين وفروتن پێدكر ب كاردئينا .. بازی ئێك ژ رزگاربويانە و دانپێدانا ب سەری هاتيە د دەستێ داعش دا ل كونگرێسێ ئەمريكی راگەهاند "ئەز بۆ ماوێ ئێك هەيڤ ل سوق السبايا ل تللەعەفەر – سەنتەرێ قەزا تللەعفر رۆژئاڤايی مووسل ٥٠ كم چاڤەرێ بووم بێمە فروتن، و رۆژانە چەكدار و زەلامێن داعش دهاتن ب خۆ ژن وكچ ژێدگرتن پێخەمەت ب خۆ ب خوازن و ئەز گوهـ لێ بووم گرانترين ئێك يا هاتيە فروتن نەرخێ وێ گەهيشتە هزار و دوو سەد دولارا ١٢٠٠ $ و ئەرزانترين ئێك ٣٠٠ دۆلار (٢٠). ئەڤ چەندە و چەندين دكيومەنت و بەلگە و دانپێدانێن ئەو كچ و ژنێن ئێزدی يێن رزگاربوين راگەهاندينە و ڤەگەريان و نوبونەيا پروسا فروتنا ژنان دوپاتكرينە، داعش شانازی پێدكر و د هەمان دەمدا وەك ئيهانا ئەوان ژنان دكرن ژ بەر كو دئێزدی بوون و دڤيا ب سەلمينن سەبيكرنا وان يانكو پاككرنا وانە.

دانپیێدانا ژنێن ئێزدی یێن هاتینە رەڤاندن وەك سەبایا و جەواری**

ب دەهان ژنێن ئێزدی ئەوێن هاتینە رەڤاندن ودەستەسەرکرن ژ دەستێ داعش رزگاربوین، دوپاتکرینە چاوانیا داعش سەرەدەری دگەل ژنێن ئێزدی دکر، چاونیا فروتنا وان، و ڤەگوهاستنا وان بۆ هندەك ئاڤاهی وزیندان وهولێن مەزن قوناغ لدیف قوناغێ، وپاشان ئامادەکرنا وان بۆ فروتنێ ل وان بازارێن بۆ ڤێ چەندێ دروستکرین، هەر وەسا ئەو زولم و زورداریا توشی بوینێ وزێدەگاڤیا سێکسی، و بەردەوام بۆ هەر جارەکا دهاتنە اغتصاب کرن لپێش کریارێ و پشتی دوماهیك هاتنێ چاوا چەکدارێن داعش قوئان دخواندن، و دگوتنە وان ئەڤیا دکەن دڤیا هوون قەبول بکەن، چونکی لگور شەریعەتێ یە، ئێك ژوان کچێن رزگاربویی (أ – خ – م) دژیێ ١٦ سالیێ دا هاتبو دەستەسەرکن و ل شباتا ٢٠١٥ هاتیە رزگارکرن دبێژیت: دوو ٢ جاران هاتمە فروتن، جارا ئێکێ لدوماهیا هەیڤا تەباخێ ٢٠١٤ بۆ زەلامەکی ژیێ وی د پێنجی سالی دا ناڤێ وی (ابو جنه) بوو ئەز وەك (سەبییە) لدەف مام بۆ ماوێ ٦٠ رۆژان، هەر جارەکا هاتبا دەف من وپەیوەندیا سکسی لگەل من کربا چەند ئایەتەکێن قورئانێ دخواندن وب دەنگێ بەرز، و جارەکێ من پرس ژێکر ئایا تو ڤێ کریارا نە مرۆڤانە دگەل من دکەیی تو بۆ چی قورئانێ دخوینی، گوت : داکو ئەو فەرزێ شەریعەتێ دانایە سەرمە تمام بکەم، براستی هندی بۆ من ئاخڤی ئەز چ تێ نەگهشتم، ئێدی من بجهـ هێلا.

زێدەباری ڤێ چەندێ (أ – خ – م) گوت : دەمێ ابو جنه هاتیە ڤەگوهاستن بۆ دەڤەرکا دی ئەز دامە ئێك ژ زێرەڤانێن خۆ و پاشی ئەوی ئەز فروتمە کەسانەکێ سعودی د ژیێ ٣٠ سالی دا بوو، (وەك مەیمونکا بوو، گەلەك جاران من رێك نەد دایی نێزیکیی من بیت، لێ هەردەم دگوت تو نەشیی من ڤەگرینی چونکی تو (سبیه) منی و من ب پارێ خۆ تو یا کری).

دیسان (أ – خ – م) دبێژیت: د دەمێ ئەم د هولا گلاکسی یا شەهیانا دا گەلەك جاران من ب چاڤێن خۆ ددیت چاوا کچ و ژنێن گەنج دفروتن، و کەسەك ب ناڤێ ابو عبدلله بەرپرسیارەتیا ڤێ پروسێ دکر، گەلەك جاران من ددیت چاوا کچ دبرن و ل تورمبێلێن ئالایێ (الله اکبر و رنەگێ رەش) ب سەرڤە بوو، و ئەو کەسێن کچ دبرن پتریا وان جلوبەرگێن ئیسلامی (دشداشێن کورت و رەنگێ رصاصی و گەور دبەر بوون) وگەلەك جاران دەمی ابو عبدالله ڤەدگەریا هولێ و ژنان شەرێ وی دکر و قسەدگوتنێ بەرسڤا وان د دا ودگوت: سوپاسیا خودی بکەن ئەم یێ هەوە وەك سەبی حساب دکەن، وپارەی ل پێش ڤێ چەندێ ددەن، داکو چەکدارێن مە بخۆ هەوە بینن، ومەهەربکەن.

ئەڤ رەوشا (أ – خ – م) تێدە دەرباز دبوو وەك یا سەدان کچ و ژنێن دی یێن هاتینە رەڤاندن بوو، و ئەو چەند دوپاتکر داعش هەردەم دگوتنە وان هوون (جاریە – سەبیە نە) وگەلەك جاران من گوهـ لێ بوو چاوا وان ئەو پارێ پێ کچ دکرین ودفروتن ل هەڤدوو لێکڤەدکرن و دگوتنە هەڤدوو وەك شەرعی بریار دایی حسابێ بکەن (٢١).

ژنەك بناڤێ (ف – هـ – خ) د تەمەنێ ٢٤ سالیدا بوو دەمێ هاتیە رەڤاندن ژ لایێ چەکدارێن داعش لرۆژا ١٥ ی تەباخا ٢٠١٤ پشتی داعش کوشتارەکا مەزن ل گوندێ وان (کوجو) ئەنجامدایە و پتر ژ ٤٠٠ زەلامی ب کومکوژی کوشتین وپتر ژ (٧٠٠) ژن وزاروکان ژ گوندی رەڤاندین دبێژیت ئەز ٢ جاران بوومە سەبیە، یا ئێکێ ل تللەعفەر و دوویێ ل باژێرێ رقە ل سوریێ ودبێژیت: " چەکدارەکێ داعش بناڤێ ابو زافر بەرپرسێ فروتنا ژنێن ئێزدی بۆ ل دەستپێکێ ئەز بخۆ حجزکرم بۆ ماوێ هەیڤەکێ چونکی دگوت: من دڤێتە ئەز ب فەرمی تە بخو بینم ومەهەر کەم، وپشتی چەندین جارا هەولا هاتنا نك من ب زۆری کری، ومن رێك نەدایێ ئەز فروتمە کەسەکێ بناڤێ

ابو عبدالله دژیێ ٤٠ سالی دابوو، و پشتی چەند رۆژەکا پەرەك نیشا مندا و گوت لگور ڤی پەری تو سەببیا منی وئەز خودانێ تەمە.

وەك (ف — هـ — خ) گوتی ویێ سێ ٣ مەهێن تژی زولم وزورداری و تەنگاڤییێ دیتن د دەستێ ابو عبدالله دا، کەسانەکێ بێ رەحم بوو، تنێ های ل حەزێن خۆ یێن سێکسی هەبوو، جارەکێ من هەولا رەڤینێ دا وپشتی زەلامێن وی ئەز گرتیم، و ئەز بریمە لژنا شەرعی دادوەری ماف دایێ جارەکا دی من ب خۆ ببت و هوشداری دا من ئەگەر جارەکا تە و هەولا رەڤینێ دا تو دێ یا خرابتر بینی.

زێدەباری ڤێ چەندێ (ف — هـ — خ) ئەوا چار کەس ژ خیزانا وێ دکوشتار بکوم دا هاتینە کوشتن و سێ خوشکێن وێ وەك وێ هاتینە دەستەسەرکرن بوینە سەبیە بۆ چەکدارێن داعش : ئەز هیچ تشتەکی د ئەو حوکمی دادوەری دایی تێنەگەهشتم، ژبەر کو هندەك ئایات و سورەتێن قۆرئانێ بۆ من دخواندن، سەرەرایی نەرازیبونا من لێ کەسی گوهـ ل من نەبوو، تنێ یا ئەز تێ گەهشتیم ئەز جارەکا دی زڤراندمە مالا ابو عبدالله، دوو جارێن دی من هەولا رەڤینێ دا لێ ب راستی ئەز گەلەك توشی ئەشکەنجەدان و ئازارێن خراب بووم، وئەز ڤەگوهاستم بۆ لژنا شەرعی یا کاروبارێن فروتنا ژنان ورێکخستنا وی کاری، بۆ ماوێ هەفتیەکێ ئەز ل وی جهی دابوو/ و درەوشەکا گەلەك خراب ، وژبەر کو من نەدزانی بخوینم گوتنە من تە ئەو بریار یا لسەر خۆ قەبول کری، پشتی من جارەکا دی نەرازیبونا خۆ دیارکری، ئیهانتا من کرن، وئەز ئەشکەنجەدام وب کێبلا ئەز قوتام، و دگوتنە من هوون دبێ کەرامەتن، ودڤیا هوون سوپاسیا خودی بکەن مە هوون یێن موسلمان کرین، لەورا دڤیا هوون هەموو فەرزێن موسلمانەتیێ بجهـ بینن ... رەوشا (ف — هـ — خ) گەلەك خراب ببو دەمێ هاتیە فروتن بۆ کەسەکێ سعودیی بناڤێ ابو مسلم الجزایری و ب رێکێڤە ئەوی زێرەڤانێ دگەلدا کو بگەهینتە سوریا — رقە گوتێ تو یا هاتیە کرین ژ لایێ ئێکی

سعودی ڤە بناڤێ ابو مسلم بـ ١٥٠٠$ هزار و پێنچ سەد دولاران، بەلێ دەمێ گەهشتیە جهێ وەرگرتنا وی گوتنێ تو یا بـ ٥٠٠ دولاری هاتیە فروتن.

(ف – هـ – خ) دبێژیت نێزیکی ٣ هەیڤ ونیڤا ئەز دگەل ابو مسلم بووم، من هیچ ژیان نەبوو، هەردەم ئیهانا من دکر، وهەردەمێ من نەرازیبونا خۆ دیار کربا، گەلەك یێ خراب بوو دگەل من دا و هەردم دگوت، دڤیا هوون بزانن هوون (غنائم حرب) ن بۆ مە و هەوە ماف نینە رێگری هیچ تشتەکی بن. ئەڤ رەوشا خراب یا ژنێن ئێزدی ئەوێن هاتینە رەڤاندن گەلەك رزگاربویان دۆپاتکریە، وگەلەکا ژوان بتایبەتی ئەو رەوشا خراب ژ لایێ چەکدارێن داعش یێن سعودی ل قەلەم داینە و ب بەلگە و گوتنێن بنەجهـ راگەهاندینە .

چیروکێن دوپاتکرنا سەبی کرنا ژنێن ئێزدی (هـ – ب – ح) ئێك ژوان ژنان یێن بوینە سەبیە دگەل ئێك ژهەڤالێن خۆ بناڤێ (لمیاو) کو هەردوو، دئێك مالێ دابوون، وکەسەك بناڤێ _ ابو معاز) هەردوو بۆ خۆ ب پارە کریبوون، و بخورتی کربوون موسلمان، و نەهـ ٩ کەس ژ مالا وێ هاتبونە رەڤاندن وکوشتن پشتی داعش کومکوژیەکا بلەز وبەز ل گوندێ حردان رۆژا ٣ ی تەباخێ ٢٠١٤ ئەنجامدایی دبێژیت :ئەز هاتم فروتن بۆ کەسەکێ بناڤێ ابو دوعاو د ژیێ ٥٠ سالی دا بوو، خەلکێ ئەنبار بوو، و دهەمان دەمدا دوو کچێن دی بۆ خۆ کریبوون، رۆژانە قۆرئان نیشا من د دا، و هەردەم دڤیا من رازی بکەت، ئەز یا موسلمان بویم، و ئەڤە نیعمەتەکا مەزنە، و ئەم وەك هەر تشتەکێ دی مولکێ وینە، و لژنا شەرعی ئەڤ چەندە پەسەند کریە، ودگوت من پارەکێ زور دایە هەتا تو بۆ من کرینە، ونهو تو سبی یە یی، وتە مافێ نەرازیبونێ نینە دڤیا تو د خەبەرێ مندا بی.... ئەو رۆژین من د مالا ویدا دەرباز کرین تا مرنێ ژ مێشکێ من ناهێنە ژبیرکرن.

ئەڤ دانپێدان و ئەو دکیومنت و بەلگەیێن لگور گرتن و رەڤاندنا ژنێن ئێزدی، و ئەو کریارێن دورندانە ب سەرێ وان هینانین، وهەر وەسا ئەو بەلگە و راپورتێن رێکخراوێن نێڤ دەولەتی یێن چاوانیا سەرەدەریا داعش دگەل ژنێ، ئێزدی و نوکرنەڤەیا کریارا فروتنا ژنان و هەروەسا ئەشکەنجدان و توشکرنا وان بۆ رەوشەکا خراب گەلەك ب رۆنی دیارکرینە، د. نغم نوزت ئێك ژوان پسپور و پزیشکێن ئێزدی یە هەر ژ دەستپێکا کارەساتێ هاریکاریا ئەوان ژنا کریە، یێن ژ دەستێ داعش رزگاربوینە... دبێژیت " لگور دیتنا من و دانوستاندنا من دگەل وان ژنێن رزگاربوین گەلەك گەلەك کێم ژ وان ژنان شیابوون ئەوان پەرێن فەرمی یێن فروتن و عەتق رقبە ببینن چونکی وەسا دیار بوو، چەکدارێن داعش ئەو بەلگە نەد دانە وان، بەلێ هەموان توشبونا وان بۆ دەستدرێژیا سکسی، دوپاتدکر و بۆ پتر ژ جارەکی. وهەر وەسا فروتنا وان بۆ پتر ژ جارەکێ.

دکتورە نغم پتر ژ ٦٠٠ ژ وان ژنێن ژ دەستێ داعش رزگاربوین دیتنە تا بروارى کانونا دووێ ٢٠١٦ وپتریا وان چارەسەکرینە، و ژبەر وی کاری ژ لایێ وەزیرێ دەرڤە یێ ئەمریکا جون کێری ڤە رۆژا ٢٦ ی ئادارێ ٢٠١٦ هاتیە خەلاتکرن وەك ئێك ژ ژنێن وێرەك لسەر ئاستێ جیهانێ دبێژیت (هەموان دوپاتدکر دگوتنا وان مە هوون لگور شەریعەتێ یێن کرین و لگور شەریعەتێ هەوە دفروشن، ب خورتی دانە شووا وان و هەر وەسا موسلمانکرنا وان وەك ئەرکەکێ ئایینی بخۆ ل قەلەم ددان).

پەسەند کرن بۆ ئەو دانپێدانا ئەو ژنێن رزگاربوین دوپاتکرنا ئەوێ نەهامەتیا توشی بوینی، د چەندین بەیانێن فەرمی یێن داعش دا هاتبو بەلافکرن، هەر د دەستپێکا کونترولا وێ رێکخراوێ بۆ مووسل و رقە . ولگور بەلگەیەکێ ب ناڤی (وسیقە نینوی) هاتبوو بەلاڤکرن نەرخێ ژنێن ئێزدی ومسیحی تێدە دیار کربوون کو (٦٠ دولار تا ١٢٠ دولارا) (دکیومنت ١) و هیچ لایەنەکی ئەو چەندە پەسەند نەکربوو، لێ لگور

دانپێدانا ژنێن ئێزدی یێن هاتینه رزگارکرن گەلەك ژوان ب پارەکێ کێمتر هاتبوون فروتن.

لدور ڤی بابەتێ چەندین بەلگە و دکیومەنتێن وێ چەندێ دوپاتدکەن داعش ژنێن ئێزدی وەك (سەبیە) بۆ خۆ بکارئینایین و ژوانا ئەو بەلگەیا (عتق رقبە) گەلەك رزگاربویان دگەل خۆ ئینا بوو، .... ئێك ژ وان کچا (ع – ع – خ ٢٣ سال خەلکا گرعوزیر) کو سەبیە بوو لدەف کەسانەکێ لیبی ئەو ب کوژمێ ٢٠٠ دولاری کریبوو، گوت: پشتی ئەو چەکدارێ لیبی موژیلی شەری بویی ئەوی ئەز ب ئەمانە دانام لدەف ئێك ژ زێرڤانێن خۆ و ئەو بەلگە دامن و گۆت تو یا ئازادی، لێ وی زێرڤانی جارەکا دی ئەز فروتم .. وپشتی چەندین هەولا شیا خۆ رزگاربکەت وکەسو کارێن وێ ب کوژمێ ٦٠٠٠ $ شەش هزار دولاران کری دگەل خویشکا وی یا تەمەن ٩ سالی کو ئەوژی توشی نەهامەتیەکا زۆر بوو بوو (بەلگا ٢ یا لدۆر عتق الرقبە ژ پەرتوکا الموت الاسود).

زێدەباری ڤان بەلگە و دکیومنت ودانپێدانا وژ بۆ پتر رێکخستنا سەردەریێ دگەل بابەتی (سەبی وجەواری) یا بێتە کرن، داعش سایەتەکێ ئەلکترونی ڤەکریە و وێنە و کوژمێ پارەی بۆ هەر کچ یان ژن یا زاروکی دانایە، هەر وەسا لگور نوترین زانیاریا ئەوێن رزگاربوین نوو دیارکرن، وهەر وەسا بەرپرسێ لژنا کاروبارێن گرتیان حسین قایدی د دیدارەکا کورت دا لرۆژا ٢٣ی کانونا دووێ ٢٠١٦ دیار کر داعش سیستەمەکێ نوو بۆ کونترولا بابەتێ جواری – سبایا دانایە و ئەوژی هەرکەسەکێ سەبیەك ل دەف هەی دڤیا هەیڤانە ب سەلمینت یا لدەف مایی ونەرەڤی یە.

هندەك دیتنێن نوو لدۆر رەڤاندنا ژنێن ئێزدی ژ لایێ داعش ڤە.

ناهێتە ڤەشارتن ئەو هێرشا داعش ئینایە سەر شنگالێ گەلەك دیتن و بوچون لدۆر شەرعەیتا ڤێ هێرشێ و ئەو کریارێن پێ رابوی وچەندین داخویانی، و بەیان لدۆر ڤێ

چەندێ دەرکەفتن، وهەروەسا چەندین بابەت لدۆر تالانکرنا داعشی بۆ شنگالێ ورەڤاندنا ژنان بتایبەتی، هەردەم ئێزدی ب کافر وەسف دکرن، بەلێ یا گرنگ بۆ ئێزدیان ئەو بوو بۆچۆنا موسلمانان و ب تایبەت زانا وسەرچاڤێن بریارێ وفەتوا، وبەشداریا وان بۆ گوننەهبارکرنا ئەوان تاوانێن داعشیً دژی ئێزدیان ئەنجامداین، ب تایبەت هەر ژ دەستپێکا کونترولا داعش بۆ مووسل بەیانا (جزیە) بۆ مەسیحیان دەرئێخست و شمولی ئێزدیان نەکرو ئەڤ چەندە یانکو ئەو سیاسەتا داعش ل مووسل بەرامبەر مەسیحیان بکارئینایی بۆ ئێزدیان ل شنگال هیچ تشتەکی وسا دەرنەئێخست، بەلکو بەروڤاژی ڤێ چەندێ داعشێ بەیان و فەرمیا فروتن وسەبی کرنا ژنێن ئێزدی راگەهاند د گوڤارا خۆیا فەرمیدا یا ئەلکترونی (دابق) ل ژمارا ٤ بەلافکری. وتێدە هاتیە (دڤیا هەرکەسەك بزانت استعبادا خیزانێن کافرا، ورەڤاندنا ژنێن وان ئێك ژ ئەرکانێن شەریعەتێ یە، و هەر کەسێ ڤێ چەندێ رەت دکەت، یان رسوا بکەت، ئایاتێن قۆرئانێ وسونەتا پێغەمبەری رسوا دکەت (بەلگەیا ژمارە ٣) و زێدەباری وان هەولێن ئیدانەکرنا ئەڤێ کریارێ – رڤاندنا ژنان وسەبیکرنا وان وبکار ئینانا وان وەك جاریە – ژلایێ چەندین کەسایەتی ولایەنەێن فەرمێ وهەولێن چالاکڤان وسەرکردێن جڤاکێ ئێزدی کو موسلمان ومەرجەعێن ئاینی یێن موسلمانان ل عیراقێ ئەڤێ کریارێ رسوا بکەن، وفەتواییێن حەرامکرنا ئەوان کریارا بکەت ئەوێن داعش بەرامبەری ژنێن ئێزدی ئەنجامدای، ژبلی ئەو داخویانیا ئێکەتیا زاناییێن ئیسلامی یا هەرێما کوردستانێ بۆ ئیدانەکرنا وان کریارێن داعش بەرامبەری ئێزدیان ئەنجامدای کو ژلایێ د.عبداللە سعید ویسی ل دەستپێکا هەیڤا ایلونێ ٢٠١٤ راگەهاندبوو، لدیفدا ل کونفرانسێ دژاتیا تیروری ئەوێ ل زانکۆیا الازهر ل وەلاتێ مسرێ هاتیە ئەنجامدان لـ ٢٤ – ١٢ – ٢٠١٤ ولدیفدا ئەو داخویانی ب فەتوایەکا فەرمی ئێکەتیا زاناییێن ئیسلامی راگەهاند ل ١٩/ ٥/٢٠١٥ ... تێدە هاتیە (ئەوا داعش

دکەت من کبائر الزنوب و موبیقاتە، و داعش بەرپرسیارەتیا وان کریارا دکەت ئەو کریار د دوورن ژ ئیسلامەتیێ). دیسان ئەو بەیانا سید سیستانی مەزنە مەرجەعێ شیعە راگەهاندی ئەوا داعش بەرامبەری ژنێن ئزدیی کری ئەم رسوا دکەن، وتشتەکی نەی جائزە، ئەڤ داخویانی دچەندین دەزگەهێن میدیاییێ دا هاتبو بەلاڤکرن و ب پەیوەندیەکا تلفونی نڤیسەری دوپاتکریە دگەل نڤیسینگەها وی یا فەرمی ل رۆژا ١١ شباتا ٢٠١٦ بەلێ مە نەشیا بەیانا فەرمی بدەسڤە بینن.

ئەڤ دانپێدان وبەلگە وبەیاننامە وداخویانی و راپورتێن نێڤ دەولەتی ئەوێن وێ چەندێ ئەوا ب سەرێ ئێزدیان هاتی وەك جینوساید ل قەلەم ددەن، ژبەر کو ژبلی کوشتنا بکوم، کوشتنا زاروکان، و وێران کرنا جهـ و وارێن ئێزدیان، وێرانکرنا مەزارگەهێن ئاینی لدیف ئامارەکا فەرمی یا رێڤەبەریا کاروبارێن ئێزدیان ٢٣ مەزارگەهـ ژ لایێ داعش ڤە هاتینە وێرانکرن، ودانپێدانا رەڤاندن وفروتنا ژنان دگەل دا هەبوو و یا بەردەوامە، وئەڤ چەندا لژنا ڤەکولین وکومکرنا بەلگەیا لدور تاوانێن داعش – ناسیار ب لژنا جینوسایدێ – نڤیسینگەها دهوك دیار دکەت: پتریا ژنان ئەوێن رزگاربوین، و ڤەکولین دگەلدا هاتیە کرن، فروتن و دەستدرێژیا سێکسی لسەر وان هاتیە کرن، و پتر ژجارەکێ هاتینە فروتن، و هەردەم وان ژنان وکچان وەسفا وێ چەندێ ژ لایێ داعش (سبی – سەبی) د هاتە ل قەلەم دان وەك بەرێز دادوەرێ ڤەکولینێ سعید شنگاری ئەندامێ وێ لژنێ د دیدارەکێ دا ئەڤ چەندە دوپاتکری (٢٥).

سەرەرایی کو نەتەوەییێن ئێکگرتی ئەوا ب سەرێ ئێزدیان هاتی وەك تاوانا شەری وتاوانێن دژی مرۆڤایەتیێ ل قەلەم داینە، و دبیت جینوساید بت، مەرجەعیەتێن ئاینی ل عیراقێ هیچ رۆلەکێ بەرچاڤ نەبوو و هەر وەسا هەلویستێ خۆ یێ فەرمی تا نهو دیار نەکرینە ژبلی ئێکەتیا زانیاێن ئاینێ ئیسلامی ل هەرێما کوردستانێ وەکی

مه دیارکری، و روغمی کو نەتەوەیێن ئێکگرتی، و جڤاکێ نێڤ دەولەتی ئەوا ب سەر ژنێن ئێزدی هاتی ژ لایێ داعش رسوا کربوو ب گەلەك داخویانی و راپورتان، د هەمان وەختدا ئەڤ چەندە هاتیە ل قەلەمدان وەك ڤەرێژەکا سروشتی یا هندەك بۆچۆن و داخویانی و فەتواییێن هندەك زانایێن ئیسلامی وەك شیخ صالح الفوزان ئێك ژ ئەندامێن لژنا فەتوا سعودیێ یە (اللجنة الدائمة للافتاء)، دبێژیت (موسلمانەتییێ سەبیا – رەڤاندنا ژنان حەرام نەکریە ... و ئەو کەسێ سەبی حەرام دکەت جاهل و ملحدە) هەر وەسا فوزان ئەندامێ (دەستەیا مەزنە زانایێن ئیسلامی یا سعودیێ یە – هیئە کبار العلماو) ئەوا سید قوتب یێ مصری دهینتە بەرچاڤ لدۆر (حەرامکرنا عبودیێ – رق) و دبێژیت ئەڤ چەندە گرێداییێ قۆرئانێ یە ونابیت بێتە لادان – ألغاو – تا جیهاد یا بەردەوامە درێکا خودێ دا – و ئەو حوکمێ خودێ یە، بێی موجاملە بۆ کەسی، وئەگەر – رق – وعبودیەت – باتل با ، موسلمانەتییێ وەك لدۆر بابەتێ ربا و زنا دێ هەلویستێ خۆ لسەر دابا ، چونکی موسلمانەتی یا بهێزە و موجامەلا کەسی ناکەت) (٢٦).

د ئالییێ مێژویی دا گەلەك بوچون لسەر بابەتی هەینە، هەردو ڤەکولەر (ماجد حسن علی – وارشد حمد محو) د ڤەکولینەکا درێژدا چاڤەرییێ بەلاڤبوونێ یە، قوناغێن (سبي النسأ) د مێژویا ئیسلامی دا، وسبی یا ژنێن ئیزدی ئامادەکرینە ئامازی ددەن کە ((عەربا سبی بەری موسلمانتیی بجهـ ئینابوو، چونکی ل جزیرا عەربا – الجزیرە العربیە – هەردەم ئەو لایەنێ سەرکەفتن دهێرشێن خۆ بۆ لایەنەکێ دی دئینا ژن و زاروکێن لایەنێ شکستی بۆ خۆ دبرن، وپشتی هاتنا ئیسلامێ سبی – رەڤاندنا ژنان ب هێرش و بزاڤێن جیهادێ یێن موسلمانان پشتی کوچبەریا پێغەمبەری بۆ مەدینێ ڤە هەبوو، و موسلمانەتیی رەڤاندنا ژنان یان دگەل وان هێرشادا بەرقرار کریە (٢٧).

ولگور هندەك ئایەتێن قۆرئانی وەك ئەڤی ئایەتێ (وأنکحوا الایاما منکم والصالحین

من عبادكم وأمائكم ان يكونوا فقراو يغنيهم الله من فچله والله واسع عليم (٢٨) و (المحصنات من النساء إلا ما ملكت ايمانكم كتاب الله عليكم وأحل لكم ما وراء ذلكم ان تبتغوا بأموالكم محصنين غير مسافحين فما استمتعم به منهن فآتوهن أجورهن فريضة ولا جناح عليكم فيما تراضيتم به من بعد الفريضة لإن الله كان عليما حكيما ومن لم يستطع منكم طولا أن ينكح المحصنات والمؤمنات فمن ما ملكت ايمانكم من فتياتكم المؤمنات والله أعلم بايمانكم بعضكم من بعض فأنكحوهن بإذن أهلهن وآتوهن أجورهن بالمعروف محصنات غير مسافحات ولا متخذات أخدان فإذا أحصن فإن أتين بفاحشة فعليهن نصف ما على المحصنات من العذاب ذلك لمن خشي العنت منكم وأن تصبروا خير لكم ولله غفور رحيم) (٢٩)... هەردو ڤەكولەر ماجد و ارشد وەسا ديار دكەن ئەڤ هەردوو ئايەتێن قۆرئانىٚ مەرم ژىٚ ئەوە ئەو ژنێن بوينە (جوارى وسراى و ملكات اليمين، نابيت بۆ خودانىٚ وان يان كو يىٚ بويە خودانىٚ وان پشتى رەڤاندنىٚ نێزيك وان بيت، بىٚ مەهر برين ب سوزا راست — ملك اليمين (٣٠).

ئەڤ هەردوو بۆچوٚنێن هەڤدژ و بۆچوٚنێن شروڤەكاريێن نوو دهيننە پێش نهو گەلەك جهىٚ دانوستاندن وشروڤاكەريىٚ نە، و ئێك ژ هەلويستێن گرنگ لدۆر ڤى بابەتى ئەو بوو يا دار الافتاو المصريه وهەر وەسا دار الافتاو الاردنيه راگەهاندى دوو هەلويستێن ئێكانە بوون ل جيهانى عەربى ومسولمانان پشتى هەلويستىٚ ئێكەتيا زانايێن موسلمانان ل هەرێما كوردستانىٚ .. هەردوو دەزگەهێن عەربى ل ٨ — ١١ —٢٠١٥ ب نڤيسارەكا فەرمى بۆ بانگەوازيا ئێكەتيا زانايێن ئيسلامى گرنگە فەتوايەكى رابگەهينن تێدە حەرامكرن ورسوا كرنا سبى النساو داكو جيهانا ئيسلامى يا هايدار بيت ئەوا ب سەرى وان قوربانيا هاتى و موسلمانەتيى ژ ڤىٚ تاوانى رزگاربكەن يا دوير و نەبەرپرسە ژ ئەوا ب سەرى ژنێن ئێزدى ومەسيحى هاتى، لەورا هەردوو دەزگەهان، لگور وىٚ بانگەوازيىٚ دهێن ولگور چەندين تەفسير و ژێدەر و بوچونێن زانايان،

فەتوايێن رادگەهينن ب پشتبەستن بـ (الصحيحين، وصحيح مسلم وئيمام احمد وابو داود وحةديسیَ انس بن مالك و امام الحكيم الترمزي وابن وهب) ديار كرى ئەوا داعش (خوارجێن موسلمانا نه) دكەت ب رەڤاندنا ژنێن مسيحی و ئێزدی وزورداریێ ب سەردا دكەت ب پێخەمەت (سبي و استرقاقا وان – سبيهن واسترقاقهن هوتقنين للاغتصاب وأكراه على البغاء وحرابة وافساد في الارض، ونقض لذمة الله تعالى ورسوله صلى اله عليه وآله وسلم، وكلها من كبائر الذنوب، موبقات الاثام، عظائم الجرائم، التي توعد الله تعالى فأعليها بالعذاب الشديد والعقاب الاليم، ولا شأن للاسلام بهذه الافعال الاجرامية في شيء) و ئەڤ بيان ب ناڤێ (ا. د. شوقی ابراهيم علام موفتيی مصرێ ئيمزا كريه (بەلگەيا ٤).. فتوا ئوردن ئامازه ب بوچوٚنا خوٚ دايه بنڤيسارا ژماره (٢١٩ – ٩ – ٢٠١٥) ل روٚژا ٨ – ١١– ٢٠١٥ ديار دكەت ئەوا تاوانبارێن داعش دكەت (سبی واسترقاق وفروتنا ژنان) تشتەكێ جاييز نينه، وهەڤدژی موسلمانەتيێ يه وبنگەهێن شەريعەتێ يه، ب تايبەت هەموو مللەتان ئێرۆ دياردەيا رەڤاندنا ژنان قەدەغەكريه، و دئێك هەلويستن بۆ نەهشتنا وێ، و موسلمانەتيێ سەبی نه هينايه بەلكو (ئازدكرنا وان پشتبەست كريه، وعبوديەت تنی بۆ خودی تعالا يه) وب ئيمزا شيخ عبد الكريم الخصاونه موفتيی شاهنشاهيا ئوردن راگەهانديه (بەلكەيا ٤).

لێ سەرەايی ئەڤان هەر سێ هەلويستێن گرنگ وپێتڤی و بوينه جهێ پێشوازيا ئێزديان وكەسانێن تايبەتمەند كاری دكەن د ڤی بابەتيدا بۆچونا موفتی وشێخێ ئەزهەر (د. احمد تەيب) بو جهێ پرسياری،! دەمێ راگەهاندی (ئەم نكارن داعش ب كافر ل قەلەم بدەن چونكی باوەردارن و دبێژيت (بكلمته خلال اللقاء المفتوح مع طلاب جامعة القاهرة اليوم، أن الكفر بالله هو الذى يخرج الشخص من الايمان، مؤكدا أن الأزهر لا يحكم بالكفر على شخص حتى إذا ارتكب كل فظائع الدنيا، وداعش تؤمن ولكن ارتكبت كل الفظائع، ولكن نحكم عليها بالفسق والفجور، وليس لدينا حكم

بتكفيرها، قائلا: "مرتكب الكبيرة لا يخرج من الإيمان فهو مؤمن عاصى، ولو أن مرتكب الكبيرة مات وهو مصر على كبيرته لا تستطيع أن تحكم عليه أنه من أهل النار ولكن أمره مفوض إلى الله"

http://www.youm7.com/story/2015/12/1/بالصور-شيخ-الأزهر--لا-أستطيع-تكفير-داعش-لأنهم-يؤمنون-بالله/٢٤٧٠٦٧٦#))ه و يا گرنگ تا نهو ئەوە هێچ هەلویستیێ فەرمی ژ لایێ مەرجەعیەتێن ئیسلامی یێن ئیراقیێ نەهاتیە راگەهاندن، د دەمەکیدا تایبەتمەندەك د ڤی بیاڤیدا (د. ئادم بیدار) ڤەکولینەکا تایبەت لدۆر (السبى فى الاسلام) دروستکریە (دبێژیت سبی کوپیکرنا ویێ دیاردیێ یە یا هەبویی د کەلتوریێ ئیسلامیێ دا، و ئەم د توشبونە دوبارەڤەبوونا ویێ دانە ئەگەر ئەم خۆ ژ وی کەلتوری رزگارنەکەن وچارەسەریەکاهزری و شەرعی بۆ دانەنێن) .. د. ئادم پتر ڤیێ چەندیێ رون دکەت ودبێژیت ((سبەی بابەتەکیێ گرنگ وپشتگوە هاڤیتی یە، لسەر ئاستیێ جیهانا ئیسلامی ودەمەکیێ درێژە ئەز دیفچونا ڤی بابەتی دکەم، وبەداخەوە رەڤاندنا ژنێن ئێزدی ژ لایێ داعش وسەردەری دگەل واندا وەك سبایا وفروتنا وان و دەستدریژی لسەر وان بناڤیێ ئاینیێ ئیسلامیێ بابەتەکا دڤیا ئەم لسەر راوستن))

هەر وەسا د. ئادم ماموستاییێ کولیژا شەریعەت وخواندنێن ئیسلامی یە ل زانکۆیا صلاح الدین – اربیل وەسا ل بابەتی دنێریت ودبێژیت ((هەبونا هندەك کەسان بەرگرییێ ژڤی بابەتی بکەن، مەترسیەکا مەزنە، لەورا باشترە ئەوە دەزگەهێن شەرعی و زانستی کونفرانەسەکی لسەر ئاستەکیێ بلند ئەنجام بدەن، دا چارەسەرییێ بۆ ڤی بابەتی رابگەهینن، ژبەر کو هندەك رای وبۆچۆنێن فوقهی یێن هەڤدژی ڤیێ دیاردیێ هەین، و قورئان وسوننەت ئەڤان جورە تاوانان حرام دکەن، لەورا پێتڤی یە موسلمان چارەکیێ بۆ ڤی بابەتی ببینن (٣١).

هەروەسا بۆچونا جڤاکێ ئێزدیان یا رون وئاشکەرا بوو، ودبەیانا میرێ ئێزدیاندا (تحسين سعيد على) سەروکێ جڤاتا روحانیا ئێزدیان ومیرێ ئێزدیان ل جیهانێ، و بابا شیخ (شيخ خرتو اسماعيل) مەرجەعێ ئاینی یێ ئێزدیان دوپاتکرن ئەوا ب سەرێ ژنێن ئێزدیان هاتی تاوانە، و هەڤدژی هەمو بەهاییێن مرۆڤایەتیێ یە، و ئەوا ب سەرێ وان هاتی دەرڤەی ئیرادا وان بوو، لەورا دڤیا جڤاکێ ئیسلامی رایا خۆ لدۆر بابەتی هەبیت، وبەروڤاژی ئەوا ل دەزگەهێن راگەهاندنێ هاتیە بەلاڤکرن، جڤاکێ ئێزدی پێشوازی ل وان رزگراربویان کریە، وپشتەڤانیا وان دکەت وهەموو جورێن هاریکاریێ بۆ وان دروخسینت (بەلگەیا ٥).

ئەڤ هەموو بوچون و ئەو قوربانی یێن ڤێ دیاردێ دەرگەهێ ڤەکولین وشروڤەکرنەکا نوو لدۆر بابەتی وەك پێتڤیەکا سەردەمی ددنە دیارکرن، ودڤیا هەبیت وبتایبەت زانیاییێن موسلمانا وپشتبەستن ب بنەماییێن یاسا یا نێڤدەولەتی ومافێ مرۆڤی ودابونەرتێن جڤاکی، ئەوێن گەلەك گورانکاری ب سەردا هاتینە دا ببیتە دەرفەت بۆ هاندانا هندەك کەسان بۆ رزگارکرنا وان کچ و ژنێن هێشتا د دەستێ داعش دا ماین.

بۆچوۆنا دوماهیێ.

ب راستی نە ساناهی یە بابەتەکی وەسا تا نهو جهێ سەرنج و دیفچوۆنا زانیایان لەسەر نەی، بتایبەت ئەوان جهێن بریارێ چونکی رەڤاندنا ڤێ ژمارا وۆرا ژنیێن ئێزدی وهەر وەسا یێن مەسیحی، و تورکمانێن شیعە لگور (راپورتەکا هاتیە بلند کرن د هەیڤا چریا ئێکێدا ل ٢٠١٥ بۆ پەرلەمانێ کوردستانێ نێزیك ٤٥٠ ژنێن تورکمانێ شیعە د دەستێ داعش دانە — و ئەڤە چەندە چالاکڤانا تورکمان هیمان رەمزی د دیدارەکێ دا لگەلدا پەسەند کریە) ژ لایێ داعش ڤە دەرگەهەکێ مەزن ڤەکریە ل جیهانی بۆ بێ دەنگیا جیهانا ئیسلامی، لەورا پێتڤیە خۆ ژ ڤێ تومەتێ قورتالبکەت، چونکی هەبونا ڤێ دیاردێ د کەلتورێ ئیسلامی دا جهێ خۆهەیە، هەروەسا

کاریگەریا لسەر وان کچ وژنان یێن د دەستی داعشدا و یێن رزگاربویی دیَ یا بەردەوام بیت بۆ دەمەکی درێژ ئەگەر هەلویستەکیَ مەزن وئێکلاکەری نەبوو، و دووبارەڤەبوونا ڤیَ دیاردیَ هەردەم دیَ یا روخسایی بیت، لەورا پێتڤی یە بۆچوێنەکا نوو هەبیت کو بابەت ب یاسایێن مەدەنی وجزائی و تاوانێن جەنگان بێتە گرێدان، و بێتە لادان ژ شەرع وفوقهێن ئیسلامی، چونکی ناڤیَ ئیسلامی یێ پێتە دهێتە ناشرین کرن، هەر وەسا بوچونەکا نوو دیَ دەرگەهیَ دادوەرییَ بۆ وان قوربانیا وجڤاکیَ ئێزدیی وهەر قوربانیەکیَ دی ییَ ڤیَ دیاردیَ ئاسانتر لیَ کەت وببیتە دەرگەهەکیَ نوو بۆ پتر قەبولکرنا خودان باوەرییێن جیاواز، وبهێزکرنا ئاستیَ پێکڤەژیانیَ د ناڤا جڤاکیَ مەدا و موکمکرنا باوەرییَ و ب تایبەت هەرێما کوردستانیَ ب تایبەت و جڤاکێن دەوروبەر ب گشتی پێتڤی ب لادانا ڤی کەلتوریَ هەڤدژی بەهایێن مرۆڤایەتییَ یە. ئەڤە رەوشا سەرب ژنێن ئێزدی هاتی وەسا و لگور بەلگە ودکیومێنتا گرنگیا کارکرن لسەر بابەتی ب شێوازین سەردەمیانە پێتڤی یە، داکو ئەو ئیبادا — قرکرن — جینوساید هەر وەسا بییَ بجهـ ئینانا دادوەرییَ بۆ وان بەرز نەبیت، و قەبوکرن و دانانا یاسایەکا تایبەت لدۆر وان کریارو تاوانێن داعش دژی مرۆڤایەتییَ ئەنجامداییَ پێتڤیەکا سەردەمیە، راستە گەلەك تایبەت مەند دبێژن کو عیراق نە ئەندامە د داگەها نێڤدەولەتی دا بەلیَ نابیت ئەڤە ببیتە رێگر کو کاریَ زانستی نەهێتە کرن وراپورت نەهێنە ئامادەکرن ژ لاییَ لایەنێن پەیوەندیدار ، وئامادەباشی هەبیت بۆ پاشەرۆژیَ چونکی ئەڤ بابەت ب سالەك ودوو سالا بدوماهیك ناهێت .. و بلا ببیتە ئەزمونەکا مێژویی بۆ هەموو مللەتیَ کورد، تا کو جارەکا دی ئەو تاوانێن ب سەری هاتین دوبارە نەبنەڤە، تا کو جارەکا دی ئێزدی وهەر وەسا کاکائی — مەسیحی — شەبك وپێکاهاتێن دی د وەلاتیَ خۆدا توشی نەهامەتییَ نەبن .

بەلگەنامەکان:

بەلگەنامە ١ – وێنەك ژ سوق السبى الالكترونى – بازارێ ئەلكترونى يێ فروتنا سەبايا

الدولة الإسلامية

خلافة على منهاج النبوة
ديوان القضاء والمظالم
المحكمة الإسلامية
ولاية الجزيرة

العدد:
التاريخ: ١٢ / جمادى الآخرة / ١٤٣٦
٢ / ٣ / ٢٠١٥

شهادة عتق رقبة

فقد قام الاخ (المهاجر الليبي [illegible]
بعتق رقبة الجارية ([illegible])
اعتبارا من يوم : ١٣ / جمادى الآخرة / ١٤٣٦
٤ / ٣ / ٢٠١٥
عليـــه:-
فهي حرة طليقة تملك نفسها ولها جميع الحقوق وعليها جميع الواجبات المتعلقة بالمسلمات الحرائر والتي نصت عليها الشريعة الإسلامية.

الدولة الإسلامية
ديوان القضاء والمظالم
ولاية الجزيرة | قاضي محكمة تلعفر

القاضي
ابو ياسر

بەلگەنامە — ٢ وێنەک ژ نڤیسارا ئازادکرنا ئەوان ژنێن هاتینە سەبی کرن

بەلگەنامە ٣ وێنەك ژ فەتوا – بەیانا مصر و الاردن لدور سەبیکرنا ژنێن ئێزدی ومەسیحی

بسم الله الواحد الاحد
المجلس الروحاني الأيزيدي الأعلى
Ezidi Supreme Spiritual Council
جفاتا بلند يا روحاني يا ئيزيديان

التاريخ / 24/ 10/ 2014

الى الرأي العام العالمي
الى الرأي العام المحلي

الموضوع / بيان استغاثة بشأن المختطفات والمختطفين الايزيديين لدى داعش

نتيجة لدخول و سيطرة مجاميع داعش الارهابية على اغلب مناطق الايزيدية في سهل نينوى ومنها (سنجار وبعشيقة وبحزاني) ووقوع اكثر 5000 (خمسة الالاف شخص) اغلبهم من النساء الاطفال تحت سيطرة داعش حيث قامت هذه العصابات الارهابية باحتجازهم في معتقلات بمناطق مختلفة بين العراق وسوريا وبيعهم في اسواق النخاسة وكذلك ممارسة الانتهاكات اللاانسانية بحقهم كالقتل والاغتصاب والتعذيب والمتاجرة بهم وتعريضهم الى القتل المباشر باستخدامهم كدروع بشرية في حروبهم ، نناشد العشائر العراقية والعربية وكافة الخيرين من ابناء العراق بكافة مكوناته وشرائحه الاجتماعية وكذلك كافة الدول العربية والعالمية والمنظمات المحلية والاقليمية والدولية بالسعي لفك اسر المختطفات المتواجدين في سجون داعش او في قبضة افرادهم و قوادهم من خلال علاقاتهم الشخصية والعشائرية او غيرها ، بغية اعادتهم الى احضان اسرهم و عوائلهم الذين هم في شوق ولهفة للقاءهم

مؤكدين على ان المجتمع الايزيدي بكافة شرائحه الدينية والاجتماعية تستقبل وبفخر ورحابة صدر العائدات الينا وهن معززات مكرمات بيننا وبين عوائلهن ، وفي هذا السياق اود ان ابين بأن كافة الدعايات والاشاعات التي يمارسها البعض والتي سمعناها وشاهدناها من على مواقع الاعلام والتواصل الاجتماعي بأن المختطفات الايزيديات يتعرضن للقتل والعزل بعد اعادتهن الى عوائلهن عار عن الصحة تماما فنحن كمرجع ديني ودنيوي نؤكد للجميع بأن المجتمع الايزيدي بكافة شرائحه متلهف ويفخر باستقبال العائدات من سجون داعش سيما وان بعض العائدات واللاتي عدن الى عوائلهن تم استقبالهن من عوائلهم والمجتمع الايزيدي بالزغاريد والافراح ، ومن اجل كل ذلك نطالب كل الفعاليات والجهود الخيرية من(عشائر واشخاص ورجال دين ومثقفين ورجال اعمال وشباب .. الخ) كل حسب عمله ومناطق تواجده ان يساعدونا في تحرير بناتنا وابلاغ الجهات المختصة عن اماكن تواجدهم بغية اعادتهم الى احضان اسرهم و عوائلهم بكل فخر واعتزاز لانهن بناتنا واعراضنا وشرفنا تعتز بهن سائلين الله عز وجل بأن يفك اسرهم ويعيدهم الى عوائلهم سالمين غانمين وبجهود الشرفاء والخيرين.

هذا وتقبلوا منا فائق الاحترام والتقدير

الأمير
تحسين سعيد علي
أمير الايزيدية في العراق والعالم
رئيس المجلس الروحاني

Homepage: www.ezdabi.com Email: ezdabi@ymail.com Phone: 0627812326

بەلگەنامە ٤ – بەياننامە مێرێ ئێزدیان لدۆر رەڤاندنا ژنێن ئێزدی ژ لایێ داعش ڤ

Yezidian Reference
Religious

بسم الله الواحد الاحد

المرجع الديني لعموم
الايزيدية في العالم

العدد : ٢٨
التاريخ : ٢٠١٥/٢/٦

مەرجە عیا ئاینێ گشت ئیزدیان

الى / من يهمه الامـــــــر

الموضـــــــــوع / بيـان

يمر الايزيدية في الوقت الحاضر في ظروف صعبة ومعقدة جدا، حيث تعرضوا الى عملية ابادة منظمة، وفقدوا الكثير من الضحايا بعدما قامت (داعش) بغزوة سنجار – شنگال في الـ ٣ من شهر آب ٢٠١٤ اذ قاموا بخطف الاف النساء والاطفال والرجال، وتعرضوا الى ممارسات تنافي كل القيم الانسانية، واجبروا على اعتناق الديانة الاسلامية، وكون هذا الموقف يعد موقفا صعبا يواجه الايزيدية نرى في المرجعية الدينية أن هؤلاء قد اجبروا على ممارسات شعائر دينية تنافي الديانة الايزيدية تحت الضغط والاكراه والقوة نعلن ، وبعدما بذلت وتبذل جهودا لاعادة العديد من هؤلاء المخطوفات والمخطوفين لنؤكد بأن هؤلاء الناجيات والناجين يبقوا ايزديين انقياء وليس لأحد ان يمس عقيدتهم الايزيدية بشيء لأن ما تعرضوا له امر خارج ارادتهم . لذلك ليس لأحد ان يقرر مصيرهم او هويتهم الدينية بل العكس علينا جميعا ان نمد لهم يد المساعدة كي يعودوا الى ممارسة حياتهم الطبيعية ليتجاوزوا المحنة التي مروا بها ... ولذلك ندعو الجميع ان يتعاونوا مع هؤلاء الضحايا ويدعموهم لكي يعودوا الى ممارسة حياتهم الطبيعية ويندمجوا مع المجتمع .. والجميع مطالب بأنجاح هذه المهمة ولكم مني الشكر والعرفان والتقدير .

البابا شيـــــــخ
خرتـــو حــاجـــي أسمــاعيـــل
الأب الروحي والمرجــع الديني لعموم الايزيدية في العالم

بەلگەنامە ٥ — وێنەك ژ بەياننامەا مەرجەعیەتا ئاینیێ یێ ئێزدیان لدۆر پێشوازیکرنا رزگاربوێن ژ دەستێ داعش

پەراوێز وژێدەرێن ڤەکولینێ:

١- د. خليل جندي، نحو معرفة حقيقة الديانة الايزيدية، السويد/ رابون،١٩٩٨، لاپەرێ ٢٠.

٢- مسعود محمد، جذور اللغة الكوردية، بغدا، دار الكتب ، ١٩٨٢، لاپەرێ ٣٤.

٣- د. احمد سينو، الاكراد الايزيديون في العهد العثماني، دراسة تاريخية دينية اجتماعية اقتصادية، سوريا، دار الزمان للطباعة والنشر ٢٠١٢.

٤- جون كيست، الحياة مع الاكراد، تاريخ الايزيدية، ظةطوهاستية بۆ كوردي ذ لايَى داود ختارى ظة العراق - دهوك ٢٠١٢، لاپەرێ ١١.

٥- د. احمد سينو، هەمان ژێدەر، لاپەرێ ٢٩.

٦- زهير كاظم عبود، الايزيدية حقائق وخفايا واساطير، بيروت ٢٠٠٥، لاپەرێ ٢.

٧- د. سعيد خديده علو، الايزديولوجيا، محاضرات لكلية بابل للفلسفة واللاهوت في اربيل ٢٠١٥ -٢٠١٦.

٨- د. احمد سينو، هەمان ژێدەر، لاپەرێ ٣٢٠.

٩- د. احمد سينو - هەمان ژێدەر ، لاپەرێ ٢٢٣.

١٠- د. سعيد خديده - هەمان ژێدەر.

١١- خضر دوملي - الايزيدية والاقليات الدينية بعد داعش، رؤية مستقبلية، كوفارا لالش، ٤٠ - ٢٠١٥ ئەوا ژلايێ بنگەهێ لالش يێ رەوشەنبيرى وكومەلايەتى دەردکەڤيت ل دهۆك لاپەرێ ٧٧ .

١٢- عدنان زيان فرحان، الكرد الايزيديون في اقليم كودستان، السليمانية، مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية – ٢٠٠٤، لاپەرێ ٥٥.

١٣- عدنان زيان فرحان، هەمان ژێدەر ، لاپەرێ ٦٥.

١٤- د. سعيد خديدة علو، الحملات العثمانية على الكورد الايزيديين في القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين- دراسة تحليلية – ناڤەرۆكا سيمينارەکێ بۆ پێشکێشکریە ل زانکۆیا الكسليك – لبنان ٢٠١٤.

١٥- د. احمد سينو المصدر، هەمان ژێدەر، لاپەرێ ١٢٥.

١٦- – راپورتا رێکخراوا هيومن رايتس ووتش (السكوت على انتهاكات الدوله الاسلاميه بحق النساو-٢٥ نوفمبر ٢٠١٤ – ttps://www.hrw.org/ar/news/2014/11/25/264866

١٧ – خضر دوملي، الموت الاسود مآسي نساء الايزيدية في قبضة داعش، دهوك ٢٠١٥ ، لاپەرێ ٣٣ .

١٨ – رابورتا العراق ـ زيجات قسرية وأسلمة للإيزيديين – الضحايا والشهود يصفون وحشية الدولة الإسلامية مع الأسرى نشر بتاريخ ١١ اكتوبر ٢٠١٤ https://www.hrw.org/ar/news/2014/10/11/263670،

١٩ – راپورتا لژنا ڤەکولینا نێڤ دەولەتی یا سەربخۆ بکاروبارێن سوریا (حكم الرعب : الحياة في ظل الدولة الاسلامية في العراق والشام في وسوريا نوفمبر ٢٠١٤ منشور تحت الرابط) HRC/CRP/ISISالأمم المتحدة – Distr.: General) .

٢٠ – ديدار دگەل بازى – كانونا ئێكێ، دهوك ٢٠١٥ .

٢١ – ديدار دگەل (أ، خ، م) دهوك باعدرى – چريا ئێكێ – ٢٠١٥ .

٢٢ – خضر دوملي، الموت الاسود ، هەمان ژێدەر، لاپەرێ ٣٠ .

٢٣ – ديدار دگەل (هـ، ب، ح) هەولێر ٢٢ حزيران ٢٠١٥

٢٤ – ديدارەك دگەل د. نغم نوزت دهوك شبات ٢٠١٦ لدۆر نوترين زانياريا لسەر بابەتێ ئەوان ژنێن ژ دەستێ داعش رزگاربوين

٢٥ – ديدارەك دگەل سعيد سنجارى – دهوك بدايه شبات ٢٠١٦ .

٢٦ – سايتێ المسلة – داخويانيا شيخ صالح الفوزان لـ ١٣ – ٨ – ٢٠١٤ – http://almasalah.com/ar/NewsDetails.aspx?NewsID=36601

٢٧ – ماجد حسن علي و ارشد حمد، سبي النساء الايزيديات واستعبادهن، من معركة جلولاء ٦٣٧ م الى غزوة داعش لسنجار ٢٠١٤ فەكولينەكا زانستى – لاپەرێ ٢.

٢٨ – سورة النور الاية ٣٢

٢٩ – سورة المؤمنون، الايه ٥ و ٦ .

٣٠ – ماجد حسن علي وارشد حمد، هەمان ژێدەر، لاپەرێ ٦ .

٣١ – ديدارا د. ادم بيدار – اربيل – كانون اليانى ٢٠١٥ .

= ديدارا – ١– (قاسم، خ) لشاريا ٢٢– ١ – ٢٠١٦ .

= ديدارا – ٢– لگەل هودا ئێك ژ وان رزگاربويان – دهوك كانونا ئێكێ ٢٠١٥ .

- خدر دوملی – ڤەکولەر وراوێژکار و راهێنەر دبواریٚ میدیاییٚ دا و تایبەتمەند دبواریٚ چارەسەرکرنا ململانیٚ و ئاڤاکرنا ئاشتییٚ و کەمینەیا ل عیراقیٚ – ئەندامیٚ سەنتەریٚ ئاشتی وململانیٚ ل زانکۆیا دهۆك .

**دکەلتور ومێژویا ئیسلامی دا بابەتیٚ سبایا وجواری گەلەك بوچون لسەر هەینە، و نووکرڤەیا ڤیٚ دیاردیٚ ژ لاییٚ داعش ڤە لسەر رەڤاندنا ژنێن ئێزدیان ئەو بابەت بوویە سەرنجا تایبەتمەندێن شەرعی وئاینی وزانستی، (سبایا – سەبی: دەمیٚ د شەریدا ژنان درەڤینن و پاش بۆ خۆ وەك هەر کالەك یان تشتەکی چەکدار بکاردئینن، دفروشن، لسەر خۆ مەهەر دکەن، وەك بازرگانی) بەلی بابەتیٚ (جواری – جەواری: د مێژوییٚ دا و دگەلەك پەرتوك وژێدەرێن باوەر پێکەر گەلەك خەلیفا و سەرکردەییێن دەولتێن ئیسلامی ژنێن جوان و گەنج بۆ کومدکرن، و لناڤ مال وسەنتەرێن سەرکردایەتیٚ دا هەبوونا وان هەبوو، گەلەك نمونە لدۆر ڤی بابەتی هەینە، بتایبەت لسەر دەمیٚ خیلافەتا عباسیان.

بەلاغی کۆتایی کۆنفرانس
لە ناسنامەوە بۆ پرۆژە

بەلاغی کۆتایی کۆنفرانسی (جینۆساید.. لە ناسنامەوە بۆ پرۆژە) کە ڕێکخراوی دۆز – بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان، بەرواری ٢٠١٦/٤/٤ لە مۆنۆمێنتی ئەنفال لە چەمچەماڵ ئەنجامیدا.

ئـێمە لە ڕێکخـراوی "دۆز" بـۆ پرسـی شـەهیدان و ئەنفـالکراوان لەژێـر چـاودێری وەزارەتـی کاروبـاری شـەهیدان و ئەنفـالکراوا، یەکەمـین کۆنفرانسـی خۆمـان لەژێـر ناونیشانی: جینۆساید لە ناسـنامەوە بۆ پـرۆژ، بە پێشکەشـکردنی ٩ تـوێژینەوەی جیاجیا لەسەر کۆی بابەتەکانی جینۆساید بە ئامـادەبوونی ژمـارەیەکی بەرچـاو لە نووسەران و چالاکان و مامۆستایان و ڕۆژنامەوانان و بەرپرسانی حکومی و حزبـی بەڕێـوە بـرد... بـۆ یەکەمینجـارە لە کوردسـتاندا کـۆی بابەتەکـانی جینۆسـایدی ((ئەنفــال – بارزانییەکـــان – هەڵەبـــجە – ئێزدییەکـــان – فەیلییەکـــان) لە کۆنفرانسـێکدا بخـرێتە ڕوو... لێـرەوە لە ١٤ خاڵـدا راسـپاردەکانی کۆنفرانسـتان پێشکەش دەکەین:

١ـ داواکارین لە سەرجەم هێزە نیشـتمانییەکان کە سـاڵیادی جینۆسـایدی ئەنفال بکرێتە وێستگەیەک بۆ یەکخستنەوەی نێوماڵی کـوردی و ئاشـتەوایی ڕاسـتەقینە و یەکگوتـاری نیشـتمان، تـا لەم ڕێـگەیەوە هەنگاونـان بـۆ پرسـی سـەربەخۆیی و بونیادنانی دەوڵەتی کوردی ببێتە واقع.

٢ـ داوا له حكـومەتی هەرێمـی كوردسـتان دەكەیـن، پەلەبكـات لە هێنـانەوەی ڕووفاتەكان، بەتایبەت لەو شوێنانەی كە ئێسـتا دەسـتیان پێـی دەگـات.. چونكە مەترسی لەناوچون و بزربوون و تەنانەت شێواندنیش هەیە لەلایەن ناحەزانەوە.

٣ـــ داوا له حكـــومەتی هەرێمـــی كوردســـتان دەكەیـــن لەیـــادی هەریەك لە جینۆسـایدەكانی كـورد لە ڕێـگەی وەزارەتـی پەروەردە و خوێنـدنی بـاڵاوە كاتێـك تەرخان بكرێت بۆ باسكردنی جینۆساید لەمەڕ ناساندنی بە نەوەی نوێ.

٤ـ داوا لە وەزارەتـی ئەوقـاف و كاروبـاری ئـاینی دەكەیـن كە سـتراتیژێك دابنێـت لەرێگەی مامۆستایانی ئاینییەوە بۆ بەرەنگاربوونەوەی هەرجۆرە تاوانێك كە لەژێـر پاساوی ئاینی و مەزهەبیدا دژ بەم گەلە ئەنجام دەدرێت.

٥ـ ئیدانەكردنی هەڵوێستی ئەندام پەرلەمانی عێراق سەر بە كـوتەلەی ئەحـرار كە سوكایەتی بە كچە ئێزدییەكان كردووە.

٦ـــ داوا دەكەیـن كە سـەرجەم نوێنەرایەتییەكـانی حكـومەتی هەرێـم لە وڵاتە جیاجیاكـانی جیهـان هاوشـێوەی ئەم كـۆنفرانس، سـاڵانە كـۆنفرانس ببەسـتن لە سەفارەتەكاندا تا ئەم پرسانە زیاتر بناسرێت.

٧ـ پێویستە حكومەتی هەرێمـی كوردسـتان لەم قەیـرانە داراییەدا و لە سیاسـەتی تەقەشوفدا ڕەوش و ژیانی كەس و كاری قوربانییەكانی جینۆساید لەبەرچاو بگرن.

٨ـ داوا لە حكـومەتی هەرێمـی كوردسـتان دەكەیـن كە سـەرجەم مۆنۆمێنتەكـان لەژێـر نـاوی دەزگـایەكی یـادەوەرییە نیشـتمانییەكاندا كـۆ بكـاتەوە بە دەسـەڵاتی تەواوەوە.. نەك سـەر بە وەزارەتـی شـەهیدان بـن.. هەروەهـا پەلەبكرێـت لە كۆكردنەوە و پاراستنی بەڵگەنامەییەكان و شتە دۆكیۆمێنتەكاندا.

٩ـ داوا دەكەیـن كە وەزارەتـی ڕۆشـنبیری سـاڵانە بـودجەیەك تەرخـان بكـات بـۆ وەرگێڕان و نوسینی كتێب سەبارەت بە جینۆسـایدی كـورد بە زمـانە جیاجیاكـانی

دونیـا و بڵاویـان بکـاتەوە وەک هەڵمەتێـک بـۆ زیـاتر ناسـاندنی ئەو کەیسـانە بە جیهان.

١٠. پێویستە دەزگاکانی ڕاگەیاندن و میدیا کار بکەن لەسەر هۆشـیاری گشـتی کە پرسەکانی جینۆسایدی ئەم گەلە لە ناوچەییەوە بەرەو نیشتیمانیبوون بەرن.

١١. داوا دەکەیـن کە حکـومەتی هەرێـم ئازایـانە کەیسـی دادگـاییکردنی ئەو کەسانەی کە ناویان هاتووە لە لیستی تۆمەتبارانی جینۆسایدا یەکلایی بکاتەوە.

١٢. داوا لە سـەرۆک کۆمـاریی عێـراق دەکەیـن کە بەڕێزیـان کـوردن، کـار بکـات لەسـەر ئەوەی کە عێـراق ببێـتە ئەنـدام لە دادگـا نێودەوڵەتییەکانـدا تـاکو لەم ڕێـگەیەوە کـاری گەورە بـۆ پرسـی جینۆسـاید بکرێـت و ڕەهەنـدێکی نێـودەوڵەتی وەربگرێ.

١٣. داوا دەکەین هەم پەرلەمانی کوردستان و هەم حکومەتی هەرێم کار بکەن بۆ ناساندنی چەمچەماڵ بە پایتەختی شەهیدان و ئەنفـالکراوان، بەشـێوەیەکی فەرمـی کە ئەمە دەستکەوتێکی مەعنەوییە بۆ خەڵکی ئەم سنورە کە پشـکی شـێریان لە شەهید و ئەنفالدا هەیە.

١٤. داواکارین لە ئەنجومەنی دادوەری هەرێمی کوردستان کاربکەن بۆ دروستکردنی دادگایەکی باڵای لێکۆڵینەوە لە تاوانەکاندا کەبەسەر کورددا هاتووە، چونکە لە ئێستادا دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق ناتوانێ ئەو ڕۆڵە بە تەواوەتی ببینێت.

ڕێکخراوی ((دۆز)) بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان

٢٠١٦/٤/٤ مۆنۆمێنتی ئەنفال- چەمچەماڵ

پاشکۆی وێنەکان

بیبلۆگرافیای کۆنفرانس

ئامادەکاری دەستەی باڵای ڕێکخراوی دۆز بە مەبەستی ئەنجامدانی کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/١/٣ – شۆڕش

لای راستەوە: هیوا رفعت ـ زانا یادگار ـ شوان مدحت ـ سوارە بیلال

کۆبوونەوەی دەستەی باڵای ڕێکخراوی دۆز لەگەڵ بەڕێوەبەری مۆنۆمێنت م.هابیل ئەحمەد

بەرواری ٢٠١٦/١/١٠ - مۆنۆمێنتی ئەنفال

لای راستەوە: زانا یادگار ـ شوان مدحت ـ سوارە بیلال — م.هابیل

ئامادەکاری بە مەبەستی دروستکردنی ستەیج بۆ بەڕێوەچوونی پانێڵەکانی کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٣/٣٠ – مۆنۆمێنتی ئەنفال

لای ڕاستەوە: هیوا رفعت ـ سوارە بیلال ـ زانا یادگار ـ ڕێکەوت عبدالله

ئامادەکاری بەشێك لە دەستەی باڵای ڕێکخراوی دۆز بە مەبەستی ئەنجامدانی کۆنفرانسی

بەرواری ٢٠١٦/٢/٤ – چەمچەماڵ

لای راستەوە: سوارە بیلال ـ د.فاتح سەنگاوی ـ شوان مدحت ـ زانا یادگار

سەردانی توێژەر و پارێزەر بەکر حەمەسدیق عارف، بە مەبەستی ئامادەکردنی توێژینەوەیەکی بۆ کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٢/١٠ – سلێمانی

لای راستەوە: سوارە بیلال ـ شوان مدحت ـ م.بەکر ـ زانا یادگار

سەردانی توێژەر م.محەمەد حەمەساڵح، بە مەبەستی ئامادەکردنی توێژینەوەیەکی بۆ کۆنفرانس

بەرواری ١٠/٢/٢٠١٦ – سلێمانی

لای راستەوە: زانا یادگار ـ م.محەمەد ـ سوارە بیلال ـ شوان مدحت

سەردانی نووسەری کەیسی ئەنفال عارف قوربانی دەربارەی بۆچوونی لەسەر کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٢١/٢٣ – بان موغان

لای راستەوە: شوان مدحت ـ عارف قوربانی ـ زانا یادگار

سەردانی توێژەر م.خدر دوملی، بە مەبەستی ئامادەکردنی توێژینەوەیەکی بۆ کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٢/٢٥ – سلێمانی

لای راستەوە: شوان مدحت ـ سوارە بیلال ـ زانا یادگار ـ م.خدر

سەردانی توێژەر د.شۆڕش حاجی، بە مەبەستی ئامادەکردنی توێژینەوەیەکی بۆ کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٢/٢٥ – سلێمانی

لای راستەوە: سوارە بیلال ـ د.شۆڕش ـ زانا یادگار ـ شوان مدحت

سەردانی توێژەر حاکم قاسم شەنگالی، بە مەبەستی ئامادەکردنی توێژینەوەیەکی بۆ کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٢/٢٥ – سلێمانی

لای راستەوە: شوان مدحت ـ حاکم قاسم ـ سوارە بیلال ـ زانا یادگار

سەردانی وەزیری شەهیدان و کاروباری ئەنفالکراوان، م.محمود حاجی سالّح

بەرواری ٢٠١٦/٣/١٧ – سلێمانی

لای راستەوە: زانا یادگار ـ م.محمود ـ سوارە بیلال ـ مستەفا چالاّوی ـ زانا یادگار

سەردانی نووسەری کەیسی ئەنفال عارف قوربانی دەربارەی بۆچوونی لەسەر کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٣/١٥ – بان موغان

لای راستەوە: سوارە بیلال ـ شوان مدحت ـ زانا یادگار ـ عارف قوربانی

رێکخراوی دۆز

بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان

منظمة دوز لقضية الشهداء والمؤنفلين

DOZ Organization for Anfal and martyrs Cases

لەشاری چەمچەماڵ، پایتەختی شەهیدان و ئەنفال، کۆنفرانسی ساڵانە ساز دەکات لەژێر ناونیشانی:

جینۆساید لە ناسنامەوە بۆ پرۆژە

بە سپۆنسەری سەرەکی Fastlink 4G LTE Be The Fastest

بەرنامەی کۆنفرانسی رێکخراوی دۆز بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان، لە ٢٠١٦/٤/٤ رۆژی دووشەممە

دەستپێکردنی کۆنفرانس لە کاتژمێر ١٠:٠٠ خولەک دەبێت

- دەستپێک: دەقیقەیەک وەستان و خوێندنی سورەتی فاتیحە بۆ گیانی پاکی ئەنفالکراوان و شەهیدانی رێگای رزگاریخوازی کورد و کوردستان.
- وتەی بەخێرهاتنی رێکخراوی دۆز بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان لەلایەن (سوارە بیلال) ئەندامی بۆردی بەڕێوەبردنی رێکخراو.
- وتەی وەزیری کاروباری شەهیدان و ئەنفالکروان لەلایەن بەڕێز (مەحمود حاجی سالّح).
- وتەی ئیدارەی شار لە لایەن قائیمقامی چەمچەماڵ بەڕێز (ئامانج محەمەد).

پێشکەشکاری پانێڵی یەکەم: هیلال عەلی

ز	ناوی توێژەر	ناوی توێژینەوەکان	کات
١	فاتح سەنگاوی	جینۆسایدو قەرەبووی مەعنەوی ناساندنی چەمچەماڵ بە پایتەختی شەهیدان و ئەنفالکراوان بە نموونە	١٠:٣٠ ـ ١٠:٥٠
٢	خدر دوملی	ژنە ئیزدیەکان وەک قوربانی لە هێرشی داعش لە شەنگال	١٠:٥٠ ـ ١١:١٠
٣	محمد حمەسالّح	چۆن ئەنفال لە یادەوەری نەوەکاندا جێ بکەینەوە؟	١١:١٠ ـ ١١:٣٠
٤	عومەر محمد	هەڵەبجە هەمبانەی بڵگەنامەکان، هەڵدانەوەی گۆڕە بەکۆمەڵکان	١١:٣٠ ـ ١١:٥٠

گفتووگۆی بابەتەکان لەلایەن بەشداربووانەوە: ١١:٥٠ ـ ١٢:٣٠

نان خواردن ـ پشوو ١٢:٣٠ ـ ١:٣٠ شوێن : کافتریایی مۆنۆمێنت

بەرنامەی بەشی یەکەمی پانێڵ

بەرواری ٢٠١٦/٤/٤

چوار توێژینەوە پێشکەشکرا

باجی

بەشداربووانی

کۆنفرانس

بۆردی سەرپەرشتیاری گشتی کۆنفرانس

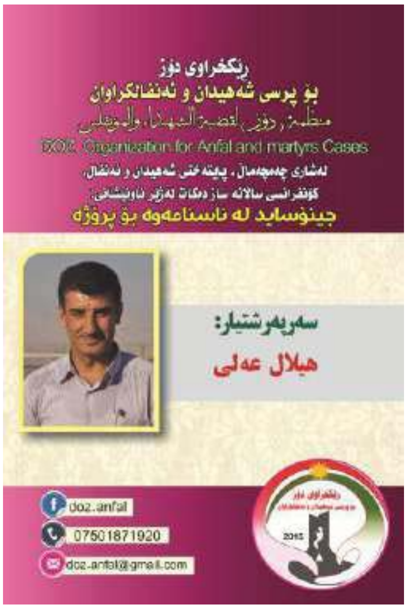

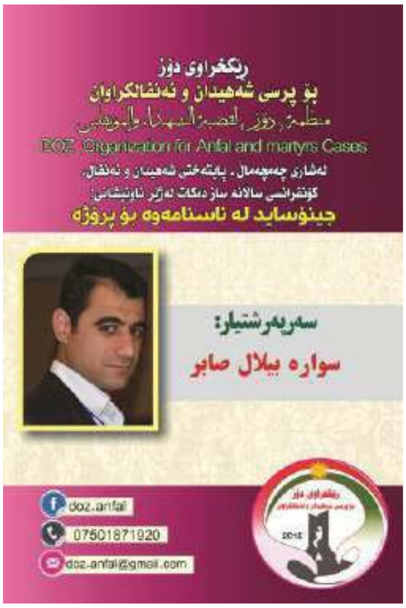

باجی تایبەتی کۆنفرانس بۆ سەرپەرشتیاران:

- هیلال عەلی
- زانا یادگار
- شوان مدحت
- سوارە بیلال
- هیوا رەفعەت

کاتی پێشوازی کردن لە میوانانی کۆنفرانس

بەرواری ٤/٤/٢٠١٦ – مۆنۆمێنتی ئەنفال

دەستەی سەرپەرشتیار و کارگێڕی و چاودێرانی کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٤/٤ – مۆنۆمێنتی ئەنفال

دەستەی سەرپەرشتیار و کارگێڕی و چاودێرانی کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٤/٤ — مۆنۆمێنتی ئەنفال

دەستەی سەرپەرشتیار و کارگێڕی و چاودێرانی کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٤/٤ — مۆنۆمێنتی ئەنفال

کاتی خوێندنەوەی وتاری بەخێرهاتن ـ سوارە بیلال

ژووری دەنگ لەکاتی بەڕێوەچوونی کۆنفرانس

لای راستەوە: رێکەوت عبداللە ـ شاخەوان عەباس ـ عەلی ستار

وەزیری شەهیدان و کاروباری ئەنفالکراوان

لەکاتی خوێندنەوەی وتاری وەزارەت

بەڕێوەچوونی پانێڵی یەکەم لە لایەن توێژەرانەوە

لە کاتی گفتووگۆی بەشدار بووان

بەڕێوەچوونی پانێڵی یەکەم لە لایەن توێژەرانەوە — بەڕێوەبەری پانێڵ: م.هیلال عەلی

لای راستەوە: م.هیلال ـ د.فاتح سەنگاوی ـ م.خدر دوملی ـ م.محەمەد حەمەساڵح ـ م.عومەر محەمەد

بەڕێوەچوونی پانێڵی دووەم لە لایەن توێژەرانەوە — بەڕێوەبەری پانێڵ: زانا یادگار

لای ڕاستەوە: زانا ـ حاکم قاسم شەنگالی ـ د.شۆڕش حاجی ـ م.تەها سلێمان ـ پارێزەر بەکر حەمە سدیق

وتاری بەخێرهاتنی

کۆنفرانس – سوارە بیلال

بەشێك لە میوانانی كۆنفرانس

بەشێك لە میوانانی کۆنفرانس

بەشێك لە میوانانی كۆنفرانس

بەشێك لە میوانانی کۆنفرانس

ناو بینای مۆنۆمێنت، لۆگۆی مۆنۆمێنت دەرکەوتووە

کاتی پشوو و نانخواردنی میوانانی کۆنفرانس

کاتی خوێندنەوەی راسپاردەکانی

کۆنفرانس ـ هیوا رەفعەت

دوای تەواوبوونی کارەکانی کۆنفرانس

بەرواری ٢٠١٦/٤/٤

جینۆساید

لە ناسنامەوە بۆ پڕۆژە

(توێژینەوە)

ڕێکخراوی دۆز بۆ پرسی شەهیدان و ئەنفالکراوان

منظمة دوز لقضية الشهداء والمؤنفلين

DOZ Organization for Anfal and martyrs Cases

doz.anfal

07501871920

doz.anfal@gmail.com